

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний
університет**

А. Ю. ВАСІНА

**СТРУКТУРНЕ РЕФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ
АСПЕКТИ**

Монографія

Тернопіль
ТНЕУ
2017

Рецензенти:

Бутко Микола Петрович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та державного управління Чернігівського державного технологічного університету;

Оболенський Олексій Юрійович, доктор економічних наук, професор кафедри регіоналістики і туризму Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

Поплавська Жанна Василівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки Інституту адміністрування та післядипломної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 12 від 27 червня 2017 р.)

УДК 338.2

В 19 Васіна А. Ю. Структурне реформування національної економіки: методологічні та інституційні аспекти : моногр. / А. Ю. Васіна. – Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2017. – 392 с.

ISBN 978-966-654-425-7

У монографії обґрунтовано теоретико-методологічні засади інституційного забезпечення структурного реформування економіки; здійснено оцінку впливу структури національної економіки на досягнення цілей соціально-економічного розвитку; ідентифіковано структурні детермінанти конкурентоспроможності національної економіки та глобалізаційні виклики її структурі; здійснено оцінку механізмів структурного реформування; обґрунтовано концепцію формування інституційного середовища структурного реформування національної економіки, зорієнтованого на посилення її спроможності реагувати на виклики та запити середовища розвитку; наведено рекомендації щодо удосконалення механізмів структурного реформування національної економіки.

Для науковців, аспірантів, слухачів магістратури, державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування, керівників державних та громадських організацій.

ISBN 978-966-654-425-7

© А. Ю. Васіна, 2017
© ТНЕУ, 2017

ЗМІСТ

Передмова	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ	
1.1. Теоретичний базис структурної трансформації економічної системи та формування її архітекτονіки.....	9
1.2. Структурне реформування економіки: теоретико-методологічні аспекти	35
1.3. Парадигма інституційного забезпечення структурного реформування економіки.....	57
РОЗДІЛ 2. ДЕТЕРМІНАНТИ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	
2.1. Структура економіки у забезпеченні цілей соціально-економічного розвитку України	83
2.2. Структурні детермінанти конкурентоспроможності національної економіки	107
2.3. Глобалізаційний аспект структурування національної економіки	126
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ОЦІНКА	
3.1. Інституційний аналіз структурних трансформацій національної економіки	143
3.2. Організаційно-функціональний механізм структурного реформування національної економіки.....	183
3.3. Інноваційно-інвестиційний механізм структурування національної економіки	204
3.4. Розвиток відносин власності в структурній трансформації національної економіки.....	228
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	
4.1. Моделювання інституційного середовища структурної модернізації національної економіки	243
4.2. Інституціоналізація стратегії структурної перебудови національної економіки.....	258

**РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ СТРУКТУРНОГО
РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

5.1. Удосконалення функціональних механізмів структурного оновлення національної економіки	273
5.2. Формування інвестиційно-інноваційного забезпечення реалізації структурної політики на засадах диверсифікації	289
5.3. Механізм досягнення синергії при реалізації державної структурної політики та структурної політики регіонів	305
ВИСНОВКИ	321
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	322
ДОДАТКИ	363

ПЕРЕДМОВА

Ефективність функціонування національної економіки детермінується її спроможністю адекватно й гнучко реагувати на виклики, що постають на кожному етапі її розвитку. В сучасних умовах з особливою гостротою проявляються виклики національної економічної системи, зумовлені: динамічним поступом технологічного розвитку нового етапу промислової революції; посиленням конкуренції на світових ринках; необхідністю задоволення щораз зростаючих суспільних потреб та пошуку нових підходів до забезпечення ефективної комплементарності складових сталого розвитку; посиленням вимог до знаходження компромісу між національними інтересами й позиціонуванням національної економіки у глобалізованому світогосподарському просторі; необхідністю зваженого балансування між перманентною паралельною появою нових можливостей і загроз в умовах швидкого поширення кризових явищ. Спроможність національної економіки розвиватись у тренді, окресленому сучасними викликами, значною мірою залежить від її структурних характеристик, які формуються в процесі структурних трансформацій під впливом суспільних потреб. Вимоги задоволення потреб суспільного розвитку в умовах формування постіндустріальної моделі на фоні нової технологічної структуризації світової економіки демонструють пряму залежність соціально-економічного розвитку країн від структури їхньої економічної системи.

Структурні трансформації економіки, що відбуваються впродовж періоду незалежності України, мають здебільшого хаотичний характер без достатньої активності агентів ринку щодо ініціювання необхідних змін.

Досвід економічно розвинутих країн світу свідчить, що в структурі економіки закладений найважливіший потенціал економічного зростання, який залучається через механізми забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень, зорієнтовані на виклики й потреби динамічного середовища економічних систем. Спрямування процесів структурування економіки в напрямі забезпечення економічного зростання і досягнення цілей суспільного розвитку, незважаючи на дискусійність у вирішенні цієї проблеми, передбачає необхідність поєднання важелів державного регулювання й ринкового саморегулювання в рамках механізмів структурного реформування.

Сучасний розвиток дедалі більше визначається не лише змінами економічних параметрів, а й системою відносин, що задають імпульси якісно новим перетворенням і базуються на інституційних трансформаціях економіки. Саме на цих аспектах наголошується у пропонованій читачу монографії.

Проведення структурних реформ національної економіки є особливим завданням і надзвичайно важливою сферою відповідальності владних структур всіх рівнів, але в умовах формування демократичної моделі управління, з одного боку, та загострення соціально-економічної кризи і посилення зовнішніх викликів – з іншого, ефективність інституційного забезпечення структурних перетворень, як свідчить зарубіжний досвід, визначається активною участю та взаємодією всіх елементів суспільної системи при координуючій ролі держави.

Незважаючи на декларативні спроби реалізувати програми структурної перебудови економіки, проекти яких були напрацьовані, де-факто ні інституційно, ні фінансово це не було забезпечено. Як наслідок, поглибились деформації у відтворювальній, галузевій, секторальній, технологічній, соціальній, територіальній, інституційній і зовнішньоекономічній структурі національної економіки.

В період загострення кризових явищ в усіх сферах українського суспільства, посилення зовнішніх загроз національній безпеці та поглиблення структурних дисбалансів перед розвитком національної економіки України актуалізується завдання здійснення структурного прориву, який би базувався на ефективному залученні наявного потенціалу національної економіки, визначальних напрямках формування нового технологічного укладу, дієвих моделях підвищення інноваційної й інвестиційної активності, узгодженні суспільних, підприємницьких і державних інтересів. Здійснення такого прориву можливе за умови чіткого цілевизначення й цілереалізації структурного реформування економіки, належно забезпеченого в інституційному плані.

Осмислюючи масштабність пласту теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із таким завданням, на перший план виводиться концептуалізація формування інституційного забезпечення структурного реформування національної економіки, зорієнтованого на посилення її спроможності реагувати на виклики та запити динамічного середовища розвитку, що покладено в основу пропонованих читачу результатів дослідження.

Основою дослідження є гіпотеза, що формування належного інституційного забезпечення структурного реформування економіки за

активізації діяльності владних структур та залучення потенціалу всіх елементів суспільної системи здатне сформувати дієві механізми цілеспрямованих структурних перетворень, які б сприяли досягненню цілей структуризації національної економіки і забезпеченню на цьому підґрунті її ефективності.

Динамічність і суперечність технічних, технологічних, суспільних, економічних і політичних трансформацій детермінують перманентність та випереджаючий характер структурного реформування національної економіки, перед яким постає завдання визначати і забезпечувати бажану й прийнятну, з точки зору збалансування інтересів, траєкторію структурних перетворень економічної системи та підтримувати її постійну об'єктивізацію, що можливе при постійному удосконаленні інституційного забезпечення структурних реформ.

В контексті зазначеного обґрунтовуються теоретико-методологічні засади інституційного забезпечення структурного реформування економіки з послідовним розкриттям: по-перше, теоретичного базису структурної трансформації національної економічної системи та формування її архітеконики; по-друге, теоретико-методологічних аспектів структурного реформування економіки; по-третє, теоретичних основ інституційного забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень.

З метою обґрунтування пріоритетів структурного реформування економіки в системі цілей економічної політики на основі використання масиву емпіричних даних здійснено оцінювання впливу структури національної економіки відповідно до її основних видів на досягнення цілей соціально-економічного розвитку України – забезпечення економічного зростання, задоволення потреб соціального розвитку та підвищення рівня життя населення, забезпечення збалансованого розвитку регіонів, що дало змогу ідентифікувати структурні дисбаланси, які зумовили структурну кризу в економіці нашої країни, та окреслити підходи щодо їхнього усунення.

На підтвердження невідкладності проведення структурного реформування економіки України як умови її ефективного інтегрування у світогосподарську систему здійснено аналіз впливу структурних характеристик національної економічної системи на забезпечення її конкурентоспроможності, що дає змогу закласти підґрунтя для об'єктивізації спрямування структурних перетворень на посилення конкурентних позицій української економіки як базису формування й ефективного використання потенціалу соціально-економічного розвитку. У цьому контексті також зроблена спроба ідентифікувати глобалізаційні ви-

кликли структурі національної економіки з метою їхнього подальшого врахування при оцінюванні інституційного середовища структурних перетворень.

Аргументовано необхідність застосування комплексного системного підходу до удосконалення інституційного забезпечення структурного реформування економіки та вироблення дієвих механізмів реалізації структурної політики на основі збереження інституційної пам'яті. Такий зріз дослідження охоплює спектр питань, що стосуються інституційного аналізу структурної трансформації національної економіки, оцінки організаційно-функціональних механізмів її структурного реформування, розкриття відповідного інноваційно-інвестиційного механізму, розвитку відносин власності у процесі структурних перетворень.

В рамках концептуалізації формування інституційного забезпечення структурного реформування запропоновано алгоритм моделювання інституційного середовища структурної модернізації національної економіки, визначено підходи до інституціоналізації стратегії її структурної перебудови.

На формування ефективної моделі реалізації структурної політики, яка б базувалась на врахуванні досвіду зарубіжних країн та специфіки середовища функціонування і розвитку вітчизняної економіки, зорієнтовані наведені у монографії: методологічні підходи до забезпечення наскрізного характеру структурних перетворень на основі використання інструментарію стратегування; система важелів регулювання структурної модернізації національної економіки; інструментарій формування інвестиційно-інноваційного забезпечення реалізації структурної політики на засадах диверсифікації; механізм досягнення синергії при реалізації державної структурної політики та структурної політики регіонів.

Складність та багатогранність проблем інституційного забезпечення структурного реформування національної економіки в умовах посилення викликів суспільного розвитку унеможливають їхній розгляд в рамках однієї монографії, тому автор готовий сприйняти зауваження і критику дослідників цієї проблематики та прагнути їх врахувати в подальших дослідженнях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ

1.1. Теоретичний базис структурної трансформації економічної системи та формування її архітектоніки

Економічна система суспільства, якою є національна економіка, належить до класу складних систем і її спроможність задовольняти вимоги суспільного розвитку та органічно входити в систему міжнародного економічного поділу праці значною мірою визначається структурними характеристиками. Залежність функціонування і розвитку економічної системи від її структури впливає з базових системних ознак першої. За визначенням засновника узагальненої системної концепції Л. Берта-ланфі [370], що отримала назву «Загальна теорія систем», система – це сукупність елементів, що перебувають у певних відносинах один з одним та щодо середовища. Відомий дослідник теорії систем Дж. ван Гіг розглядає систему як сукупність або множину пов'язаних між собою елементів [42, с. 17]. Розвиваючи положення загальної теорії систем, німецький соціолог Н. Луман аналізує відмінності між цілим і частиною, вводить їх у теорію системної диференціації, відмічаючи, що системна диференціація є повторенням відмінностей системи і навколишнього світу в середині цих систем. Відповідно до цього, як зазначає Н. Луман, диференційована система складається не тільки з певної кількості частин і відносин між ними, а з більш-менш великої кількості оперативно застосованих відмінностей системи і навколишнього світу, які кожного разу в різних розрізах реконструюють сукупну систему як єдність часткових систем та навколишнього світу [154, с. 30].

Основою для розгляду ролі структурного чинника у функціонуванні економічних систем будь-яких рівнів можуть бути загальні властивості системи, серед яких В. Спіцнандель [293, с. 74] визначає такі: 1) система є передусім сукупністю елементів, а при певних умовах елементи можуть розглядатися як системи; 2) наявність суттєвих зв'язків між елементами і (або) їхніми властивостями, які за силою переважають зв'язки цих елементів з елементами, що не входять в цю систему; ця властивість відрізняє систему від конгломерату і виділяє її з оточуючого середовища у вигляді цілісного об'єкта; 3) наявність певної організації, що виявляється у зниженні термодинамічної ентропії (ступеня невизначеності) системи порівняно з ентропією системоформуючих чинників, що визначають можливість створення системи; 4) існування інтегративних властивостей, характерних для систем загалом, але не властивих ні одному з її елементів окремо.

На кореляції понять «система» – «структура» акцентує увагу А. Гальчинський, зазначаючи, що «система – це внутрішньо організована структура, система систем, що виступає як засіб досягнення певної (системної) мети, має специфічні механізми самозбереження і енергію саморозвитку, підпорядковується власній логіці історизму та іманентним законам» [39, с. 99]. Отже, система завжди структурована, а структура не існує поза системою. У філософській літературі структура розглядається як мережа відносно сталих, упорядкованих зв'язків між елементами [321, с. 567]. Складові елементи і система співвідносяться як частини і ціле. Як упорядкованість зв'язків між елементами системи розглядає структуру Дж. ван Гіг [41, с. 32]. Структура вказує на певний склад системи за складовими елементами та взаємозв'язками між ними. Б. Шевчик розкриває структуру як сукупність внутрішніх зв'язків між елементами, через які визначаються основні властивості системи, наголошуючи, що структура – це мережа взаємопов'язаних елементів, або взаємозв'язок їхніх властивостей. А це означає, що на основі властивостей одного елемента можна передбачити властивості іншого. Таким чином, наявність структури анулює певну кількість невизначеностей [336, с. 49]. Різноманітні зв'язки при однаковому наборі елементів дають змогу утворювати різні структури. При аналізі структури передусім важливим є виявлення взаємозв'язків між її елементами, способів впливу одного елемента на інший, характеру відносин між елементами [165]. Водночас структурні відносини важливі тільки в тому аспекті, в якому вони характеризують стійкість системи, виявляючи цим самим її один із варіантів.

Принципи загальної теорії систем складають основу формування типології економічних систем. Постійний пошук підходів до вирішення проблем функціонування економіки зумовив її розгляд крізь призму системного підходу, який відображений у праці Я. Корнаї «Системна парадигма» [138, с. 58], і сформував уяву про функціонування економіки як взаємодію і розвиток економічних систем – відносно стійких в часі і в просторі частин економічного простору, які володіють властивостями зовнішньої єдності, внутрішньої різноманітності і гносеологічної цілісності, створивши цим самим теоретичне підґрунтя для розгляду структури економіки.

Загострення кризових явищ в розвитку економіки в кінці ХХ ст. зумовило необхідність глибшого системного обґрунтування функціонування економіки як багаторівневої системи. Відповіддю на виклики значних прогалин між економічною теорією і господарською практикою стало формування нової теорії економічних систем [122, с. 41–58], яка значну різноманітність економічних систем зводить до таких основних типів: об'єкти, проекти, процеси і середовища [122, с. 46]. Важливим моментом для розгляду структурних характеристик економічних систем є те, що вони мають ознаки всіх чотирьох типів. Російський вчений Г. Клейнер зазначає, що кожна економічна система може бути охарактеризована через пропорції, в яких вона володіє якостями чотирьох базових типів систем [122, с. 47], а це є теоретичним підґрунтям їхнього структурного аналізу. Окреслення базових типів економічних систем у рамках нової теорії економічних систем, як складових елементів систем вищого рівня також зумовило виокремлення особливостей взаємодії систем різних типів відповідно до того, що кожна економічна система наділена певною кількістю просторового, часового й ініціативного ресурсу. А отже, за твердженням Г. Клейнера, гомеостаз в економіці буде, якщо кожна економічна система, що має надлишок певного виду ресурсу, сприятиме передачі цього ресурсу одній або декільком системам, для яких він є дефіцитним. На основі цього робиться висновок про виникнення типової схеми взаємодії систем в групі із чотирьох різних типів і поділу їх на пари, які характеризуються своєрідним симбіозом «об'єкт-середовище», «середовище-процес», «процес-проект», «проект-об'єкт» [122, с. 49]. На основі цього Г. Клейнер робить висновок, що стійке функціонування економічних систем можливе, якщо вони згруповані у своєрідні економічні тетради – групи з чотирьох систем різних типів, які доповнюють і підтримують функціонування одна одної в процесі обміну ресурсами. Отже, струк-

турутворюючим елементом економічної системи є взаємозв'язки між економічними підсистемами у формі обміну ресурсами.

Структура такої економічної системи, як національна економіка, характеризується значною складністю, що зумовлено специфічними характеристиками підсистем, якими є елементи різних типів – об'єкти, процеси, проекти, середовища, що функціонують, протікають, реалізуються, розвиваються на різних ієрархічних рівнях, а також великою кількістю різноманітних взаємозв'язків між ними. До об'єктної підсистеми національної економіки належать підприємства й організації різних форм власності та організаційно-правових форм, види діяльності, галузі, домогосподарства, сектори економіки, виробничі та територіальні комплекси.

Процесна підсистема економічної системи охоплює велику різноманітність взаємозалежних і взаємообумовлених процесів – відтворювальних, інноваційних, інвестиційних, технологічних, фінансових, ресурсних, трудових, які надають динамічності економічній системі і формують підґрунтя для її удосконалення і розвитку.

Підсистема середовищ охоплює такі їхні типи, як соціальне, духовне, політичне, інституційне, конкурентне, технологічне, екологічне, і формує загальні умови для функціонування об'єктів економіки та протікання процесів її розвитку.

Проектна підсистема економічної системи структурно складається з проектів, які можуть класифікуватися за такими основними ознаками: 1) сферами діяльності, в яких здійснюється проект, – технічні, організаційні, економічні, соціальні, змішані; 2) характером предметної галузі проекту – інвестиційні, інноваційні, дослідження і розвитку, освітні, комбіновані; 3) складом і структурою проекту та його предметної галузі – монопроекти, мультипроекти, мегапроекти. Як елементи економічної системи проекти є засобом реалізації цілей і завдань функціонування об'єктів та результатом протікання процесів.

Перебуваючи в органічному взаємозв'язку та взаємодії і на різних ієрархічних рівнях, ці елементи формують цілісну структуру національної економічної системи, зорієнтовану на забезпечення реалізації базових загальноекономічних функцій – виробництво, розподіл, обмін і споживання економічних благ.

У науковій літературі відсутнє єдиноприйняте визначення економічної системи, і щодо національної економічної системи воно ототожнюється з такою категорією, як національна економіка. При цьому в більшості випадків сутність економічної системи розкрива-

ється через її структурні елементи. Так, Ф. Шамхалов зазначає, що в структурному плані економічна система охоплює всі без винятку прості і складні виробничо-господарські одиниці та їхні сукупності з точки зору їхньої правової, галузевої і просторової організації [331, с. 17]. Кризь призму структурного підходу наводиться визначення економічної системи в «Економічному енциклопедичному словнику» за редакцією С. Мочерного, відповідно до якого економічна система – це комплекс підсистем та елементів і сукупність різних форм зв'язків між ними, в ході взаємодії яких виникають закони розвитку та функціонування цієї системи, а також відповідний господарський механізм, які надають їй цілісності й організованості, посилюють ефективність в інтересах досягнення спільної мети, втіленої в основному економічному законі [177, с. 198]. При цьому уточнюється, що основними її підсистемами є: 1) продуктивні сили; 2) техніко-економічні відносини; 3) організаційно-економічні відносини; 4) відносини економічної власності; 5) господарський механізм.

Як сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, визначено економічну систему авторським колективом підручника «Економічна теорія: політекономія» за редакцією В. Базилевича [74, с. 67–68]. В напрямі розкриття структури економічної системи авторами підручника зазначається, що вона складається з трьох основних ланок: продуктивних сил, економічних відносин і механізму господарювання [74, с. 68–69].

На думку відомих українських вчених П. Єщенко та Ю. Палкіна, економічна система є однією з підсистем суспільства, яка інтегрує в собі сукупність усіх компонентів (елементів, ланок) економіки (галузі, підприємства, індивідуальні господарства, людей як безпосередніх учасників виробництва), природне середовище і виробничі відносини [82, с. 42]. Для виділення суттєвих взаємозв'язків та складових елементів економічної системи заслуговує на увагу підхід до розгляду її сутності, наведений російськими науковцями Г. Журавльовою та В. Смагіною, відповідно до якого економічна система – це особливим чином упорядкована система зв'язків між виробниками і споживачами матеріальних і нематеріальних благ і послуг. Разом з цим, вони виділяють такі найважливіші елементи економічної системи: господарська діяльність, виробничі відносини, продуктивні сили, економічні ресурси, виробничі можливості, результати і ефективність функціонування економічної системи [83, с. 49–50].

В контексті розгляду структурної будови економічної системи привертає увагу позиція відомого українського вченого Г. Башнянина щодо можливості розкриття сутності останньої через поєднання її широкої та вузької інтерпретації. За визначенням Г. Башнянина, у «... широкій інтерпретації економічна система – це сукупність підсистем (елементів) виробництва, ринку, цін, грошей, кредиту, фінансів, споживання і зв'язків між ними, опосередкованих системою регулювання, яким властиві такі ознаки цілісності, як: а) організованість – внутрішня впорядкованість, узгодженість дій окремих підсистем економічної системи; б) наявність інтеграційних властивостей, інституцій і функцій: товарно-грошовий характер функціонування, бажання отримати прибуток, ринок як інтеграційний механізм, гроші тощо; в) саморух (саморегуляція), який спрямований на збереження певної структури системи (збалансований стан), на підтримку її діяльності (функціонування); г) загальна (кінцева) мета – задоволення різноманітних потреб, що зростають за обмежених ресурсів на основі прибутку» [9, с. 5–6]. У вузькій інтерпретації Г. Башнянин розглядає економічну систему як сукупність механізмів, інститутів функціонування, розвитку і регулювання національної економіки [9, с. 6].

Зосередження значної уваги на питаннях ефективності використання та диверсифікації ресурсів зумовило формування нових підходів до інтерпретації ресурсної складової економічної системи. Так, в цьому контексті російський дослідник І. Лазарєв пропонує розглядати економічну систему як сукупність невідтворювальних і відтворювальних ресурсів. До складу невідтворювальних ресурсів віднесено ресурси природного походження; відтворювальні ресурси представлені інтелектуальним та інформаційним потенціалом суспільства [146, с. 17].

Наведені визначення економічної системи, хоча і не вичерпують наявних в економічній літературі, однак демонструють її складність і поліструктурність, свідчать про можливість розкриття її сутності та формування передумов набуття нею нової якості за умови дослідження таких структурних аспектів як: багаторівнева ієрархічна будова; багатоманітний елементний склад; різноманітні зв'язки між елементами та взаємовідносини між ними. Щодо цього відомий український вчений А. Гальчинський зазначає, що про економіку можна говорити лише як про самовідтворювальну врівноважену систему структурних елементів, що органічно взаємопов'язані [39, с. 41].

На сьогодні відсутня єдність поглядів у трактуванні категорії «структура економіки». Це пов'язано із багатоаспектністю вияву струк-

тури економіки; акцентуванням уваги дослідників на ролі окремих елементів економічної системи; плюралізмом та багатоманітністю підходів до структурування економічної системи; недостатністю уваги до питань структурної збалансованості економіки в процесі вироблення механізмів підвищення її ефективності. С. Любимцева зазначає, що структура економіки – це складна соціально-економічна система, окремі ланки якої знаходяться у визначених пропорціях одна щодо одної, тісно взаємопов'язані і при цьому утворюють ієрархічну залежність – мікро-, мезо-, макро- і мегарівні, об'єднані в єдине ціле різними інфраструктурами, такими як: виробнича, ринкова, соціальна, інформаційна [155, с. 50]. Акцентуючи увагу на відправній ролі зв'язків у структуруванні економічної системи, В. Ісачкін зауважує, що структуру економіки можна визначити як сукупність стійких, упорядкованих економічних зв'язків і залежностей між різними галузями, сферами, секторами, комплексами, видами діяльності і територіальними утвореннями, що забезпечують її цілісність, збереження основних властивостей при різних внутрішніх змінах і зовнішніх впливах [103, с. 43].

У структурній концепції соціально-економічної системи розглядаються як субординовані ієрархічні структури. Внутрішня структура системи (склад елементів, взаємозв'язки і взаємовідносини елементів між собою, а також кожного з них і системою) – це основний об'єкт впливу на систему в процесі управління нею та основний об'єкт вивчення в процесі її пізнання [148, с. 60].

Через структуру виявляється специфіка цільової спрямованості та функціонування національної економіки як системи. А такі характеристики якості структури економіки, як збалансованість і пропорційність, є відправними передумовами ефективності економічної системи.

Структура національної економічної системи забезпечує формування таких її структурних властивостей, як цілісність, ієрархічність, інтегративність. Так, кожний структурний елемент економічної системи, наділений певними функціями та місцем за принципом ієрархічності і субординації, забезпечує формування її цілісності, а на її основі й ідентифікацію. А отже, вплив на один елемент економічної системи зумовлює зміну інших її елементів, що є свідченням динамічної цілісності економіки. При найвищих рівнях складності та структурної розчленованості економічної системи структура здатна забезпечити такий рівень її цілісності, при якому зв'язок між підсистемами й елементами системи сильніший за зв'язки із зовнішнім середовищем. Формуючи цілісність економічної системи, структура створює передумови для її цілеспрямування та досягнен-

ня окреслених цілей. На взаємозв'язку структури і цілісності економічної системи акцентує увагу А. Гальчинський, зазначаючи, що схематично процес становлення цілісної системи може бути поданий у вигляді таких етапів: формування інтегральної якості системи; зміна властивостей структурних компонентів системи, їхнє підпорядкування системній цілісності; формування нових інтегральних структур, на основі яких реалізуються функціональні якості системи, що утверджується [39, с. 104].

Оскільки національна економічна система складається з великої множини різноманітних компонентів, які можуть розглядатися як підсистеми з власною структурованістю, її організація та упорядкування базується на такій структурній властивості, як ієрархічність. Через структуру закріплюється ієрархія системи шляхом визначення місця структурних елементів за ланками та структурними рівнями, підпорядкування одних структурних елементів іншим, встановлення субординаційних, реординаційних та координаційних зв'язків між ними.

Незважаючи на те, що економічній системі властива гетерогенність її структурної побудови, саме структурування дає змогу набути їй тих специфічних властивостей, завдяки яким вона може реалізувати своє призначення в суспільній життєдіяльності. Кожен окремий структурний елемент економічної системи володіє певними властивостями, які під впливом системного середовища постійно зазнають кількісних і якісних змін. Саме введення в єдину структурну архітектоніку окремих структурних елементів з характерними їхніми властивостями, дає змогу формувати інтегровані властивості економічної системи, які є якісно складнішими та вищими за суму властивостей елементів, відсутніх у них, і виявляються в спроможності національної економічної системи реалізувати цілі і завдання, що потребують інтегрованих зусиль.

Враховуючи роль структурних аспектів у формуванні властивостей економічної системи, можна виділити такі методологічні підходи до розгляду структури національної економічної системи: по-перше, з огляду на багаточисельність та різноманітність структурних елементів, а також взаємозв'язків між ними, структура економіки може розглядатись з різних позицій із виокремленням теоретично необмеженої кількості її видів; по-друге; структура економічної системи детермінується цілями та середовищем функціонування останньої, а це дає змогу зробити висновок про специфічність структури національної економіки кожної окремої країни; по-третє, структура економічної системи є динамічною і перебуває у стані постійної трансформації під впливом зміни умов середовища функціонування і розвитку економіки.

Багатоаспектність структури економічної системи, що виражається в нескінченності варіантів відношень між її елементами, зумовлює різноманітність підходів до її розгляду і аналізу. З огляду на значимість структурних відношень у забезпеченні збалансованого розвитку економіки найбільш значимим є їхнє узагальнення і поєднання в рамках таких видів структури: відтворювальна; секторальна; технологічна; територіальна; соціальна; інституційна, зовнішньоекономічна.

Серед основних структурних характеристик економіки, що формують її спроможність забезпечувати реалізацію цілей у системі суспільного розвитку, науковці [159, с. 373] визначають: 1) економічні пропорції та їхню динаміку; 2) складові окремих галузей, видів діяльності у відповідних макроекономічних показника; 3) результативність, ступінь впливу окремих чинників-ресурсів на досягнення конкретних соціально-економічних результатів; 4) зниження диференціації соціально-економічного розвитку регіонів і життєзабезпечення їхнього населення; 5) ступінь комплексного ресурсного забезпечення розвитку всіх рівнів економіки, яка характеризує її здатність до саморозвитку та відтворення; 6) відповідність основних пріоритетів кращій світовій практиці з урахуванням національної специфіки; 7) конкурентоспроможність основних сфер і секторів економіки на світових ринках.

Динамічність структури економічної системи дає змогу забезпечувати самоорганізацію та розвиток економіки. Структурні елементи національної економічної системи, реагуючи на впливи і виклики середовища її функціонування, постійно змінюються, що зумовлює структурну трансформацію економіки в напрямі її пристосування до нових умов.

Відомий український вчений Н. Гражевська, підтримуючи думку сучасних дослідників, зазначає, що структура системи зберігається та збагачується через її функціональні трансформації, водночас структура полегшує ці перетворення, оскільки шляхом її зміни система пристосовується до динамічного середовища (внутрішнього та зовнішнього) [46, с. 26]. З огляду на це структура економічної системи одночасно є як основною передумовою, так і результатом її функціонування.

Підтвердженням зв'язку між розвитком економіки та трансформацією її структури є виокремлення відомим угорським вченим Я. Корнаї таких п'яти типів розвитку соціально-економічної системи: 1) розширене відтворення, творення шляхом тиражування елементів, підсистем визначеної структури; 2) перетворення структури відносин підсистеми, упорядкування, удосконалення структури організаційного управління

підсистемами; 3) якісне перетворення елементів та збереження структури функціональних підсистем і відносин; 4) якісне перетворення структур, функцій підсистем, їхніх відносин; 5) якісне перетворення структур, функцій, підсистем усіх рівнів, операційного середовища, системи відносин, засобів організаційного управління [137, с. 97].

Трансформація (лат. «transformatio») – перетворення, видозміна структури економічної системи виявляється у формі зміни складу, стану, часток, внутрішніх і зовнішніх зв'язків, взаємовідносин, пропорцій, тобто певного кількісного співвідношення та співрозмірності, окремих структурних елементів економіки. Структурна трансформація може бути визначена як процес послідовних і неперервних перетворень кількісних та якісних характеристик елементів економіки, що зумовлюють перетворення відповідно до співвідношень та відношень між ними на всіх рівнях економічної системи.

В національній економіці, як і в будь-якій системі, структурні трансформації є базовими, що зумовлюють глибинні зміни в її функціонуванні та розвитку. Процес структурних трансформацій визначається загальним трендом розвитку та трансформації економічної системи.

Структурні зміни в економіці – це постійний процес, що проходить незалежно від того, в якому стані вона перебуває. При цьому в одних випадках ці зміни виступають в якості структурного обмеження зростання, в інших – створюють передумови для швидкого просування вперед, а в третіх – структурні деформації є першопричиною кризи економіки, подолання якої відбувається завдяки змінам у структурі рушійних сил і джерел зростання економіки [40, с. 54–69]. Отже, базове питання структурної трансформації економіки – це напрям структурних перетворень, а відповідно і результат змін, що виражається у рівні ефективності функціонування економічної системи.

Сприйняття структури економічної системи як однієї з основних детермінант економічного розвитку зумовило розгляд останнього як структурної перебудови економіки відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу [320]. Представник неокенсіанського напрямку, засновник кількісного підходу до досліджень економічного зростання, американський економіст С. Кузнец визначає високі темпи структурної трансформації економіки (яка охоплює переміщення робочої сили із сільського господарства в промисловість, а в останній час – з індустрії у сферу послуг; зростання середніх розмірів підприємств від сімейного та індивідуального виробництва до транснаціональних корпорацій; розвиток процесу урбанізації і багато іншого) поряд з такими

показниками, як високі темпи зростання подушного доходу і населення; високі темпи зростання продуктивних чинників виробництва; високі темпи соціальної, політичної й ідеологічної трансформації; міжнародні масштаби економічного зростання; обмежене поширення результатів економічного зростання, в ролі основних характеристик економічного зростання, властивих майже всім розвинутим країнам [351].

На основі широкого охоплення, глибокої деталізації історичних даних, емпіричних досліджень зростання та коливань С. Кузнєц сформулював висновки, що зростання сукупного продукту країни передбачає перетворення її економічної структури, яке стосується багатьох аспектів економічного життя – структури виробництва, галузевої та професійної структури зайнятості, розподілу занять на роботу в середині сім'ї та на ринкову діяльність, структури доходу з точки зору чинників виробництва, кількості, вікового складу і територіального розподілу населення, міждержавних потоків товарів, капіталу, робочої сили та знань, організації промисловості та державного регулювання. Подібні зміни, на його думку, є необхідною умовою сукупного зростання і, розпочавшись, формують, стримують чи підтримують подальший економічний розвиток країни [176, с. 243]. Наголошуючи на відправній ролі структури економічної системи в забезпеченні економічного зростання, С. Кузнєц не дає відповіді на питання щодо початкових імпульсів самих структурних трансформацій.

Детермінанти структурних трансформацій та їх вплив на економічне зростання простежуються через виокремлення чинників економічної динаміки та розгляд динамічних станів економіки. На кожному етапі розвитку економічної системи завжди поставало і постає складне завдання – задіяти чинники, які б сприяли спрямуванню її структурних трансформацій у напрямі забезпечення економічного зростання. Пошуки підходів до вирішення цього завдання зумовили формування економічною науковою думкою теоретико-методологічних засад структурної трансформації економіки. В рамках різноманітних теорій ідентифіковано чинники, які, здійснюючи вплив на структуру економіки, сприяють економічному зростанню, визначено підходи до формування їхньої ієрархії, встановлення взаємозв'язку та взаємозалежності між ними, виділення рівнів та масштабів вияву цих чинників. Так, висновки, зроблені представником класичної політекономії А. Смітом у його праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» [286], доводять, що основою структурування економіки є прояв таких чинників: поділ праці як база підвищення її ефективності; власний інтерес

кожної людини, що спонукає її шукати вигідне й уникати невигідного заняття; способи прикладання капіталу. Англійський економіст Д. Рікардо у своїй праці «Начала політичної економії та оподаткування» [264] розвиваючи ідею А. Сміта про особистий інтерес як основну рушійну силу суспільного розвитку в умовах вільної свободи дій, вказав на відправну роль ринку у формуванні структури економіки. На основі твердження, що за умов конкуренції ринкова ціна, коливаючись навколо природної ціни під впливом попиту і пропозиції, забезпечує перелив капіталу, Д. Рікардо показав механізм трансформації структури економіки, пояснивши роль ринку у розподілі капіталу між галузями. До чинників структурної трансформації економіки, які розкриті Д. Рікардо, також належить спеціалізація країн у зовнішній торгівлі, яка обґрунтовується ним за допомогою теорії порівняльних витрат.

Позиція Дж. Кейнса щодо структурних аспектів розвитку економіки знаходить прояв в обґрунтуванні можливостей впливу на поведінку населення і суб'єктів господарювання через формування у них ефективного попиту на основі перерозподілу доходів. Важливим для розуміння механізму структурної трансформації економіки є висновок Дж. Кейнса, що обсяг виробництва залежить не від пропозиції, як вважали класики, а від попиту на робочу силу, засоби виробництва, тобто попиту на інвестиції, впливаючи на який, можна забезпечити стабільне зростання економіки [116]. Обґрунтовуючи необхідність стимулювання державою зростання попиту через механізми інвестиційної та фіскальної політики, вчений наголошує на відправній ролі держави у забезпеченні цілеспрямованих структурних трансформацій.

Послідовник Дж. Кейнса, американський економіст Е. Хансен розкрив механізм структурної трансформації економіки в рамках теорії циклів, викладеній у праці «Економічні цикли і національний дохід» [324], яка за характером є інвестиційною теорією, оскільки нерівномірність капіталовкладень у товарно-матеріальні запаси, основний капітал, будівництво житла і т. ін. зумовлює, на думку вченого, циклічні коливання. Пов'язуючи циклічні коливання з автономними інвестиціями, головною причиною яких є науково-технічний прогрес, Е. Хансен наголошує на тому, що останні запускають у хід механізм мультиплікатора, а це означає, що при збільшенні приросту доходів, які його зумовлюють, збільшується і рівень інвестування в суміжних галузях, оскільки туди спрямовується додатковий попит. Акцентуючи увагу на динамічності економіки та наявності сил, що порушують циклічні коливання, а отже, і на необхідності антициклічної програми, Е. Хансен також розкриває

способи впливу держави на структуру економіки, які передбачають застосування вбудованих механізмів гнучкості (вбудованих стабілізаторів), автоматично діючих компенсуючих контрзаходів, керованих програм компенсування.

Представники неокейсіанства Р. Харрод і Д. Домар у рамках формування моделі економічної динаміки і зростання розглядали зміни структурних пропорцій через: дослідження впливу на них агрегованих показників (сукупного попиту, сукупного доходу, сукупних заощаджень, сукупних інвестицій); акцентування уваги на відправній ролі ефективного сукупного попиту в структуруванні економіки; обґрунтування необхідності забезпечення структурної збалансованості економіки на основі використання механізмів державного регулювання. Р. Харрод у праці «Торговий цикл» [361] визначає як основні чинники структурної трансформації економіки частку нагромадження (заощадження) в національному доході та величину капіталовкладень (інвестицій) і робить висновок, що їхнє збалансування з метою забезпечення економічного зростання можливе за умови систематичного впливу держави на розвиток економіки з використанням механізмів короткострокового антициклічного регулювання та політики довгострокового стимулювання економічного розвитку. Е. Домар [354] побудував свою модель на принципі мультиплікатора і виокремив приріст інвестицій як відправну умову структурних зрушень, наголосивши, що інвестиції забезпечують не тільки зростання національного доходу, а і створення додаткових виробничих потужностей. З огляду на це вчений доходить висновку про можливість підтримки темпів економічного зростання на основі структурного збалансування темпів приросту доходу (попиту) і темпів приросту виробничих потужностей (пропозиції), що може забезпечуватися через механізми державного регулювання економіки.

Із трансформацією структури економіки пов'язував стадії суспільного розвитку американський економіст і соціолог В. Ростоу, який у 1961 р. видав книгу «Стадії економічного зростання» [272]. Відповідно до концепції В. Ростоу зміна якісних характеристик таких чинників, як рівень розвитку техніки, величина нагромадження в національному доході, структура і рівень споживання, галузева структура економіки, зумовлює економічне зростання і перехід суспільства від однієї стадії до іншої. В межах кожної з визначених п'яти стадій розвитку – традиційного суспільства, перехідного суспільства, підйому, зрілості, масового споживання – В. Ростоу виокремив основні чинники і тенденції

структурування економіки, які детермінують економічне зростання і передумови для переходу до наступної стадії.

Так, стадія традиційного суспільства вирізняється статичною рівновагою, аграрним господарством, обмеженими можливостями розвитку продуктивних сил, низьким рівнем доходів населення і відсутністю умов для розширеного відтворення національного продукту. Стадії перехідного суспільства властиве зростання норми нагромадження в національному доході до 5%, запровадження досягнень науки у виробництво, розвиток, поряд із сільським господарством і добувною промисловістю, комунікацій і міжнародної торгівлі, що формує передумови для переходу від стану статичної рівноваги до економічного підйому. На стадії підйому спостерігається економічне зростання, збільшення інвестицій, прискорений розвиток обробних галузей, виокремлення хоча б однієї галузі промисловості з високими темпами зростання. Ця стадія визначена В. Ростоу як промислова революція. Стадія зрілості – це індустріальне суспільство. На цій стадії спостерігається збільшення норми нагромадження до 20% національного доходу, економічне зростання, зростання частки кваліфікованої праці, урбанізація. Характерною ознакою стадії масового споживання є орієнтація виробничого потенціалу нації на споживача та переважання галузей, що виробляють товари тривалого користування.

У 1970-ті рр. В. Ростоу була запропонована концепція шостої стадії зростання – пошуку якості життя, де відправну роль у структурі економіки відіграє сфера послуг. Незважаючи на розкриття структурної трансформації економіки в контексті історичної еволюції суспільства, теорія лінійних стадій зростання охопила тільки окремі чинники економічного структурування.

Питання структурної трансформації є основним у двохсекторній теоретичній моделі розвитку американського економіста А. Льюїса [95, с. 400–418], в якій резерв робочої сили розглядається як основа економічного зростання, а сама модель сформована з врахуванням двох секторів економіки: аграрного з такими основними чинниками виробництва, як земля і праця; промислового, де переважання в складі основних чинників капіталу і праці дає змогу залучити надлишкову робочу силу з аграрного сектору. Основним завданням, на вирішення якого зорієнтована модель А. Льюїса, є перерозподіл частини трудових ресурсів з сільського господарства в промисловість з використанням механізмів міжсекторного ринку і досягнення на цій основі прискорення темпів економічного зростання. Теорія А. Льюїса демонструє підхід до структурування праценадлишкової

економіки країн «третього» світу та ігнорування важливих чинників, зокрема технічного прогресу, в структурній модернізації економіки.

Поєднання екзогенних та ендегенних чинників структуризації економіки демонструє запропонована в середині 1960-х рр. американськими економістами Х. Ченері та А. Страутом модель трифазного розвитку слаборозвиненої економіки [349]. Період, протягом якого країна потребує інтенсивного залучення іноземного капіталу, вчені розділили на три етапи, виділивши на кожному з них основні «лімітуючі» чинники, які обмежують економічний розвиток. На першому етапі таким чинником Х. Ченері та А. Страут вважають нестачу кваліфікованих кадрів, що є бар'єром для досягнення потенційно можливої при таких умовах найвищої норми інвестицій. Залучення іноземного капіталу на цьому етапі зорієнтоване на зменшення розриву між заощадженнями та інвестиціями, максимально можливими за наявної чисельності кваліфікованих трудових ресурсів, тобто «кваліфікованого ліміту». На другому етапі розвитку як основний лімітуючий чинник визначено обмеженість заощаджень, рівень яких, хоча і відповідає вимогам «кваліфікованого ліміту», але не може забезпечити розвиток економіки без зовнішньої допомоги. Іноземний капітал у цьому разі має компенсувати різницю між інвестиціями, які б відповідали потребам самопідтримуючого розвитку, та заощадженнями, що формуються на основі наявної схильності до заощадження. Завершення другої фази визначається досягненням самопідтримуючого темпу зростання, коли досягнутий рівень схильності до заощаджень дорівнює необхідній нормі інвестицій. На третьому етапі основним стримуючим чинником розвитку визначено неспроможність експорту компенсувати зростання імпорту. Можливість зберегти самопідтримуюче і перейти до стабільного зростання Х. Ченері та А. Страут пов'язують із здійсненням структурної перебудови на основі перерозподілу інвестицій, що дало б змогу досягти перевищення темпів зростання експорту над темпами зростання національного доходу та знизити граничну схильність до імпортування.

Обґрунтовуючи необхідність трансформації структури економіки в напрямі її удосконалення через переорієнтацію інвестиційних потоків, автори моделі трифазного розвитку залишають поза увагою питання щодо формування механізмів забезпечення такої переорієнтації та ефективного використання іноземного капіталу.

Розгляд теоретичних засад трансформації структури економіки крізь призму теорій економічного зростання дає змогу зробити висновок, що останні характеризують тільки окремі аспекти й окремі детермінанти

структурування економічної системи, акцентують увагу лише на окремих видах її структури, переважно відображають структурну трансформацію через розкриття співвідношень між елементами, а не відношень між ними. Переважно розглянуті теорії зорієнтовані на обґрунтування доцільності врахування певних передумов, завдань, чинників, інструментів, механізмів, напрямів, наслідків, способів впливу окремих суб'єктів структурування економіки, але окремо, а не в єдиній системі, що дає підстави погодитись із сучасними вітчизняними науковцями [304, с. 22] щодо того, що не існує теорії, яка б досліджувала економіку як цілісний самовідтворювальний об'єкт із врахуванням структуроформуючих чинників.

Серед сучасних економічних теорій, які розкривають основні детермінанти структурних трансформацій економіки, на особливу увагу заслуговує теорія економічного розвитку Й. Шумпетера [339, с. 52], сутність якої зводиться до «пошуку сили», яка формується в рамках економічної системи і яка, за висловом вченого, «безпосередньо її змінює».

Виражаючи позицію, що економічний розвиток може бути пояснений з використанням законів динаміки, Й. Шумпетер розрізняє статичну рівновагу економічної системи та її динамічний розвиток, що зумовлює трансформацію її структури.

У праці «Теорія економічного розвитку» Й. Шумпетер, акцентуючи увагу на причинах розвитку економіки, наголошує, що «форма і зміст розвитку» задаються поняттям «здійснення нових комбінацій» [339, с. 159], які за сутністю є нововведеннями, а в подальшому були замінені вченим на поняття «інновації». Поширення інновацій є основним чинником економічної динаміки. Виокремивши такі типи інновацій, як виробництво невідомого споживачам нового продукту з якісно новими властивостями; впровадження нового способу виробництва, в основу якого не обов'язково покладено нове наукове відкриття, а може бути застосований новий підхід до комерційного використання продукції; освоєння нового ринку збуту продукції промисловості країни, незважаючи на те, чи існував цей ринок раніше, чи ні; залучення нових джерел сировини та напівфабрикатів, незалежно від того, чи існували ці джерела раніше, чи ні; введення нових організаційних та інституційних форм, наприклад, створення монопольного стану чи послаблення монопольного становища іншого підприємства [339, с. 159], Й. Шумпетер показав їхній вплив на зміну застарілих способів виробництва, кон'юнктури та розвитку конкуренції, що зумовлює трансформацію структури економіки. Інновації є головним чинником структурування економічної системи і довгострокового економічного розвитку.

Важливе значення для розуміння механізму трансформації структури економіки має розкриття вченим ролі підприємця у впровадженні нововведень та забезпеченні динамічного розвитку економічної системи. Визначивши серед основних функцій підприємця функцію економічного новаторства, яка полягає у впровадженні інновацій, відмежувавши його від власника, винахідника, менеджера та виділивши такі його якості, як креативність, готовність до ризику, сильна воля, розвинута інтуїція, передбачливість, Й. Шумпетер вбачав у ньому основного носія імпульсу структурного оновлення економіки. Запровадження інновацій підприємцями з метою отримання прибутку спонукає їх до наслідування досвіду та розвитку конкуренції нових продуктів, нової технології, нових джерел забезпечення і нових форм організації діяльності, що в підсумку сприяє удосконаленню структури економіки та її динамічному розвитку.

Структурна трансформація економіки визначається «творчим руйнуванням», коли старі продукти і попередні форми організації діяльності витісняються через впровадження інновацій, що зумовлює оновлення структури економічної системи на основі вищого рівня технічної бази. В своїй праці «Капіталізм, соціалізм і демократія» Й. Шумпетер зазначає: «Основний імпульс, який приводить капіталістичний механізм в рух і підтримує його на ходу, виходить від нових споживчих благ, методів виробництва і транспортування товарів, нових ринків і нових форм економічної організації, які створюють капіталістичні підприємства. Відкриття нових ринків, внутрішніх і зовнішніх, і розвиток економічної організації... ілюструє все той же процес економічної мутації, ... який безперервно революціонізує економічну структуру з середини, розрушуючи стару структуру і створюючи нову. Цей процес «творчого руйнування», є самою сутністю капіталізму, в його рамках доводиться існувати кожному капіталістичному концерну»[340, с. 459–462].

Для розуміння механізму структурної трансформації економічної системи вирішальне значення має розкриття Й. Шумпетером взаємозв'язку між її макро- і мікрорівнем на основі паралельного відстеження впливу інноваційної активності суб'єктів господарювання на макроекономічну динаміку та макроекономічного середовища – на умови інноваційного розвитку підприємницьких структур.

Відмінність і значимість економічної теорії Й. Шумпетера в обґрунтуванні трансформації структури економіки полягає в системному розкритті її механізму на основі визначення сутності та взаємозалежностей

між такими його складовими: спонукальні імпульси (підприємницькі інтереси та ініціатива); інструменти (інновації); умови (наявність грошового капіталу, загальні умови, що формуються державою); результати (структурна трансформація економіки в напрямі технологічного оновлення).

На основі сформованої методології економічної еволюції Й. Шумпетер розкриває процес накопичення знань і, передбачаючи виникнення та розвиток економіки знань, визначає нові вектори структурної трансформації економіки. Розглядаючи науку як галузь економіки з спеціальними технологіями, методами та аналітичним апаратом [341], розвиток якої відбувається відповідно до теорії інновацій, обґрунтувавши якісно новий тип економічного розвитку – інноваційний, який пов'язаний з перетворенням науково-технічного прогресу у відправний чинник економічного зростання, вчений закладає підґрунтя для розуміння процесів формування структури економіки постіндустріального типу.

Ефективне вирішення багатьох найскладніших економічних проблем, зокрема щодо структурної трансформації економіки, знаходить відображення в теорії постіндустріального суспільства [81, с. 63], яка розглядає процеси економічного структурування крізь призму прогресу наукового знання, технологічного способу виробництва і дає змогу ідентифікувати рівень соціально-економічного розвитку країн на основі сформованої секторальної моделі структури економіки.

Основоположник теорії постіндустріального суспільства Д. Белл визначив постіндустріальне суспільство як «... суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважно виробництва товарів до виробництва послуг, проведення дослідження організації системи освіти і підвищення якості життя, в якому клас технічних спеціалістів є основою професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень більшою мірою залежить від досягнення теоретичних знань. Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення нового класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи» [343, с. 74]. У наведеному визначенні чіткою є позиція автора щодо вирішальної ролі науки і наукових знань у формуванні структури економіки, зорієнтованої на запити людини.

Відомий український вчений А. Чухно, акцентуючи увагу на значимості інформаційних технологій, зазначає, що постіндустріальне суспільство – це якісно нова економіка, яка базується на інформаційно-інтелектуальній технології. На відміну від попередніх суспільств із властивим їм домінуванням матеріального виробництва, це суспіль-

ство, в якому абсолютно переважає сфера послуг, нематеріальне виробництво, замість матеріальної мотивації утверджуються постматеріальні цінності та мотивації [330, с. 74].

В середовищі науковців існують різні підходи до визначення постіндустріального, інформаційного суспільства, суспільства знань, а отже і до виокремлення тих вирішальних чинників, які є детермінантами структурної трансформації економічних систем. Так, наприклад, М. Коннорз розглядає постіндустріальне та інформаційне суспільство як взаємозамінні терміни, пов'язуючи їхню сутність не стільки зі змінами в технологіях, скільки з переходом до суспільства, що базується на постматеріальному, інформаційному багатстві [148, с. 141], тоді як Д. Белл, Дж. Несбіт, Дж. Мартін розглядають інформаційне суспільство як наступний етап, закономірний результат розвитку постіндустріального суспільства.

Витоки структурування економіки на засадах постіндустріального суспільства беруть початок з 1940-х рр., коли англійський економіст К. Кларк запропонував теоретичну концепцію «трьох секторів», відповідно до якої трансформація структури економіки відбувається в результаті послідовного розвитку та взаємозалежності таких трьох секторів: первинного, до якого належать традиційне виробництво, виробництво сировини (сільське та лісове господарство, добувна промисловість); вторинного (обробна промисловість, галузі переробки сировини в кінцеву продукцію (обробна промисловість, будівництво, транспорт)); третинний – виробництво послуг, галузі виробництва матеріальних благ і послуг (торгівля, громадське харчування, освіта, охорона здоров'я, інші послуги). Перехід економіки на етап постіндустріального розвитку характеризується значними структурними трансформаціями, домінуванням сфери послуг у створенні ВВП та зосередженням у ній більшої частки зайнятих.

Теоретичне обґрунтування структурної трансформації економіки в рамках теорії постіндустріального суспільства та його концепції знайшло подальший розвиток у моделі структури економіки Д. Белла, відповідно до якої види діяльності представлені за п'ятьма секторами у послідовності, з якою вони відіграють вирішальну роль на певному етапі економічного розвитку країни. У моделі Д. Белла трансформація структури економіки в процесі розвитку постіндустріального суспільства відбувається шляхом зміни, взаємодоповнення і взаєморозвитку таких секторів: первинного (традиційне виробництво, виробництво сировини (сільське та лісове господарство, добувна промисловість));

вторинного (обробна промисловість, галузі переробки сировини в кінцеву продукцію (обробна промисловість, будівництво)); третинного (виробництво матеріальних послуг, транспорт, зв'язок (комунікації) та комунальні послуги); четвертинного (торгівля, громадське харчування, фінанси, страхування, операції з нерухомістю, інші послуги); п'ятеринного (охорона здоров'я, освіта, науково-дослідницька діяльність, організація відпочинку, управління). Модель структури економіки Д. Белла є актуальною для діагностики та оптимізації структури економіки, а також налагодження взаємозв'язків між її елементами. Розвиток нових видів діяльності та виокремлення нових секторів зумовили ускладнення та зміну характеру взаємозв'язків між ними. При цьому визначальна роль в структуруванні економіки належить сектору сфери послуг та інформації, освіти, науці.

У рамках теорій постіндустріалізму напрями та умови структурної трансформації економіки визначаються переходом постіндустріального суспільства на нові рівні його розвитку – інформаційне суспільство, суспільство знань. Становлення і розвиток інформаційного суспільства пов'язується з поширенням інформаційних (комп'ютерних) технологій, телекомунікаційною революцією, посиленням впливу інформаційних технологій на виробництво й управління, розвитком інформаційної економіки. Чинники, умови і напрями структурної трансформації економіки інформаційного суспільства базуються на основних характеристиках останнього, сформульованих У. Мартіном за такими критеріями:

- технологічним – головним чинником є інформаційні технології, які широко застосовуються у виробництві, установах, системі освіти і в побуті;
- соціальним – інформація є важливим стимулятором зміни якості життя, формується і стверджується «інформаційна свідомість» при широкому доступі до інформації;
- економічним – інформація є основним чинником в економіці як ресурс, послуга, товар, джерело доданої вартості та зайнятості;
- політичним – свобода інформації, що веде до політичного процесу, який характеризується зростаючою участю і консенсусом між різними класами і соціальними верствами населення;
- культурним – визнання культурної цінності інформації через сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда і суспільства загалом [291, с. 32].

На відправному значенні інформаційних технологій у структуризації сучасної економіки акцентують увагу вітчизняні дослідники, визна-

чаючи такі основні ознаки інформаційного суспільства: 1) перетворення інформації на найважливіший економічний ресурс, що має глобальний характер і забезпечує підвищення ефективності, зростання конкурентоспроможності та інноваційний розвиток суб'єктів господарювання; 2) зростання впливу інформації на всі сфери людської життєдіяльності, перетворення її на предмет масового споживання населення; 3) інтенсивне формування інформаційного сектору економіки, який займає домінуючі позиції в новому суспільстві; 4) перетворення інформаційної сфери на фундамент, основу всіх видів економічної діяльності [7, с. 26].

Розширення аспектів розгляду структурних перетворень в економіці пов'язано з формуванням у межах теорії інформаційного суспільства концепції соціальних мереж, обґрунтованої у працях М. Кастельса, Б. Веллмана, Д. Ноука, К. Фауста, Л. Фрідмана. Видатний дослідник мережевих форм організації М. Кастельс у своїй праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» [114] визначив сучасну економіку як інформаційну і глобальну, оскільки в нових історичних умовах досягнення певного рівня продуктивності та існування конкуренції можливо тільки в середині глобальної взаємопов'язаної мережі. Оскільки глобальна мережа появилася як результат революції у сфері інформаційних технологій, М. Кастельс наголошує на історичному взаємозв'язку між знанням та інформацією, що є основою економіки, їхньою глобальною поширеністю і революцією у сфері інформаційних технологій, що зумовило виникнення нової, відмінної від раніше існуючої, економічної системи. Характерною особливістю такої системи є мережева структура і глибока взаємозалежність елементів, що дає змогу дедалі більше застосовувати її досягнення в технології, знанні й управлінні як технологією і знаннями, так і управлінням. На думку М. Кастельса, підхід до організації як автономного агента ринкової економіки має бути замінений концепцією виникнення міжнародних мереж фірм і субодиниць фірм як базової організаційної форми інформаційно-глобальної економіки [114].

З формуванням мережевих структур посилюється вплив на структурну трансформацію економіки бізнес-мережі у формі кластерів, асоціацій виробників, торгово-промислових палат, ТНК, процесів розвитку індустрії створення нових інформаційних технологій і програмних продуктів, телекомунікаційних і провайдерських послуг, електронного бізнесу, електронних ринків, електронних бірж, електронних платіжних систем, дистанційної зайнятості.

В умовах формування постіндустріального суспільства, риси якого знайшли виявлення у концепції «суспільства знань», «економіки

знань», динамічні структурні трансформації детермінуються цінностями, що створюються знаннями. Ознаки «економіки знань» розкрито у працях П. Друкера, Р. Кроуфорда, Т. Сакаїї, Т. Стюарта, У. Хадсона. П. Друкер у книзі «Епоха перерви поступовості» [355] (1969), стреджуючи, що у сучасній економіці матеріальні, фінансові й управлінські ресурси не є вирішальним чинником виробництва, визначив економіку знань як особливий тип економіки, в якій знання стають основним чинником економічного зростання. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає економіку знань як економіку, яка безпосередньо заснована на створенні, дистрибуції і використанні знань та інформації [372].

Основною характерною ознакою економіки знань, яка вказує на значимість чинника її структуризації, є втілення знань у більшості благ, що створюються. Розвиток суспільства знань пов'язується з структурною трансформацією економіки в напрямі збільшення чисельності працівників, пов'язаних із виробництвом вартості, створеної знаннями, запровадження нових технологій, формування нової соціальної структури. Трансформація структури економічної системи в напрямі просування до економіки знань пов'язана зі створенням системи умов на основі активізації прояву чинників, які є визначальними при оцінці побудови економіки, заснованої на знаннях. Світовим банком у рамках спеціальної програми «Знання для розвитку» у 2004 р. була розроблена методологія оцінювання Індексу економіки знань (Knowledge Assessment Methodology), яка визначає умови переходу до економіки знань. Такі умови характеризуються певними показниками, об'єднаними у чотири блоки, за якими формуються субіндекси Індексу економіки знань [348]: 1) економічний та інституційний режим, який формується на підставі оцінювання тарифних і нетарифних бар'єрів, якості регуляторних актів, верховенства закону; 2) освіта та людські ресурси – грамотність дорослого населення віком від 15 років та вище, охоплення середньою освітою, охоплення вищою освітою; 3) інноваційна система – кількість дослідників, зайнятих дослідженнями і розробками у розрахунку на 1 млн. населення, кількість патентів у розрахунку на 1 млн. населення, кількість статей у наукових та технічних журналах у розрахунку на 1000 населення; 4) інформаційно-комунікативні технології – кількість телефонів (стаціонарних та мобільних) у розрахунку на 1000 населення, кількість комп'ютерів у розрахунку на 1000 населення, кількість користувачів Інтернету у розрахунку на 10000 населення. Забезпечення належного рівня показників за наве-

деними субіндексами виступає передумовою трансформації структури економіки, адекватної суспільству знань.

Для структурної трансформації економічної системи в напрямі розбудови економіки знань важливе значення має збільшення частки стратегічних секторів економіки, а також частки високо- та середньовисокотехнологічних видів діяльності в обробній галузі. При цьому як орієнтир можуть бути стратегічні сектори, визначені методологією ОЕСР 2005 р. [304, с. 224]: 1-й сектор – високотехнологічні види діяльності обробної промисловості – фармацевтичне виробництво, виробництво офісного обладнання, лічильних машин та комп'ютерів, радіо-, телевізійного та комунікаційного обладнання, медичних приладів та інструментів, точних вимірювальних та оптичних приладів, авіаційна та космічна промисловість; 2-й сектор – середньо- високотехнологічні види діяльності обробної промисловості – виробництво хімікатів, машин та устаткування, електричних машин та апаратури, автомобілів, причепів і напівпричепів, залізничного та транспортного обладнання; 3-й сектор – поштові та телекомунікаційні послуги; 4-й сектор – фінансові та страхові послуги – фінансове посередництво, страхування та пенсійне фінансування, допоміжна діяльність у сфері фінансового посередництва; 5-й сектор – ділові послуги – оренда машин та обладнання, комп'ютерне та телекомунікаційне обслуговування, дослідження та розробки, інші ділові послуги; 6-й сектор – освіта та охорона здоров'я – освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога.

Поліаспектність структурних трансформацій економічних систем наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відображає концепція нової економіки (неоекономіки), яка вважається комплексною, тобто такою, що базується на теоретичних положеннях концепцій інформаційного суспільства, суспільства знань, суспільства мережових структур [297, с. 16]. За відсутності єдиноприйнятого визначення неоекономіки різними дослідниками визначаються різні чинники, розвиток яких сприятиме трансформації структури економічної системи в напрямі формування нової економіки. До переліку таких чинників науковці зараховують: інформаційно-комунікаційні технології та Інтернет, інтелектуальну власність, електронні бібліотеки та бази, біотехнології [374]; інформаційні технології [275]; інновації, інформаційні технології, освіту [360]; виробництво комп'ютерного та комунікаційного обладнання, їхнього програмного забезпечення, систему формування, зберігання, поширення і отримання інформації на основі мережі Інтернет [218, с. 46–51]; знання та інтелект [85]; високотехнологічні компанії, що використовують Інтернет як основний ресурс,

виробництво програмного забезпечення, «набір електронних практик», що базуються на застосуванні Інтернету і спрямовані на формування нових моделей господарської діяльності [178, с. 3–15].

Таким чином, узагальнення підходів до виокремлення складових неоекономіки дає змогу розглядати її становлення як процес трансформації структури економічної системи крізь призму таких детермінант: поява нових секторів та видів діяльності; запровадження нових форм організації економічної діяльності; перетворення інформації та знань у вирішальний ресурс розвитку сучасної економіки; закріплення нового становища людини у виробництві та суспільній життєдіяльності; розвиток прогресивних технологій.

Динамічність та складність середовища функціонування економічних систем, їхня залежність від розвитку інших сфер суспільної життєдіяльності підвищує актуальність розгляду трансформації структури економіки крізь призму інституційного підходу. Інституційні теорії обґрунтовують широкий аспект розгляду трансформацій структури економічної системи, акцентуючи увагу на неекономічних чинниках. Представники класичного інституціоналізму – Т. Веблен [33], Дж. Коммонс [129, с. 78–85], У. Мітчелл [170] – наголошували, що для інтерпретації рішень, які приймають економічні агенти, важливим є розгляд впливу на них інститутів, які формуються як економічною, так і політичною та правовою системами суспільства. А це дає змогу виявити витоки і причини структурних трансформацій економіки.

Узагальнення теоретичних основ структурних трансформацій економічної системи дає змогу зробити висновок, що, мотивуючись інтересами економічних агентів, вони (трансформації) знаходять вияв у структурних зрушеннях (рис. 1.1). Враховуючи різні підходи до трактування категорії «структурні зрушення», вважаємо за доцільне розглядати структурні зрушення як результат процесу структурних трансформацій, що виявляються у формуванні пропорцій та відношень між складовими елементами економічної системи на різних її рівнях та часових етапах розвитку.

Для об'єктивізації аналітичного забезпечення діагностики структурних зрушень останні можуть бути ідентифіковані за такими ознаками: а) за спрямованістю впливу – позитивні, негативні, нейтральні; б) за рівнем вияву – макрорівневі, мезорівневі, мікрорівневі, нанорівневі; в) за характером впливу – цілеспрямовані, стихійні; г) за видами структури економіки – секторальні, галузеві, технологічні, територіальні, зовнішньоекономічні, соціальні, інституційні; д) за масштабом цілеспрямованого впливу – структурна корекція, структурна перебудова, структурна революція.

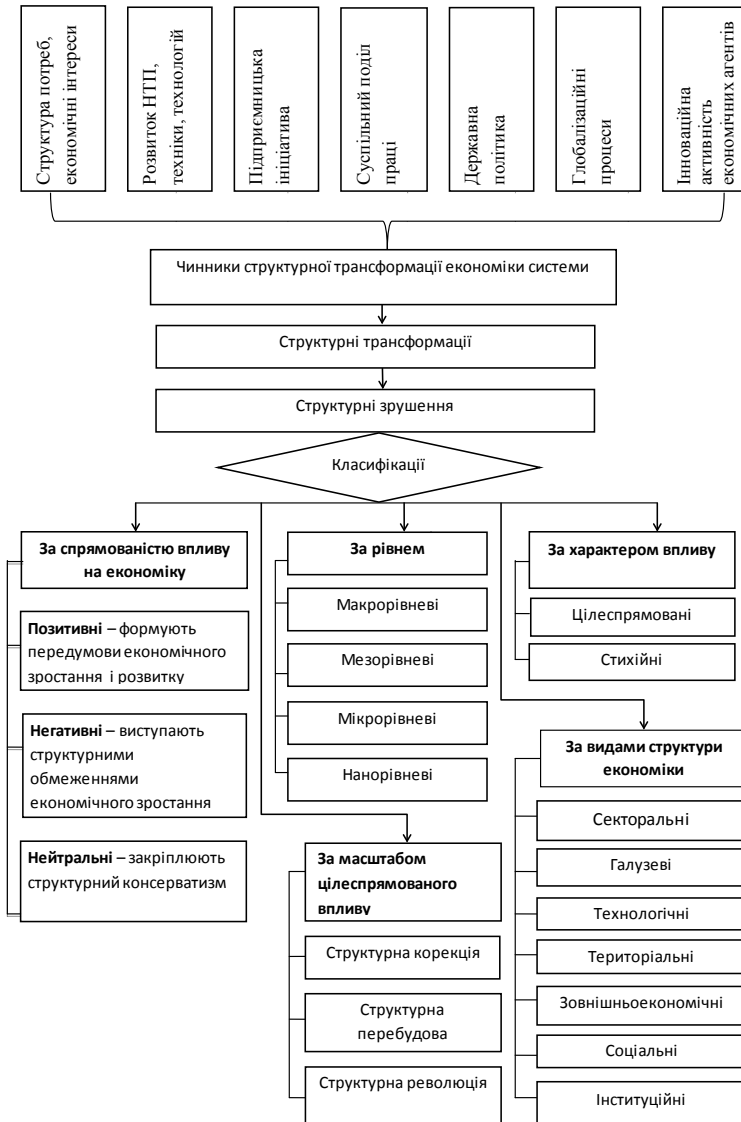

Рис. 1.1. Передумови і результати структурних трансформацій економічної системи*

*Примітка. Складено автором.

Врахування того, що структурні трансформації детермінуються виявом великої кількості різновекторних чинників, зумовлених проявом і лобюванням інтересів учасників економічних відносин, часто мають суперечливий, стихійний, фрагментарний характер, а переважачий вплив на них процесів ринкового саморегулювання зумовлює появу небезпеки викривленості економічної системи та її неспроможності задовольняти вимоги суспільної життєдіяльності, дає змогу висунути гіпотезу, що формування структурних характеристик економічної системи, які б забезпечували її цілісність та динамічний розвиток, є можливим за умови надання структурним трансформаціям цілеспрямованого характеру в контексті спрямування структурних зрушень на реалізацію цілей структурної корекції, структурної перебудови і структурної революції.

При цьому різна складність завдань структурного удосконалення економіки має забезпечуватись через відповідну масштабність структурних зрушень. Так, структурна корекція є результатом незначних структурних зрушень, що стосуються часткового структурного удосконалення окремих структурних характеристик економіки і не закріплюють тенденцій структурного оновлення. Структурна перебудова економіки забезпечується через кардинальні зміни структури економічної системи, які зумовлюють набуття нею спроможності задовольняти потреби суспільного розвитку та конкурувати у світогосподарській системі. Структурна революція є результатом радикальних структурних зрушень в економічній системі, і передусім в її технологічній структурі, що базуються на домінуванні ресурсу знань серед чинників економічного зростання і розвитку, забезпечують перехід до нових технологічних укладів, закріплення за економікою країни лідируючих позицій щодо розробки й запровадження прогресивних технологій.

Підсумовуючи, слід зазначити, що сформовані науковою думкою теоретичні концепції структурної трансформації економічної системи здебільшого розкривають її окремі зрізи, детермінанти розвитку, аспекти, однак актуальним залишається питання теоретичного обґрунтування формування цілісних системних механізмів цілеспрямованої структурної трансформації національних економік, здатних адаптуватись до специфіки умов розвитку останніх.

1.2. Структурне реформування економіки: теоретико-методологічні аспекти

Спрямування розвитку економіки в напрямі вирішення назрілих проблем суспільної життєдіяльності, підпорядкування цілей її функціонування цілям побудови громадянського суспільства і соціальної держави, забезпечення стійкості економічної системи до викликів та загроз внутрішнього і зовнішнього середовища перебувають у прямій залежності від її чіткої цілеорієнтованої структурної трансформації, проведення якої гіпотетично здатне забезпечити структурне реформування. В умовах постійного посилення агресивності середовища функціонування економіки структурне реформування має бути основою формування такої її головної якісної характеристики, як цілісність, що дає змогу забезпечити передумови для самозбереження, самовдосконалення, саморозвитку економічної системи і досягнення нею критеріїв ефективності функціонування. Щоб система була цілісною і впорядкованою, необхідні відлагоджені зовнішні зв'язки, якими на рівні національної економіки є регулююча і управляюча діяльність держави [51, с. 19].

Для забезпечення цілісності економічної системи і формування у неї спроможності функціонувати і розвиватись у рамкових умовах, які визначаються процесами глобалізації, інтеграції, посилення конкуренції, розвитком інноваційно-технологічного та знанневого чинників, ресурсними обмеженнями, зростанням вимог елементів суспільної системи, загостренням кризових явищ та суперечностей у всіх сферах суспільної життєдіяльності, визначальним є подолання структурних криз, усунення структурних дисбалансів та окреслення пріоритетів структурної модернізації в рамках структурного реформування економіки.

Впродовж всього періоду незалежності України актуальними є акценти науковців [153, с. 29], що складні й суперечливі процеси трансформації вітчизняної економіки потребують поряд із впливом ринкової кон'юнктури і здорової конкуренції активного державного втручання, чітко діючої системи соціально-економічного управління.

Розкриття теоретико-методологічних аспектів структурного реформування економіки передбачає врахування змістового наповнення базового терміна, «реформа». У довідковій науковій літературі поняття «реформа» (франц. «réforme», лат. «reformatio» – «перетворюю») трактується як: перетворення, зміна, перевлаштування якої-небудь сторони суспільного життя (порядків, інститутів, установ) або суспільства загалом [43, с. 366]; комплекс заходів, яким запроваджуються такі

нові умови діяльності у сфері суспільних відносин, які не змінюють основ системи суспільних відносин, але ведуть до викорінення негативних суспільних явищ, які за попередніх умов народилися і розквітли [111, с. 326–328]; перетворення, зміна змісту окремого соціального (політичного, економічного, культурного) об'єкта або процесу без зміни його форми або форми без зміни змісту, або змістовні й формальні зміни без перетворення тих чи інших основ – суспільних, економічних та інших відносин [189]. Відомий російський вчений В. Полтерович поряд з сучасним трактуванням слова «реформа» – «перетворення з метою покращення» – наводить визначення – це цілеспрямована зміна інститутів, що припускає присутність в економічній системі агентів, які розробляють і реалізують план трансформації [211, с. 9].

При цьому основними характеристиками реформування є такі:

- запровадження нововведень у функціонування певного соціального об'єкта;
- вироблення превентивної відповіді на виклики часу щодо функціонування і розвитку певного соціального об'єкта;
- забезпечення еволюційного або революційного характеру соціальних змін;
- ініціювання й проведення реформування державою;
- законодавче закріплення цілей та механізмів реформування;
- орієнтація на проведення суттєвих прогресивних змін у механізмі функціонування об'єкта управління;
- забезпечення корінного перелому сталих процесів, традицій, підходів, докорінної трансформації усталених економічних, соціальних, політичних структур як основна відмінність реформування від вдосконалення чи модернізації.

З огляду на це структурне реформування економіки може бути визначене як системні цілеорієнтовані прогресивні перетворення структури економіки, що проводяться державою в орієнтації на формування національної структурної моделі, яка дала б змогу усунути наявні структурні дисбаланси, запобігати появі нових та запровадити механізми перманентного структурного оновлення національної економічної системи з метою забезпечення її ефективного функціонування в умовах динамічного середовища.

Метою структурного реформування економіки є створення такої її структури, яка дала б можливість формувати принципово нові джерела економічного зростання [71, с. 5] та створювала інституційні умови для стабільного економічного розвитку. Таке реформування має ви-

значати напрями і способи оновлення структури економічної системи, створювати інституційні умови активізації прогресивних структурних перетворень та запобігання вияву тих чинників, які зумовлюють регресивний вплив на структуризацію економічної системи [32, с. 8–12].

Зарубіжний і вітчизняний досвід структурного реформування свідчить про важливість вироблення виважених підходів до його проведення з врахуванням специфіки умов розвитку кожної окремої національної економіки та дієвих механізмів оптимального поєднання ринкового і державного впливу на процеси структурних перетворень. При цьому слушними є застереження науковців щодо надання переваги ринковим методам проведення структурних реформ без належного відпрацювання координаційно-регулюючого впливу держави, які базуються на порівнянні двох шляхів реформування – шокової терапії та послідовного просування. З огляду на це не втратили актуальності підходи до реформування, описані в праці «Реформи очима американських і російських вчених», яка опублікована в 1996 р. і в створенні якої брали участь всесвітньо відомі американські вчені, серед яких п'ять лауреатів Нобелівської премії – К.-Дж. Ерроу, Л.-Р. Клейн, В. Леонтьєв, Д.-С. Норт, Дж. Тобін. Прагнучи запропонувати альтернативу радикально-ліберальному реформуванню, 40 видатних вчених світу на початку книги сформували спільну заяву, в якій виклали кредо і спільну програму досліджень з метою сприяння прагматичній економічній політиці, яка б уникала крайностей. Автори заявляють, що одна з крайностей – підхід, заснований на «великому ударі», або «шоковій терапії», – підтвердила неефективність як з економічної, так і політичної точки зору. Стратегія радикальних реформаторів полягала в спробі одним стрибком досягти капіталізму, що базується на принципі «laissez faire», шляхом швидкого звуження сфери влади уряду і прискореної приватизації економіки [263, с. 17].

На особливу увагу заслугоує врахування досвіду структурного реформування економіки на засадах Вашингтонського консенсусу. Сформульований англійським економістом Дж. Уільямсоном Вашингтонський консенсус як перелік правил економічної політики для країн Латинської Америки спрямований на переорієнтацію цих країн від дирижистської моделі економічного розвитку до принципів економічної політики, загальних для більшості розвинутих країн, що є умовою одержання підтримки від таких міжнародних фінансових організацій, як МВФ і Світовий банк. Рекомендації Вашингтонського консенсусу такі: 1) фіскальна дисципліна; 2) пріоритети державних витрат (підтриман-

ня мінімального дефіциту бюджету за рахунок скорочення соціальних програм); 3) податкова реформа; 4) фінансова лібералізація; 5) обмінний курс; 6) лібералізація зовнішньої торгівлі; 7) зниження обмежень для прямих іноземних інвестицій; 8) приватизація; 9) дерегулювання; 10) захист власності і прав власників [211, с. 29–30]. Однак використання рекомендацій Вашингтонського консенсусу реформаторами багатьох країн з основним акцентом на стабілізацію, лібералізацію та дерегулювання без приділення достатньої уваги питанням соціального розвитку і гарантування прав власності не забезпечило очікуваних результатів ні в країнах Латинської Америки, ні в перехідних економіках, натомість зумовило важкі фінансові кризи та спад в економіці.

В квітні 2011 р. голова МВФ Д. Стросс-Кан виступив із заявою, що Вашингтонський консенсус з його спрощеними економічними уявленнями і рецептами зазнав краху під час кризи світової економіки і залишився позаду [8]. Незважаючи на наявність конкретних правил валютної і податкової політики, низька інфляція, високе економічне зростання, надмірно вільний і невідконтрольний фінансовий ринок не гарантують позитивних ефектів. Серед недоліків структурного реформування на засадах Вашингтонського консенсусу науковці наголошують на таких: універсальний характер рекомендацій без належного врахування специфіки окремих країн; ігнорування зв'язку між розвитком інститутів і макроекономічною політикою; нерозробленість підходів щодо формування ринкових інститутів; недостатня увага питанням, пов'язаним з високими витратами на проведення реформ; нечіткість рекомендацій щодо темпів і послідовності проведення реформування; переоцінювання ролі приватизації в забезпеченні ефективності економіки; нечіткість визначення ролі держави в процесі реформ; наголошуючи на необхідності лібералізації зовнішньої торгівлі, упущено питання використання тарифів для захисту внутрішнього виробництва; проведення дерегуляції без належного врахування рівня розвитку фінансового сектору [211, с. 42–48].

Нині, при реалізації прагнень країн виробити нові підходи до структурного реформування національних економік важливим є забезпечення оптимального поєднання важелів ринку і держави, не допустивши при цьому перегину в інший бік – надмірного державного регулювання за настановами наднаціональних інституцій.

При цьому важливим питанням є визначення засад і концептуальних підходів оптимального узгодження та поєднання впливу держави і ринку на процеси структурної трансформації і формування на цій

основі базису економічного зростання та сталого економічного розвитку. Теоретичним підґрунтям та методологічними основами вирішення цієї проблеми певною мірою можуть бути концепції неолібералізму. В науковій літературі неолібералізм розглядається у трьох іпостасях: як економічна теорія, яку впродовж XX ст. розробляли теоретики-економісти; як ідеологія, що визначає принципи суспільної організації, а також цінності та мету суспільної перебудови (у разі реформ чи революцій), і є об'єктом дослідження політологів; як практична публічна політика, що її здійснюють уряди як розвинених капіталістичних країн, так і тих, які прагнуть створити капіталістичну систему, що ефективно функціонує та перейти до демократії [125]. Всі ці аспекти є значимими для вироблення підходів до структурного реформування економіки.

Розвиток неолібералізму зумовив появу різних його течій, однак для вироблення підходів до цілеорієнтованого структурування трансформаційних економік із затяжними кризовими явищами на увагу заслуговує німецький неолібералізм, положення якого сформувала Фрайбурзька школа, які поєднують ідеї сильної держави, спрямованої на створення конкурентної економіки, та неокласичні ідеї саморегулювання економіки. Ордоліберали (інша назва представників німецького неолібералізму) виділяли два основні напрями державної економічної політики: формування господарського ладу і вплив на процес відтворення. Сутність першого напрямку полягає в регулюванні монополії й конкуренції, співвідношенні державної і приватної власності, прямого і опосередкованого втручання в економіку, встановлення правових норм господарювання. До другого належить комплекс державних заходів, що регулюють економічне зростання.

Основоположник неоліберального напрямку німецької економічної теорії В. Ойкен у праці «Основні принципи економічної політики» [200] доводить, що політика «нерегульованого ринку» («laissez-faire») здатна забезпечити тільки ненадійну економічну рівновагу, а централізовано керована економіка не в стані встановити ніякої рівноваги. Найбільш ефективним є конкурентне господарство, де держава відіграє значну роль, однак не з допомогою прямого управління та розподілу, а через створення певних економічних форм, передусім таких, що заперечують монополізм. В. Ойкен наголошує, що саме держава має забезпечувати оптимальне поєднання переваг ринкового регулювання і централізованого управління в єдиній економічній системі. Конкуренцію він розглядає як основний інструмент структурування економіки,

що дає змогу формувати умови для визначення обсягів виробництва, його структури та рівня цін.

При виробленні підходів до структурування економіки заслуговує на увагу застереження В. Ойкена, що, хоча ринкова економіка сприяє економічному прогресу суспільства, вона через переважання індивідуальних інтересів учасників ринку суперечить принципу соціальної справедливості, який може забезпечити тільки вплив держави.

Цінним у методологічному аспекті є обґрунтування В. Ойкеном необхідності забезпечення системності при виробленні й реалізації економічної політики. Щодо цього вчений зазначає, що «...будь-який захід економічної політики є раціональним тільки в рамках того загального економічного порядку, в якому протікає економічний процес. Для того, щоб цей економічний порядок був достатнім і раціонально регулював загальний економічний процес, необхідно, щоб всі окремо взяті форми порядку доповнювали один одного незалежно від того, чи йде при цьому мова про встановлені державою форми, а саме про ті, що відносяться до торговельної, цінової і кредитної політики, чи про вже звичні форми» [200, с. 60–61].

На особливу увагу при формуванні політики структурування економіки заслуговують окреслені й всесторонньо обґрунтовані В. Ойкеном принципи політики конкурентного порядку, які визначають модель взаємовідносин між державою і бізнесом, зорієнтовану на становлення економічно ефективної та соціально справедливої моделі розвитку. Вчений виокремив дві групи принципів, взаємопов'язаних одна з одною: конституючі й регулюючі. Конституючі принципи стосуються встановлення конкурентного порядку. До них належать: формування механізму цін досконалої конкуренції; стабільність грошового обігу і національної валюти; відкриті ринки; недоторканість приватної власності; свобода укладання договорів; відповідальність; сталість економічної політики. Група регулюючих принципів зорієнтована на створення передумов підтримання конкурентного порядку в стані функціонування і охоплює такі принципи: антимонопольне регулювання, яке передбачає контроль за діяльністю монополій; політику у сфері доходів, зорієнтовану на коригування ринкового механізму розподілу доходів; економічний розрахунок на основі конкурентних цін; усунення аномалій пропозиції, зокрема на ринку праці.

Значну увагу питанням державної структурної політики у сфері відносин власності приділив А. Мюллер-Армак. Він вважав, що держава має сприяти розширенню приватного сектору, підтримувати про-

цес демонополізації власності, заохочуючи населення інвестувати заощадження у виробництво (надавати кредити для придбання акцій, відкриття нових підприємств, будівництва тощо) [16]. В рамках сформульованої ідеї – створення «соціально-ринкової» економіки на основі поєднання принципу свободи ринку з принципом соціальної рівності – А. Мюллер-Армак обґрунтовує необхідність формування структури економіки в напрямі реалізації соціальних цілей з використанням державою таких інструментів: фіскальна політика, зорієнтована на захист конкуренції, вирівнювання доходів та стимулювання ініціативи громадян; економічні механізми контролю (оподаткування) за розподілом багатства, що створює ринкове господарство; політика стабілізації грошової маси, спрямована на забезпечення безінфляційного розвитку. При цьому наголошується на усуненні безпосереднього втручання держави в економіку та важелів, які б обмежували вияв приватнопідприємницької ініціативи.

Врахування напрацьованих неолібералами підходів до реалізації соціальних цілей у процесі структурного реформування економіки набуває особливої значимості на сьогоднішньому етапі суспільних перетворень, коли основною метою і основним ресурсом розвитку є людський потенціал, що формується соціальною сферою.

Структурне реформування економіки як складова економічної політики базується на відправних засадах останньої, а отже, вони (засади) вимагають розуміння і врахування в процесі вироблення механізмів структурування. Так, представник Фрайбурзької школи В. Рьопке в праці «Корінні питання господарського порядку» [261, с. 139] наголошує на необхідності вирішення подвійного завдання господарського порядку (взаємовідносин держави і бізнесу в рамках економічної політики): по-перше, потрібно координувати господарські плани і дії (порядок господарського процесу у вузькому розумінні); по-друге, слід подбати про стимули до результативності. Таким чином, загальний господарський порядок – це система, що є упорядкованою і стимулюючою. Завдання координації полягає в тому, щоб забезпечити оптимальне використання обмежених продуктивних сил з метою виробництва «правильних» продуктів у «правильних» пропорціях, у потрібному місці, у потрібний час і з застосуванням економічно «правильних» засобів. В. Рьопке акцентує увагу на особливій значимості таких двох аспектів цього завдання: а) постійне недопущення дефіцитів або надлишків, властивих будь-якому колективістському порушенню ринкового цінового механізму і неіснуючих у вільній ринковій економіці тривалий проміжок часу

і в значних масштабах; б) економічно правильне співвідношення між поточним споживанням та інвестиціями (виробництвом засобів виробництва), тобто координація теперішнього і майбутнього в народному господарстві (тимчасове управління господарським процесом), а також правильний вибір інвестиційних об'єктів.

На активній ролі держави в структуруванні економіки, побудованій на ринкових засадах, наголошував представник Французької неоліберальної школи М. Алле, виокремлюючи такі функції: гарантування збереження основи ринкової економіки – приватної власності; здійснення контролю за грошово-кредитною сферою; антициклічне регулювання через договірне планування; розвиток соціальної сфери. На підставі гіпотези «економіки ринків» М. Алле формулює кілька правил, що мають значення для формування економічної політики в галузі структурної перебудови економіки. Серед них правило, яке стало основою «політики оборонної стратегії у новому міжнародному поділі праці». Згідно з ним Франція як неконкурентоспроможна на окремих ринках країна мусить згортати слабкі галузі виробництва і розвивати ті, що гарантують зростання експорту. Держава має відігравати активну роль у нарощуванні потенціалу внутрішнього ринку, забезпечуючи приплив інвестицій у конкурентоспроможні галузі [112].

Сформульована М. Алле теорія інвестицій обґрунтовує попит і пропозицію грошового капіталу за умов стабільного грошового обігу. Вчений вважає, що інвестиційна кон'юнктура залежить від чинника ризику, найбільше інфляційного. Природним стабілізатором коливань інвестиційних потоків, на його думку, є обсяги неспожитих засобів («теорема залишків»). Забезпечуючи безризиковість інвестицій, держава цим сприяє поступовому й раціональному нагромадженню коштів. Через прийняття підприємцями рішень про необхідні обсяги капіталу для інвестування та напрями їхнього застосування забезпечується рівномірний розподіл цього капіталу між галузями і формування раціональної структури суспільного виробництва.

В умовах динамічного агресивного середовища функціонування економіки її структурування відбувається в процесі вияву, реалізації, узгодження та підпорядкування інтересів економічних агентів. Підпорядкування інтересів забезпечується через економічну владу, оскільки, як зазначає В. Дементев, відносини між економічними агентами, як і будь-які соціальні відносини, містять владну складову. Йдеться про владу власника, менеджменту, профспілок, ринкову, держави, грошей та ін. [57]. Теоретичне обґрунтування впливу економічної влади на

структурні перетворення економіки здійснено Ф. Перру в межах теорії економічного домінування. Економічна теорія Ф. Перру є системним аналізом економічної влади, по-перше, як вияву асиметричного впливу, що здійснюється конкуруючими фірмами і галузями для досягнення бажаних економічних цілей; по-друге, влади організованих і структурованих груп, таких як асоціації менеджерів і профспілок; по-третє, влади, що застосовується державою в економічній сфері в національному і міжнародному масштабі [58]. Влада в економіці виявляється через домінуючий ефект, який є одним з основних чинників економічної діяльності. Обґрунтовуючи нерівність економічних одиниць, а також відносини домінування між ними, Ф. Перру поширював останні як на відносини між окремими державами, так і на різні галузі національної економіки.

Для структурного реформування економіки, яке за суттю мало б підпорядковувати цілі розвитку економічної системи цілям суспільного розвитку, визначальним є ефект домінування держави, який дав би змогу: задавати орієнтири структурної модернізації економіки відповідно до суспільних інтересів та визначати умови їхнього досягнення, враховуючи інтереси економічних агентів.

У процесі вироблення підходів до удосконалення господарсько-організаційної діяльності сучасної держави щодо управління економікою на основі економіки домінування Ф. Перру виводить принцип індикативного планування. Вітчизняний і зарубіжний досвід реалізації цього принципу в процесі реалізації механізмів державного регулювання економіки свідчить про його значимість для формування методологічного підґрунтя структурного реформування економіки через використання державою такого інструменту реалізації економічної влади, як індикативний план, який дає змогу одночасно: задавати бажані орієнтири розвитку економіки; встановлювати вимоги до досягнення окреслених орієнтирів і цим визначати рамкові умови участі в їхній реалізації економічних агентів; пропонувати суб'єктам господарювання взаємовигідну взаємодію. В сьогоднішніх умовах принцип індикативного планування є одним з варіантів формування механізмів структурного реформування економіки на основі поєднання таких форм вияву економічного домінування, як підпорядкування, стимулювання, координація, а також примусу в разі порушення укладених контрактів. Його реалізація здатна забезпечити значні можливості для вирішення структурних проблем економічного розвитку на основі компромісу інтересів економічних агентів, держави і громадянськості.

Ф. Перру характеризував відносини між економічними одиницями як асиметричні, які є результатом домінування однієї економічної одиниці над іншою, нав'язуванням правил поведінки однією та прийняттям їх іншою. Це зумовлює нерівномірність економічного зростання і структурування економіки на основі формування «полюсів зростання». З огляду на це заслуговують на увагу такі висновки Ф. Перру щодо планування, які базуються на врахуванні нерівномірності зростання: по-перше, збалансоване зростання є нездійсненне; політика зростання – це завжди політика нерівномірного зростання, незалежно від того, чи досягається вона свідомо чи проходить стихійно; по-друге, політика зростання, що проводиться як структурна політика, спрямована не на пристосування до існуючих структур, а визначає як мету активне перетворення структур у бажаному напрямі; по-третє, оскільки зростання нерівномірне, структурна політика – обов'язково політика вибіркова, а не глобальна [101].

Особливу увагу Ф. Перру зосереджував на галузях промисловості, які розвиваються швидше, ніж економіка, називаючи їх «галузями-двигунами», рушійними силами економічного прогресу. Саме розвиток «галузей-двигунів», на думку Ф. Перру, має бути метою вибіркової політики уряду, оскільки як домінуючі одиниці вони володіють потужним «ефектом захоплення», підвищуючи темпи економічного зростання і модифікуючи структуру всієї національної економіки. Вчений наголошував, що домінуюча одиниця з потужним «ефектом захоплення» є своєрідним «полюсом зростання», який зумовлює «ефект агломерації», поєднуючи види діяльності, що доповнюють один одного, а отже, важливим завданням економічної політики держави є створення «полюсів зростання» і свідоме управління середовищем поширення ефекту [105, с. 97–98].

В методологічному плані слушним є підтвердження Ф. Перру щодо необхідності обґрунтованого застосування принципу селективності при реалізації структурної політики, який дає змогу ефективно використати обмежені ресурси за умови правильного вибору пріоритетних цілей із широкого спектру наявних потреб. Вироблення механізмів оптимального поєднання загальних функціональних умов структурного оновлення економіки з селективною підтримкою окремих складових економічної системи є складною проблемою, вирішення якої має балансувати між збереженням мотиваційних механізмів конкуренції та обґрунтованим застосуванням владного впливу держави. До переліку базових принципів структурної модернізації економіки вчений також

зарахував принцип створення «полюсів зростання» в економічно відсталих регіонах країни.

Розглянуті загальні теоретичні підходи підтверджують доцільність й ефективність структурних перетворень економічної системи на засадах органічного поєднання й оптимізації державних та ринкових регуляторів при відправній координуючій ролі держави і можуть бути теоретико-методологічним базисом структурного реформування економіки за умови врахування специфіки середовища її функціонування і розвитку. Підтвердженням цього є позиція П. Самуельсона і В. Нордхауса, що «...ефективному і гуманному суспільству потрібні дві складові змішаної системи – ринок і держава. Для ефективного функціонування сучасної економіки потрібні обидві ці половинки – однією рукою аплодувати неможливо» [277, с. 58].

Формування постіндустріального суспільства, яке супроводжується зростанням частки високотехнологічних виробництв і глибинними трансформаціями всіх сфер суспільної життєдіяльності, виклики глобалізації та посилення міжнародної конкуренції, подолання та запобігання кризовим явищам в економіці, за яких цілі функціонування економічної системи більше схильні формуватися поза системою суспільних і соціальних вимог, посилення внутрішніх та зовнішніх загроз економічній і національній безпеці є основними детермінантами структурного реформування економіки. До переліку основних детермінант структурного реформування економіки також належить орієнтація на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Щодо цього О. Зельднер, зазначаючи, що з макроекономічних позицій сталість передбачає постійну трансформацію виробничих відносин і продуктивних сил, адекватну змінам, які відбуваються, і здатну підтримувати систему у рівноважному стані, наголошує на тому, що запас сталості на сучасному етапі полягає в зростаючих інноваціях та інвестиціях, постійному використанні досягнень науки і техніки, активізації державної участі в управлінні цими процесами [93, с. 66].

Структурне реформування набуває перманентного характеру і є необхідною умовою забезпечення еволюційного прогресивного розвитку. Цей момент є дуже важливим, оскільки, як слушно зазначає І. Лукінов [153, с. 12], еволюційний прогресивний розвиток, не зумовлюючи соціальних потрясінь, забезпечує планомірну трансформацію більш високими темпами, ніж революційний зрив, бо усуває періодичні руйнування господарських структур і джерел внутрішніх нагромаджень, які спрямовуються в інвестиційну й інноваційну діяльність у чергових від-

творювальних циклах. Інакше кажучи, вчений уточнює, що неперервні процеси оновлення старих і створення якісно нових конкурентоздатних систем, розвиток інфраструктури проходять в епохи еволюцій значно інтенсивніше і з меншими сукупними затратами.

В сучасних умовах посилення агресивності середовища та суперечностей суспільного розвитку з особливою гостротою актуалізується необхідність орієнтації структурного реформування економіки на усунення загроз національній безпеці. Так, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» [236] до загроз в економічній сфері, на запобігання і усунення яких першочергово мають орієнтуватись цілі структурного реформування економіки, належать: 1) істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності й науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; 2) ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; 3) нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; 4) відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; 5) критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; 6) недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; 7) критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; 8) нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; 9) велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; 10) небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; 11) неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; 12) критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; 13) неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їхнього постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; 14) «тінізація» національної економіки.

Оцінювання рівня загроз в економічній сфері щодо закріплених законодавством та додатково ідентифікованих видів разом із враху-

ванням наявних загроз у зовнішньополітичній, війсьній, соціальной, гуманітарній, науково-технологічній, екологічній сферах та сфері безпеки державного кордону України має бути основною підставою для прийняття рішень щодо масштабів, глибини та радикальності структурного реформування економіки, визначення цілей, вироблення механізмів та обґрунтування джерел і обсягів залучення ресурсів для його здійснення.

Роль базису окреслення орієнтирів структурного реформування національної економіки відповідно до пріоритету суспільно-політичних цілей за правом має належати стратегії соціально-економічного розвитку країни, яка б системно представляла перелік пріоритетів і цілей суспільного розвитку, до забезпечення яких має бути готова економічна система на основі адекватної сучасним вимогам структури. За сутністю структурне реформування має бути спрямована на забезпечення стратегічного прориву в розвитку національної економіки, переведення її з наявного стану у бажаний шляхом здійснення системних перетворень за всіма видами структури та з охопленням сукупності структурних елементів.

Забезпечення ефективності структурного реформування потребує запровадження чіткого логічного процесу його підготовки та здійснення. На думку науковців, процес глобальних господарських перетворень має охоплювати: по-перше, чітке наукове обґрунтування стратегічних цілей, методів, засобів і темпів реформування; по-друге, складання на цій основі конкретних бізнес-планів щодо кожного об'єкта, що реформується, з визначенням приросту ефекту; по-третє, розроблення інженерних проектів з найновішими технологіями і техніко-економічними обґрунтуваннями нових або модернізованих господарських систем; по-четверте, реалізацію проектів і введення об'єктів в експлуатацію [153, с. 231].

Незважаючи на підвищену в останній період увагу в науковій літературі до проблем структурного реформування економіки, їхній аналіз в більшості випадків має фрагментарний, односторонній характер. Доцільним є розгляд структурного реформування економіки крізь призму системного підходу, що дасть змогу сформувати методологічне підґрунтя його представлення як цілісної цілеспрямованої системи. З огляду на це структурне реформування національної економіки слід розглядати як таку дворівневу системність: 1) окреслення ролі структурного реформування як більшою мірою функції держави в загальній системі структурних перетворень та визначення засад оптимального поєднання механізмів

мів державного регулювання з важелями ринкового саморегулювання; 2) представлення структурного реформування економіки як системи вихідних детермінант, цілей, функцій та методів, організаційного забезпечення, інструментарію моніторингу та коригування.

Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід, напрацювання представників економічної науки у сфері вироблення методологічних засад державного впливу на економічний розвиток [166, с. 20], принципи формування і реалізації структурної політики, сформовані А. Мельник [305, с. 210–211], підхід до розгляду структурного реформування крізь призму дворівневої системності, до принципів здійснення останнього слід зарахувати:

- принцип об'єктивності, який передбачає необхідність врахування в процесі структурного реформування реальних тенденцій розвитку і структурування економіки та їхньої відповідності вимогам суспільної системи, наявного економічного та управлінського потенціалу, що може бути задіяний у процеси структурних перетворень;

- принцип розумної достатності, відповідно до якого вплив держави на процеси структурних перетворень в економіці має забезпечуватися тільки щодо тих аспектів, які не підпадають під ринкові механізми і не обмежують розвиток конкуренції;

- принцип комплексності, який має забезпечити врахування всієї різноманітності пропорцій, співвідношень, чинників, передумов, форм, методів, інструментів управління, що впливають на процеси структурного реформування економіки;

- принцип послідовності й поступовості, що означає підтримку інституційної пам'яті при виробленні механізмів структурного реформування, забезпечення послідовного і системного характеру діяльності владних структур, узгодження стратегічних і тактичних дій у напрямі проведення структурних реформ;

- принцип узгодження механізмів та програмних документів структурного реформування як по вертикалі, так і горизонталі;

- принцип стратегічного прориву, що передбачає вироблення системи тактичних цілей відповідно до стратегічних цілей структурного реформування, базуючись на концепції «від майбутнього до сучасного»;

- принцип полікритеріальності при формуванні цілей і пріоритетів структурних реформ;

- принцип забезпечення міжсекторної взаємодії влади, бізнесу, громадських організацій у процесі вироблення і реалізації механізмів структурного реформування як передумови їхньої об'єктивізації, сприйняття громадянською і суб'єктами підприємницької діяльності, ресурсної підтримки.

Комплексне врахування окреслених принципів як методологічно-го підґрунтя визначення орієнтирів структурного реформування економіки та підходів їхнього досягнення гіпотетично може скласти базис формування моделі структурних перетворень, яка б демонструвала результуючі показники структурування національної економічної системи та базові передумови їхнього досягнення.

Визначення орієнтирів структурного реформування економіки є складним завданням у методологічному й практичному аспектах, оскільки: передбачає узгодження суспільно-політичних, соціальних і економічних цілей; пов'язане із позиціонуванням економіки країни у світогосподарській системі та реалізацією національних інтересів у глобалізаційному просторі; базується на глибокому аналізі можливостей та загроз розвитку національної економіки, сильних і слабких сторін середовища її функціонування; потребує проведення детальної діагностики структурних трансформацій та аналізу їхніх чинників, залучення значних обсягів ресурсів.

Зарубіжний досвід свідчить, що залежно від рівня і цілей соціально-економічного розвитку країн застосовувалися різні моделі структурного реформування економіки, сформовані в орієнтації на: імпортозаміщення (Бразилія, Аргентина, 1960–1970 рр.); заохочення експорту (Південна Корея, Гонконг, Тайвань, Індонезія, 1960–1970 рр.); змішану модель – поєднання цілеорієнтації на імпортозаміщення та розширення експорту (Японія, Тайвань, Сінгапур, 1980–1990 рр.); підтримку кризових галузей (Великобританія, Швеція, Японія, Німеччина, 1970–1980 рр.); стимулювання споживчого попиту (Індія, Латинська Америка, 1980-ті рр.); масштабне інвестування (Японія, 1960–1970-ті рр., Франція, 1960-ті рр., Мексика, Бразилія, Туреччина); військово-промислові інновації (передвоєнна Німеччина, Ізраїль).

У сьогоднішніх умовах посилення численних викликів функціонуванню та розвитку національним економікам і можливості адекватного реагування на них за умови відповідної структуризації останніх заслуговує на увагу підхід до визначення напрямів структурного реформування економіки, обґрунтований А. Мельник на основі принципу полікритеріальності [305, с. 213–215]. Запропоновані дослідником з використанням цього принципу критерії оптимізації структури економіки (що за сутністю є орієнтирами для проведення структурних реформ), зокрема: підвищення стандартів і якості життя; зниження ресурсоемності національної економіки; підвищення економічної безпеки; забезпечення збалансованого розвитку регіонів; адаптація до глобального

ринку [305, с. 268–272], є актуальними для структуризації економік, що орієнтуються на засади сталого розвитку. Разом з цим, для національних економік з огляду на необхідність забезпечення національної безпеки в умовах посилення агресивності зовнішнього середовища посилюється значимість таких критеріїв структурного реформування: посилення конкурентоспроможності національних економік; підвищення техніко-технологічного рівня національних економічних систем; розвиток оборонно-промислового сектору.

В процесі формування моделі структурного реформування економіки постає складне завдання оптимального узгодження цілей та механізмів структурних трансформацій, що визначені відповідно до досягнення окремих критеріїв структурування економічної системи. Оскільки, як зазначають В. Бодров та Р. Шепетько [15, с. 78–98], «...правильний, всебічно обґрунтований вибір стратегії і політики економічного розвитку може стати потужним ресурсом модернізації національного господарства, виведення його на якісно новий рівень інноваційної і соціальної конкурентоспроможності. І навпаки, стратегічна помилка політичних еліт у визначенні з напрямком і пріоритетами, насамперед структурних змін в економіці відповідно до потреб внутрішнього і світового ринків, може відкинути країну обабіч основних трендів суспільного прогресу 21 століття».

За сутністю структурне реформування національної економіки є складним, неперервним, стратегічно орієнтованим державно-управлінським процесом, який згідно із методологічними засадами побудови управлінської системи може бути представлений як єдність таких складових:

- 1) аналіз викликів та умов структурного реформування економіки, визначення варіантів структурних перетворень відповідно до вимог і можливостей суспільної системи, ідентифікованих з використанням технологій форсайту в рамках стратегії соціально-економічного розвитку країни. На цьому етапі важливим є аналіз основних стійких трендів і обмежень, які формують умови структуризації економіки. Поряд з оцінкою об'єктивних чинників, які визначаються рівнем розвитку і використанням економічного потенціалу, потребує врахування суб'єктивний чинник структурного реформування економіки, який є відображенням суспільної свідомості в діях, тобто готовності громадськості та бізнесу сприйняти і підтримати зміни, пов'язані з структурними перетвореннями, а представників владних структур – виробляти ефективні механізми структурування економіки. За результатами дослідження суб'єктивного чинника, важливою є побудова логічної схеми

його представлення за такими елементами: потреби – інтереси – цілі – воля – норми – мотиви – стимули [5, с. 71]. Це дасть змогу сформувати підґрунтя для забезпечення компромісу інтересів громадськості, бізнесу, держави в процесі здійснення структурних перетворень. Як передумову ефективного вироблення і реалізації механізмів структурного реформування економіки слід розглядати управлінську взаємодію владних структур з суб'єктами господарювання та громадськими організаціями, що актуалізує необхідність оптимального поєднання прямих і зворотних зв'язків при налагодженні такої взаємодії. Значимість цього моменту, як свідчить вітчизняний і зарубіжний досвід, зумовлена залежністю ефективності реформ від стилю їхнього проведення. Так, проведення реформ «зверху» на основі переважання однобічного прямого впливу без належної діагностики рівня його сприйняття суб'єктами господарювання та врахування їхніх пропозицій через налагодження зворотних зв'язків не сприяє ефективності реформування;

2) формування системи цілей структурного реформування економіки і представлення їх у чіткій ієрархії з наведенням критеріїв досягнення. Для забезпечення ефективного цілевизначення в процесі структурного реформування економіки заслуговує на увагу застосування методичного підходу побудови «дерева» цілей, що сприятиме їхній об'єктивізації, системній організації та ресурсному обґрунтуванню;

3) вироблення функціональних механізмів структурного реформування національної економіки та інституційного забезпечення їхньої реалізації. В контексті інституційного забезпечення структурного реформування економіки основним моментом має бути досягнення цілеспрямованих структурних трансформацій через реалізацію цілей реформ, які формують інституційне середовище соціально-економічного розвитку, а саме: податкової реформи, реформи захисту конкуренції та антимонопольного законодавства; реформи трудових відносин; реформи державних закупівель; реформи ринку капіталу; реформи управління державною власністю та ін.;

4) формування організаційного забезпечення проведення структурних реформ. До питань, які потребують особливої уваги, належать такі: створення координаційного органу з проведення структурного реформування економіки, закріплення повноважень щодо реалізації структурної політики за органами влади на центральному, регіональному, місцевому рівнях та налагодження взаємодії між ними, формування мережевих структур для забезпечення реалізації завдань структурного реформування;

5) запровадження моніторингу реалізації цілей структурного реформування та їхнє коригування відповідно до зміни середовища

функціонування економіки. Для забезпечення дієвості системи моніторингу структурного реформування економіки до неї доцільно ввести: 1) систему індикаторів-показників реалізації цілей структурного реформування; 2) систему методів і технологій відстеження і вимірювання контрольних параметрів структурних перетворень в економіці та їхнього впливу на інші сфери суспільної життєдіяльності; 3) систему діагностики актуальності цілей структурного реформування економіки та їхньої відповідності умовам і викликам функціонування національної економіки; 4) технології коригування стратегічних і тактичних цілей структурного реформування та механізми їхньої реалізації.

Важливим моментом дотримання наведеної логічної схеми здійснення структурних реформ має бути врахування послідовної і жорсткої детермінації між її складовими. Це означає, якщо змінюється один елемент, то відповідно до цих змін мають обов'язково відбутися адекватні зміни і в інших елементах. З огляду на складність процесу структурного реформування економіки його складові елементи мають складну, багаторівневу, ієрархічну організацію і виявляються у вигляді певних підсистем, які потребують чіткої системної структуризації.

Структурне реформування здійснюється в процесі вироблення і реалізації структурної політики, яка полягає в обґрунтуванні цілей і характеру структурних перетворень, виробленні комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та вирішення актуальних проблем розвитку національної економіки [183, с. 311].

Залежність структурування економіки від різних чинників різнонаправленого впливу, форм і масштабів вияву, які потребують врахування і застосування специфічних способів коригування в процесі проведення цілеорієнтованих структурних перетворень в економіці з боку держави, зумовлює доцільність розгляду структурної політики як сукупності інституційних умов формування таких структурних характеристик економіки, які б сприяли її сталому розвитку на основі узгодження державних, суспільних та бізнесових інтересів.

Структурне реформування економіки здійснюється з використанням таких двох видів структурної політики: 1) функціональна структурна політика, сутність якої полягає в активізації підприємницької діяльності шляхом формування сприятливого інституційного середовища для її започаткування і здійснення; 2) селективна структурна політика, яка передбачає цілеспрямовану державну підтримку окремих видів діяльності, секторів, територій через створення умов економічної за-

цікавленості суб'єктів господарювання щодо переорієнтації в них інвестиційних потоків. Це ґрунтується на тому, що як в економічній сфері, так і в громадянському суспільстві, держава виконує дві відправні функції. Забезпечення, по-перше, балансу інтересів суб'єктів економічної й соціальної діяльності через бюджетну, податкову, регіональну та іншу політику; по-друге, загальних умов ефективного функціонування і розвитку кожної із названих сфер і їхніх складових [331, с. 94–95].

Незважаючи на доведення зарубіжним досвідом ефективності як функціонального, так і селективного державного впливу на структурування економіки на основі оптимального їхнього поєднання і взаємодоповнення, на особливу увагу заслуговує питання теоретико-методологічне обґрунтування засад селективної підтримки стимулювання прогресивних структурних перетворень, оскільки, з одного боку, вона має значний потенціал для прориву в умовах загострення структурних криз, а з іншого – пов'язана із значними ризиками послаблення конкурентних основ економіки. Вибір видів діяльності, форм, методів, термінів селективної підтримки є складним завданням, що пов'язується із відпрацюванням механізмів моніторингу, діагностуванням структурної збалансованості економіки та застосуванням адекватних наявним умовам і зорієнтованих на досягнення стратегічних цілей важелів державного впливу.

Сучасна теорія структурної політики виправдовує селективність там, де провали ринку впливають на деякі види діяльності більше, ніж на інші, і збереження рівноваги потребує втручання в цю діяльність. Серед таких ринкових провалів в економічній літературі [77] виокремлюють: слабкі й неіснуючі ринки, оскільки на ранніх стадіях розвитку ринки працюють погано і ціни не можуть бути сигналом для розподілу ресурсів; високі витрати входу або існування мінімального масштабу виробництва із середніми витратами, що зменшуються; існування яскраво вираженої кривої навчання (внутрішньофірмове навчання дією) – фірми, які мають виробничий досвід у певній галузі, одержують вигоду у продуктивності порівняно з тими, хто тільки розпочав працювати; зовнішні ефекти, пов'язані з інвестиціями в дослідження і розробки, в людський капітал; зовнішні ефекти, пов'язані з навчанням дією, яке є зовнішнім для фірми (внутрігалузевим), оскільки «молода» галузь з обсягами виробництва, що нижчі від оптимальних, не спроможна витримати іноземну конкуренцію на початковому етапі розвитку; інформаційні зовнішні ефекти; зовнішні ефекти координації; недосконалість ринку капіталів – асиметричний доступ до інформації у кредиторів і позичальників; недосконалість ринку товарів (зокрема, репутація їхньої якості як вхідний бар'єр у галузь).

Поряд з усуненням структурних дисбалансів, зумовлених прорахунками ринкового регулювання, до переліку пріоритетів селективної державної підтримки доцільно також зарахувати: види діяльності, сектори, регіони, розвиток яких пов'язаний з нейтралізацією найбільших загроз економічній безпеці країни; високотехнологічні види діяльності, розвиток яких дасть змогу забезпечити мультиплікативний і кумулятивний ефекти структурних змін у національній економіці.

Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, що ефективність селективної структурної політики залежить від відпрацьованості механізмів запобігання ризикам, що пов'язані з: лобюванням інтересів окремих галузей, регіонів, ТНК, підприємств; необґрунтовано надмірною селективною підтримкою окремих суб'єктів господарювання, що загрожує конкурентним засадам розвитку; прорахунками при виборі пріоритетів селективної підтримки; нераціональним використанням ресурсів, що виділяються на селективну підтримку. Значна залежність таких ризиків від суб'єктивного чинника в державному управлінні актуалізує необхідність пошуку варіантів їхнього зниження через запровадження механізмів впливу на структуру економіки, що базуються на партнерській взаємодії владних і підприємницьких інституцій, розподілі ризиків між ними та запровадженні дієвих форм громадського контролю за їхньою партнерською комерційною діяльністю.

Беручи до уваги досвід розвинутих зарубіжних країн, у процесі пошуку оптимальних варіантів реалізації структурної політики доцільною є орієнтація на поєднання механізмів селективного впливу та удосконалення державної регуляторної політики відповідно до специфіки умов розвитку економіки кожної окремої країни. Реалізація активної структурної політики в її функціональному і селективному виявах базується на оптимальному поєднанні методів регулювання структурними перетвореннями в рамках окремих механізмів, адаптованих під специфіку цілей і завдань структурного реформування. До таких методів належать: державне інвестування та кредитування програм і проектів у рамках реалізації цілей структурного реформування; застосування публічних закупівель; створення фондів фінансування програм, проектів в орієнтації на цілі структурної перебудови; податкове стимулювання розвитку галузей, видів діяльності, що визначені як пріоритетні; стимулювання іноземного інвестування структурної модернізації економіки; реалізація політики прискореної модернізації; розроблення і реалізація державних цільових програм розвитку галузей, секторів, вирішення окремих структурних проблем економіки (рис. 1.2).

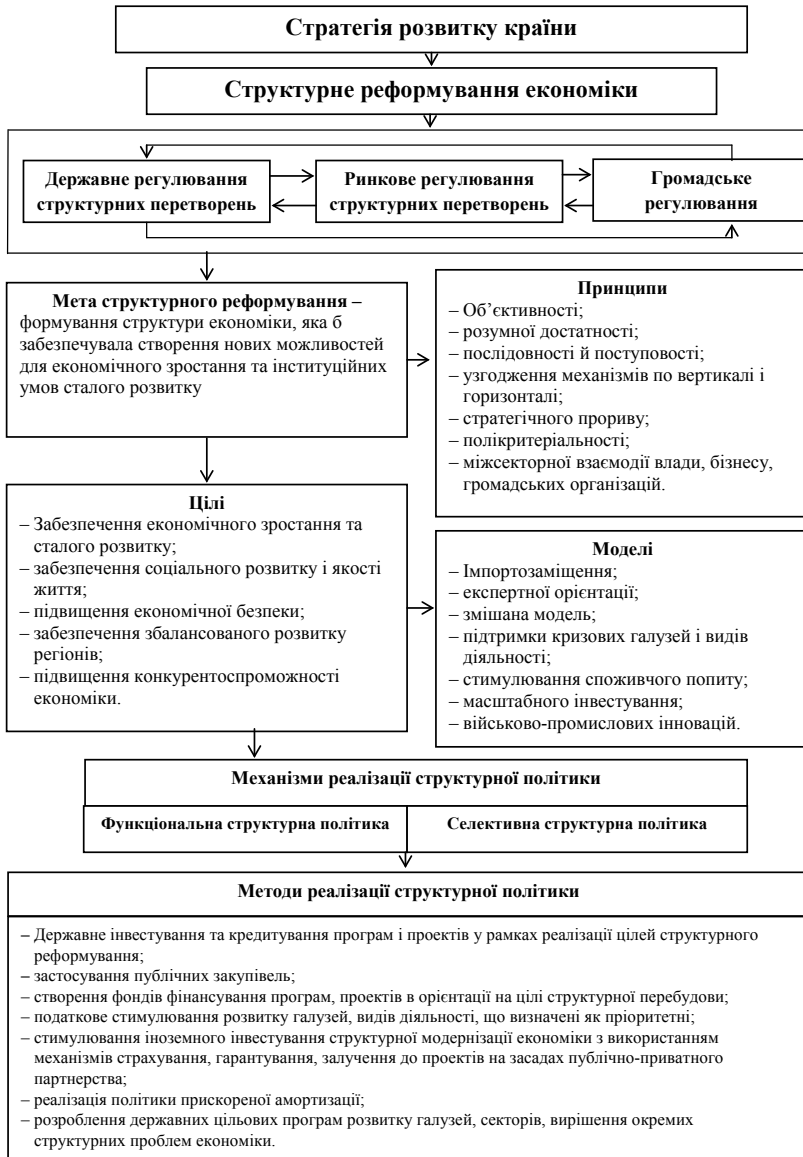

Рис. 1.2. Механізм структурного реформування економіки*

*Примітка. Складено автором.

Структурне реформування економіки є одним з найважливіших і складних завдань державного регулювання економіки, вироблення підходів до реалізації якого потребує врахування положень теорії економічних реформ, щоб якомога повніше використати переваги апробованих механізмів та уникнути раніше виявлених помилок.

При проведенні структурних реформ важливим є врахування того, що з очікуваними позитивними результатами завжди є загроза появи бар'єрів, які можуть заважати їхньому досягненню. Так, В. Полтерович [213] обґрунтував положення, недооцінка важливості яких зумовлює неадекватні втрати в процесі проведення реформ, а саме:

- проведенню будь-якої реформи має передувати оцінювання відповідних трансформаційних витрат і ймовірних вигод;
- створення «ринкового правового поля» (зокрема, приватизація підприємств) не гарантує спонтанного формування ефективних ринкових інститутів;
- при нестійкій інституційній структурі і віддалених від рівноваги початкових умовах макроекономічна політика, стандартна для розвинутих економік, може спричинити неефективні стійкі норми поведінки – інституційні пастки;
- «пересадка» інститутів з одного культурного середовища в інше базується на особливо продуманих діях, щоб не допустити «інституційних конфліктів»;
- найважливішою передумовою успіху ринкових реформ є створення ефективної держави. Держава має бути ефективною, а не лише «сильною»; зокрема, вона мусить бути готовою делегувати свої повноваження агентам, які реалізують їх краще, ніж центр.

При розгляді трансформаційних витрат В. Полтерович виділяє три узагальнені чинники, які їх зумовлюють: відволікання ресурсів із традиційних сфер інвестування на створення нових інститутів (демонтаж старого господарського механізму, нові умови ціноутворення й оподаткування зумовлюють відволікання ресурсів від традиційних сфер інвестування); витрати дезорганізації (зумовлені неузгодженістю дій різних агентів, а відповідно і неефективним використанням ресурсів); витрати перерозподілу перехідної ренти (запровадження нових обмежень або ліквідація старих зумовлює появу нових привілейованих позицій, що дасть змогу отримати прибуток). Акцентуючи увагу на чинниках трансформаційних витрат і наголошуючи, що їхній аналіз дасть змогу пояснити механізм залежності процесів реформування від вихідної якості інститутів, вчений робить концептуальний висновок,

що успіх реформ малоімовірний, якщо вони призведуть до погіршення добробуту великих соціальних груп (нехай навіть і не найбідніших). Три останні положення, виокремлені В. Полтеровичем, є своєрідними настановами щодо формування інституційного забезпечення структурного реформування, врахування яких гіпотетично дасть змогу уникати інституційних пасток та інституційних конфліктів і завдяки цьому досягати бажаних результатів. В умовах перегляду ролі й постійного пошуку варіантів оптимального впливу держави на процеси структурного реформування економіки теоретично і практично значимим є акцентування вченого на необхідності не «сильної», а «ефективної» держави. При цьому ефективність означає розвиток і підтримку механізмів виявлення й інтеграції суспільних переваг, орієнтацію на цілі, що поділяються суспільством, і здатність їх досягати [213].

Світова практика проведення структурних реформ, теоретичні та практичні наукові розробки свідчать про доцільність і значимість розгляду методологічних підходів до структурного реформування національної економіки крізь призму удосконалення його інституційного забезпечення.

1.3. Парадигма інституційного забезпечення структурного реформування економіки

Складність, масштабність та суперечливість процесів структурного реформування економіки актуалізують завдання щодо його інституційного забезпечення. Значимість цього завдання впливає зі змістового зв'язку між реформуванням і його інституційним забезпеченням, оскільки реформи – це цілеспрямована зміна інститутів, що передбачає присутність в економічній системі агентів, які розробляють і реалізують план трансформації [211, с. 9]. Так, наявна пряма залежність ефективності структурного реформування економіки від спроможності інституційного забезпечення об'єктивізувати цілі структурних перетворень, визначати способи досягнення та практично їх реалізовувати і на цій основі сприяти високій адаптивності структури економічної системи до мінливих викликів часу.

Теоретичним підґрунтям розуміння засад і складових формування інституційних умов структурного реформування економіки є положення інституціональних теорій.

Визначаючи предметом пізнання інститути, які є в усіх сферах суспільної життєдіяльності, інституціональні теорії відкривають можливості багатоаспектного розгляду передумов та можливостей вирішення завдань структурного оновлення національної економічної системи. Положення інституціональних теорій дають змогу простежити процеси структурного реформування крізь призму впливу як окремих інститутів, так і певної їхньої сукупності. Це дає змогу відповідно сформувати підґрунтя для пошуку найбільш прийнятних варіантів його здійснення.

Класичний інституціоналізм, вивчаючи в рамках економічного аналізу вияв таких чинників, як неповнота інформації, не повна визначеність прав власності, невизначеність (очікування) загалом, здійснення колективних дій в умовах колективного вибору, може інтерпретувати їхній вплив на прийняття рішень економічними агентами, що дає змогу розглядати мотиви останніх як передумови структуризації економіки.

Представники класичного інституціоналізму – Т. Веблен, У. Мітчелл, Дж. Кларк, Дж. Коммонс – досліджували інститути, які були складовими як економічної, так і політичної і правової систем суспільства, акцентуючи увагу на таких трьох групах проблем: взаємовідносини праці і капіталу; взаємовідносини корпорацій з дрібними і середніми підприємствами; суперечності приватних і суспільних інтересів (механізм соціального контролю над економікою і проблема національних інтересів) [312, с. 45], розгляд яких має важливе значення для вироблення та реалізації структурної політики. Розглядаючи соціально-економічні процеси у розвитку, прагнучи пізнати економічну систему в динаміці, інституціоналісти сформували теоретичне підґрунтя для розгляду процесів структурування економіки на основі дослідження виробництва, капіталу, науки, технології, форм організації виробництва, впливу держави на економіку.

Неоінституціоналізм, доповнюючи класичний інституціоналізм, розширює можливості для глибшого розкриття процесів розвитку та структуризації економіки на основі дослідження процесів формування і реалізації інституту власності, трансакції та трансакційних витрат, контрактних угод. Вбачається, що врахування таких особливостей інституціоналізму, як розгляд інститутів як сукупності правил, що визначають поведінку індивідуальних акторів; дослідження інститутів в динаміці та у складі системи; розкриття взаємовпливу інститутів та економічних агентів; зосередження уваги на процесах інституціоналізації, має сприяти формуванню на якісно новій основі теоретико-ме-

тодологічних засад вирішення проблем структурного реформування економіки.

Мотиви поведінки суб'єктів структурного реформування економіки, підходи до реалізації їхніх інтересів та налагодження взаємодії між ними дають змогу зрозуміти положення теорій, що розвинулись у рамках неоінституціоналізму, а саме: теорії прав власності, теорії трансакційних витрат, теорії контрактів, теорії суспільного вибору.

Теорія прав власності, сформована в 1960–1970 рр., вивчає роль правового механізму в господарському житті, зосереджуючись на питанні оптимального розподілу прав власності. На думку основоположників теорії Р. Коуза і А. Алчіяна, питання про те, хто є власником, не настільки важливим як питання специфікації (уточнення меж) прав власності, яке пов'язане з точним визначенням не тільки суб'єкта власності, а й її об'єкта, а також способу наділення нею. Значимість врахування такого моменту в процесі структурного реформування зумовлена тим, що специфікація прав власності сприяє створенню стабільних економічних умов, зменшуючи невизначеність і формуючи в економічних агентів стабільну лінію поведінки, що базується на стабільних очікуваннях і відносинах. Неповнота специфікації ототожнюється із розмиванням прав власності і може пов'язуватись з неналежним їхнім встановленням, захистом, обмеженнями реалізації.

Базовою категорією теорії трансакційних витрат є трансакційні витрати, які, у вузькому значенні розуміють як час і зусилля, затрачені на укладання угоди. В широкому сенсі трансакційні витрати – це будь-яке використання ресурсів, необхідне для досягнення і дотримання домовленостей, у т. ч. затрати на отримання інформації, необхідної для вироблення стратегії торгів, час, затрачений на торг, а також затрати, пов'язані із запобіганням шахрайству з боку інших учасників угоди [185, с. 71].

Використання теорії трансакційних витрат при виробленні механізмів структурного реформування економіки має значення щодо визначення обсягів ресурсів, які б могли бути залучені у виробництво при скороченні трансакційних витрат, та в контексті вироблення політики мінімізації трансакційних витрат і забезпечення на цій основі якомога повнішого залучення агентів ринку до вирішення завдань структурної перебудови економіки.

Динамічність структуризації економічної системи детермінується розвитком контрактних (договірних) відносин, що визначає можливості ринкових агентів реалізувати свої інтереси, беручи на себе при цьому

певні зобов'язання. Теорія контрактів розглядає діяльність економічних суб'єктів крізь призму контрактних відносин, які вибудовуються відповідно до прагнення домогтись вищої ефективності, незважаючи на те, що практично завжди пов'язані з конфліктом інтересів. Для структурування економіки важливе значення має зниження трансакційних витрат при укладанні й реалізації контрактів між суб'єктами господарювання, між суб'єктами господарювання і державою, запровадження механізмів боротьби з контрактним опортунізмом на основі розвитку контрактної інфраструктури та державної контрактної системи.

Розробка і реалізація структурної політики як інструменту структурного реформування пов'язана з пошуком компромісу між різними групами інтересів, вибором варіантів поєднання економічної і соціальної ефективності, пошуком прийнятних шляхів переорієнтації структурних пріоритетів розвитку економіки в напрямі вирішення назрілих проблем суспільного розвитку. Для теоретичного обґрунтування вироблення механізмів структурного реформування економіки доцільним є використання такої складової неінституціоналізму, як теорія суспільного вибору, яка вивчає різні способи і методи, з допомогою яких люди використовують урядові установи для реалізації своїх інтересів.

До основних проблем, на вирішення яких зорієнтована теорія суспільного вибору, за В. М. Нуресвим, належать: проблема віднайдення справедливого колективного рішення; виміру думки окремих виборців; невідповідність результатів голосування на основі принципу більшості вимозі забезпечення виявлення дійсних переваг суспільства; впливу на співгромадян з метою прийняття необхідного рішення; визначення цілей суспільного добробуту; узгодження інтересів споживачів, які одержують перевагу в усних спорах, з інтересами виробників; формування коаліційного уряду і забезпечення стійкості коаліції; одержання людьми вигоди з допомогою політичного процесу; визначення причин спотворення демократичного ідеалу та переродження закону у свавілля; запобігання перетворенню демократії в авторитарний режим [195, с. 46]. Ці проблеми з особливою гостротою постають у процесі структурного реформування економіки, що актуалізує необхідність врахування положень цієї теорії.

Теорії нового інституціоналізму дають змогу усвідомити, що для кожного суспільства існує унікальна система інституцій, і тому уряд може розробити стратегію дій, яка відповідатиме потребам саме цього суспільства та сприятиме економічному зростанню [164, с. 7].

Структурне реформування економіки реалізується через інституційні реформи, спрямовані на стимулювання підприємницької діяльності, проведення активної державної політики щодо створення сприятливих умов для інвесторів шляхом формування адекватної системи інститутів. Розкриття передумов формування такої спроможності потребує розгляду категорій «інститути», «інституційне забезпечення», «інституційна траєкторія», використання положень інституційної теорії та інституційного аналізу.

Незважаючи на розвиток і широке використання положень інституційної теорії при дослідженні різних сфер суспільної життєдіяльності, на сьогодні не сформовано єдиного підходу до розкриття сутності та визначення поняття «інститут». Так, на думку одного із засновників інституціоналізму Т. Веблена, інститути – це стійкі звичаї мислення, характерні для великої спільноти людей [33, с. 46]. Дж. Коммонс визначив поняття «інститут» як колективну дію з контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії, а У. Мітчелл – як переважаючі й найбільш стандартизовані суспільні звички [330, с. 26].

Представник неоінституціоналізму Д. Норт визначає інститути як «правила гри» у суспільстві, або створені людиною обмежувальні рамки, що організують взаємовідносини між людьми. Отже, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – чи в політиці, чи в соціальній сфері або економіці; формальні обмеження – правила, придумані людьми; неформальні обмеження – загальноприйняті умовності й кодекси поведінки [192, с. 18]. При цьому Д. Норт зазначає, що головна роль інститутів у суспільстві полягає у тому, щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення постійної (але не обов'язково ефективної) структури людської взаємодії [192, с. 20].

Такий підхід до розгляду інститутів набув поширення серед зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, наприклад, Е. Остр тлумачить інститути як сукупність діючих правил, які визначають того, хто має приймати рішення у визначених сферах, те, яких спільних правил, яких процедур необхідно дотримуватись, яку інформацію слід або не слід надавати, які остаточні наслідки матимуть для індивідів ті чи інші їхні дії [377, с. 51].

В контексті теоретичного обґрунтування інноваційного підходу до вирішення структурних проблем в економічній системі заслуговує на увагу позиція американського вченого Дж. Серла, який наголошує, що «... головна роль інститутів і сенс їх існування не просто в обмеженні дій людей, а скоріше у створенні нових видів відносин і

впливу. В першу чергу, людські інститути створюють нові можливості, оскільки стверджують особливий тип повноважень, наприклад, права, обов'язки, зобов'язання, санкції, дозволи, довіреності, вимоги та посвідчення» [281, с. 15]. Розгляд інститутів як інструментів розвитку нових можливостей формує теоретичне підґрунтя закріплення за ними визначальної ролі в процесі здійснення структурного реформування економіки на засадах ефективного використання наявних та створення нових прогресивних управлінських технологій.

На думку А. Чухно, інститут – соціальний феномен, його ядром є правові норми, що забезпечують зрозумілість і передбачуваність, структурованість, визначеність повсякденного життя. Уточнюючи, вчений зазначає, що сутність економічного інституту полягає в засвоєних системах цінностей, стійких соціальних нормах, стандартах поведінки, схемах світосприйняття, а його властиві істотні ознаки – раціональні настанови й апарат примусу [323, с. 35].

Вирізняючи цілеспрямовуючу роль інститутів, Г. Шмоллер наголошує, що «... під політичним, юридичним чи економічним інститутом слід розуміти досить незалежний частковий порядок суспільного життя, спрямований на досягнення певної цілі, що забезпечує міцну основу для цілеспрямованої діяльності» [377, с. 61]. Розвиваючи думку, Г. Шмоллер зазначає, що «... кожній сфері діяльності, спрямованій на досягнення спільних цілей, відповідає система заходів, які становлять єдине ціле та розвиваються у тісному зв'язку, а буває й разом з іншими сферами життя» [377, с. 63]. Такі теоретичні положення дають змогу зробити висновок, що досягнення будь-якої суспільної цілі, в т. ч. й такої, як структурне реформування національної економіки, прямо залежить від спрямовуючого і стимулюючого впливу певного набору взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих інститутів, а відповідно актуалізується питання щодо формування певного їхнього набору, за специфікою конкретної цілі.

Складність та багатоаспектність процесів структурного реформування економіки актуалізує необхідність вироблення та визначення інститутів, які б сприяли спрямуванню структурних трансформацій в напрямі окреслених цільових орієнтирів. При цьому важливим є врахування основних ознак інституту як поняття, що певною мірою можуть розглядатися як вимоги або орієнтири при виробленні та визначенні інститутів. Методологічна значимість цього моменту зумовлена тим, що, як зазначає Дж. Ходжсон, визначення інституту як соціально сконструйованого інваріанта – або емерджентної властивості – є підґрунтям для вивчення макроекономічної динаміки та поведінки [325, с. 44].

Основними ознаками «інституту» є: 1) закріплення логічної процедури виведення мікроявищ та процесів на макрорівень; соціалізація та суспільне визнання; 2) організаційне або правове оформленням забезпечених легітимністю явищ; 3) окреслення сфери, межі існування та підґрунтя отримання специфікованих, так званих уцінених форм доходу; 4) наявність властивості соціальності, доповненої природними, психобіологічними засадами [329, с. 27]; 5) орієнтація на забезпечення передбачуваності результатів визначеної сукупності дій і, отже, усталеність економічної діяльності; 6) успадкування інститутів завдяки властивому їм процесу навчання; 7) наявність системи стимулів, без якої інститути не можуть існувати; 8) забезпечення свободи та безпеки дій особи у визначених межах; 9) зменшення трансакційних витрат, тобто витрат на пошук та обробку інформації, оцінку та захист того чи іншого контракту, оскільки технології дають змогу обмежити виробничі витрати [110, с. 24].

Щодо цього постає питання про виокремлення основних типів інститутів, комбінування і поєднання в єдиному наборі, в єдиній системі цілей структурного реформування економіки та вироблення і реалізації механізмів їхнього досягнення.

З огляду на те, що структурна перебудова економіки – це не суто економічне, а загальносуспільне явище, і саме на загальносуспільному рівні формується стратегія структурної перебудови, її концептуальні принципи та механізм реалізації [81, с. 43–44], важливим є дослідження умов її здійснення крізь призму впливу інститутів різного рівня формалізації – формальних, закріплених різного роду законодавчо-нормативними актами, і неформальних, які представлені соціальними нормами, звичаями, традиціями, цінностями, домовленостями, що значною мірою визначаються рівнем суспільної свідомості. Зарубіжний і вітчизняний досвід свідчить, що ефективність проведення структурних реформ залежить від рівня взаємоузгодженості та комплементарності формальних і неформальних інститутів, коли через перші закріплюються інтереси і прагнення, джерелом формування і зміни яких є другі, а неформальні сприяють функціонуванню формальних.

Значимість узгодження формальних і неформальних інститутів в процесі здійснення структурних перетворень в національній економіці пов'язується з тим, що саме воно сприяє формуванню нових інституційних норм відповідно до зміни суспільних вимог. Це підтверджується тим, що суспільний вибір на користь нових інституційних норм досягається завдяки встановленню соціального, економічного й політичного

консенсусу в суспільстві на основі діалогу між автономними соціальними й економічними групами інтересів [347]. В цьому зв'язку також слід зауважити, що інституції – це механізми, які дають змогу індивідуумам постійно переслідувати суспільні або індивідуальні цілі відповідно до конкретних цінностей. Правові інститути роблять можливим виконання законів; економічні інститути мають забезпечити кожного члена суспільства усім необхідним для життя [17, с. 81].

Оскільки структурування національної економічної системи визначається розвитком практично всіх сфер суспільної життєдіяльності, доцільним є в процесі його цілеспрямованого здійснення врахування прояву та залучення потенціалу як економічних, так і соціальних, політичних, культурних, ідеологічних інститутів, що дасть змогу закласти основу для узгодження комплексу суспільних цілей, виокремити в їхній ієрархії цілі структурного реформування економіки та розширити можливості для досягнення останніх. З огляду на те, що кожен вид інститутів охоплює їх значну кількість і є своєрідною інституційною підсистемою, на першочергову увагу заслуговують найбільш значимі та впливові. Так, наприклад, серед економічних інститутів до таких належать: інститут власності, інститут підприємництва, інститут конкуренції; серед соціальних – інститути освіти, соціально-трудова відносин, соціального партнерства, соціального захисту; серед політичних – інститут влади, інститут лобізму, інститут політичних партій, інститут профспілок; серед культурних інститутів – інститут культури споживання; серед ідеологічних – інститут суспільної моралі.

Г. Бортіс у праці «Інституції, поведінка та економічна теорія: внесок до класико-кейнсіанської політичної економії» [17, с. 61–62] визначає два головних типи інститутів:

1) індивідуалістичні інститути – зумовлені звичаями і традиціями, які історично склалися, або правовими нормами, які за потреби можуть бути запроваджені і вступають у дію, коли один, декілька або всі індивідууми спільноти для досягнення своїх цілей постійно ведуть себе або вимушені вести себе однаково (або дуже схоже);

2) соціальні або суспільні інститути – виникають, коли декілька членів спільноти або суспільство переслідують спільні цілі, яких поодиноці вони досягти не можуть. При цьому індивідууми або групи індивідуумів виконують різні комплементарні функції (планувальні чи виконавчі, фізичні або інтелектуальні) у межах соціального інституту; для успішного функціонування таких інститутів суттєвими є кооперація та координація. Прикладом вияву впливу таких типів інститутів в кон-

тексті забезпечення структурних перетворень є ліцензування підприємницької діяльності відповідно до чинного законодавства та участь суб'єктів бізнесу в реалізації державних цільових програм. Комплементарність, що характерна для цих інститутів, дає змогу формувати потенціал підприємництва і спрямовувати його в напрямі вирішення назрілих завдань структурного удосконалення економіки.

Реалізація структурної політики на різних рівнях економічної системи із залученням суб'єктів господарювання забезпечується через: інститути макrorівня, що виробляються на загальнодержавному рівні і впливають на структурування національної економіки; інститути мезорівня – виробляються на регіональному чи галузевому рівнях і забезпечують структурні перетворення в регіональних економічних системах чи окремих галузях або секторах; інститути мікрорівня – виробляються на рівні суб'єктів підприємницької діяльності з метою забезпечення збалансованого їхнього розвитку в рамках економічних систем вищого рівня.

Враховуючи цілеспрямовуючу властивість інститутів, можна виділити залежно від підходів до реалізації структурної політики такі їхні два типи:

1) забезпечуючі інститути, спрямовані на реалізацію загальносистемного підходу – оподаткування, кредитування, валютного, митного, екологічного, технічного регулювання;

2) інститути, зорієнтовані на реалізацію селективного підходу через формування «точок зростання» і конкурентних переваг окремих секторів, видів діяльності, суб'єктів господарювання. Виокремлення інститутів за цими двома типами є основою для формування інституційної бази вироблення горизонтальної і вертикальної структурної політики. Першу формують відносно незалежні один від одного інститути, а другу – інститути, між якими існують чіткі ієрархічні зв'язки.

При дослідженні системи інститутів, які здійснюють визначальний вплив на структурну трансформацію національної економіки, важливо брати до уваги, що кожен економічний суб'єкт характеризується власними цілями та місцем в структурі економічної системи, має різний потенціал розвитку та вияв активності, пов'язаної з характерними для нього потребами та інтересами, а також умовами їхньої реалізації. Саме економічні інтереси характеризують спонукальний вплив на економічних суб'єктів з боку власних потреб і здібностей і є об'єктивним відображенням місця і зв'язків економічних суб'єктів у структурі економічної системи [296, с. 271]. За джерелом формування регулюючого

впливу на інтереси економічних суб'єктів інститути представлені такими трьома видами: ринкові; владні; громадські.

Формування й функціонування економічних агентів та їхня роль в структуруванні економіки детермінується такими базовими ринковими інститутами, як інститут власності, інститут підприємництва, конкуренції, фінансово-кредитний інститут, інститут ціноутворення. Ринкові інститути, забезпечуючи активізацію вияву підприємницької ініціативи економічних агентів, впливають на здатність економічної системи адаптуватись до змін кон'юнктури й технологій, а отже, і формують її структуру.

Визначальна роль інституту власності в структуризації економіки зумовлена тим, що поява учасників економічної взаємодії пов'язується з власністю на ресурси. Встановлення власності як передумови економічної діяльності суб'єктів господарювання на основі закріплення їхніх прав на об'єкти власності та контроль за ними, налагодження через права власності прямих і зворотних зв'язків між суспільною системою й окремими економічними індивідами є її ознаками як інституту. Так, права власності можна ототожнювати з правилами гри, що впорядковують відносини між окремими економічними агентами.

Через розгляд власності як особливого типу зв'язку, характерного для кожного економічного агента, засад об'єктивізації формування цих економічних зв'язків, активізації людей у їхній реалізації, дослідження напрямів і характеру здійснення зв'язків розкривається її роль у формуванні структури економіки. Власність є визначальним чинником формування та досягнення цілей індивідів, набуття ними статусу економічних суб'єктів та зайняття відповідних місць в структурі економічної системи. Саме володіння засобами виробництва забезпечує формування умов для здійснення виробництва нових економічних благ, їхнього розподілу та обміну, а відповідно структуризації економіки загалом [29, с. 18–29].

Структура власності може бути представлена співвідношенням різних її форм, однак традиційно розрізняють державну і приватну власність, часто розглядаючи ці види власності як чинник ефективності функціонування суб'єктів господарювання. Дискусійним, що залежить від специфіки соціально-економічних відносин кожної окремої країни, є питання оптимального співвідношення різних форм власності, її структури. Так, структурні пропорції між формами власності визначають розподіл національного доходу, але цей процес також великою мірою залежить від державної системи його подальшого перерозподілу. Сукупно

первинне і вторинне присвоєння державою частини національного доходу визначає її участь в структуризації економіки через посилення регуляторного впливу. Залежно від внутрішнього і зовнішнього середовища розвитку країна вибирає той чи інший варіант структури власності. Змінюючи частку державної власності та виробляючи політику впливу на приватний бізнес, в процесі формування певного інституційного середовища держава визначає модель соціально-економічного розвитку. Беззаперечним є факт, що для успішного функціонування і розвитку економічної системи демократичного суспільства необхідна наявність різних форм власності. Домінування будь-якої з них загрожує структурними деформаціями економіки через загострення суперечностей в системі відносин власності. Потенціал позитивного впливу інституту власності на структурну трансформацію економіки може бути реалізований за умови формування економічної стратегії держави, зорієнтованої на створення умов для ефективної діяльності підприємств, конкурентного середовища, оптимізації структури власності.

Однією з передумов ефективної структуризації економіки є розвиток інституту конкуренції. На особливу увагу заслуговують чинники, що перешкоджають розвитку конкуренції, зокрема рівень монополізації ринків. Оцінювання структурних передумов конкуренції в національній економіці базується на розгляді співвідношення сукупних часток підприємств, що діють на ринках з різними структурними передумовами конкуренції, у загальному обсязі реалізованої продукції.

В ринковій економіці каталізатором структурних трансформацій в напрямку розвитку традиційних і нових видів діяльності й секторів, створення сприятливого середовища для конкуренції, раціоналізації використання всіх видів ресурсів, посилення інноваційної спрямованості економічного розвитку, формування прошарку підприємців-власників, вирішення проблеми зайнятості є підприємницька ініціатива.

Системна перебудова національної економіки супроводжується трансформацією її інституційної структури, зміною співвідношення між різними групами підприємницьких структур у вирішенні економічних й соціальних завдань суспільного розвитку. Підприємницький сектор виконує важливу роль і є гарантом стабільності економіки та підвищення рівня життя її громадян. Ефективне використання потенціалу інституту підприємництва зумовлює необхідність формування умов для його розвитку за двома стратегічними напрямками. З одного боку, це проведення реформ, спрямованих на покращення базових умов раціональної структурної побудови національної економіки, зокрема:

підвищення інвестиційної та інноваційної активності підприємництва, розвиток людського потенціалу, оптимізацію розподілу національного доходу та витрат домашніх господарств. З іншого боку, це здійснення системних заходів щодо послаблення та усунення негативного впливу на розвиток підприємництва тінізації підприємницького середовища, загроз економічній безпеці підприємництва [305, с. 136].

Визначальним є вплив на структуру економіки інституту ціноутворення. Роль і значення цього інституту в формуванні передумов структурних трансформацій економіки виражається через такі функції цін: обліково-інформаційна; розподільна; стимулююча; балансуєча; раціонального розміщення виробництва. Обліково-інформаційна функція ціни, забезпечуючи вираження у грошовій формі різних за натуральною формою затрат ресурсів, витрат та результатів виробництва, спрямовує поведінку суб'єктів економічної системи в напрямку вибору певних видів економічної діяльності і здійснює вплив на структуру економіки. Очевидним є вплив на структуру економіки цін в процесі реалізації ними розподільної функції, яка полягає в тому, що за їхньою допомогою здійснюється розподіл або перерозподіл національного доходу між галузями економіки, регіонами, формами власності, підприємствами та соціальними групами населення. Ціновий перерозподіл доходів здійснюється через співвідношення цін на різні види продукції певних галузей, рівень самих цін та їхню структуру.

Стимулююча функція ціни полягає в заохочувальному або стримуючому впливі ціни на виробництво та споживання різних видів продукції. Будучи інструментом стимулювання розвитку виробництва, упродовження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення якості продукції, економії матеріальних і трудових ресурсів, ціни забезпечують структурні перетворення економіки. Ціна здійснює стимулюючий вплив на виробництво через величину прибутку, що входить до її складу. Так, для заохочення виробника до виготовлення нової продукції в ціні на неї встановлюється вищий рівень прибутку, ніж його величина в ціні старого виробу. Для споживачів стимулююча функція виявляється не стільки в зменшенні ціни, скільки у встановленні нижчої ціни в розрахунку на одиницю споживчої властивості нової продукції порівняно з аналогічним виробом. Балансуєча функція ціни виявляється в тому, що за допомогою цін здійснюється зв'язок між виробництвом і споживанням, досягається рівновага між попитом і пропозицією. У ринкових умовах така функція ціни автоматично регулює суспільне виробництво через обмеження випуску товарів, що не користуються попитом, і спрямуванням матеріаль-

них, фінансових і трудових ресурсів на виробництво продукції, попит на яку зростає або є стабільним.

Функція ціни як засобу раціонального розміщення виробництва виявляється в тому, що за допомогою цін здійснюється перерозподіл капіталів на користь тих секторів, галузей чи виробництв, які мають вищу норму прибутку. Такий перелив капіталу підприємства здійснюють самостійно під впливом ринкових чинників з метою отримання вищого прибутку.

Зарубіжний і вітчизняний досвід свідчить, що використання потенціалу впливу ринкових інститутів на структурування національної економіки в контексті забезпечення задоволення запитів суспільного розвитку може бути ефективним за умови виваженого доповнення їхнього функціонування державними владними інститутами, які б орієнтувались на надання структуроформуючим процесам, що підтримуються ринковими агентами, чіткої спрямованості через вироблення стратегії структурного реформування економіки та основи її реалізації – структурної політики. При цьому державні владні інститути, представлені єдністю повноважень та функціональних механізмів органів державної влади, є джерелом і суб'єктом вироблення системи інститутів державного регулювання структурних перетворень як основи формування інструментарію проведення структурних реформ.

Це зумовлено тим, що якщо еволюційний характер інституціоналізації передбачає поступові зміни неформальних правил, які поступово закріплюються в нормативно-правовій системі обмежень, то перетворення трансформаційного типу потребують більш динамічного розвитку нового інституційного середовища. Відповідно актуалізується роль держави, яка бере на себе історичну місію формування і захисту нових інститутів розвитку [100, с. 170].

В процесі здійснення структурних реформ перед владними інститутами постає триєдине завдання: визначити орієнтири структурного реформування відповідно до пріоритетів суспільного розвитку; залучити і ефективно використати економічний потенціал для досягнення окреслених цільових орієнтирів; усунути прогалини та запобігти деструктивним виявам ринкових механізмів у структурному трансформуванні економічної системи. Отже, владні інститути є основними інститутами координації структурного реформування економічної системи на всіх її рівнях.

У вітчизняній практиці та практиці країн з розвинутою ринковою економікою державно-владні інститути реалізуються через систему

підпорядкованих, формальних інститутів, до яких належать інститути фінансово-бюджетного, грошово-кредитного, митного, цінового, анти-монопольного, зовнішньоекономічного регулювання, соціального розвитку, які проявляються через важелі прямого (визначення пріоритетів структурної трансформації національної економіки, розроблення державних програм структурної перебудови та реструктуризації виробництва; фінансове забезпечення структурних зрушень в економіці шляхом прямого державного інвестування та кредитування; формування спеціальних фондів для фінансування програм структурної перебудови економіки; залучення та спрямування іноземних інвестицій на цілі структурної трансформації економіки; використання системи державних замовлень та закупівель) та опосередкованого (надання податкових та кредитних пільг та їхня диференціація за відповідними галузями, які визначені як пріоритетні; страхування та гарантування іноземного інвестування і кредитування галузей, які здійснюють структурне оновлення виробництва; здійснення політики прискореної амортизації; фінансова селективна підтримка пріоритетних виробництв та розроблення державних програм санації підприємств) корегування структурних зрушень. Сукупно і у взаємозв'язку такі інститути гіпотетично здатні сформувати механізм структурного реформування економіки в контексті вироблення і реалізації активної структурної державної політики.

Розвиток демократичних засад управління суспільним розвитком та активізація процесів формування і вияву різного роду груп інтересів зумовлюють необхідність посилення впливу на процеси вироблення пріоритетів та механізмів структурних перетворень економіки громадських інститутів – профспілок, громадських організацій, неокорпоративних структур на засадах партнерства влади і бізнесу. Досвід розвинутих зарубіжних країн свідчить, що, використовуючи арсенал прогресивних форм та методів представлення, лобювання і захисту інтересів, громадські інститути активно впливають на здійснення структурних реформ в економіці, забезпечуючи врахування аспектів соціального розвитку, збалансування секторальних пропорцій, залучення капіталу бізнесових структур.

Так, активна позиція громадських організацій, зокрема профспілок, щодо захисту прав суб'єктів господарювання і населення при загрозі перекидання на них негативних наслідків цінових сплесків позитивно впливає на структуру економіки, забезпечуючи стабільність розвитку бізнесу та гармонізацію розподілу доходів населення. Громадські організації, наділені правом: представляти і захищати свої за-

конні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах; одержувати від органів державної влади і управління та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань; вносити пропозиції до органів влади і управління; розповсюджувати інформацію і пропагувати свої ідеї та цілі; засновувати засоби масової інформації, що мають значні можливості для впливу на розвиток економіки та її структурування, реалізуючи принцип компромісу інтересів.

Такі громадські організації, як спілки підприємців, на основі консолідації зусиль підприємницьких структур з метою відстоювання своїх інтересів та налагодження конструктивної взаємодії з органами влади в питаннях реалізації економічних і соціальних програм і проектів, розробки проектів законодавчо-нормативних актів щодо розвитку підприємництва створюють передумови для розвитку окремих секторів та видів діяльності, а отже, і трансформації структури національної економіки. Об'єднання підприємницьких структур для захисту своїх інтересів, що визначаються специфікою видів їхньої економічної діяльності, зумовлює посилення конкуренції між секторами економіки та зміну її структурних пропорцій.

В сучасних умовах становлення корпорацій як носіїв великого капіталу супроводжується розвитком інституту неокорпоративізму, основою якого є ідея концентрації й агрегації інтересів потенційно залучених акторів з метою запровадження інституційного регулюючого механізму вирішення конфліктів щодо розподілу [318, с. 6]. Налагодження взаємодії основних акторів неокорпоративізму – держави, громадських організацій і бізнесу – здатне, як свідчить досвід зарубіжних країн, сформувати інституційні передумови структурного реформування економіки на основі пошуку компромісу інтересів, узгодженого вироблення рішень щодо залучення і використання капіталу. Значимість активізації використання потенціалу інституту неокорпоративізму для забезпечення структурних реформ в національній економіці зумовлюється тим, що він є мобілізуючою системою, оскільки ґрунтується на припущенні, що досягнення цілей краще забезпечується цілеспрямованою організацією зусиль, ніж довільним виявом приватної ініціативи [318, с. 10].

Функціонування національних економік як відкритих систем та поширення тенденцій їхньої інтегрованості у світове господарство надає актуальності розгляду інституційних умов структурного реформування національних економічних систем крізь призму екзогенних та ендоген-

них інститутів. До переліку основних екзогенних інститутів структурних перетворень економіки належать: інститут міжнародної конкуренції; інститут світового ринку; інститут світових цін енергоресурсів; інститут ТНК; інститут наднаціонального управління; міжнародні фінансові інститути. На забезпечення протистояння агресивним виявам та використання можливостей, що формуються екзогенними інститутами, в економічно розвинутих країнах зорієнтовані ендogenous інститути структурного оновлення економіки, до яких належать політичні, економічні, соціальні, ідеологічні, культурні інститути. Світова практика проведення структурних реформ свідчить, що узгодження розвитку ендogenous інститутів структурного реформування національних економік з екзогенними інститутами їхньої структурної трансформації дає змогу спрямувати вектори структурних перетворень, первинно зорієнтовані на національні інтереси, в напрямі позитивних глобальних змін. В умовах динамічних суспільних трансформацій при проведенні структурних реформ перед урядами постають завдання щодо формування власних національних інститутів, які б відповідали вимогам суспільного розвитку й ефективного функціонування економічної системи, та щодо їхньої інтеграції в систему міжнародних інститутів. Однією зі складних проблем, яка постає при цьому, є створення дієвих інститутів протистояння лобюванню інтересів таких потужних груп впливу, як ТНК та ФПГ.

З огляду на цілеорієнтуючу складову структурного реформування економіки серед класифікаційних ознак інститутів, що формують умови його здійснення, слід виокремити спосіб формування останніх, відповідно до якого інститути поділяють на: самоформуючі, що виникають як автоматична реакція на ті чи інші зміни в економічному середовищі (до таких належать ринкові інститути); цілеспрямовано сформовані інститути, які є результатом свідомої цілеспрямованої людської діяльності, що проводиться відповідно до бажаної моделі і зорієнтована на досягнення певних результатів в подальшому (до таких належать інститути, створені державою в особі державних органів). Роль держави як суб'єкта проектування і створення інститутів структурного реформування економіки базується на її легітимному праві формування законодавчо-нормативної бази.

Багатоаспектність вияву впливу значної кількості різноманітних інститутів на процеси структурного реформування економіки локалізується в межах функцій, реалізацію яких вони забезпечують. Враховуючи специфіку структурного реформування як складного комплексу дій з визначення цілей і способів структурування економічної системи

та функціональних характеристик інститутів, наведених в науковій літературі [99; 110; 312; 335], виділяють такі їхні функції у формуванні інституційних умов цілеспрямованих структурних перетворень: цілеорієнтовуючу, регулятивну, регламентну, розподільчу, інформаційну. Через реалізацію цих функцій інститути впливають на економічні перетворення. Цілеорієнтовуюча функція інститутів виявляється у виробленні, погодженні та формальному закріпленні у законодавчо-нормативних актах цілей структурного реформування економіки, пріоритетів структурування та механізмів їхньої реалізації. Реалізація інститутами цієї функції задає логіку представлення та узгодження цілей розвитку різних сфер та секторів економіки, інтересів економічних агентів та пріоритетів їхнього розвитку в контексті структурного оновлення національної економічної системи.

Сутність регулятивної функції інститутів в забезпеченні умов для структурних перетворень в економіці полягає у встановленні чітких правил поведінки у сфері економічної та державно-управлінської діяльності та стимулів при здійсненні останньої, які б на засадах координації, узгодження, організації, кооперації забезпечували спрямування функціонування й розвитку економічних агентів та діяльності інших суб'єктів реформування в напрямі реалізації цілей структурування економіки.

Реалізація регламентної функції інститутів виражається у формуванні з допомогою норм та регламентів інституційних рамок, які б визначали умови й порядок участі та взаємодії агентів ринку, органів влади і громадських організацій у виробленні та реалізації структурної політики.

Структурне реформування економіки пов'язане з переорієнтацією ресурсних потоків, одержанням вигод і здійсненням витрат економічними агентами, що визначає важливість розподільної функції інститутів в забезпеченні ефективності його здійснення. Сутність цієї функції інститутів полягає у формуванні з допомогою системи норм і правил умов розподілу ресурсів, вигод і витрат, що сприяло б структурній збалансованості економічної системи на всіх її рівнях. Через розподільну функцію інститути мають можливість сприяти значній економії ресурсів та спрямуванню їх у сфери найбільш ефективного використання. Вони також здатні забезпечити такий важливий момент при здійсненні структурних перетворень, як розподіл ризиків в процесі реалізації різних типів інвестиційних проектів.

Інформаційна функція інститутів визначається їхньою здатністю доносити інформацію про умови здійснення структурних перетворень

до всіх зацікавлених сторін (агентів ринку, органів влади різних рівнів, громадськості), що сприятиме формуванню лінії їхньої поведінки з використанням можливостей реалізації інтересів. Належне інформаційне забезпечення формує передумови для узгодження інтересів суб'єктів структурних перетворень в економіці та активізації їхньої діяльності в напрямі реалізації пріоритетів структурування.

Складність та багатоаспектність структурного реформування економіки зумовлюють наявність дуже складних взаємозв'язків між різними типами інститутів, що формують умови його здійснення, а отже, ефективна реалізація інститутами властивих їм функцій з метою отримання синергетичного ефекту можлива в єдиній системі інституційного забезпечення, сформованого на засадах компліментарності та взаємоузгодженості інститутів.

В науковій літературі [99; 329] взаємодія інститутів різних типів у вигляді угод розглядається в рамках інституційного середовища, яке визначається як сукупність основоположних соціальних, політичних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки і утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу. З огляду на конкретну цільову функціональну спрямованість інститутів щодо формування базових умов здійснення структурного реформування економіки, на нашу думку, доцільним є їхній розгляд як складових системи інституційного забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень.

Враховуючи природу процесів, які визначають особливості структурного реформування економіки, систему його інституційного забезпечення можна визначити як чіткий упорядкований набір інститутів, що на основі зв'язків взаємоузгодження, взаємодоповнення, заміщення, комбінування утворюють інституційну архітектуру, яка на синергетичних засадах забезпечує формування правових, організаційних, економічних умов цілеспрямованих структурних перетворень. Представлення інституційного забезпечення структурного реформування економіки як інституційної архітектури дає змогу його розглядати як цілісність взаємопідсилюючих виявів інститутів різних типів, які сукупно визначають структуру стимулів структурного удосконалення економіки.

Інституційне забезпечення структурного реформування економіки – система інститутів, що об'єктивізують й закріплюють цілі структурного удосконалення економіки та формують умови для залучення економічного потенціалу з метою їхньої реалізації на основі врахування державних, бізнесових, громадських інтересів, спонукають до пошуку й розвитку нових можливостей структурної модернізації в контексті за-

безпечення сталого розвитку й випереджуючого реагування на виклики глобалізаційного середовища.

Врахування об'єктивних суперечностей самоструктуризації національних економічних систем та різновекторних регулятивних впливів з боку економічних суб'єктів різної функціональної природи та ієрархічного рівня є основою гіпотези, що саме формування належного інституційного забезпечення структурного реформування економіки за активізації діяльності владних структур та залучення потенціалу всіх елементів суспільної системи здатне сформувати дієві механізми структурних перетворень, які б сприяли досягненню цілей структуризації національної економіки відповідно до вимог розвитку її середовища.

Проведення структурних реформ в економіці ґрунтується на взаємозумовленості двох видів діяльності: економічної, що базується на мотивах та інтересах економічних агентів, та державно-управлінської, яка визначається завданням владних структур узгодити інтереси економічних агентів з суспільними і на цій основі спрямувати їхній розвиток у напрямі здійснення структурних перетворень. Відповідно інституційне забезпечення структурного реформування національної економіки одночасно постає в таких двох основних аспектах: 1) інституційного забезпечення розробки структурної політики; 2) інституційного забезпечення реалізації функціональних механізмів структурного реформування економіки.

Щодо першого логіка формування інституційного забезпечення задається логікою структурного реформування (п. 1.2), за складовими якої, відповідно до їхнього змістового наповнення, важливим є оформлення в інституційні форми як управлінських процедур, дій, заходів, так і результатів останніх, що виявляється у законодавчо-нормативному закріпленні методик, регламентів, оргструктур, положень, угод, проектів, програм і стратегії реформування. В цьому разі основним завданням інституційного забезпечення є формування інституційного базису узгодженого цілевизначення, цілеформування і цілереалізації структурних реформ національної економіки. Важливим моментом є інституційне закріплення механізму перманентного узгодження складових інституційного забезпечення структурних перетворень як між собою, так і з інституційними умовами суспільного розвитку загалом.

Щодо другого аспекту формування інституційних умов структурного реформування важливим є забезпечення їхньої орієнтації на специфіку пріоритетів та цілей структурування національної економіки. Особливої уваги при цьому потребують питання узгодження та поєд-

нання інститутів у рамках реалізації вертикальної (селективної) та горизонтальної структурної політики з метою взаємопідсилення важелів спрямування поведінки агентів ринку в напрямі структурного збалансування національної економічної системи. Основним завданням інституційного забезпечення при цьому є формування інституційної архітектури реалізації структурної політики, яка дала б змогу спрямовувати діяльність економічних агентів та використати економічний потенціал у напрямку окреслених пріоритетів структурування національної економіки. Реалізація такого завдання можлива за створення належних інституційних умов активізації функціональних механізмів у рамках видів державної економічної політики, через які реалізується структурна, зокрема інвестиційної, інноваційно-технологічної, фінансово-бюджетної, монетарної, зовнішньоекономічної, цінової, соціальної та екологічної. Щодо цього, важливим є узгодження інституційного забезпечення структурної політики з інституційним середовищем вироблення і реалізації національної економічної політики.

Серед основних характеристик, які одночасно є передумовами ефективності інституційного забезпечення структурного реформування економіки, такі:

- випереджаючий характер інституційних умов в орієнтації на запобігання структурним змінам економіки у небажаному напрямі;
- адаптивність до глобальних тенденцій техніко-економічного розвитку як детермінант структурування економічних систем;
- реальність і гнучкість;
- здатність забезпечувати системні структурні перетворення на основі узгодженості та комплементарності інститутів;
- взаємозумовленість інститутів, коли зміна одного інституту в системі інституційного забезпечення підсилюється адекватними змінами інших інститутів (рис. 1.3).

До принципів, які можна вважати відправними при формуванні інституційного забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень, належать:

- цільова орієнтація інституційного забезпечення, що полягає у формуванні інституційної траєкторії, яка послідовно сприяє досягненню окреслених цілей структурного реформування економіки;
- об'єктивізація потреби у нових інститутах, а також діагностика трансакційних та трансформаційних витрат, що можуть бути наслідком запровадження як окремих інститутів, так і їхньої системи;

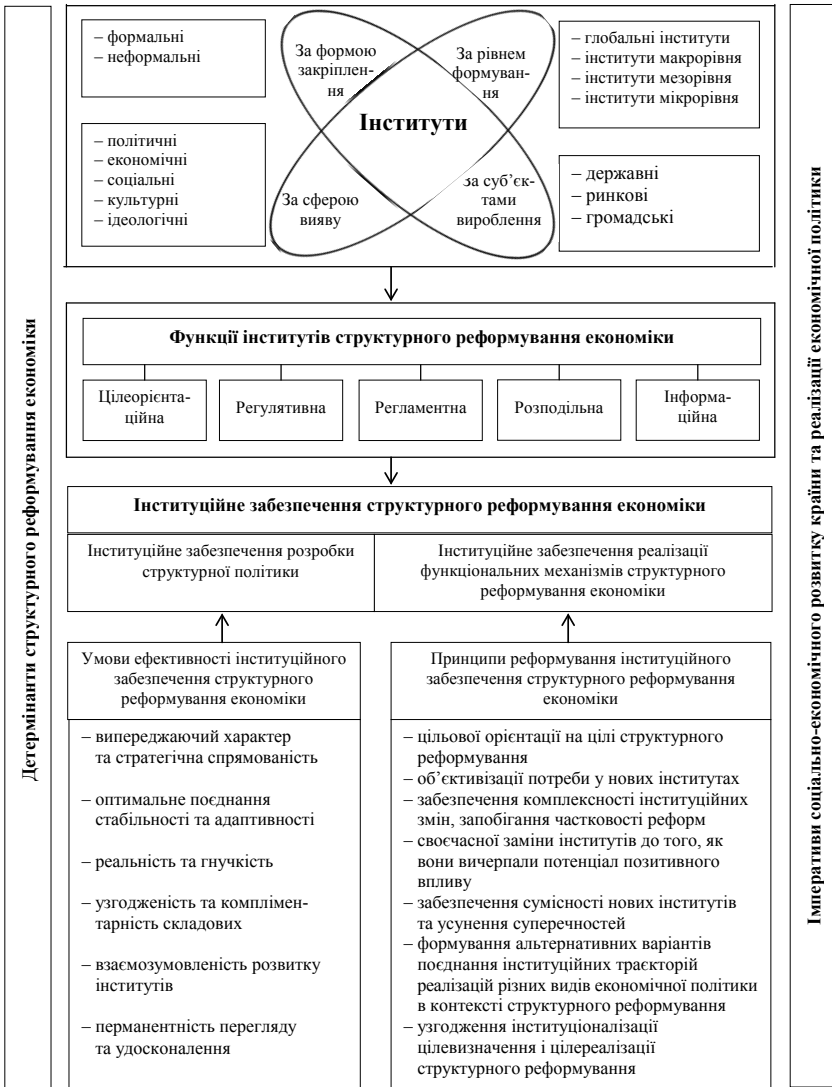

Рис. 1.3. Складові інституційного забезпечення структурного реформування економіки та засади його формування*

*Примітка. Складено автором.

- забезпечення комплексності інституційних змін і запобігання частковості структурних реформ;
- своєчасна заміна інститутів до того, як вони вичерпали потенціал позитивного впливу;
- забезпечення сумісності нових інститутів з існуючими;
- формування альтернативних варіантів поєднання інституційних траєкторій реалізації різних видів економічної політики в контексті структурного реформування економіки;
- узгодження інституціоналізації цілевизначення і цілереалізації структурного реформування економіки.

Досвід економічно розвинутих країн свідчить, що за використання різноманітних стратегій та моделей створення інституційного середовища структурних реформ в економіці базовими засадами забезпечення їхньої ефективності є такі: якомога повніше врахування специфіки формування інституційного базису та потенціалу суспільного розвитку при виробленні та запровадженні інституційної архітектури структурних трансформацій; досягнення єдності політичних еліт в прагненні об'єднання потенціалу державних, ринкових, громадських інститутів в напрямі використання можливостей структурних перетворень економіки для підвищення ефективності суспільного розвитку; запровадження дієвого механізму узгодження параметрів інституційних умов як по вертикалі, так і горизонталі.

Перманентність структурного реформування економіки, пов'язана із забезпеченням адаптивності економічної системи швидко і адекватно реагувати на вимоги часу, передбачає перманентність змін в його інституційному забезпеченні в напрямі удосконалення. Це підтверджується висновками науковців [350, с. 21–24], що політика стимулювання швидкого зростання при поступовому покращенні інститутів може зумовити успішну модернізацію, оскільки причинний зв'язок між зростанням та інститутами – двобічний. Отже, удосконалення інститутів сприяє економічному зростанню, а економічне зростання формує передумови для покращення інститутів.

Реалізація державою завдань щодо підпорядкування цілей структурної трансформації економіки цілям суспільного розвитку визначає її відправну роль у формуванні інституційного забезпечення структурного реформування національної економічної системи. На особливу увагу заслуговують інститути держави як основного розробника інституційних умов, контролера їхнього дотримання, координатора розподілу ресурсів та власника. Дж. Стігліц пов'яже зростання ролі інституту

держави з неефективністю та недоліками інститутів ринку, серед яких визначає: недосконалість конкуренції, що виявляється в наявності монополій, географічних обмеженнях ринку й утрудненні вибору покупця, високих вхідних бар'єрах у галузях, економії на масштабі виробництва, наявності природних монополій; неспроможність ринку взагалі постачати суспільні товари і послуги або надавати їх у достатній кількості; неможливість визначення приватними товаровиробниками зовнішніх ефектів, що знижує ефективність розподілу обмежених ресурсів; неповні ринки, коли приватні виробники неспроможні задовольняти попит на певні товари і послуги навіть за умов перевищення ціни продажу над витратами виробництва; недосконалість інформації про ситуацію на ринку; періодичні випадки високого безробіття, простоїв обладнання, наявність інфляції та нерівноваги [299, с. 150].

Цілеспрямоване формування інститутів структурного реформування економіки гіпотетично може забезпечуватись в контексті реалізації інституційної місії держави в трансформаційній економіці, яка полягає в формуванні нового інституційного середовища, що передбачає: а) ревізію існуючих інститутів, збереження і підтримку тих із них, які відповідають цивілізованим перспективам розвитку, та їхню адаптацію до сучасних умов; б) відбір інститутів, що не є адекватними ринку і гальмують його становлення; в) створення умов для появи необхідних формальних і неформальних інститутів ринку; г) оцінювання змісту інститутів і зняття суперечностей між ними [100, с. 179].

Відповідно до положень теорії реформ [140; 211; 375; 376; 378] можна визначити такі способи формування інституційного забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень: удосконалення і адаптація наявних інститутів; створення принципово нових інститутів; трансплантація – запозичення інститутів з інших передових інституційних систем.

Формування нових інститутів – це складний, тривалий, неперервний процес, зумовлений викликами суспільного розвитку. Становлення нової економіки, яка характеризується відправною роллю людського й інтелектуального капіталу, високою специфічністю й унікальністю нематеріальних активів, суттєвою інноваційною складовою, передбачає запровадження нових прогресивних інститутів її структурного збалансування, які регулюють соціальну й економічну поведінку в рамках нових технологій взаємодії, нових ринків, нових суспільних мереж.

При вирішенні складної проблеми – формування інституційного середовища, яке дало б змогу досягти цілі структурних перетворень в національній економіці – заслуговують на увагу наведені В. Полти-

ровичем вимоги до побудови перспективної інституційної траєкторії, що окреслює зміни сукупності інститутів у бажаному напрямі. Так, перспективна траєкторія має: 1) враховувати масштаб відхилень параметрів вихідної інституційної системи від цільової; 2) бути узгодженою з ресурсними і технологічними обмеженнями; 3) брати до уваги особливості громадянської культури і рівень розвитку людського капіталу; 4) враховувати можливості прийняття політичних рішень про реформи і відмови від них; 5) враховувати статичну і динамічну комплементарність інститутів, передбачаючи раціональну послідовність інституційних змін; 6) забезпечувати послаблення ресурсних, технологічних й інституційних обмежень вздовж траєкторії; 7) містити ефективні заходи щодо стримування перерозподільчої діяльності; 8) формувати інституційні очікування, що стимулюють рух по траєкторії; 9) передбачати хоча б часткову компенсацію втрат основним групам економічних агентів, які могли б програти через інституційні зміни, що здійснюються державою; 10) поєднуватися з державною політикою стимулювання економічного зростання [214, с. 28]. Врахування таких вимог при побудові інституційних траєкторій за раніше окресленими аспектами структурного реформування дасть змогу закласти методичне підґрунтя керованості трансформацією інститутів як передумови забезпечення ефективності структурних реформ.

При використанні такого способу формування інституційного забезпечення структурних перетворень, як запозичення або трансплантація інститутів, цінним є досвід зарубіжних країн, які застосовували такий спосіб на основі рекомендацій Вашингтонського консенсусу, що дає змогу запобігти неефективності прямого копіювання формальних інститутів без належного врахування особливостей наявного інституційного середовища кожної окремої країни та узгодження запозичених формальних інститутів з неформальними.

Складною проблемою, що потребує уваги при формуванні інституційних умов структурного реформування, є досягнення оптимального поєднання стабільності та адаптивності його інституційного середовища. Так, О. Вільямсон [385, с. 36–65] визначає такі відправні характеристики інституційного середовища: загальна стійкість структур власності, що склалися, і правил привласнення впродовж періоду здійснення довгострокових інвестицій; політична і правова стабільність; дієздатність судової системи; культура контрактів і обов'язків. Д. Юм серед основних природних законів у межах доктрини природного права виокремлює: стабільність володіння; передачу власності

на основі згоди; виконання обіцянок [366]. Наведені критерії стабільності, сформульовані щодо інституційного середовища, можна взяти за основу при вирішенні інституційних проблем структурування національної економіки. Забезпечення адаптивності інституційного середовища структурних реформ в національній економіці як його спроможності реагувати на динамічність викликів суспільного життя та враховувати стабільність базових інститутів є значимими для вироблення та запровадження гнучких інституційних форм використання потенціалу стабільних базових інститутів. Прикладом таких інституційних форм можуть бути прогресивні форми використання власності в межах державно-приватного партнерства, створення кластерів, різних інтегративних утворень. Наступним завданням, яке актуалізується на основі попереднього, є закріплення чітких правил щодо зміни цих правил – інституційних форм. Особливо це стосується питань щодо інституціоналізації укладання різного роду угод, розробки і реалізації проєктів, погодження спільного використання ресурсів в процесі реалізації цілей структурної політики.

Висока суспільна ціна прорахунків при проведенні структурних реформ виводить в ранг пріоритетів питання щодо їхнього запобігання, що актуалізує розгляд дилеми «інституційна пастка». В науковій літературі [149; 150] поняття «інституційна пастка» трактується як неефективна стала норма (неефективний інститут), що має самопідтримуючий характер. Серед причин такого явища науковці називають: відсутність необхідної узгодженості макроекономічних регуляторів у процесі реформ економічних інститутів; лібералізацію економіки як підсумок політичної волі та усвідомлених дій економічних агентів, які отримали можливість привласнювати дохід в умовах слабого й неефективного контролю з боку держави; відсутність координації дій різних еліт у процесі змін правил гри; неузгодженість інтересів різних груп економічних агентів.

Діагностика «інституційних пасток», дослідження їхніх причин і механізмів розвитку, напрацювання системної технології «блокування», послаблення та знищення дії відповідальних за сталість «пастки» ефектів дає можливість критично проаналізувати всю сукупність трансформаційних процесів та визначити шляхи виходу з «пасток», що склалися, порівнювати стандарти макроекономіки та реальності [207, с. 86].

Враховуючи досвід структурного реформування економіки в розвинутих зарубіжних країнах, для запобігання появі інституційних

пасток важливим є: забезпечення належної об'єктивізації та інституціоналізації цілей структурного реформування економіки; вироблення варіантів інституційних траєкторій з використанням прогностичного інструментарію; проведення попереднього прогностичного оцінювання впливу нового інституту в інституційній системі; опис і представлення нових інститутів з використанням кількісних та якісних показників; надання стратегічної спрямованості розвитку інституційного середовища та інституційне закріплення механізму узгодження стратегічних та тактичних цілей структурного реформування; запровадження чіткого механізму вироблення, втілення і дотримання інститутів; забезпечення належної узгодженості інституційних форм у межах окремих інститутів для запобігання інституційним конфліктам.

Підходи і способи щодо вирішення внутрішніх суперечностей і забезпечення взаємодії інститутів є основою формування інституційного механізму, який забезпечуватиме постійне відтворення адекватних правил для зовнішнього середовища, встановлення порядку, що дасть можливість стабілізувати економічну структуру та контролювати дотримання суб'єктами економічної діяльності загальних норм поведінки.

РОЗДІЛ 2.

ДЕТЕРМІНАНТИ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Структура економіки у забезпеченні цілей соціально-економічного розвитку України

У сучасному глобалізованому динамічному середовищі функціонування національної економіки, коли її спроможність реагувати на постійну появу нових вимог і викликів визначається гнучкістю й адаптивністю структури, структурне реформування набуває обов'язкового, перманентного характеру.

Основу формування передумов для об'єктивізації цілей структурного реформування та їхнього підпорядкування цілям суспільного розвитку закладає аналіз залежності соціально-економічного розвитку країни від наявної структури національної економічної системи та тенденцій її трансформації. Складну і багатоаспектну структуру національної економіки узагальнено характеризують такі її основні види, як відтворювальна, секторальна, галузева, технологічна, зовнішньоекономічна, територіальна, інституційна, соціальна, за якими важливо першочергово здійснити статичний і динамічний аналіз, діагностику структурних трансформацій з встановленням їхнього типу та впливу на ефективність економічної системи.

Структурні трансформації за такими видами структури національної економіки, з одного боку, є відображенням її структурного реагування на середовище функціонування, а з іншого – чинником формування спроможності задовольняти суспільні потреби. Зміст структурних трансформацій полягає у такій зміні системних взаємозв'язків, яка приводить до модифікації основних її характеристик, тобто до виникнення нової якості економічної системи загалом [292]. Отже, діагностика структури економіки та її трансформацій має закладати основу

об'єктивізації механізмів структурного реформування. Це знаходить підтвердження в усталеному розумінні того, що успіх соціально-економічного розвитку будь-якої країни на сучасному етапі значною мірою залежить від фундаментальних змін в економічній структурі цієї країни. А тому важливо, щоб ці зміни ґрунтувались на ефективному використанні національного багатства країни та врахуванні характерних особливостей її економіки. Вони мають відповідати також завданням побудови сучасної інноваційної економіки та основним вимогам світового економічного розвитку, враховувати процеси міжнародної конкуренції та глобалізації [301, с. 43]. За умов значної складності та перманентної різновекторної трансформації структурних характеристик національної економіки як основний критерій ефективності її структури слід розглядати загальну спрямованість структурного потенціалу на досягнення суспільних цілей.

Так, досягнення такої цілі суспільного розвитку, як забезпечення економічного зростання, детермінується практично всіма структурними характеристиками економіки. Один із засновників теорії сучасного економічного зростання Саймон Кузнець обґрунтував, що основу процесу економічного зростання формують тривалі структурні зрушення [144, с. 142–159]. Структура економіки має свої межі зростання, однак її зміни здатні ці межі розширити [152].

Економічне зростання, як зміст, обов'язкова умова, органічна складова та кількісний вираз соціально-економічного розвитку, є результатом показником взаємопов'язаних перетворень у всіх видах структури національної економіки. Основними критеріями його оцінювання є темпи зростання або приросту обсягів суспільного виробництва, реального національного доходу, реального ВВП, прискорений розвиток видів діяльності, що забезпечують формування потужного інвестиційно-інноваційного потенціалу соціально-економічного розвитку. Як результат процесу розширеного відтворення, економічне зростання знаходиться під визначальним впливом зрушень у відтворювальній структурі національної економіки. При цьому на першочергову увагу заслуговують базові відтворювальні пропорції, до яких належать співвідношення: між споживанням і нагромадженням; між видами доходів у ВВП; між видами економічної діяльності при формуванні валової доданої вартості.

Потенціал зростання економіки визначається оптимальними пропорціями між нагромадженням і споживанням. В Україні з 2001 по 2015 р. тільки у 2007 і 2008 рр. валове нагромадження основного ка-

піталу у % до ВВП перевищувало мініально необхідний рівень для забезпечення відтворювальних процесів – 25% і відповідно перебувало на рівні 27,8% та 27,4%, у всі інші роки – було нижчим, а у 2015 р. становило всього 15,3% (табл. 2.1). Такі показники валового нагромадження не забезпечують формування необхідного ресурсного потенціалу розвитку економіки та її структурного оновлення. Використання переважаючої частини ВВП на підтримання поточного рівня споживання зумовило обвал інвестицій. Перехід від режиму стабілізації, що характеризується помірною економічною динамікою і забезпечується валовим нагромадженням основного капіталу на рівні 15–25% ВВП, до режиму модернізації, який можливий за умови, що валове нагромадження основного капіталу становитиме понад 25%, потребує цілеспрямованого «розігрівання» економіки з використанням арсеналу державного втручання [37]. При цьому важливим є підвищення інвестиційної привабливості України для вітчизняних і зарубіжних інвесторів, що має бути одним з основних інструментів структурного оновлення національної економіки.

Таблиця 2.1

Розподіл ВВП України за категоріями кінцевого використання¹

	Роки											
	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Валовий внутрішній продукт	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кінцеві споживчі витрати	76,8	76,7	78,2	77,7	80,3	84,5	83,2	84,2	86,9	90,7	90,1	86,7
Валове нагромадження	21,8	22,5	24,5	27,8	27,4	17,1	20,8	22,4	21,8	18,5	13,4	15,3
Експорт товарів та послуг	50,7	47,7	43,2	41,3	43,2	42,9	47,1	49,8	47,7	43,0	48,6	52,8
Імпорт товарів та послуг (–)	49,3	46,9	45,9	46,8	50,9	44,5	51,1	56,4	56,4	52,2	52,1	54,8

¹ Наведено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Низький рівень валового нагромадження зумовив високий рівень зносу основних засобів і не дає змоги вирішити проблему технологічної модернізації економіки України. Починаючи з 2006 р., рівень зносу основних засобів в економіці України перевищив 50% і впродовж 2006–2015 рр. його середнє значення становило 67,4% (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Ступінь зносу основних засобів в економіці України, %¹

	Роки											
	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Економіка	43,7	49,0	51,5	52,6	61,2	60,0	74,9	75,9	76,7	77,3	83,5	60,1

¹ Наведено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Кризові явища в політичній й економічній сфері, які з особливою гостротою проявились у 2014 р., зумовили ускладнення доступу до зовнішніх та внутрішніх джерел фінансування, підвищення ризиків здійснення підприємницької діяльності та погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання, зниження активності інвестиційних процесів, що призвело до значного скорочення валового нагромадження в Україні. Упродовж 2001–2015 рр. структурні зрушення між нагромадженням і споживчими витратами у структурі ВВП були незначними, не забезпечували суттєвої зміни пропорцій впродовж всього досліджуваного періоду і визначались кон'юнктурними чинниками.

Розширене відтворення економіки значною мірою детермінується галузевою і технологічною структурою капітальних інвестицій. Однак щодо національної економіки дані структурні характеристики не набули позитивних проявів. Так, у 2015 р. тільки 10,9% від обсягу капітальних інвестицій, спрямованих у промислове виробництво, припадало на високо- і середньотехнологічні види діяльності (дод. А), що не забезпечує базових передумов високотехнологічного оновлення економіки. За цих умов назріла необхідність вироблення державою механізмів економічного регулювання перерозподілу прибутку підприємств на цілі інвестування технологічного розвитку. Важливим є недопущення скорочення інвестиційних ресурсів та втрати інвестиційної привабливості економіки.

Процеси відтворення та економічного зростання значною мірою визначаються структурою ВВП за доходами, в якій у 2015 р. оплата праці найманих працівників становила 39,1%, податки – 15,9%, валовий прибуток – 45,0%, тоді як у 2005 р. ці показники були такі: 47,4; 12,2; 40,4 відсотка (табл. 2.3) (дод. Б).

В структурі ВВП за категоріями доходу за останні 15 років найбільш інтенсивно зросла частка податків. Дослідження структури ВВП за категоріями доходу в динаміці підтвердили, що впродовж

2001–2014 рр. структурні зміни в ній були дуже незначними і дещо посилились у 2015 р., що пов'язується із зростанням частки податків і зменшенням оплати праці. Загалом дослідження засвідчили консервативність цього виду структури впродовж досліджуваного періоду. При цьому слід зауважити, що пропорції в рамках структури ВВП за категоріями доходу, формуючи передумови економічного зростання, потребують доповнення виваженими механізмами їхнього збалансування відповідно до макроекономічних тенденцій та механізмами спрямування доходів на цілі розвитку. Незважаючи на значимість підвищення оплати праці, важливим є забезпечення її кореляції із зростанням продуктивності, динамікою ВВП, капіталізацією інтелектуального капіталу.

Таблиця 2.3

Структура ВВП України за категоріями доходу, %¹

	Роки										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Валовий внутрішній продукт	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Оплата праці найманих працівників	47,4	47,5	46,9	47,5	47,7	48,0	47,0	50,2	49,9	46,3	39,1
Податки за винятком субсидій на виробництво та імпорт	12,2	13,0	11,7	11,8	12,1	11,8	13,9	12,9	12,5	12,9	15,9
на продукти	11,6	12,4	11,4	12,5	12,3	11,6	13,6	13,6	12,4	12,9	15,0
інші, пов'язані з виробництвом	0,6	0,6	0,3	-0,7	-0,2	0,2	0,3	-0,7	0,1	0,0	0,9
Валовий прибуток, змішаний дохід	40,4	39,5	41,4	40,7	40,2	40,2	39,1	36,9	37,6	40,8	45,0

¹ Наведено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Для реалізації можливостей економічного розвитку, що відкриваються із зростанням валового прибутку, змішаного доходу, важливим є формування сприятливих інституційних умов його ефективного використання у напрямі вирішення пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку. Це стосується і такої структурної складової, як податки, формування і використання якої залежить від ефективної реалізації потенціалу інституту фінансово-бюджетного регулювання. Структура ВВП за категоріями доходу є одним з прикладів, який демонструє складність формування оптимальних відношень між структурними елементами, значимість гнучкого адаптивного реагування

структури на умови і виклики соціально-економічного розвитку та необхідність ретельного і виваженого вироблення механізмів забезпечення такої адаптивності.

До структурних характеристик економіки, що відображають потенційні можливості економічного зростання, належить розподілення валового наявного доходу між інституційними секторами. Так, у 2015 р. у загальному обсязі валового наявного доходу України сектор нефінансових корпорацій становив 9,9%, фінансових корпорацій – 1,9%, сектор загальнодержавного управління – 19,4%, сектор домашніх господарств – 67,9%, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, – 0,9% (табл. 2.4) (дод. В).

При цьому слід зауважити, що частка валового наявного доходу (ВНД) нефінансових корпорацій у 2015 р. була найвищою за 2008–2015 рр., тоді як у 2008–2013 рр. було затяжне її скорочення з 8,2% у 2008 р. до 1,2% у 2013 р. Така ситуація стала наслідком ускладнення загальних умов функціонування суб'єктів господарювання, зниження їхніх прибутків, погіршенням доступу до кредитних ресурсів через їхню високу вартість. Це вкрай негативно вплинуло на відтворювальні процеси в економіці, звузивши можливості залучення інвестиційних ресурсів і розвитку реального сектору національної економіки.

Таблиця 2.4

**Розподілення валового наявного доходу
між інституційними секторами економіки України, %¹**

	Роки												
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Економіка	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Нефінансові корпорації	13,2	14,4	9,2	9,7	10,5	8,2	6,1	3,5	2,8	1,9	1,2	7,5	9,9
Фінансові корпорації	2,2	4,2	2,7	2,8	3,7	4,5	6,2	3,8	3,6	1,0	1,0	2,0	1,9
Сектор загального державного управління	23,8	20,2	20,7	20,5	20,8	20,0	15,1	15,4	17,7	17,2	16,6	16,5	19,4
Домашні господарства	59,1	59,8	66,2	66,0	64,1	66,5	71,8	76,5	75,1	79,2	80,4	73,2	67,9
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	1,7	1,4	1,2	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	0,9

¹ Наведено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Збереження тривалої чіткої (упродовж 2007–2014 рр.) тенденції зменшення частки ВНД сектору загальнодержавного управління, з 20,8% до 16,5% через значне, недостатньо обґрунтоване збільшення соціальних допомог призвело до переорієнтації на ці цілі ресурсів, що могли бути задіяні в інвестиційні процеси.

Деструктивний вплив на динаміку економічних процесів мала зміна обсягів ВНД сектору фінансових корпорацій. У 2009–2011 рр. його частка в загальному обсязі ВНД економіки України перевищувала частку нефінансових корпорацій, що було зумовлено високою вартістю кредитів та призвело до вимивання ресурсів з реального сектору.

Зосередження переважаючої частки ВНД у секторі домогосподарств, яка упродовж 2003–2015 рр. перебувала у діапазоні 59,1–80,4%, зумовило значне обмеження інвестиційних можливостей інших секторів, зростання споживчих витрат у ВВП та їхнє спрямування на розвиток імпоротної складової.

Структурні деформації в розподілі валового наявного доходу між інституційними секторами національної економіки, зумовлені внутрішньосекторальними дисбалансами, призвели до порушення відтворювальних процесів, а отже, їхнє усунення потребує системного проведення структурної політики щодо стимулювання ефективного спрямування ресурсів інституційних одиниць у напрямі забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку.

Важливою характеристикою структурного потенціалу економіки є структура випуску товарів і послуг за складовими проміжного споживання і валової доданої вартості, а також структура валової доданої вартості (ВДВ) за видами економічної діяльності. Так, упродовж 2006–2015 рр. питома вага проміжного споживання у випуску товарів і послуг економіки України суттєво не змінювалася і у 2015 р. становила 55,7%, тоді як у 2006 р. – 56,5% (табл. 2.5) (дод. Д). Це дає підстави для висновку, що за десять років, а на сучасному етапі період оновлення виробничих технологій становить 3–5 років, не було сформовано достатніх умов, які б забезпечували зниження ресурсоемності національної економіки на основі прогресивних технологій.

Потенціал економічного зростання формується видами економічної діяльності з високою доданою вартістю. У 2000–2015 рр. найбільш суттєві зміни в структурі ВДВ економіки України стосувалися зменшення питомої ваги переробної промисловості – на 6,1%, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – на 3,5%, послуг транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської

діяльності – на 2,7%, сільського, лісового та рибного господарства – на 2,2%. При цьому відбулось зростання питомої ваги таких видів економічної діяльності: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – на 7,3%; фінансова та страхова діяльність – на 1,5%; професійна, наукова та технічна діяльність – на 1,5% (дод. Е, Є). Отже, загальна тенденція зміни структури економіки України за видами економічної діяльності полягає у зростанні питомої ваги сфери послуг, яка у 2015 р. дорівнювала 59,4%, що на 12,7% більше, ніж у 2000 р., і має таку ж спрямованість як і в розвинутих зарубіжних країнах. Так, у структурі ВВП США у 2014 р. на сферу послуг припадало 63,3% [356].

Таблиця 2.5

**Випуск товарів і послуг, проміжне споживання
та валовий внутрішній продукт в Україні, %¹**

	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Випуск товарів та послуг (у ринкових цінах)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Проміжне споживання	56,5	57,0	57,7	56,4	54,9	55,4	55,7
Валовий внутрішній продукт	43,5	43,0	42,3	43,6	45,1	44,6	44,3

¹ Сформовано на основі: Національні рахунки України за 2006, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Однак слід зауважити, що зменшення частки переробної промисловості у структурі ВДВ свідчить про негативні тенденції деіндустріалізації вітчизняної економіки, які небезпечні стагнацією із скороченням робочих місць, зниженням рівня життя населення, кваліфікаційного рівня працівників і здатності до навчання, зростанням тіньової економіки, звуженням спроможності економіки до впровадження прогресивних технологій. Як зазначають науковці, сучасна світова фінансова криза не тільки оголила монетарні проблеми глобальної світової економіки, що формується, але передусім показала непорушність базового фундаменту економіки – необхідність розвитку реальної економіки, збалансованої з фінансовими, інноваційними та інтелектуально-ресурсними чинниками виробництва [190, с. 6].

Незважаючи на зростання сектору послуг у національній економіці, варто взяти до уваги, що воно досягалося не так у результаті підвищення продуктивності праці, як в наслідок зменшення частки сільського господарства і переробної промисловості та збільшення частки

торгівлі. Для формування структурних передумов ефективних соціально-економічних перетворень важливим є забезпечення оптимального поєднання і взаємодоповнення сільськогосподарського, промислового виробництва та сфери послуг, що, як свідчить досвід зарубіжних країн, досягається через запровадження інтенсивних, ресурсозберігаючих технологій, випереджаючий розвиток високотехнологічних виробництв та видів діяльності, орієнтованих на соціальний розвиток.

Досвід зарубіжних країн свідчить про чітку послідовність взаємодії виробництва товарів і послуг, що виражається в наступному: промисловість освоює випуск нових видів продукції і нові технології, в т. ч. продукцію й технологію для виробництва послуг; зростання продуктивності праці у сфері матеріального виробництва створює можливість виробництва товарів з відносно меншими затратами ресурсів, що дає змогу збільшувати ресурси для використання у сфері послуг; розвиток сфери послуг є, з одного боку, результатом розвитку матеріального виробництва, а з іншого – попиту населення на послуги, що підвищують комфортність життя; розвиток на новій технології сфери послуг, зростання попиту на послуги збільшують місткість ринку і дають додаткові імпульси для виробництва [209, с. 7]. Так, соціально-економічний розвиток країни значною мірою визначається структуруванням національної економіки в орієнтації на органічне взаємодоповнення та взаємопідсилення сектору виробництва та сектору послуг. Розвинуті країни переходять до постіндустріального суспільства на базі високорозвиненої індустрії, що дає змогу створити базу для сфери послуг, забезпечувати її розвиток на основі національної продукції, використовувати розвиток попиту на послуги як рушія економічного зростання і обмежити залежність від зарубіжних ринків [209, с. 12]. Досягнення в розвинутих країнах зрілої індустріалізації забезпечило базис постіндустріального етапу розвитку: інноваційну культуру; здатність суспільства швидко адаптуватись до нових технологій; появу нових видів послуг для організацій та населення; формування доходів домогосподарств, які дали б змогу їм скористатись новими пропозиціями товарів і послуг.

Склалась ситуація, коли загальні тенденції структурування національної економіки в рамках трьохсекторної моделі відповідають характеристикам постіндустріального суспільства, однак необхідна пропорційність розвитку промислового виробництва і сфери послуг практично не забезпечується. В Україні не здійснюється виробництво багатьох видів високотехнологічної техніки та засобів для надання якісних інформаційних, освітніх, ділових, побутових, оздоровчих послуг.

А це є бар'єром для формування оптимального співвідношення між промисловим виробництвом і сектором послуг національної економіки, яке б сприяло взаємопідсиленню імпульсів для їхнього взаємообумовленого розвитку. Так, більша частина потреби у високотехнологічному обладнанні для сфери послуг покривається за рахунок імпорту.

Зменшення частки переробної промисловості у ВДВ супроводжується недосконалістю її структури. Непослідовність державної політики щодо розвитку вітчизняної промисловості та нерозвинутість ринкових інститутів зумовили відсутність необхідних передумов структурної орієнтації промислового виробництва на забезпечення економічного зростання й посилення конкурентних позицій економіки України. Найсуттєві зміни у структурі переробної промисловості упродовж 2010–2015 рр. стосувалися зростання питомої ваги (на 8,2%) виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (дод. Ж). І хоча це певною мірою сприяло імпортозаміщенню на внутрішньому продовольчому ринку, однак частка харчової промисловості, яка перевищує третину в загальному обсязі виробництва переробної промисловості і на кінець 2015 р. становила 34,9%, зумовлює примітивізацію структури помислового виробництва. Другу за величиною позицію в структурі переробної промисловості займає металургійне виробництво, частка якого, незважаючи на тенденцію до зменшення, все ж залишається значною, і у 2015 р. була 24,4%, а це зкріплює експортно сировинну спеціалізацію промисловості. Недосконалість структури підсилюється зменшенням частки машинобудування з 13,8% у 2010 р. до 10,2% у 2015 р., що загострило технологічні та кон'юнктурно-ринкові структурні проблеми вітчизняної економіки. Протягом 2010–2015 рр. наполовину зменшилась частка виробництва коксу та продуктів нафтопереробки, що формує загрози для стабільного ресурсного забезпечення галузей вітчизняної промисловості.

Частково підгрунття нової індустріалізації, основу якої становить розвиток науково- та техноломістких галузей, закладають зрушення протягом 2010–2015 рр. у напрямі збільшення питомої ваги виробництва хімічних речовин і хімічної продукції (з 4,6 до 6,0%), виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічної діяльності (з 3,8% до 5,3%), виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (з 6,5% до 7,5%) (дод. Ж).

Теорія ендогенного розвитку розглядає технологічні зміни як головний чинник циклічного розвитку економіки. Вважається, що саме технологічні зміни, які виникають за впровадження у виробництво базових

інновацій, приводять до утворення галузей-локомотивів економічного розвитку і відповідної зміни структури виробництва [175, с. 153]. Дослідження технологічної структури переробної промисловості національної економіки засвідчило наявність тенденцій, що не сприяють переходу до інноваційно-технологічної моделі розвитку. Так, у 2015 р. на високотехнологічні види діяльності переробної промисловості припадало 2,6% від обсягу виробництва, середньотехнологічні – 15,4%, середньонизькотехнологічні – 37,2%, низькотехнологічні – 44,8%, тоді як у 2002 р. ці показники відповідно були: 3,6; 17,3; 44,4; 34,7 % (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Технологічна структура виробництва
в переробній промисловості України, % ¹**

Групи галузей переробної промисловості	Роки													
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Високотехнологічна	3,6	3,9	3,2	3,3	3,5	3,1	3,5	4,2	3,3	2,4	2,2	2,5	2,7	2,6
Середньо-високотехнологічна	17,3	18,4	19,1	18,4	18,3	20,5	21,4	17,7	19,8	20,2	21,6	19,0	16,0	15,4
Середньо-низькотехнологічна	44,4	45,3	49,1	48,9	49,0	51,8	50,5	45,2	47,6	44,0	40,0	38,8	39,0	37,2
Низькотехнологічна	34,7	32,4	28,6	29,4	29,2	24,7	24,6	32,9	30,0	33,4	36,2	39,7	42,3	44,8

¹ Розраховано за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

У технологічній структурі переробної промисловості, починаючи з 2009 р. найбільш інтенсивно зростала частка низькотехнологічних виробництв за рахунок середньотехнологічних і середньонизькотехнологічних виробництв. Частка високотехнологічних видів діяльності впродовж 2002–2015 рр. змінювалася незначно, зберігаючи за собою найнижчий показник у структурі. Це є наочним свідченням відсутності інституційних умов, які б спонукали промислові підприємства до проведення послідовної політики технологічної модернізації.

В умовах відкритості ринкового господарства економічне зростання детермінується зовнішньоекономічною структурою національної економіки, яка є відображенням спроможності зовнішнього сектору реагувати на виклики світогосподарської системи. Упродовж 2006–2013 рр. загальна оцінка зовнішньоекономічної діяльності України ви-

значалася дефіцитністю зовнішньоторговельного балансу, яка формувалася під впливом кон'юнктури світових товарних і фінансових ринків, загострення кризових явищ та неефективної структури вітчизняної зовнішньої торгівлі. З 2014 р. розпочався новий етап у формуванні зовнішньоекономічної структури економіки України, пов'язаний з переорієнтацією вектора зовнішньої торгівлі з ринків Росії на ринки країн далекого зарубіжжя та ринки ЄС, переформатуванням експортного потенціалу у зв'язку із вилученням із нього підприємств окупованого Донбасу та анексованого Криму, зниженням цін на енергетичні та сировинні товари, які становлять основну частину вітчизняного експорту. За таких умов зменшення загального обсягу експорту у 2014 р. порівняно з 2013 р. було 14,4%, а у 2015 р. проти 2013 р. – 37,4%. Оскільки скорочення імпорту протягом цього періоду з огляду на зниження рівня життя і зменшення сукупного попиту відбувалось швидшими темпами і відповідно становило 28,1% та 49,1%, то коефіцієнт покриття імпорту експортом у 2014 р. був 1,08, а у 2015 р. – 1,11 (дод. 3).

Основа товарної структури експорту у 2015 р. становили: недорогоцінні метали та вироби з них – 24,8%; продукти рослинного походження – 20,9%; машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання – 10,3%; жири та олії тваринного або рослинного походження – 8,7%; мінеральні продукти – 8,1%. У 2015 р. у порівнянні з 2010 р. найсуттєвіше збільшились такі експортні складові: частка продуктів рослинного походження зросла на 13,2%, жирів та олії тваринного або рослинного походження – на 3,6%, готових харчових продуктів – на 1,5%. Паралельно зміни у напрямі зменшення питомої ваги у структурі експорту стосувалися таких складових: мінеральні продукти – на 5,0%; недорогоцінні метали та вироби з них – на 8,9%; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – на 4,5% (дод. 1). Очевидно, що така сировинна орієнтація українського експорту не забезпечує передумов економічного зростання та формування конкурентних позицій національної економіки. Зміни в структурі товарного експорту переважно зумовлені зниженням цін на металургійну продукцію та мінеральні продукти, але практично не простежуються зрушення у напрямі його диверсифікації. Така ситуація є тривожною, оскільки тенденції структурування і розвитку глобальної економіки звужують можливості досягнення зростання на основі експорту товарів з низькою доданою вартістю. За даними Світового банку, Україна значно відстає за рівнем високотехнологічного експорту промислової продукції від розвинутих країн. У 2015 р. питома вага високотехнологічного експорту в експорті промислової продукції Євро-

пейського Союзу була 15,9%, Франції – 26,9%, Китаю – 25,8%, США – 19,0%, Австрії – 13,4%, а України – тільки 7,3% (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Питома вага високотехнологічного експорту
в експорті промислової продукції країн світу, % [362]**

	Роки						
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Європейський Союз	18,2	15,4	15,0	15,6	15,6	15,5	15,9
Болгарія	4,8	7,9	7,5	7,7	8,0	6,9	7,6
Польща	3,8	6,7	5,9	7,0	7,8	8,7	8,8
Австрія	13,7	11,9	11,7	12,8	13,7	13,9	13,4
Франція	20,3	24,9	23,7	25,4	25,9	26,1	26,9
Китай	30,8	27,5	25,8	26,3	27,0	25,4	25,8
США	30,0	20,0	18,1	17,8	17,8	18,2	19,0
Україна	3,7	4,3	4,4	6,3	5,9	6,5	7,3

Отже, актуалізується необхідність вироблення політики стимулювання високотехнологічного експорту, закріплення конкурентних переваг вітчизняної економіки на продовольчих ринках із паралельним усуненням загроз деіндустріалізації.

У структурі імпорту у 2015 р. найбільшу питому вагу мали мінеральні продукти – 31,2%; машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – 16,7%; продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 13,4%; полімерні матеріали та вироби з них – 7,1%; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 4,6% [295, с. 403]. Базові пропорції між основними складовими товарного імпорту України, як і товарного експорту, сформовані до 2000 р., підтримуються і після 2015 р.. Структурні зрушення в їхній структурі є незначними, що свідчить про ігнорування засад системної структурної політики, яка б була зорієнтована на залучення наявного потенціалу національної економіки, насамперед підприємницького, у напрямі формування передумов ефективного імпортозаміщення споживчих товарів, розширення переліку видів діяльності з високою доданою вартістю, що дало б змогу надати імпульс економічному зростанню, задіяти незайняті трудові ресурси, зняти соціальну напругу і в подальшому розвинути експортоорієнтований потенціал.

До основних цілей суспільного розвитку, крізь призму досягнення яких має оцінюватися структура соціально орієнтованої національної економіки, належить задоволення потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя. Узагальнюючим критерієм досягнення цієї цілі є зростання ВВП на душу населення, забезпечення якого доцільно розглядати крізь призму соціальної структури економіки. Серед великої кількості структурних характеристик економіки, що формують її соціальну спрямованість, на першочергову увагу заслуговують: структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності у ВВП; структура виробленої продукції переробної промисловості; структура послуг; структура видатків на людський розвиток (освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, соціальний захист та соціальне забезпечення) у ВВП; структура зайнятості населення за видами економічної діяльності; структура працівників за рівнем освіти; структура населення за рівнем доходів; структура доходів населення; структура видатків населення.

Якщо розглядати соціальну орієнтацію структури національної економіки крізь призму структури валової доданої вартості за видами економічної діяльності у ВВП, то з огляду на виклики формування постіндустріального суспільства доцільно акцентувати увагу на видах діяльності, пов'язаних зі створенням та поширенням знань. Так, частка освіти у загальному обсязі ВДВ економіки України у 2015 р. становила 5,0%, тоді як у 2000 р. – 4,8%; частка професійної, наукової та технічної діяльності – відповідно 3,1% і 1,6%; частка охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 2,8% і 3,3%; частка інформації та телекомунікації – 4,0% і 3,3% (дод. Е). Отже, упродовж останніх п'ятнадцяти років поступ у напрямі розвитку видів діяльності, що забезпечують розвиток людського капіталу та передумов економіки знань, є дуже незначним. Їхня сумарна частка у 2015 р. становила 14,9%, тоді як частка оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 17,2%. Оскільки більшу частину вартості послуг, які надаються сферою освіти і охорони здоров'я, становить оплата праці, що фінансується за рахунок державного і місцевого бюджетів, то мала частка доданої вартості цих видів діяльності у ВВП є свідченням їхнього малого фінансування та неналежного залучення у процеси структурного оновлення економіки.

Аспектом задоволення соціальних потреб є забезпечення населення споживчими товарами, що виробляються переробною промисловістю. Як зазначалось, загальними негативними тенденціями в

розвитку переробної промисловості є скорочення її частки у загальному обсязі ВДВ національної економіки та недосконалість структури. До позитивних тенденцій соціальної орієнтації переробної промисловості, які визначились у 2015 р., слід зарахувати, хоч і незначне, але зростання частки виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (з 1,1% у 2010 р. до 1,8% у 2015 р.), текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, відповідно з 1,2% до 1,5%. Однак вітчизняна переробна промисловість не забезпечує задоволення потреб споживачів у товарах потрібного асортименту в достатній кількості і відповідного рівня якісних характеристик. Підтвердженням цього є те, що у 2015 р. у загальному обсязі споживчих товарів, реалізованих через торгову мережу підприємств, частка вітчизняних становила 58,1%, при цьому частка продовольчих товарів була 85,2%, а непродовольчих – 39,3% (табл. 2.8), тоді як у 2005 р. ці показники відповідно дорівнювали – 70,5%; 90,9%; 57,6%.

Таблиця 2.8

Частка продажу споживчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств, %¹

	Роки						
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усі товари	70,5	64,3	61,9	58,9	57,2	57,8	58,1
Продовольчі товари	90,9	88,2	87,2	86,3	85,5	85,6	85,2
Непродовольчі товари	57,6	50,0	47,2	41,9	39,0	39,5	39,3

¹ Наведено за: Статистичний щорічник України за 2015 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – К., 2016. – С.431–432. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Така ситуація є свідченням установаження імпортозалежної споживацької моделі розвитку [35] і зумовлює необхідність вироблення й реалізації в рамках структурної політики ефективної промислової політики, яка б сприяла формуванню спроможності промислового сектору задовольняти потреби внутрішнього споживчого ринку і обмежити його імпортозалежність.

Підпорядкування структурних характеристик економіки цілям задоволення потреб соціального розвитку перебуває у площині вирішення завдань щодо структуризації ресурсів за напрямками їхнього використання. Актуальність питання структурування ресурсів соціального

розвитку детермінується постійним зростанням витрат на розвиток людського капіталу в умовах посилення викликів постіндустріального суспільства та проблемою обмеженості ресурсних можливостей і забезпечення їхнього ефективного використання на основі узгодження суспільних й приватних інтересів. З огляду на соціальну функцію держави та можливості забезпечення її цілеспрямованого впливу на процеси соціального розвитку через важелі бюджетного регулювання визначальне значення має структура видатків Зведеного бюджету України на фінансування людського розвитку.

Аналіз трансформації структури бюджетних видатків на фінансування людського розвитку упродовж 2000–2015 рр. засвідчив суттєве зростання частки бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення з 31,7% до 46,7% і скорочення за іншими напрямками: духовного та фізичного розвитку – з 4,7% до 4,3%; освіти – з 37,6% до 30,2%; охорони здоров'я – з 26,0% до 18,8% (табл. 2.9) (дод. К).

Таблиця 2.9

**Структура видатків Зведеного бюджету України
на фінансування людського розвитку, %¹**

	Роки							
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього видатків Зведеного бюджету України на фінансування людського розвитку	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Освіту	37,6	31,2	33,1	34,3	34,0	32,4	32,4	30,2
Охорону здоров'я	26,0	18,0	18,6	19,3	19,6	18,9	18,5	18,8
Духовний та фізичний розвиток	4,7	4,1	4,8	5,4	4,5	4,2	4,5	4,3
Соціальних захист та соціальне забезпечення	31,7	46,7	43,5	41,9	41,9	44,5	45,1	46,7

¹ Наведено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Такі тенденції зумовлені загостренням кризових явищ в соціально-економічній сфері, зниженням рівня життя більшої частини населення країни та намаганням держави зняти соціальну напругу через збільшення соціальних виплат і допомог. Така структура видатків є неефективною, оскільки майже половина коштів (46,75%) у підсумку використовується населенням на покриття поточних споживчих потреб, а не на розвиток. Збереження тривалий час таких пропорцій зумов-

лює виникнення питання про ефективність використання бюджетних коштів, що спрямовуються на розвиток освіти, охорони здоров'я. При цьому одним із критеріїв слід розглядати підвищення інтелектуальної, фізичної, духовної спроможності людей самостійно вирішувати питання своєї життєдіяльності.

Досягнення цілей соціального розвитку в умовах докорінних змін цінностей людського ресурсу слід розглядати через вплив структурного розподілу економічно активного населення за рівнем освіти. Упродовж 2010–2015 рр. в Україні спостерігалась позитивна тенденція зростання питомої ваги населення з вищою освітою в загальній чисельності економічно активного населення. Так, у 2015 р. 52,4% економічно активного населення віком 15–70 років мали вищу освіту, в т. ч. 31,6% – повну вищу, тоді як у 2010 р. дані показники відповідно були 47,3% та 25,8% (табл. 2.10) (дод. Е). Це закладає передумови структурного удосконалення економіки та формування її спроможності вирішувати завдання розвитку.

Таблиця 2.10

**Розподіл економічно активного населення України
віком 15–70 років за рівнем освіти, % [72]**

	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Економічно активне населення віком 15 – 70 років	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>у тому числі мають освіту</i>						
повну вищу	25,8	26,8	27,8	27,8	30,8	31,6
базову вищу	1,0	1,0	0,9	0,9	1,2	1,3
неповну вищу	20,5	20,3	20,2	20,7	20,1	19,5
професійно-технічну	–	–	–	–	26,4	26,2
повну загальну середню	44,9	45,3	45,6	45,7	10,3	19,3
базову загальну середню	7,3	6,3	5,3	4,7	2,1	2,0
початкову загальну або не мають освіти	0,5	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1

Важливою характеристикою соціальної структури економіки є структура зайнятого населення за видами економічної діяльності. Зміни структури зайнятості населення України за видами економічної діяльності упродовж 2000–2015 рр. відображають чітку тенденцію до скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві з 21,6% у 2000 р. до 17,5% у 2015 р. та промисловості – відповідно з 22,8% до 15,7%

(дод. Л, М) і зростання питомої ваги зайнятих у видах діяльності сфери послуг, що свідчить про певну переорієнтацію економіки на задоволення потреб соціального розвитку, підвищення якості життя населення.

Збільшення чисельності зайнятих у сфері послуг з одночасним скороченням зайнятих у високорозвинутих галузях промисловості за умови зростання продуктивності праці є ознакою терціаризації економіки [188, с. 190]. Однак щодо розвитку вітчизняної економіки, коли наявне, як зазначалось, зменшення питомої ваги переробної промисловості у загальному обсязі валової доданої вартості, паралельне скорочення чисельності зайнятості є сигналом небезпеки деіндустріалізації національної економіки.

Представлення статистичної інформації про зайняте населення за видами економічної діяльності на основі різних КВЕД дає змогу простежити інтелектуалізацію зайнятості в інноваційних видах діяльності, починаючи з 2012 р. Упродовж 2012–2015 рр. структура зайнятих за видами економічної діяльності практично не змінювалась. На кінець 2015 р. сформувались такі пропорції у розподілі зайнятих: 21,4% – оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; 17,5% – сільське, лісове та рибне господарство; 15,7% – промисловість; 9,0% – освіта; 6,3% – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; 6,1% – транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; 5,9% – державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування; 2,6% – професійна, наукова та технічна діяльність; 1,8% – діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; 1,7% – інформація та телекомунікації; 1,7% – тимчасове розміщування й організація харчування; 1,6% – операції з нерухомим майном; 1,5% – фінансова та страхова діяльність; 3,3% – мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; інші види економічної діяльності (дод. М). Значне домінування зайнятості в оптовій та роздрібній торгівлі (21,4%) при тому, що зайнятість у інноваційних видах економічної діяльності – інформація та телекомунікації, у професійній, науковій та технічній діяльності, освіті становить всього 13,3%, актуалізує необхідність стимулювання розвитку останніх і підвищення інтелектуалізації зайнятості у контексті забезпечення належного реагування на виклики постіндустріального поступу.

Підходи до вирішення завдань соціального розвитку та підвищення стандартів життя корелюються з структурними характеристиками сукупних ресурсів та сукупних витрат домогосподарств. Основними структурними складовими формування сукупних ресурсів домогоспо-

дарств в Україні є грошові доходи, частка яких у 2015 р. становила 89,4%, що на 21,3 пп. більше, ніж у 2000 р. (дод. Н). Зростанню грошових доходів домогосподарств сприяло збільшення в їхньому складі: частки оплати праці до 47,2% у 2015 р. (на 10,1 пп. порівняно з 2000 р.); частки пенсій, стипендій, соціальних допомог – з 15,9% до 25,2%; частки доходів від підприємницької діяльності і самозайнятості – з 2,4% до 5,5%; частки грошової допомоги від родичів, інших осіб – з 7,4% до 8,1%. Переважання частки оплати праці у ресурсах домогосподарств свідчить про її основну соціально стимулюючу роль та необхідність проведення державної політики щодо підтримання рівня заробітної плати на високому рівні.

Частка інших складових сукупних ресурсів домогосподарств упродовж 2000–2015 рр. зменшилась: вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства, – з 17,1% у 2000 р. до 5,1% у 2015 р.; пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива – з 2,9% до 1,3%; пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку – з 0,9% до 0,4%; інші надходження – з 11,0% до 3,8%. Отже, роль негрошових доходів у формуванні ресурсів домогосподарств звужується.

Загальну характеристику процесам соціального розвитку і переходу на нові стандарти життя дає структура сукупних витрат домогосподарств, яка є ефективною за умови спрямування більшої частини ресурсів на розвиток і створення сприятливих умов життя і відпочинку. Цьому критерію не відповідає структура сукупних витрат домогосподарств в Україні, оскільки в ній у 2015 р. основну питому вагу (53,1%) мали витрати на продукти харчування та безалкогольні напої, 10,2% – витрати на оплату житла, комунальні послуги, 5,7% – витрати на придбання одягу і взуття, тоді як витрати на освіту становили всього 1,1%, на послуги відпочинку і культури – 1,5%, послуги охорони здоров'я – 3,7% (дод. О). Така ситуація сигналізує про низький рівень життя населення та невідкладність проведення ефективної соціальної політики, яка б сприяла формуванню достатніх ресурсів розвитку домогосподарств та активній участі останніх у формуванні прогресивної соціальної структури суспільства.

До цілей суспільного розвитку, вирішення яких визначається процесами структурування економіки, належить забезпечення збалансованого розвитку територій. Реалізація цієї цілі перебуває у двох структурних вимірах – структурній збалансованості економіки регіонів та

збалансуванні територіальної структури національної економіки, які є взаємопов'язаними.

З огляду на значимість розвитку конкурентних переваг регіонів та ефективне використання їхнього потенціалу для подолання внутрішньо-регіональних та міжрегіональних диспропорцій як критерій забезпечення збалансованого розвитку територій доцільно розглядати зростання частки валової доданої вартості регіонів у валовому регіональному продукті (ВРП) країни. Можливості досягнення такого критерію пов'язані з регіональною структурою економічного потенціалу, зокрема виробничого, інвестиційного, трудового, інноваційного, експортного. Оскільки розвиток цих видів потенціалу є взаємообумовленим в рамках національної економіки, то їхню регіональну структуру слід розглядати як базис збалансованого розвитку регіонів і об'єкт проведення узгодженої державної структурної та регіональної структурної політики.

Останні дані Державної служби статистики України про обсяги і структуру валового регіонального продукту за 2014 р. (дод. П, Р) свідчать про значний розрив між частками регіонів у його формуванні. Так, найбільшою в структурі ВРП країни є частка м. Києва – 22,5%, Дніпропетровської – 11,1%, Донецької – 7,6%, Харківської – 6,1%, Київської області – 5,0%. Ці п'ять регіонів формують 52,3% ВРП України, тоді як інші 20 регіонів – 47,7%, частка яких перебуває в діапазоні 0,9 – 4,7%, що свідчить про значну асиметрію регіонального розвитку.

Підтвердженням значних дисбалансів у територіальній структурі національної економіки є розподіл регіонів за ВРП на одну особу, відповідно до якого у 2014 р. тільки у п'яти регіонах його рівень був вищим за середньоукраїнський (м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Полтавська, Харківська області), у семи регіонах – в діапазоні від 75 до 100% (Донецька, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Черкаська області) і у тринадцяти регіонах – в діапазоні 75% і нижче (дод. Р1).

Збалансований розвиток регіонів детермінується регіональною структурою виробничого потенціалу, одним з індикаторів розвитку якого є кількість суб'єктів господарювання. Розподіл суб'єктів господарювання за регіонами закладає основу регіональної структуризації виробничого потенціалу і територіальної структури національної економіки загалом. У 2015 р. основну питому вагу в структурі виробничого потенціалу країни займали суб'єкти господарювання м. Києва (12,2%), Харківської (8,7%), Дніпропетровської (8,0%), Одеської (6,7%), Львівської (6,1%) областей та м. Києва (12,2%) (дод. Р2).

Частка цих регіонів є найбільшою впродовж останніх п'яти років, наявний позитивний тренд її зміни, що дало змогу їм закріпити за собою статус основних центрів ділової активності. Найбільші зміни в регіональній структурі суб'єктів господарювання пов'язані із різким зменшенням частки Донецької та Луганської областей, що зумовлено воєнними діями на їхній території. При цьому зосередження виробничого потенціалу і підприємницької активності має розглядатися в аспекті потенціалу розвитку, залучення якого слід здійснювати на засадах міжрегіонального співробітництва та формування «точок» зростання із значним радіусом впливу.

Дослідження регіональної структури трудового потенціалу за економічно активним населенням віком 15–70 років, розподілом зайнятих, розподілом безробітних (за методологією МОП) у 2010–2015 рр. засвідчило кореляційні залежності між цими показниками та закріплення найбільшої їхньої частки за такими регіонами України, як Дніпропетровська (8,8%; 9,0%; 7,0%) область, м. Київ (8,1%; 8,3%; 6,2%), Харківська (7,3%; 7,5%; 5,6%), Львівська (6,3%; 6,3%; 5,6%), Одеська (6,0%; 6,2%; 4,2%) області (дод. Р3, Р4, Р5). Позитивною характеристикою цих регіонів є те, що незважаючи на зосередження в них більшої частки безробітних ніж в інших регіонах, вона є меншою за частку економічно активного населення, тоді як у більшості регіонів України ситуація зворотня. Це є ще одним підтвердженням закріплення за цими регіонами лідерства в регіональному розвитку і можливого подальшого їхнього розгляду як локомотивів удосконалення територіальної структури, здатних підтягнути у міжрегіональній співпраці менш розвинуті регіони.

В поліаспектності вирішення питання ефективного використання трудового потенціалу регіонів як чинника структурного збалансування територіального розвитку посилюються виклики, пов'язані з регулюванням процесів зовнішньої та внутрішньої міграції, прояв яких значною мірою зумовлений зростанням безробіття, низьким рівнем оплати праці, соціальною і політичною нестабільністю, диференціацією регіонів за рівнем життя і умовами праці, тенденціями урбанізації, депопуляції села, а з 2014 р. і війною на Сході України. За даними Міжнародної організації з міграції, у 2014–2015 рр., чисельність внутрішніх трудових мігрантів в Україні перевищує 1,6 млн. і досягає 9% економічно активного населення, а найближчим часом вона може зрости на 50% [173]. Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України вважають, що обсяги зовнішніх трудо-

вих міграцій у 2016 р. досягли 2,25 млн. осіб [210, с. 174]. В цьому контексті розвиток і ефективне залучення трудового потенціалу до економічної діяльності, запобігання нелегальній міграції населення за кордон, врегулювання внутрішньої міграції постають у переліку пріоритетних завдань забезпечення збалансованого регіонального розвитку та удосконалення структури національної економіки загалом.

Забезпечення збалансованого розвитку регіонів значною мірою визначається введенням їх у інвестиційні процеси та регіональною структурою інвестиційного потенціалу, яку формує регіональний розподіл капітальних інвестицій і прямих іноземних інвестицій (ПІІ). За часткою капітальних інвестицій в їхній регіональній структурі у 2015 р. в Україні сформувалась така регіональна ієрархія: на найвищому рівні – м. Київ – 32,3%; другий рівень – Дніпропетровська (9,5%) і Київська (8,9%) області; третій рівень – Львівська (4,9%), Харківська (4,1%), Одеська (3,7%), Івано-Франківська (3,5%), Донецька (3,0%), Полтавська (3,0%) області; на четвертому рівні – інші 16 регіонів з часткою від 0,8% до 2,9% (дод. Р6). Зосередження у 2015 р. більше 50% відсотків загального обсягу капітальних інвестицій у трьох регіонах, тоді як у 2010 р. такий обсяг поширювався ще на чотири регіони, закладає передумови для подальшого поглиблення дисбалансів у територіальній структурі економіки, посилення поляризації економічного простору України. Окреслені тенденції підсилює регіональна структура прямих іноземних інвестицій (ПІІ), яка закріпила такі регіони інвестиційної активності, як: м. Київ (52,1%), Дніпропетровська (16,6%), Донецька (4,2%), Київська (3,8%), Харківська (3,6%), Одеська (3,1%) області, тоді як частка чотирнадцяти областей коливалась у межах від 0,1% до 0,8% (дод. Р7). Аутсайдерами за часткою ПІІ є Тернопільська, Чернівецька, Кіровоградська, Чернігівська області. Такі пропорції спостерігаються упродовж 2010–2015 рр. і є наочною демонстрацією низької інвестиційної привабливості більшої частини регіонів України та викликом структурній політиці щодо вироблення і реалізації дієвих механізмів її підвищення.

Перспективи розвитку економіки регіонів та органічного їхнього входження в національну економічну систему детермінуються інноваційною складовою, одним з базових індикаторів якої є кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи. Розгляд регіональної структуризації інноваційного потенціалу на основі цього індикатора дав змогу виокремити три групи регіонів: I група – з високим науковим потенціалом (м. Київ (31,2%); Харків і Харківська область (17,0%)); II група – регіони з середнім рівнем наукового потенціалу, пи-

тома вага яких у загальній кількості організацій, що виконують наукові та науково-технічні роботи, коливається від 5 до 7%, (Львівська (7,0%), Дніпропетровська (5,9%), Одеська (5,0%) області); III група – регіони з низьким рівнем розвитку, до якої входять двадцять регіонів України, частка яких перебуває у межах 0,8 – 2,7% (дод. Р8).

Регіональне зосередження організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, сигналізує про необхідність вироблення дієвих механізмів розвитку міжрегіональної взаємодії в питаннях формування і ефективного використання інноваційного потенціалу на засадах кластерного підходу, створення інноваційних мереж трансферу технологій, гіпотетично спроможних сформуванню точок інноваційного прориву, поширення позитивних імпульсів від яких сприяло б покращенню ситуації у регіонах з низьким рівнем інноваційного розвитку.

Розширення можливостей підвищення конкурентоспроможності регіонів визначається їхнім експортним потенціалом. Однак регіональна структура експорту формується під впливом і у взаємозв'язку з розглянутими тенденціями структурування національної економічної системи та характеризується значною міжрегіональною диференціацією, що є додатковим чинником розбалансованості територіальної структури національної економіки та економіки регіонів. Так, у 2010 р., за даними Державної служби статистики України, у регіональній структурі експорту домінуючими були частки Донецької (25,5%), Дніпропетровської (15,6%), Луганської (6,5%), Запорізької (6,2%) областей та м. Києва (13,8%) (дод. Р9). Велика частка Донецької області, а також значно більша порівняно з іншими двадцятьма регіонами України частка Луганської області, здебільшого була зумовлена сировинною орієнтацією експорту. Війна на Сході України і фізичне вибуття з національної економічної системи близько 25% виробничого потенціалу, зосередженого в зоні воєнних дій, стали однією з основних причин зміни регіональної структури експорту у 2015 р., у якій: 22,9% припадало на м. Київ; 16,8% – на Дніпропетровську; 9,7% – на Донецьку; 7,7% – Запорізьку область; 42,9% – на двадцять областей, частка яких коливалась у межах від 0,3% до 4,5%. Упродовж 2010–2015 рр. зрушення у регіональній структурі експорту були дуже незначними, що пов'язано з відсутністю послідовної політики стимулювання експорту і свідчить про необхідність активізації діяльності владних інституцій у цьому напрямі.

Структурні зрушення за основними видами регіональної структури економічного потенціалу впродовж 2010–2015 рр. були найбільш суттєвими у 2014–2015 рр. через поглиблення системної кризи, анек-

сію Криму, воєнні дії на Сході України і зумовили посилення дисбалансів у територіальній структурі національної економіки.

Аналіз регіональної структури основних складових економічного потенціалу дає підстави для висновку про наявність значних міжрегіональних диспропорцій, які небезпечні дезінтеграційними проявами й порушенням цілісності національної економічної системи, та невідкладність їхнього усунення через реалізацію механізмів структурного реформування.

Структура національної економіки упродовж останніх двох десятиліть формувалась під переважаючим впливом кон'юнктури внутрішнього і зовнішніх ринків без належного цілеспрямування з боку держави та підпорядкування процесів структурування вимогам суспільного розвитку. Структурні зрушення за основними видами структури національної економіки упродовж останнього десятиліття мали несистемний, хаотичний, точковий характер, що призвело до її неспроможності забезпечувати динамічне економічне зростання, задоволення потреб соціального розвитку та збалансованого розвитку регіонів країни. Фрагментарні структурні трансформації, зумовлені імпульсивними впливами ринкових інститутів та ситуаційним реагуванням владних інституцій на загострення проблем соціально-економічного розвитку, виражались у незначній структурній корекції і не набули системності, яка дала б змогу вийти на траєкторію структурної перебудови національної економіки.

Структурні диспропорції, що простежуються за всіма видами структури національної економіки і формують значний розрив між вимогами суспільної системи і можливостями їхнього забезпечення, є наслідком тривалого ігнорування структурної політики. Наявна структура економіки України консервує її технологічну та соціальну відсталість, що загрожує втратою здатності до розширеного самовідтворення.

Орієнтація структурних трансформацій національної економіки на цілі суспільного розвитку, забезпечення її гнучкості й адаптивності можуть бути досягнуті за умови вироблення і проведення виваженої системної структурної політики, яка б через узгодження з іншими видами економічної політики сформувала інституційні рамки для цілеспрямованого структурного удосконалення національної економічної системи.

Відправним моментом визначення підходів до підвищення ефективності функціонування національної економіки на основі удосконалення її структурних характеристик є усвідомлення необхідності реформ, підкріплене оцінкою спроможності структури забезпечувати цілі суспільного розвитку.

2.2. Структурні детермінанти конкурентоспроможності національної економіки

Одна з основних характеристик сучасного етапу суспільного розвитку – загострення конкуренції, яка пронизує всі рівні економічної системи та є детермінантою функціонування всіх її складових. Це викремлює питання забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у переліку пріоритетів соціально-економічного розвитку.

Вирішення завдань підвищення конкурентоспроможності національної економіки як відкритої системи передбачає покращення її структурних характеристик. Актуальність розгляду впливу структури на конкурентоспроможність національної економіки визначається тим, що його аналіз гіпотетично дає змогу закласти підґрунтя для об'єктивізації спрямування структурних перетворень на посилення конкурентних позицій економічної системи як базису подальшого формування й ефективного використання потенціалу соціально-економічного розвитку. Через орієнтацію структури економіки на забезпечення її конкурентоспроможності формуються підвалини структурування економічної системи відповідно до назрілих нових суспільних вимог. Відповідно створюються можливості для узгодженого паралельного формування стратегічних контурів структури національної економічної системи та ресурсів для їхнього досягнення. Особлива гострота таких питань зумовлена двома групами викликів, що пов'язані з: посиленням конкуренції між вітчизняними та іноземними фірмами на внутрішньому ринку; загостренням конкурентної боротьби на міжнародних ринках та ускладненням умов входження і закріплення національного виробництва у світовому господарстві. В сучасних умовах здійснення інформаційно-технологічної революції конкуренція, яка стала світовою (глобальною) [301, с. 43], першочергово підтримується структурою національних економік як основного чинника забезпечення їхньої конкурентоспроможності.

Завдання підвищення конкурентоспроможності є одним з основних у функціонуванні національної економіки, вирішення якого можливе за умови забезпечення формування ефективних структурних характеристик останньої. При цьому слід враховувати набуття конкурентоспроможністю в сучасних умовах загальносистемних властивостей, які полягають у загальній здатності усіх компонентів соціально-економічної системи в їхній синергетичній взаємодії забезпечувати в довгостроковому періоді кращі умови для розвитку [133, с. 3]. Отже,

вся національна економічна система має орієнтуватись на формування здатності її суб'єктів витримувати конкуренцію на зовнішніх ринках.

Конкурентоспроможність країни як здатність економіки однієї держави конкурувати з економіками інших держав за рівнем ефективного використання національних ресурсів, продуктивності господарства й забезпечення на цій основі високого рівня життя населення [256, с. 26], є однією з основних цілей структурних перетворень та одночасно чинником формування передумов для ефективного здійснення останніх. Завдання підвищення конкурентоспроможності економіки є одним із найскладніших в економічній політиці, для вирішення якого необхідне застосування системного підходу до формування спроможності національної економічної системи ефективно використовувати й розвивати наявний потенціал та адаптувати структуру до вимог і змін кон'юнктури міжнародних ринків. У контексті вирішення цього питання важливим є визначення рівня конкурентоспроможності національної економіки та її залежності від структурних характеристик. При цьому на особливу увагу та підтримку заслуговує позиція науковців щодо того, що недостатньо аналізувати лише видимі відображення конкурентоспроможності (темпи економічного зростання, прибутковість, частки ринку), а необхідно також зосередитися на таких питаннях, як структурні зміни в економіці, в т. ч. структура її зовнішньої торгівлі, рівень залежності від іноземного капіталу та рівень конкуренції, трансформація національних інститутів і зміни ментальності суспільства. Таким чином, необхідно реалізувати заходи, спрямовані не лише на зміну конкурентної позиції країни (статична конкурентоспроможність), а також на довгострокову спроможність конкурувати (динамічна конкурентоспроможність) [132, с. 10].

Досвід розвинених зарубіжних країн свідчить, що саме на засадах реформаторських та перманентних структурних перетворень можливо забезпечувати такі аспекти конкурентоспроможності національних економік: здатність конкурувати на ринках товарів і послуг; здатність конкурувати на ринках чинників виробництва; здатність пристосовуватися до економічного середовища.

Загальну характеристику конкурентоспроможності національної економіки та основних векторів цілеспрямованих структурних трансформацій, через які Україні доцільно закріплювати і підвищувати свої конкурентні позиції, дають міжнародні рейтинги конкурентоспроможності, серед яких на особливу увагу заслуговують рейтинги Міжнародного інституту розвитку менеджменту (Лозанна) та Всесвітнього економічного форуму (Давос). Інформаційною основою діагностики прояву

структурних чинників формування конкурентних позицій національної економіки також є рейтинги за Індексом людського розвитку та Індексом економічної свободи.

Дослідники Міжнародного інституту розвитку менеджменту в Лондоні розглядають конкурентоспроможність країни як спроможність національної економіки створювати і підтримувати середовище, в якому виникає конкурентоспроможний бізнес. За результатами Щорічного аналітичного дослідження конкурентоспроможності (The IMD World Competitiveness Yearbook), яке проводить Міжнародний інститут розвитку менеджменту, здійснюючи оцінювання країн на основі аналізу 333 критеріїв за чотирма такими показниками, як ефективність бізнесу, стан економіки, ефективність уряду, стан інфраструктури, Україна в 2016 р. у рейтингу серед 61 країни зайняла 59 місце, піднявшись на 1 позицію порівняно з 2015 р. (табл. 2.11). В рамках формування рейтингу у 2016 р. порівняно з попереднім роком відбулось зменшення на 5 позицій за показником «ефективність бізнесу», за показником «стан економіки» позиції збереглись на тому самому рівні, за показником «ефективність уряду» – зросли на два пункти, за показником «стан інфраструктури» – зменшились на два пункти [12].

Таблиця 2.11

Місце України у рейтингах конкурентоспроможності [12; 368]

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
За рейтингом конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту (Institute of Management Development) <i>Позиція у рейтингу</i>	56 з 57 країн	57 з 59 країн	56 з 59 країн	49 з 60 країн	49 з 60 країн	60 з 61 країни	59 з 61 країни
<i>Індекс</i>	40.421	51.454	46.878	54.234	50.872	41.986	46.512
За рейтингом конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму <i>Позиція у рейтингу</i>	82	89	82	73	84	76	79
<i>Сума балів (1–7)</i>	4,0	3,9	4,0	3,9	4,0	4,14	4,0

За Індексом глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), що розраховується Світовим економічним форумом, Україна у 2015–2016 рр. зайняла 79 позицію серед 140 країн світу, поступившись таким країнам, як Словаччина (67), Угорщина (63), Словенія (59), Болгарія (54), Румунія (53), Туреччина (51), Росія (45), Польща (41), Чехія (31).

Індекс глобальної конкурентоспроможності охоплює 12 складових конкурентоспроможності, роль кожної з яких характеризує власна по-

зиція в рейтингу. Так, за впливом на формування Індексу глобальної конкурентоспроможності України у 2015–2016 р. основні показники були такі: вища освіта і професійна підготовка (34); охорона здоров'я і початкова освіта (45); розмір внутрішнього ринку (45); інноваційний потенціал (54); ефективність ринку праці (56); інфраструктура (69); технологічний рівень (86); конкурентоздатність компаній (91); ефективність ринку товарів і послуг (106); розвинутість фінансового ринку (121); якість інститутів (130); макроекономічна стабільність (134) [380]. Кожен з цих показників є відображенням структурних характеристик економіки та індикатором необхідності першочергових дій щодо їхнього покращення.

Аналіз динаміки основних складових Індексу глобальної конкурентоспроможності України за останні сім років (табл. 2.12) свідчить, що щодо жодної з його складових не сформувалась стійка тенденція для підвищення позиції в рейтингу і забезпечення позитивного впливу на конкурентоспроможність національної економіки. Хаотичність зміни рейтингових значень практично всіх складових Індексу засвідчує про закріплення негативних тенденцій у прояві структурних чинників, що формують передумови забезпечення конкурентоспроможності економіки, про наявність структурних диспропорцій, які наявні у всіх видах структури української економіки і є бар'єром щодо входження у перелік висококонкурентних економік.

Таблиця 2.12

Рейтинги складових Індексу глобальної конкурентоспроможності України [364]

Складова конкурентоспроможності	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Якість інститутів	120	134	131	132	137	130	130
Інфраструктура	78	68	71	65	68	68	69
Макроекономічна стабільність	106	132	112	90	107	105	134
Охорона здоров'я і початкова освіта	68	67	74	62	62	43	45
Вища освіта і професійна підготовка	46	46	51	47	43	40	34
Ефективність ринку товарів і послуг	109	129	129	117	124	112	106
Ефективність ринку праці	49	54	61	62	84	80	56
Розвинутість фінансового ринку	106	119	116	114	117	107	121
Технологічний рівень	80	83	82	81	94	85	86
Розмір внутрішнього ринку	29	38	38	38	38	38	45
Конкурентоздатність компаній	91	100	103	91	97	99	91
Інноваційний потенціал	62	63	74	71	93	81	54

Низькі рейтинги складових Індексу глобальної конкурентоспроможності за показниками «макроекономічна стабільність», «якість інститутів», «ефективність ринку товарів і послуг», «розвинутість фінансового ринку», «технологічний рівень», «конкурентоздатність компаній» сигналізують про необхідність посилення конкурентних переваг вітчизняної економіки на основі системного удосконалення її структури, передусім технологічної, відтворювальної, інституційної.

В аспекті розгляду взаємозалежності структурних і конкурентних характеристик національної економіки на особливу увагу заслуговує аналіз впливу на конкурентоспроможність структури національного багатства, зокрема такого його структурного елементу, як людський потенціал. На початку XXI ст. структура національного багатства розвинутих зарубіжних країн, зокрема країн Великої сімки та ЄС, така: 78% припадає на людський потенціал; 4% – на природні ресурси; 18% – на відтворювальні ресурси. Відповідно до розрахунків дослідників Інституту економіки та прогнозування НАН України, багатство української нації у 2005 р. складалося з: 48,9% – людський капітал, 36,6% – природний капітал, 14,5% – реальний капітал [13, с. 33–36]. Оптимальне поєднання, ефективне використання і розвиток складових національного багатства країни є базисом структурування національної економіки, забезпечення її структурної спроможності адекватно реагувати на такі виклики суспільного розвитку, як посилення міжнародної конкуренції та ускладнення умов закріплення національних конкурентних позицій у світогосподарській системі.

В суспільній свідомості закріплюється розуміння того, що соціально-економічний прогрес детермінується якісними та структурними зрушеннями, які напряду й безпосередньо визначаються людським чинником [254, с. 70].

Розвиток постіндустріальної, інноваційної економіки пов'язується з процесами її інтелектуалізації, а конкурентоспроможність – зі створенням та застосуванням нових знань, інтелектуального продукту, ексклюзивних цінностей, тому саме розвиток й ефективне використання людського потенціалу і збільшення таким чином його частки в національному багатстві слід розглядати як основне джерело формування конкурентних переваг української економіки.

За оцінками економістів, інвестиції в людський капітал є найвигіднішими порівняно з інвестуванням інших видів капіталу як для окремої людини, так і для суспільства загалом. Використання людського капіта-

лу означає, що продуктивні здібності людини є особистим надбанням і набувають форми капіталу в умовах ринкової економіки [298, с. 17].

Виважений підхід до поєднання і використання різних видів потенціалу забезпечення конкурентоспроможності економічних систем демонструє Стратегія розвитку Європейського Союзу «Європа-2020» [357], яка окреслює такі три основні стратегічні цілі удосконалення функціонування економіки: 1) розумне зростання: розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях (забезпечення економічного зростання на основі взаємозв'язку наукових знань, досліджень, інновацій); 2) стійке зростання: створення економіки, що базується на доцільному використанні ресурсів, екології і конкуренції (формування конкурентоздатної економіки шляхом розробки нових технологій, у т. ч. і екологічно чистих технологій); 3) всеохоплююче зростання: сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціальної і територіальної згоди (створення для населення нових можливостей за допомогою високого рівня зайнятості, інвестицій у знання і навички, боротьби з бідністю і удосконаленням ринку праці, навчання і соціального захисту, які сприяють побудові більш згуртованого і соціально однорідного суспільства).

Така цілеорієнтація розвитку європейської економіки є свідченням як зростаючих вимог до людського капіталу, який має забезпечити розвиток економіки на таких невичерпних ресурсах, як знання та інтелегентність, так і усвідомленням необхідності запровадження дієвих підходів до його формування і використання на основі створення умов для набуття людиною нових знань і навичок та їхнього ефективного застосування. За суттю, це є базисом європейської соціально-економічної концепції XXI ст. і орієнтиром для країн, які мають євроінтеграційні прагнення.

Реалізація прагнень України в орієнтації на європейські стандарти життя потребує проведення структурних перетворень в економіці, які дали б змогу сформувати нову якість людського капіталу і на цій основі закласти підґрунтя подальшої структурної модернізації і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. З огляду на докорінні зміни щодо цінностей людського ресурсу й висунення на перший план рушійних сил розвитку економіки людського чинника, з одного боку, та потребу в значних затратах для розвитку людського капіталу відповідно до тенденцій сучасного інноваційно-технологічного розвитку – з іншого, актуалізується необхідність розгляду підвищення рівня розвитку людського капіталу як критерію структуризації націо-

нальної економіки в напрямі забезпечення її інноваційності та надання їй рис економіки знань. Саме пріоритетність розвитку людського капіталу здатна забезпечити реальність поступу до постіндустріального суспільства, створити передумови для удосконалення технологічної, соціальної, інституційної структури економіки та забезпечення її конкурентоспроможності.

Людський капітал складається із набутих знань, навичок і вмінь, моральних цінностей, культури праці, мотивацій та енергії, якими наділені люди і які можуть використовуватись протягом певного періоду часу в цілях виробництва товарів і послуг. Індикатором для оцінювання і міжкраїнного порівняння розвитку людського капіталу як вагомого чинника формування конкурентних позицій національних економік є Індекс людського розвитку, за яким Україна в 2016 р. займала 84 позицію, що на 15 пунктів нижче, ніж у 2010 р. [365], значно відстаючи від високорозвинених країн світу.

Формування інноваційної економіки, економіки знань детермінується розвитком інформаційно-комунікативних технологій, використанням нових знань і неперервним навчанням працівників, підвищенням рівня інтелектуалізації видів діяльності, динамічністю інноваційно-технологічних змін, креативним підходом до вирішення нестандартних завдань, що зумовлює посилення вимог до розвитку людського капіталу.

Однак загострення кризових явищ в Україні та набуття ними перманентного характеру звужує можливості відтворення й використання людського капіталу. Представники наукової спільноти, серед якої і окремі науковці і наукові колективи [127; 38; 18; 156; 48], б'ють тривогу з цього приводу, наголошуючи на руйнівних наслідках втрати і неефективного використання людського капіталу, які практично позбавляють соціально-економічну систему базових основ прогресивного розвитку, набуття нею структурних характеристик, спроможних забезпечити видід і закріплення в тренді постіндустріального поступу.

До причин, що зумовлюють неефективне відтворення й використання людського капіталу, належать: посилення соціальних ризиків, зокрема зростання безробіття; деформації в оплаті праці; слабка мотивація до високопродуктивної праці; довготривалий характер безробіття; повільні темпи адаптації ринку праці до змін економічної кон'юнктури; низький рівень соціального захисту працівників; недосконалість механізмів соціального діалогу; вимушена трудова міграція; недостатня адаптація системи освіти до вимог ринку праці; низький

рівень інноваційності вітчизняних підприємств; неузгодженість економічної і соціальної політики держави.

Така ситуація є свідченням необхідності активної структурної переорієнтації економіки України на забезпечення ефективного розвитку та використання людського капіталу як передумови формування і закріплення її конкурентних позицій.

Гострота і складність реалізації цього завдання для України на сучасному етапі суспільних трансформацій зумовлена поглибленням соціально-економічної та політичної кризи, бюджетним дефіцитом, невідпрацьованістю механізмів взаємодії державних, ринкових і громадських інституцій щодо розвитку людського капіталу.

За таких умов практично нівелювались стимули і звужувались можливості розвитку людського капіталу через обмеженість його інвестування на всіх рівнях: а) особистісному – при формуванні людського капіталу окремих осіб; б) мікрорівні – при формуванні людського капіталу підприємств; в) мезорівні – при формуванні людського капіталу регіонів і галузей; г) макрорівні – при формуванні сукупного людського капіталу країни. Інвестування галузей і сфер, які забезпечують розвиток людського капіталу, і насамперед освіти, охорони здоров'я та культури, є одним із засобів подолання структурних дисбалансів у національній економіці, формування базису для стратегічного модернізаційного прориву в суспільному розвитку і посилення конкурентоспроможності національної економіки.

Отже, навіть в умовах значного дефіциту державного бюджету і жорсткої економії держава має знаходити можливість належного фінансового забезпечення для функціонування цих галузей. При цьому слід враховувати досвід зарубіжних країн, який свідчить, що однією з базових передумов ефективного розвитку людського капіталу є першочергове проведення структурних реформ у галузях, які забезпечують такий розвиток, а тоді запровадження механізмів залучення додаткових фінансових ресурсів у ці галузі.

Важливим завданням, без вирішення якого неможливо досягнути і підтримувати такий рівень розвитку людського капіталу, який дав би змогу сформувати передумови для технологічного прориву і становлення інноваційної економіки, є формування інституційного середовища, яке б спонукало діяльність організацій галузей сфери послуг на якісне обслуговування людини, орієнтувало владні й підприємницькі структури на пошук можливостей залучення ресурсів для розвитку цих галузей і видів діяльності та ефективного використання їхнього ресурс-

ного потенціалу. Структурна модернізація галузей розвитку людського капіталу є відправною передумовою структурної збалансованості національної економіки, гіпотетично спроможною забезпечити доступність їхніх послуг для широких верств населення та готовність людського капіталу до вимог постіндустріального суспільства. При цьому актуалізується необхідність забезпечення таких основних моментів: досягнення раціонального рівня споживання для більшості населення, що передбачає, зокрема, скорочення диференціації в рівні споживання благ і послуг до меж, за яких зберігаються стимули до праці й ефективного підприємництва; забезпечення пропозиції комплексу послуг відповідно до специфіки етапів життя людини; адаптування технологій надання та видів послуг до індивідуальних запитів; орієнтація на міжнародні стандарти якості послуг і забезпечення їхньої конкурентоспроможності; оптимальне поєднання приватних та державних джерел покриття затрат на надання послуг, пов'язаних з розвитком людського капіталу; широке використання прогресивних технологій надання послуг у сфері розвитку людського капіталу в контексті забезпечення постійного підвищення їхньої якості, розширення пропозиції та доступу для споживачів [20, с. 149–160].

З огляду на те, що конкурентоспроможність економічної системи визначається рівнем конкурентоспроможності економічних агентів, вагома роль у створенні передумов для закріплення конкурентних позицій національної економіки належить її інституційній структурі, багатоаспектний вияв впливу якої знаходить інтегроване вираження в такому показнику, як Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), який свідчить про рівень лібералізації взаємодії держави і бізнесу та дає змогу порівнювати обмеження і перешкоди на шляху економічної діяльності, до яких вдаються уряди різних країн. Економічна свобода відображає рівень сприятливості інституційного середовища для формування конкурентних позицій суб'єктів господарювання, розвитку конкуренції і на цій основі окреслює перспективи конкурентоспроможності національної економіки загалом. Індекс економічної свободи дозволяє за такими десятима кладовими підіндексами, як захист прав власності; свобода від корупції; фіскальна свобода; державні витрати; свобода бізнесу; свобода трудових відносин; монетарна свобода; свобода торгівлі; свобода інвестицій; фінансова свобода, ідентифікувати можливості та бар'єри розвитку і використання підприємницького потенціалу в

напрямі структуризації економіки як базису подальшого підвищення її конкурентоспроможності [266].

Показник Індексу економічної свободи в Україні впродовж останніх 10 років демонструє тенденцію до стабільного зниження: з 2005 по 2016 р. Україна втратила 64 позиції у рейтингу, а індекс за цей проміжок часу зменшився на 9,0 бала (2005 р. – 55,8 бала, 2015 р. – 46,8 бала). При цьому середній показник по всіх країнах світу майже не змінився (близько 60 балів). Починаючи з 2009 р., Україна стабільно відноситься до категорії країн з невеликою економікою, в якій не відбуваються основні перетворення (менше 49,9 бала). У 2016 р. Україна за Індексом економічної свободи займала 162 позицію серед 178 країн світу. Серед 10 індикаторів економічної свободи в Україні проблемні показники щодо: свободи інвестицій – 20 балів; захисту прав власності – 25 балів; свободи від корупції – 26 балів; фінансової свободи – 30 балів; державних витрат – 30,6 бала [266]. Така ситуація свідчить про вкрай несприятливі умови інституційної структуризації національної економіки, звуження можливостей структурного інституційного чинника щодо сприяння її конкурентоспроможності, а також про необхідність невідкладного проведення інституційних реформ, які б забезпечили приведення інституційного базису конкурентності у відповідності до інституційних стандартів високорозвинутих країн.

За твердженням американського економіста М. Портера, конкурентоспроможність на національному рівні – це постійна підтримка продуктивності праці на більш високому, ніж у конкурентів, рівні, за рахунок використання неперервного процесу винаходів і впровадження інновацій [219, с. 32]. Саме таким шляхом вирішують завдання зміцнення своїх конкурентних позицій економічно розвинуті країни, що дає їм змогу досягати необхідний рівень конкурентоспроможності на світових ринках та одночасно підтримувати високі доходи і рівень життя населення, насамперед освітній рівень свого населення, що є основою цього технологічного шляху [271, с. 119–120].

Узагальнюючим критерієм конкурентоспроможності національної економіки є зростання обсягів високотехнологічного експорту. За даними Світового банку, з 2005 по 2012 р. спостерігалася тенденція до зростання обсягів вітчизняного високотехнологічного експорту, а впродовж 2012–2015 рр. – спадання. У 2015 р. його обсяг становив 1,387 млрд. дол. США, тоді як у 2012 р. – 2,623 млрд. дол. (рис. 2.1) [198].

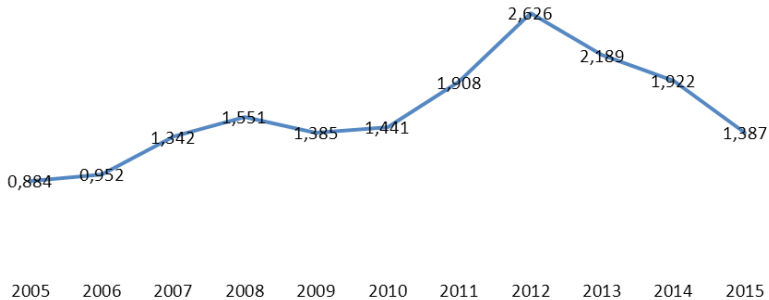

Рис. 2.1. Обсяги вітчизняного високотехнологічного експорту (млрд. дол.) [198]

Україна значно відстає від високорозвинутих країн та Європейського Союзу загалом за питомою вагою високотехнологічного експорту в експорті промислової продукції (рис. 2.2), що свідчить про її низькі конкурентні позиції на зарубіжних ринках. Така ситуація значною мірою зумовлена структурною недосконалістю національної економіки у відтворювальному, галузевому, технологічному, зовнішньоторговельному аспекті, що не сприяє належному позиціонуванню вітчизняного товаровиробника на ринках інноваційної високотехнологічної продукції.

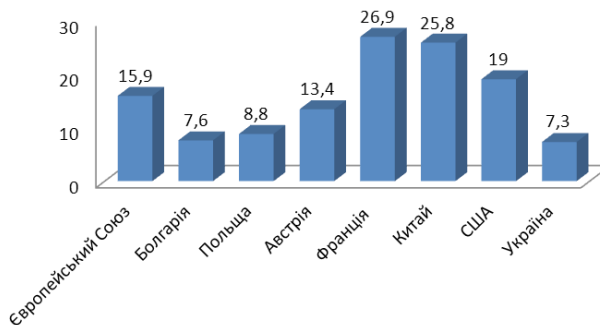

Рис. 2.2. Питома вага високотехнологічного експорту в експорті промислової продукції країн світу у 2015 р., % [362]

В контексті формування базових умов розвитку конкурентоспроможності національної економіки на основі синергетичних засад заслуговує на увагу аналіз структурних характеристик ресурсного забезпечення цього процесу. Підґрунтя конкурентних позицій економіки формує інвестиційне забезпечення високотехнологічних виробництв.

Однак у структурі капітальних інвестицій за видами промислової діяльності в Україні частка інвестування високотехнологічних видів промислового виробництва залишається на низькому рівні (табл. 2.13), що є підсумком вибору на користь менш ризикових і швидкоокупних інвестицій перед формуванням стратегічних конкурентних позицій.

Таблиця 2.13

**Структура капітальних інвестицій
за видами промислової діяльності в Україні за 2010–2015 рр.¹**

	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Промисловість, всього</i>	100	100	100	100	100	100
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	27,56	28,07	24,34	22,16	23,20	21,07
Переробна промисловість	54,44	53,55	46,15	45,83	49,25	52,73
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	15,37	15,32	14,50	15,31	15,64	15,46
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів з шкіри та інших матеріалів	0,87	0,69	0,41	0,49	0,72	1,13
Вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	2,50	4,57	2,47	2,49	2,33	4,60
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	2,56	2,04	1,35	0,69	0,62	0,66
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	4,41	3,52	3,75	2,72	2,52	1,92
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	1,02	1,02	0,90	1,10	1,64	1,85
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	6,86	5,39	4,14	4,34	4,63	4,36
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	12,09	12,43	10,07	11,15	13,72	14,23
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,41	0,52	0,55	0,20	0,26	0,48
Виробництво електричного устаткування	1,20	0,80	0,74	1,03	0,70	0,67
Виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань	2,86	2,75	3,04	2,19	2,34	2,22
Виробництво автотранспортних засобів	3,03	3,08	3,07	3,20	3,05	3,80
Інші види переробної промисловості, ремонт і монтаж машин та устаткування	1,26	1,44	1,18	0,93	1,08	1,37
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	16,76	17,12	27,71	30,04	26,55	24,35
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,25	1,26	1,80	1,97	1,00	1,85

¹ Складено за даними Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Безпосередній зв'язок між конкурентоспроможністю та науково-технологічним базисом економіки актуалізує розгляд можливостей посилення конкурентних позицій на основі: оцінки спроможності залучення нових технологій через структурування іноземних інвестицій; зміни

структури капітальних інвестицій за видами активів; аналізу структури фінансування наукових і науково-технічних робіт за джерелами; структурування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за видами; розгляду структури фінансування наукових та науково-технічних робіт за секторами діяльності.

Формування підґрунтя конкурентоспроможності економічних агентів й економіки загалом, поряд з обсягами капвкладень та їхнім розподілом за видами економічної діяльності, визначається і структуруванням капітальних інвестицій за видами активів. Дані Державної служби статистики, наведені за єдиною формою, починаючи з 2012 р. (табл. 2.14), свідчать про незначні, але позитивні структурні зрушення, подальша підтримка яких сприятиме інноваційно-технологічним перетворенням. Так, питома вага інвестицій у машини, обладнання та інвентар збільшилась у 2015 р. порівняно з 2010 р. на 1,7 п. п. і становила 30,9% на фоні загального зменшення інвестицій у матеріальні активи за цей період з 96,3% до 93,3%. Інвестиції в нематеріальні активи у 2015 р. дорівнювали 6,7%, що на 3,0 п. п. більше порівняно з 2010 р., однак цього замало для суттєвих інноваційно-технологічних перетворень.

Таблиця 2.14

Структура капітальних інвестицій за видами активів¹

	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Усього</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Інвестиції у матеріальні активи</i>	96,3	96,4	97,1	96,0	96,6	93,3
житлові будівлі	15,2	11,4	13,1	15,5	15,1	16,7
нежитлові будівлі	20,6	19,7	19,3	17,9	18,6	15,9
інженерні споруди	21,5	26,0	22,1	22,0	21,2	18,7
машини, обладнання та інвентар	29,2	28,2	29,3	30,2	31,4	30,9
транспортні засоби	6,0	7,3	9,6	6,2	6,3	7,2
земля	0,7	0,9	0,6	0,4	0,5	0,5
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	1,1	1,2	0,7	0,9	1,0	1,0
інші матеріальні активи	2,0	1,7	2,4	2,9	2,5	2,4
<i>Інвестиції в нематеріальні активи</i>	3,7	3,6	2,9	4,0	3,4	6,7
у тому числі						
програмне забезпечення та бази даних	1,5	1,3	1,2	1,3	1,5	1,8
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	1,6	1,6	1,3	2,1	1,4	4,6

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Розширення можливостей використання технологій як чинника забезпечення конкурентоспроможності детермінується залученням прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Однак в українських реаліях ці можливості є дуже обмеженими через недосконалість структури ПІІ за видами економічної діяльності, в якій основну питому вагу займали інвестиції у: фінансову і страхову діяльність – 34,1% у 2010 р. і 27,3% у 2015 р.; переробну промисловість – відповідно 27,6% та 26,1%; оптову та роздрібну торгівлю – 10,7% та 13,1%; операції з нерухомим майном – 7,0% та 8,0%; інформація та телекомунікації – 4,3% та 5,3% (табл. 2.15). Отже, чітко простежується орієнтація іноземного інвестора на отримання швидких прибутків і мінімізацію ризиків.

Таблиця 2.15

**Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України
за видами економічної діяльності, %¹**

	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство	1,6	1,5	1,4	1,1	1,4	1,2
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2,5	2,3	2,8	3,4	3,1	2,9
Переробна промисловість	27,6	26,3	25,8	26,1	26,8	26,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0,6	1,0	2,0	2,0	1,6	1,5
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2
Будівництво	2,5	2,5	2,6	2,8	3,0	2,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	10,7	11,0	11,4	12,0	13,3	13,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2,3	2,2	2,7	3,0	3,0	2,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Інформація та телекомунікації	4,3	4,4	3,7	3,6	3,9	5,3
Фінансова та страхова діяльність	34,1	33,3	30,6	26,4	25,3	27,3
Операції з нерухомим майном	7,0	7,2	7,2	8,4	8,7	8,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,7	4,2	5,3	7,0	5,8	5,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2,5	3,0	3,3	3,0	2,9	2,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,0
Освіта	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Надання інших видів послуг	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0

¹ Наведено за даними Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Незважаючи на те, що іноземні інвестиції надають нові імпульси розвитку вітчизняній економіці, їхня роль щодо запровадження у виробництво прогресивних технологій та реалізації спільних проектів, які б сприяли підвищенню конкурентоспроможності українських товарів, залишається незначною. Відповідно питання формування інституційних умов, які сприяли б використанню прямих іноземних інвестицій як способу трансферу технологій у вітчизняну економіку та запобігання ситуації, коли вони використовуються як інструмент експансії іноземного капіталу, є вкрай актуальним.

Основою інноваційно-технологічної конкурентоспроможності є результати наукової і науково-технічної діяльності, розвиток якої залежить від обсягів і структурних параметрів фінансування. Хоча обсяг фінансування науки законодавчо закріплено на рівні не менш 1,7% ВВП, фактично з 2006 р. він не перевищував 1%, а у 2015 р. дорівнював 0,62% (дод. С). У структурі фінансування наукових і науково-технічних робіт у 2015 р. джерела мали таку ієрархію: 34,5% – кошти державного бюджету; 24,6% – кошти наукових організацій; 20,1% – кошти вітчизняних замовників; 18,2% – кошти замовників іноземних держав; 2,6% – інші джерела (дод. С1, рис. 2.3).

Рис. 2.3. Структура фінансування наукових і науково-технічних робіт в Україні у 2015, % [295]

Структурні зрушення упродовж 2005–2015 рр. стосувалися збільшення частки фінансування з бюджету на 1,3 п. п., та частки фінансування за рахунок коштів наукових організацій на 18,0 п. п. Водночас зменшення питомої ваги фінансування ННТР за рахунок вітчизняних

замовників на 12,5 п. п. та замовників іноземних держав на 4,2 п. п. свідчить про небажання бізнесу фінансувати наукові розробки, про відсутність у суб'єктів господарювання об'ґрунтованих стратегій розвитку, нестачу коштів та великі ризики, а отже, про відсутність ресурсних умов для структурних перетворень у напрямі інноваційно-технологічної модернізації національної економіки та підвищення її конкурентоспроможності.

В аспекті забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів, виділених на виконання ННТР, і системного розвитку всіх складових інноваційного процесу як чинника формування конкурентоспроможності економіки заслуговує на увагу структурування витрат на виконання ННТР за видами. Найбільшу питому вагу в структурі витрат на виконання ННТР у 2015 р. займали витрати на науково-технічні розробки – 50,6%, на фундаментальні дослідження – 20,6%, на прикладні дослідження і науково-технічні послуги – по 14,4% (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Розподіл витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за видами, %¹

	Роки										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
За всіма видами робіт	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Фундаментальні дослідження	18,7	22,3	24,7	24,7	24,8	24,4	23,3	25,3	24,7	24,6	20,6
Прикладні дослідження	14,7	15,8	17,9	17,9	17,8	17,9	18,0	18,4	17,2	16,5	14,4
Науково-технічні розробки	49,9	51,2	47,3	47,3	46,8	48,0	47,0	46,0	47,8	47,8	50,6
Науково-технічні послуги	16,6	10,7	10,1	10,1	10,6	9,7	11,7	10,3	10,3	11,1	14,4

¹ Наведено за даними Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Така структура фінансування за видами ННТР відповідає загальним світовим тенденціям, відображає налагодження процесів комерціалізації фундаментальних і прикладних досліджень. Однак очевидність того, що формування конкурентних позицій національної економіки в умовах посилення викликів світового конкурентного простору можливе за умови технологічного прориву на основі розвитку новітніх інформаційно-комунікативних технологій, біотехнології, нанотехнологій та наноматеріалів, ядерної енергетики, актуалізує посилення уваги до збільшення фінансування фундаментальних і прикладних

досліджень та вироблення сприятливих інституційних умов комерціалізації їхніх результатів

Ідентифікації структурних проблем у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки та визначенню можливих шляхів їхнього вирішення, а також визначенню переліку вітчизняних товарів, які є конкурентоспроможними на міжнародних ринках, сприяє розгляд зовнішньоекономічної структури економіки, що базується на детальному аналізі структурних характеристик експорту та імпорту. Свідченням конкурентоспроможності окремого виду продукції є переважання її експорту над імпортом, тоді як значне переважання імпорту над експортом сигналізує про низьку конкурентоспроможність.

Як інструмент такого аналізу в науковій літературі [44, с. 1602] використовується Індекс конкурентоспроможності товарів, який розраховується за формулою:

$$((E-I)/E) \times 100, \text{ якщо } E-I \text{ більше від нуля;}$$

$$\text{і } ((E-I)/I) \times 100, \text{ якщо } E-I \text{ менше від нуля,}$$

де E – експорт; I – імпорт; $E-I$ – сальдо експорту та імпорту.

Змістовна інтерпретація Індексу конкурентоспроможності вітчизняних товарів полягає в тому, що всі його можливі значення розміщуються в інтервалі з верхньою межею від 100 (наявність експорту за відсутності імпорту) і нижньою межею, що дорівнює – 100, що означає наявність за цією групою тільки імпорту за відсутності експорту. Отже, додатні значення індексу, близькі до 100, характеризують високу конкурентоспроможність, а від’ємні значення, наближені до –100, – дуже низьку конкурентоспроможність.

Проведені розрахунки Індексу конкурентоспроможності вітчизняних товарів вказали, що впродовж 2005–2015 рр. відбулось зміцнення конкурентних позицій за такими групами товарів (табл. 2.17): продукти рослинного походження; жири та олії тваринного або рослинного походження; готові харчові продукти; деревина і вироби із деревини; перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння; недорогоцінні метали та вироби з них.

Невисокою конкурентоспроможністю (індекс 12,3) вирізняється така група вітчизняних товарів, як перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння. Із вітчизняних груп товарів, що сформували конкурентоспроможний рейтинг, жодна не належить до сектору технологічної направленості, а представляє сировинний сектор.

Таблиця 2.17

Конкурентоспроможність вітчизняних товарів на міжнародних ринках¹

Товарні групи	2015 р.					2016 р.					2017 р.					
	Екс-порт	Імпорт	Сальдо Е-І	Індекс конкурентоспроможності	Екс-порт	Імпорт	Сальдо Е-І	Індекс конкурентоспроможності	Екс-порт	Імпорт	Сальдо Е-І	Індекс конкурентоспроможності	Екс-порт	Імпорт	Сальдо Е-І	Індекс конкурентоспроможності
	Живі тварини, продукти тваринного походження	732,0	499,6	232,4	31,8	770,8	1216,7	-445,9	-36,6	823,4	548,2	275,2	33,4	823,4	548,2	275,2
Продукти рослинного походження	1694,8	525,5	1169,3	69,0	3949,9	1526,9	2423,0	61,3	7971,5	1146,2	6825,3	85,6	3299,8	182,3	3117,5	94,5
Жири та олії тваринного або рослинного походження	587,2	204,1	383,1	65,2	2605,0	451,6	2153,4	82,7	3299,8	182,3	3117,5	94,5	3299,8	182,3	3117,5	94,5
Готові харчові продукти	1290,8	1454,7	-163,9	-11,3	2524,1	2488,9	35,2	1,4	2468,4	1607,7	860,7	34,9	2468,4	1607,7	860,7	34,9
Продукти хімічної та пов'язаної з нею галузей промисловості	4705,4	11567,3	-6861,9	-59,3	6716,2	21088,1	-14371,9	-68,2	3099,5	11690,0	-8590,5	-73,5	3099,5	11690,0	-8590,5	-73,5
Мінеральні продукти	2988,3	3097,0	-108,7	-3,5	3209,3	6435,5	-3226,2	-50,1	2130,8	5009,2	-2878,4	-57,5	2130,8	5009,2	-2878,4	-57,5
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби	575,0	1937,8	-1362,8	-70,4	680,6	3646,2	-2965,6	-81,3	412,6	2646,2	2233,6	-84,4	412,6	2646,2	2233,6	-84,4
Шкури необроблені, шкура вичищена	210,6	111,2	99,4	47,2	173,8	175,7	-1,9	-1,1	114,7	167,4	-52,7	-31,5	114,7	167,4	-52,7	-31,5
Деревина I виробни із деревини	533,5	199,9	333,6	62,5	827,9	331,1	496,8	60,0	1107,2	148,2	959,0	86,6	1107,2	148,2	959,0	86,6
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	454,3	1003,9	-549,6	-54,7	939,5	1659,9	-720,4	-43,4	617,1	878,1	-261,0	-29,7	617,1	878,1	-261,0	-29,7
Текстильні матеріали та текстильні вироби	913,9	1406,2	-492,3	-35,0	734,6	1974,6	-1240,0	-62,8	634,2	1414,6	-780,4	-55,2	634,2	1414,6	-780,4	-55,2
Взуття, головні убори, парасольки	107,7	279,3	-171,6	-61,4	174,7	490,0	-315,3	-64,3	150,8	248,3	-98,0	-39,5	150,8	248,3	-98,0	-39,5
Вироби з каменю, гіпсу, цементу	218,5	516,2	-297,7	-57,7	398,6	884,5	-485,9	-54,9	331,6	510,0	-178,4	-35,0	331,6	510,0	-178,4	-35,0
Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напідорогоцінне каміння	99,4	224,3	-124,9	-55,7	73,7	302,3	-228,6	-75,7	82,0	71,9	10,1	12,3	82,0	71,9	10,1	12,3
Недорогоцінні метали та вироби з них	14008,6	2468,7	11539,9	82,4	17272,6	4090,0	13182,6	76,3	9470,7	2004,2	7466,5	78,8	9470,7	2004,2	7466,5	78,8
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	2838,7	6340,0	-3501,3	-55,2	5563,2	8076,3	-2513,1	-31,1	3940,9	6273,4	-2332,5	-37,2	3940,9	6273,4	-2332,5	-37,2
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1648,0	3219,5	-1571,5	-48,8	3139,1	3659,2	-520,1	-14,2	679,2	1743,6	-1064,4	-61,0	679,2	1743,6	-1064,4	-61,0
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	141,8	507,3	-365,5	-72,0	246,3	880,5	-634,2	-72,0	158,6	463,8	-305,2	-65,8	158,6	463,8	-305,2	-65,8
Різні промислові товари	218,2	323,1	-104,9	-32,5	414,7	680,0	-265,3	-39,0	524,3	511,9	12,4	2,4	524,3	511,9	12,4	2,4

¹ Розраховано за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Значне послаблення конкурентних позицій у 2015 р. порівняно з 2005 р. спостерігалось за такими товарними групами: шкури необроблені, шкіра вичищена (з 47,2 до -31,5); продукти хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (з -3,5 до -57,5). До групи найменш конкурентоспроможних вітчизняних товарів належать: полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них (значення індекса -84,4); мінеральні продукти (-73,5); прилади та апарати оптичні, фотографічні (-65,8); засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби (-61,0); продукти хімічної та пов'язаної з нею галузей промисловості (-57,5); текстильні матеріали та текстильні вироби -55,2); взуття, головні убори, парасольки (-39,5). Імпортозалежною українська економіка також є за такими товарними групами: вироби з каменю, гіпсу, цементу (-35,0); шкури необроблені, шкіра вичищена (-31,5); машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання (-35,1); маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів (-29,7). Низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних товарів є результатом і свідченням того, що структурування національної економіки не базується на запровадженні та використанні чинників, які становлять основу формування сучасних економічних систем, зокрема науки, прогресивних технологій, інновацій, а більшою мірою визначається процесами використання сировинних ресурсів та залучення дешевої робочої сили.

За цих умов в Україні склалася небезпечна і складна ситуація, коли взаємозв'язок між структурою і конкурентоспроможністю національної економіки в напрямі формування позитивного синергетичного ефекту практично не спрацьовує. Однак чітко простежується замикання кола поглиблення негативних взаємовпливів між структурними і конкурентними характеристиками національної економічної системи, коли структура останньої не забезпечує необхідні передумови для формування і закріплення конкурентних переваг, а низька конкурентоспроможність не сприяє розвитку ресурсного потенціалу для удосконалення структури економіки.

Така ситуація становить загрозу національній безпеці України і потребує активних дій з боку держави щодо оптимізації структури національної економіки. Вирішення цього завдання ґрунтується на виробленні дієвих механізмів щодо удосконалення відтворювальних пропорцій і підвищення ефективності інвестиційних процесів, технологічного переозброєння вітчизняної промисловості, реформатування галузевої, зокрема переробної промисловості, на основі диверсифікації виробництва, здатного забезпечити розвиток нових перспективних секторів, та підвищення його інноваційного рівня.

2.3. Глобалізаційний аспект структурування національної економіки

Процеси глобалізації, що супроводжуються поглибленням взаємозалежності світового господарства і національних економік, посиленням динамічності руху в світовому просторі всіх видів ресурсів та боротьби за їхнє залучення, загостренням трансформаційних суперечностей у всіх сферах суспільного життя, зумовлюють нові виклики функціонуванню і розвитку національних економічних систем. До таких викликів належать пов'язані з:

- необхідністю розвитку потенціалу національної економіки як умови доступу до переваг глобалізації – залучення додаткових ресурсів; використання досягнень науки і техніки; об'єднання зусиль у подоланні проблем соціального і економічного розвитку;
- наявністю асиметрії розвитку країн і ускладненням їхньої участі у світогосподарських процесах на паритетній основі;
- посиленням інтернаціоналізації економіки і розширенням можливостей для промислової співпраці, залученням капіталу, участі у міжнародному поділі праці, створенні міжнародних концернів, альянсів;
- розвитком міжнародної спеціалізації виробництва товарів і послуг;
- загостренням конкурентної боротьби за ринки збуту і ресурси;
- посиленням експансії транснаціональних корпорацій, зумовленої прагненням останніх домогтись більш вигідних умов діяльності;
- посиленням вразливості глобальної економіки через економічну взаємозалежність країн та ризики поширення кризових явищ за ланцюговою реакцією.

Забезпечення адекватного реагування національних економік на виклики глобалізації, що дало б змогу їм адаптуватись до тенденцій розвитку світової економіки, органічно ввійти у світогосподарський простір, скористатись новими можливостями глобалізаційних перетворень та запобігти пов'язаним з ними загрозам, перебуває в прямій залежності від структуризації національних економічних систем. Структурні характеристики, зокрема їхні зміни, відображають досягнутий рівень використання виробничих ресурсів, особливості спеціалізації і рівень диверсифікованості економіки, тобто все те, що визначає місце країни у світовому поділі праці, її конкурентну нішу на світових ринках товарів і послуг.

Глобалізація є одним з основних чинників змін щодо всіх видів структури національної економіки і спонукальним інструментом запровадження та розвитку нових прогресивних видів діяльності, які дають змогу ідентифікувати національного виробника на конкурентних міжнародних ринках. Під впливом глобалізації відбувається структурна корекція національних економік і прискорений, хоча й нерівномірний, розвиток високотехнологічних сфер, де конкуренція має переважно глобальний характер. Відповідно до методології, прийнятої в міжнародній статистиці, зокрема в статистиці ОЕСР, до переліку високотехнологічних галузей виробництва належать: виробництво авіа - і космічної техніки, фармацевтичної продукції, офісних, бухгалтерських і електронно-обчислювальних машин, обладнання й апаратури для радіо, телебачення і зв'язку, а також медичних приладів, точних і оптичних інструментів. Аналогічно у сфері послуг спостерігаються швидкі зрушення на користь таких видів послуг, як послуги зв'язку, різноманітні ділові послуги, науково-технічні послуги і т. ін. [282, с. 107].

Серед основних тенденцій впливу глобалізації на формування структури світової і національних економік можна виокремити:

- формування мережевого суспільства і мережевої економіки на основі мережевих структур, функціональне поле яких ґрунтується на: комунікації; суспільній угоді та організації; потенціалі інноваційного розвитку [39, с. 328–329]. Мережеві структури є базовими одиницями економічної організації глобального капіталу та вирізняються високими динамічними характеристиками, пов'язаними з обміном інформацією;
- розширення джерел залучення ресурсів для структурування світової і національних економік на основі вільного руху капіталів і фінансових інструментів, що обслуговуються фінансовою сферою;
- формування замість однополюсної структури світової економіки системи великих світових регіонів. Так, становлення ринку характеризується не раціоналізацією на принципах ринку вільної конкуренції і не постійним відновленням дилеми «ринку-держава», а формуванням структурної ієрархії світового ринку подібно до національного ринку розвинутої економіки, тобто ринкової макроекономіки, заснованої на базисній системоутворюючій функції фінансового капіталу [71, с. 154];
- трансформацію територіальної організації економіки на основі локалізації глобалізаційних процесів, розвитку регіональних між-

народних виробничих систем та територіально локалізованих кластерів;

- зміни в структурі світового поділу праці та світогосподарського обміну, що виявляються у: збільшенні частки внутрішньогалузевої торгівлі в структурі світової торгівлі; прискореному розвитку подетальної та технологічної спеціалізації, подрібненні виробничих процесів та поширенні внутрігалузевої кооперації та внутрігалузевого обміну; трансформації форм налагодження зв'язків між контрагентами та розвитку міжнародної електронної торгівлі;
- ускладнення структури світової економіки, яка характеризується багаторівневістю та взаємозалежністю суб'єктів, що функціонують на глобальному, міжнародному, регіональному, національному, внутрішньодержавному регіональному, локальному рівнях;
- посилення впливу ТНК на основі транснаціоналізованої власності та широко розгалуженої системи міжфірменних взаємовідносин, що дають змогу здійснювати в міжнародному (глобальному) масштабі координацію і контроль за господарськими операціями в середині географічно розосереджених міжнародних виробничих систем [282, с. 115];
- формування надскладної, планетарної, системно організованої ієрархічної мережі економічних відносин, що передбачає якісне підвищення рівня її енергозабезпеченості та інформативності, порівняно зі станом світової економіки попередніх десятиліть [337, с. 110].

Наведені вище тенденції впливу глобалізації на структурні характеристики світової економіки актуалізують необхідність вироблення ефективних механізмів структуризації економіки України з урахуванням глобалізаційних викликів, що дало б змогу підвищити конкурентоспроможність національної економіки, сформувати національну модель взаємодії з транснаціональним капіталом, підвищити дієвість захисту національних інтересів та зберегти національну ідентичність. При цьому орієнтирами структуривання національної економіки можуть бути індикатори економічної глобалізації ОЕСР [371, с. 23–24], представлені такими групами:

1) прями іноземні інвестиції (ПІІ) в країну і з країни: ступінь глобалізації через ПІІ – фінансові потоки як відсотки ВВП, потоки доходів від ПІІ як відсотки ВВП, нагромаджені обсяги ПІІ як відсотки ВВП; внесок країн інвесторів і приймаючих країн за секторами економіки; доходи на ПІІ в країну і з країни;

2) економічна діяльність багатонаціональних фірм (щодо країн і сфер);

3) міжнародне поширення досліджень і розробок – рівень інтернаціоналізації досліджень і розробок багатонаціональних фірм (щодо країн і галузей);

4) міжнародне поширення технологій – рівень інтернаціоналізації поширення технології (загалом і за галузями); рівень інтернаціоналізації торгівлі високотехнологічними виробами (загалом і за галузями);

5) глобалізація торгівлі – сукупна торгівля країни; торгівля філіалів, що контролюються з-за кордону.

Розвиток глобалізаційних процесів – це формування єдиного глобалізаційного порядку руху до загальних цілей суспільного розвитку. Спроможність країни ввійти і втриматись у тандемі загальноцивілізаційного глобалізаційного поступу значною мірою визначається структурними характеристиками національної економіки та векторами їхньої трансформації відповідно до вимог глобалізаційної матриці. Певною мірою оцінити цю спроможність дає змогу Індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization), який розраховує Швейцарський економічний інститут (KOF Swiss Economic Institute). Він позиціонується як комбінований показник і характеризує масштаб інтеграції тієї чи іншої країни у світовому просторі. Розглядаючи глобалізацію як процес, що руйнує національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології та управління, а також формує складні відносини і взаємозв'язки, опосередковані через різноманітні потоки, що охоплюють людей, капітали, ідеї і т. ін., автори проекту ввели в Індекс рівня глобалізації країн світу змінні, що дають змогу виміряти економічні, соціальні й політичні аспекти глобалізації. Всі країни, що досліджуються в рамках Індексу рівня глобалізації країн світу, оцінюються за показниками, об'єднаними в три основні групи глобальної інтеграції: 1) економічна глобалізація – обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження і податки на міжнародну торгівлю і т. ін.; 2) соціальна глобалізація – рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіка, поштових відправлень, трансприкордонних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури; 3) політична глобалізація – членство держав у міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (в т. ч. місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість

посольств та інших іноземних представництв у країні [96]. Для всіх країн, охоплених цим дослідженням, складається рейтинг за Індексом глобалізації, який визначає їхнє місце серед інших країн, що досліджуються, і є індикатором проблем, на усуненні яких країни мають зосередити свої зусилля, залучаючи структурний потенціал національної економіки для успішної інтеграції у глобалізований простір.

В 2016 р. Україна в рейтингу за Індексом глобалізації посіла 41 місце серед 207 країн світу, піднявшись на три позиції порівняно з 2014 р. [369]. Про необхідність подальших активних дій у напрямі інтеграції України у світогосподарський простір свідчать випереджаючі позиції країн ближнього зарубіжжя – Латвії (40 місце в рейтингу), Румунії (36), Болгарії (30), Естонії (26), Польщі (23).

З метою надання динамічності процесам інтеграції національної економіки в глобалізаційний простір на основі підвищення ефективності використання структурних чинників важливим є виявлення глобалізаційних викликів структурі національної економічної системи та аналіз можливостей забезпечення адекватного реагування на них. На сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів слід врахувати, що глобалізація не лише уніфікує та гомогенізує світовий економічний простір на основі новітніх чинників економічного зростання, а й збагачує, урізноманітнює моделі та типи економічного розвитку з огляду на трансформацію національно-державного структурування економіки [46, с. 280–281].

Структурні перетворення є інструментом органічного вплетення національних економік у світогосподарську систему із використанням та збереженням економічної й національної ідентичності окремих країн. Використання такої можливості для України має особливе значення, оскільки, починаючи з 2014 р., вона проходить новий етап реформування всіх складових суспільної системи, і зокрема економічної, пошуку дієвих варіантів подолання соціально-економічної кризи та позиціонування себе у світогосподарському просторі. В ситуації, коли перед Україною постала необхідність проведення кардинальних реформ, зорієнтованих як на внутрішні, так і зовнішні вектори розвитку, саме виважене визначення цілей та вироблення механізмів структурних перетворень у національній економіці дасть змогу сформувати основу для оптимального узгодження й підсилення можливостей, що відкриваються через глобалізаційні процеси, зі сильними сторонами вітчизняної економіки та для паралельного запобігання зовнішнім загрозам і внутрішнім негативним чинникам. При цьому структурні перетворення в національній економіці слід спрямувати на формування таких струк-

турних характеристик, які були б спроможні запропонувати й реалізувати найбільш оригінальні та ефективні варіанти залучення економічного потенціалу країни, що сприяло б побудові національної моделі соціально-економічного розвитку та успішній її реалізації в умовах глобалізації світогосподарського середовища [22, с. 6–12].

Слід враховувати парадокс глобалізації, який полягає в тому, що чим багатші й міцніші внутрішні зв'язки суспільства, тим вищий ступінь його економічної й соціальної консолідації, і чим повніше реалізуються його внутрішні ресурси, тим успішніше воно здатне використати переваги інтеграційних зв'язків й адаптуватись до умов глобального ринку [54, с. 283]. Агресивність глобалізованого середовища постійно формує нові виклики, ігнорування яких дуже дорого коштує країнам, а тому, через перманентну структуризацію національна економічна система має бути готовою реагувати на них, забезпечуючи представлення та захист національних інтересів.

Одним з викликів глобалізації, що потребує особливої уваги в процесі структурного реформування економіки України, є якомога повніше використання можливостей щодо залучення в національну економіку зовнішнього ресурсного потенціалу у формі іноземних інвестицій з дотриманням інтересів економічної безпеки держави. Зарубіжний досвід свідчить, що формування якісного ресурсного забезпечення для вирішення структурних проблем у національній економіці на основі залучення й ефективного спрямування прямих іноземних інвестицій за умови врахування та оптимального збалансування переваг і загроз останніх здатне створити потужний імпульс для реалізації структурних реформ.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) як форма участі іноземного капіталу в реалізації інвестиційних проєктів, що передбачає довгострокові капіталовкладення іноземного інвестора у різні види підприємств з метою одержання прибутку, є засобом структурної трансформації економіки, який сприяє трансферу новітніх технологій, розвитку економічного потенціалу, збільшенню обсягів експорту, підвищенню ефективності функціонування національної економічної системи. Разом з цим, слід враховувати, що відповідно до методології Міжнародного валютного фонду, який щорічно розраховує обсяги прямих іноземних інвестицій на міжнародному рівні, іноземні інвестиції можуть вважатися прямими іноземними інвестиціями в тому разі, якщо вони передбачають придбання іноземним інвестором не менше 10% від частки в статутному капіталі комерційної організації на території держави-реципієнта інвестицій і дають змогу інвестору (або його представнику) здійснювати стратегіч-

ний вплив на інвестовані підприємства, в т. ч. частковий або повний контроль над ними [260]. За таких умов іноземні інвестори стають безпосередніми учасниками реалізації національної економічної політики, суб'єктами формування структурних характеристик вітчизняної економіки, що особливо гостро актуалізує необхідність відпрацювання дієвих механізмів узгодження їхніх інтересів з національними інтересами України, формування структури економіки, спроможної сприйняти позитиви і скористатись можливостями іноземного інвестування.

Упродовж 2010–2014 рр. в Україні спостерігалась тенденція до зростання обсягів прямих іноземних інвестицій. Однак після 2014 р. через ускладнення економічної та політичної ситуації, значне знецінення гривні щодо долара визначилась тенденція до зменшення обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України. У 2016 р. порівняно з 2014 р. обсяг ПІІ зменшився на 29,9% і на 1 січня 2017 р. становив 37,656 млрд. дол. [88]. Із загального обсягу ПІІ в економіці України на початок 2017 р. більша частина була сконцентрована: у фінансовій і страховій діяльності – 10,324 млрд. дол., або 27,4%; переробній промисловості – 7,594 млрд. дол., або 20,2% прямих інвестицій; оптовій і роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів – 5,486 млрд. дол., або 14,6%; у діяльності з нерухомим майном – 3,670 млрд. дол., або 9,7% [88]. Таке зосередження ПІІ за видами економічної діяльності, а також та обставина, що зарубіжні інвестори віддають перевагу швидкокоупним інвестиціям, придбанню діючих підприємств і фінансових установ перед їхнім створенням, не повною мірою сприяє належному використанню потенціалу іноземного інвестування для реалізації стратегічних цілей структурування вітчизняної економіки та свідчить про невідпрацьованість механізмів їхнього залучення.

Серед країн світу, які є інвесторами України, на Росію припадає 37,8% від загального обсягу інвестицій, Кіпр – 9,7%, Великобританію – 9,2%, Нідерланди – 5,8%, Австрію – 5,7%, Італію – 4,8%, Угорщину – 4,3%, Віргінські Острови (Брит.) – 3,2%, Швейцарію – 2,5% і на інші країни – 17,0% ПІІ (табл. 2.18).

Значна частка ПІІ в економіку України (37,8%) – це російський капітал, який контролює стратегічно важливі галузі вітчизняної економіки, зокрема металургію, нафтохімічну, енергетичну, сферу телекомунікацій, банківську сферу, і в умовах російської агресії має бути регламентованим з метою запобігання можливим загрозам. За таких умов залучення іноземних інвестицій та спрямування їх у напрямі реалізації цілей структурного реформування національної економіки має

здійснюватися на основі порівняння потенційної корисності з можливою загрозою національній безпеці.

Таблиця 2.18

**Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал)
з країн світу в економіці України у 2016 р.¹**

	Надходження прямих іноземних інвестицій у 2016 р. (млн. дол. США)	У % до підсумку
Усього	4405,8	100,0
у тому числі		
Росія	1667,0	37,8
Кіпр	427,7	9,7
Великобританія	403,9	9,2
Нідерланди	255,0	5,8
Австрія	249,9	5,7
Італія	209,9	4,8
Угорщина	187,6	4,3
Віргінські Острови (Брит.)	140,2	3,2
Швейцарія	108,6	2,5
Інші країни	567,6	17,0

¹ Наведено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Частка ПІІ в економіку України, що припадає на Кіпр та Віргінські Острови, збільшує імовірність наявності квазііноземних інвестицій – інвестицій в економіку України з боку компаній, зареєстрованих в офшорних юрисдикціях, кінцевими бенефіціарами (власниками) яких є з великим ступенем імовірності українські громадяни (резиденти). Так, це не нові ресурси, а ті, що були раніше вилучені з національної економіки. Вони заново спрямовуються у вітчизняну економіку, але тільки на умовах одержання високих, швидких прибутків, тому що часто не прагнуть підтримувати стратегічні цілі розвитку національної економічної системи.

З метою залучення необхідних інвестиційних ресурсів для структурного удосконалення вітчизняної економіки в умовах загострення міжнародної конкуренції за ресурси Україна має передбачити застосування виважених механізмів стимулювання іноземних інвесторів. При цьому заслуговує на увагу позиція науковців [334, с. 48], що інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, для реалізації

яких інвестори претендують на отримання додаткових пільг і гарантій, мають бути представлені лише «добросовісними» інвестиціями й належати до встановлених державною стратегією пріоритетних сфер соціально-економічного розвитку: мати довгострокове спрямування, орієнтуватись на високий рівень реінвестування прибутку; сприяти створенню нових робочих місць на підприємствах, у які здійснюються інвестиції, і в економіці України загалом; передбачати високий ступінь використання сировини, комплектуючих, обладнання вітчизняного виробництва; орієнтуватися на раціональне використання сировинної бази нашої країни та зниження імпортозалежності; сприяти розвитку експортного потенціалу, технологічному та інноваційному розвитку країни, впровадженню сучасних ресурсощадних та екологічно безпечних технологій, розвитку українських торговельних марок і технологій; пом'якшувати міжгалузеві та міжрегіональні диспропорції внутрішніх ринків України.

Сучасна глобальна модель економічних та соціальних відносин зорієнтована на постіндустріальне суспільство і базується на інноваційній економіці, потенціал функціонування якої формують ефективні механізми вироблення, засвоєння та комерціалізації знань. На участь у світогосподарській системі як рівноправний член може претендувати тільки та країна, що зуміє витримати конкуренцію та високий темп розвитку інноваційних технологій. Насиченість ринків, глобальний характер пропозиції товарів і послуг зміщують основні інструменти завоювання цих ринків у площину динамічної технологічної й організаційної конкуренції на основі інновацій, що знижують всі види трансформаційних і трансакційних витрат, а також дають можливість економити ресурси в процесі експлуатації або споживання [97, с. 5].

Забезпечення готовності й спроможності підтримати темп глобалізаційного інноваційного поступу світової економічної системи, формування здатності до створення і практичного використання інновацій є одним із глобалізаційних викликів структуруванню вітчизняної економіки.

Для оцінювання готовності тієї чи іншої країни розвивати економіку на основі інноваційної моделі Світовий банк використовує програму «Знання задля розвитку» (Knowledge for Development – K4D), яка за 80 показниками дає можливість порівняти країни за такими характеристиками: інституційний режим, який характеризує умови та стимули до ефективного використання наявного і нового знання та розвитку підприємництва; рівень освіти населення та наявність

у нього навичок створення, розподілу та використання знань; розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяють ефективному поширенню, тиражуванню, аналізу й переробці інформації; національна інноваційна система, що охоплює фірми, дослідницькі центри, університети, консультаційні організації, які сприймають та адаптують глобальне знання для місцевих потреб і створюють нові знання і нові технології [387]. В рамках програми «Знання задля розвитку» (K4D) визначаються такі два зведені індекси, як Індекс економіки знань (середній із чотирьох індексів – інституційного режиму, освіти, інновацій, інформаційних технологій і комунікацій) та Індекс знань (середнє значення трьох індексів – освіти, інновацій, інформаційних технологій та інновацій), які підтверджують спроможність національних економік реагувати на виклики глобального інноваційного економічного порядку. Позиція України в рейтингах за цими індексами сигналізує про необхідність реалізації системної державної політики в цьому напрямі, оскільки наявне значне відставання від країн-лідерів інноваційного розвитку. Так, у 2012 р. за Індексом економіки знань Україна посіла в рейтингу 56 місце серед 145 країн світу (табл. 2.19), при цьому за складовими підіндексів ситуація така: 21 місце – за Індексом освіти; 59 – за Індексом інновацій; 77 – за Індексом інформаційних технологій і комунікацій; 93 – за Індексом інституційного режиму [387]. Такі показники сигнализують про необхідність першочергового усунення несприятливих інституційних умов для формування і застосування інновацій, якомога повнішого використання потенціалу розвитку освіти, що дало б змогу Україні вибудовувати структуру національної економіки відповідно до тенденції інноваційного глобалізованого розвитку.

Загальне оцінювання досягнень вітчизняної економіки в напрямі інноваційного розвитку також дає можливість здійснити Глобальний інноваційний індекс, що розраховується за методикою міжнародної бізнес-школи INSEAD (Франція) як зважена сума оцінок двох груп показників: 1) наявні ресурси і умови для проведення інновацій (інститути, людський капітал і дослідження, інфраструктура, розвиток внутрішнього ринку, розвиток бізнесу); 2) досягнуті практичні результати здійснення інновацій (розвиток технологій й економіки знань, результати креативної діяльності). Підсумковий індекс є співвідношенням затрат до ефекту, що дає змогу проаналізувати ефективність структурних перетворень в орієнтації на забезпечення інноваційності національних економік.

Таблиця 2.19

Індекс економіки знань у країнах світу [387]

	Індекс економіки знань		Індекс інституційного режиму		Індекс інновацій		Індекс освіти		Індекс інформаційних технологій і комунікацій	
	Місце в рейтингу	Значення індексу	Місце в рейтингу	Значення індексу	Місце в рейтингу	Значення індексу	Місце в рейтингу	Значення індексу	Місце в рейтингу	Значення індексу
Швеція	1	9,43	4	9,58	2	9,74	6	8,92	2	9,49
Фінляндія	2	9,33	2	9,65	3	9,66	11	8,77	6	9,22
Данія	3	9,16	3	9,63	5	9,49	15	8,63	13	8,88
Голландія	4	9,11	19	8,79	7	9,46	12	8,75	5	9,45
Норвегія	5	9,11	8	9,47	13	9,01	3	9,43	17	8,54
Нова Зеландія	6	8,97	14	9,09	22	8,66	1	9,81	23	8,3
Канада	7	8,92	7	9,52	10	9,32	16	8,61	24	8,23
Німеччина	8	8,9	13	9,1	12	9,11	23	8,2	8	9,17
Австралія	9	8,88	23	8,56	19	8,92	2	9,71	22	8,32
Швейцарія	10	8,87	6	9,54	1	9,89	41	6,9	7	9,2
Україна	56	5,73	93	3,95	59	5,76	21	8,26	77	4,96

В 2016 р. Україна за Глобальним інноваційним індексом посіла 56 місце серед 128 країн світу, і хоча порівняно з 2015 р. відбулось покращення в рейтингу на 8 позицій, інноваційна спроможність національної економіки значно нижча порівняно з економічно розвинутими країнами. Крім того, вона є нижчою, ніж у таких країнах колишнього соціалістичного табору як: Румунія (48 місце в рейтингу), Молдова (46), Росія (43), Польща (39), Болгарія (38), Словаччина (37), Латвія (34), Угорщина (33), Чехія (27) [381].

Незважаючи на те, що інтеграція в глобальну інноваційну сферу є одним з основних чинників розвитку високотехнологічних галузей національної економіки й вирішення суспільних проблем, виникнення яких спричинено глобалізаційними процесами, чіткого спрямування векторів структурної трансформації вітчизняної економіки в напрямі підвищення її інноваційності не простежується. У країні відсутній дієздатний механізм реалізації визначених державою пріоритетів науково-технологічного розвитку, а також система об'єктивного оцінювання ефективності використання коштів, які вкладаються в цю сферу, що не дає змоги сконцентрувати ресурси на підтримку вискоелективної

праці наукових колективів і наукових шкіл і забезпечити їх оснащенням, сучасною технологічною базою. Гострою проблемою є зростаючий розрив міждисциплінарних зв'язків і циклу «фундаментальні дослідження – розробки – комерціалізація знань у виробництві» [250]. У 2015 р. в Україні питома вага загального обсягу витрат на фінансування наукових та науково-технічних робіт у ВВП становила 0,62%, у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету – 0,21%, тоді як частка обсягу витрат на наукові дослідження та розробки країн ЄС-28 у ВВП в середньому дорівнювала 2,03%. Більшою за середню частка витрат на дослідження та розробки була у Фінляндії – 3,17%, Швеції – 3,16%, Данії – 3,05%, Австрії – 2,99%, Німеччині – 2,87%, Словенії – 2,39%, Франції – 2,26% [182].

Глобалізаційний інноваційний простір формує виклики національній економіці щодо ресурсного забезпечення структурних перетворень на основі залучення ресурсів іноземних інвесторів до фінансування інноваційної діяльності. Однак політична та економічна нестабільність в Україні не сприяють формуванню стабільних тенденцій участі іноземних держав у фінансуванні інноваційної діяльності (табл. 2.20), що свідчить про недостатню координацію зусиль вітчизняних інституцій із зарубіжними партнерами у сфері розробки й реалізації різного роду інноваційних проектів та слабкий розвиток інституційного середовища сприяння міжнародній науково-технічній і технологічній співпраці в контексті залучення й просування передових технологій на внутрішній вітчизняній ринку.

Перелік критеріїв інноваційності, які слід розглядати як показники-орієнти структурної модернізації національної економіки в контексті забезпечення її інтеграції в глобалізоване інноваційне середовище на основі створення і практичного використання інновацій, також містить Європейське інноваційне табло (ЄІТ), яке, починаючи з 2014 р., охоплює показники, об'єднані в такі три групи: 1) ресурси інноваційного розвитку (освітній рівень населення, рівень розвитку науки, фінансування науки й інновацій); 2) інноваційна активність фірм (приватні інвестиції в НДДКР й інновації, співробітництво й підприємництво, інтелектуальні активи); 3) результати (організації-інноватори, економічні результати) [367]. На особливу увагу індикатори ЄІТ заслуговують тому, що поєднують в єдину систему основні аспекти інноваційного розвитку: умови, використання цих умов підприємницькими структурами, результати впровадження інновацій. Такий цільовий підхід дає можливість проаналізувати ефективність діяльності як владних, так і

бізнесових інституцій, у напрямі формування інноваційної економіки, оцінити ефективність використання інноваційного потенціалу та простежити взаємозв'язок між затратами й одержаними результатами і заслугоує на наслідування при виробленні цілей, критеріїв та механізмів структурного реформування національної економіки в орієнтації на підвищення її інноваційності.

Таблиця 2.20

Фінансування інноваційної діяльності в Україні та участь у ньому іноземних інвесторів¹ [180, с.173; 181, с.183; 182, с.151]

Рік	Загальна сума витрат, млн. грн.		У тому числі за рахунок коштів, млн. грн.							
			власних		державного бюджету		іноземних інвесторів		інші джерела	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
2000	1757,1	100,0	1399,3	79,6	7,7	0,4	133,1	7,6	217,0	12,4
2001	1971,4	100,0	1654,0	83,9	55,8	2,8	58,5	3,0	203,1	10,3
2002	3013,8	100,0	2141,8	71,1	45,5	1,5	264,1	8,8	562,4	18,6
2003	3059,8	100,0	2148,4	70,2	93,0	3,0	130,0	4,2	688,4	22,6
2004	4534,6	100,0	3501,5	77,2	63,4	1,4	112,4	2,5	857,3	18,9
2005	5751,6	100,0	5045,4	87,7	28,1	0,5	157,9	2,7	520,2	9,1
2006	6160,0	100,0	5211,4	84,6	114,4	1,9	176,2	2,9	658,0	10,6
2007	10850,9	100,0	7999,6	73,7	144,8	1,3	321,8	3,0	2384,7	22,0
2008	11994,2	100,0	7264,0	60,6	336,9	2,8	115,4	1,0	4277,9	35,6
2009	7949,9	100,0	5169,4	65,0	127,0	1,6	1512,9	19,0	1140,6	14,4
2010	8045,5	100,0	4775,2	59,4	87,0	1,1	2411,4	30,0	771,9	9,5
2011	14333,9	100,0	7585,6	52,9	149,2	1,0	56,9	0,4	6542,2	45,7
2012	11480,6	100,0	7335,9	63,9	224,3	2,0	994,8	8,7	2925,6	25,4
2013	9562,6	100,0	6973,4	72,9	24,7	0,3	1253,1	13,2	1311,4	13,6
2014	7695,9	100,0	6540,2	85,0	344,1	4,5	138,9	1,8	672,7	8,7
2015	13813,7	100,0	13427,0	97,2	55,1	0,4	58,6	0,4	273,0	2,0

¹ Наукова та інноваційна діяльність України, 2015 рік. – С. 151; Наукова та інноваційна діяльність України, 2014 рік. – С. 173; Наукова та інноваційна діяльність України, 2012 рік. – С. 183 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Через нерозвиненість статистики інновацій Україна не розглядається у рейтингу ЄІТ. Експериментальні розрахунки, проведені розробниками проекту «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», засвідчили, що за

індикаторами ЄІТ наша країна є зі значенням індексу 0,23 в останній за рівнем інновативності четвертій групі – «країни, що рухаються навздогін». Цю групу формують: Угорщина – 0,24, Росія – 0,23, Україна – 0,23, Латвія – 0,22, Польща – 0,21, Хорватія, Греція – 0,20, Болгарія – 0,19, Румунія – 0,16, Туреччина – 0,08. Порівняно з іншими країнами ЄС відставання України становить: від «країн-лідерів» – приблизно у 3 рази (Швеція – 0,68), від «країн-послідовників» – 2 рази (Великобританія – 0,48), від країн «помірні інноватори» – 1,6 разу (Норвегія – 0,35) [250].

Недостатній інноваційний розвиток вітчизняної економіки в умовах посилення агресивності глобалізованого інноваційного середовища стає загрозою національній безпеці й актуалізує необхідність закріплення критеріїв інноваційності при виробленні й реалізації структурної політики. Неефективність і неприйнятність у нових глобальних умовах застосування наздоганяючої моделі розвитку на базі другого і третього технологічних укладів свідчить про гостроту питань щодо підпорядкування процесів структурної трансформації економіки України цілям інноваційної національної стратегії. При цьому важливим є забезпечення структурних перетворень у напрямі розвитку інтелектуальної власності, збільшення витрат на НДДКР та фінансування інновацій, формування й ефективного використання інтелектуального потенціалу, розширення видів та підвищення частки інноваційної високотехнологічної продукції, чисельності підприємств-інноваторів.

Важливим виявом глобалізаційних викликів структуруванню національної економіки є використання переваг, пов'язаних із входженням до глобальних ланцюгів доданої вартості (ГЛДВ), що може надати доступ до нових ринків, а також ноу-хау провідних міжнародних компаній у сфері технологій, менеджменту та ринків [1]. Глобальні ланцюги доданої вартості на кінець ХХ ст. стали визначальним чинником розвитку світогосподарської системи, під вплив якого потрапляють країни різних рівнів розвитку, маючи можливість брати участь у реалізації того етапу виробничого процесу, який вони здатні виконати якнайкраще, залучаючи для цього проміжні товари і послуги з інших місць. При формуванні критеріїв структурного оновлення національної економіки з урахуванням виявів глобалізаційних тенденцій важливим є врахування того факту, що з появою ГЛДВ меркантилістський підхід, за яким вважають, що експорт – це добре, а імпорт – погано, і доступ на ринок – це поступка, що надається в обмін на доступ на ринок партнерів, стає щораз більше недоцільним. Внутрішні підприємства залежать від надійного

доступу до імпорту товарів і послуг міжнародного рівня з метою підвищення їхньої продуктивності й конкурентоспроможності [220].

Удосконалення структури національної економіки на основі якомога повнішого використання можливостей у рамках глобальних ланцюгів доданої вартості потребує врахування таких основних концептуальних характеристик останніх: 1) поширення процесу зростаючого подрібнення виробництва серед дедалі більшої кількості країн. Глобальні ланцюги вартості пов'язують географічно дисперсні стадії в єдину галузь; 2) посилення спеціалізації країн на цілях і функціях бізнесу більшою мірою, ніж на виробництві певних товарів. Зростаюча частка товарів і послуг має глобальний характер, а країни конкурують між собою за місце і певну роль у ланцюгах доданої вартості; 3) зростання ролі виробничих мереж, глобальних покупців і глобальних постачальників. Аналіз ланцюгів доданої вартості дає можливість виявити компанії й економічні суб'єкти, які контролюють і координують економічну активність у виробничих мережах [130] і можуть бути обрані за точки зростання при цілеспрямованому структуруванні економіки.

Формування і розвиток ГЛДВ координується ТНК, які здійснюють значний вплив на структурування національних економік та їхнє місце у світовому поділі праці. Існують дві головні форми залучення країни до участі у глобальних ланцюгах вартості: 1) країна намагається сформувати у себе найбільш сприятливі умови для розміщення бажаних ланок ланцюжка створення вартості шляхом підготовки кадрів, інвестицій в інфраструктуру, введення сприятливого податкового режиму тощо; 2) країна може домагатися локалізації на своїй території бажаних ланок ланцюжка створення вартості, висуваючи це як умову допуску ТНК на свій ринок або видачі їй дозволу купити місцевого гравця [107, с. 62].

Це розширює прийнятні вектори структурної модернізації економіки, оскільки замість або паралельно із розвитком вертикально інтегрованого виробництва (виробництва проміжних і кінцевих продуктів) відкриваються можливості для підвищення ефективності й конкурентоспроможності як окремих підприємницьких структур, так і економіки загалом, на основі розвитку спеціалізації в певних видах діяльності та при виконанні завдань. Реалістичність забезпечення цільової спрямованості структурних перетворень у контексті використання шансів приєднання до глобального ланцюга доданої вартості визначається рівнем дотримання загального правила – «ваші технології в обмін на наші реформи» [107, с. 67]. Отже, створення інституційного середови-

ща функціонування і розвитку вітчизняної економіки, яке було б синхронізоване з інституційними умовами розвинутих країн, має розглядатися як одне з першочергових завдань структурного реформування. Україна перебуває на початкових етапах окреслення стратегічних орієнтирів та способів забезпечення участі у ГЛДВ і постає перед складним викликом формування дієвого механізму збалансування вигод та втрат, пов'язаних із діяльністю ТНК, оскільки комплексного законодавства, яке б регламентувало діяльність ТНК на території Української держави не сформовано. Зарубіжний досвід свідчить, що, вирішуючи питання структурної збалансованості національних економік, уряди розвинутих країн здійснюють постійний пошук нових нетрадиційних форм контрактних відносин з ТНК, які дали б змогу просувати участь їхніх економічних агентів у глобальних ланцюгах вартості, нівелюючи розбіжності щодо питань власності на капітал і зосереджуючи увагу на виробленні механізмів збалансування інтересів та справедливого розподілу між сторонами доходів і витрат.

Оскільки очевидним є те, що вплив ТНК на структурування вітчизняної економіки буде посилюватись, архіважливе завдання полягає у формуванні структурної політики для вироблення стратегії соціально-економічного розвитку країни, яка була б зорієнтована на прийнятні варіанти з огляду на наявні економічний потенціал та загрози, можливості участі в ГЛДВ. Заслужують у цьому разі на увагу аналітичні обґрунтування «Наслідки глобальних ланцюгів створення вартості для торгівлі, інвестицій, розвитку й зайнятості», підготовлені ОЕСР, ВТО, ЮНКТАД для Саміту лідерів кран G-20 в Санкт-Петербурзі, який проходив у вересні 2013 р. [220], в яких зазначається, що доступ, одержання переваг від участі і реалізація можливостей модернізації ГЛДВ передбачають структурний підхід, який би охоплював велику кількість політичних параметрів, у т. ч.: 1) вбудовування стратегій ГЛДВ у більш широку концепцію розвитку, в т. ч. стратегій, спрямованих на підтримку розвитку приватного сектору; 2) створення сприятливих інвестиційних умов і виробничих потужностей на місцевих підприємствах; 3) запровадження стійкої екологічної, соціальної і керуючої концепції; 4) забезпечення наявності узгоджених торговельних й інвестиційних стратегій.

Одним з основних індикаторів структурної готовності національної економіки до ініціювання і підтримки взаємовигідних відносин у рамках глобалізаційних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі. Цей аспект структурної орієнтації національної економіки набуває особливої значимості на сучасному етапі формування політики довгостроко-

вого розвитку, коли в умовах поглиблення загальних суперечливих глобальних тенденцій, зовнішньої агресії, обмеження присутності на російських ринках та неготовності завоювання ринків розвинутих країн перед Україною постає завдання пошуку нових ніш і закріплення своїх позицій на світових ринках. Присутність нашої країни у глобальній економіці дедалі звужується. Якщо в докризовий період частка України у світовому виробництві зростала прискореними темпами, то в останній період економічна динаміка країни значно поступається світовій, унаслідок чого частка країни у світовому ВВП у 2016 р. становила 0,3% [345]. Одним із варіантів структурної модернізації національної економіки в напрямі закріплення її позицій у світогосподарській системі є технологічне переозброєння експорту.

Таким чином, ретельна розробка механізмів тактичного й стратегічного характеру щодо забезпечення структурної спроможності національної економіки функціонувати в глобальних трендах як активний учасник їхнього формування, а не тільки сторона, що приймає задані умови, як це відбувається нині, вироблення випереджаючої моделі структуризації національної економічної системи є найбільш складними і важливими завданнями структурного реформування.

РОЗДІЛ 3.

МЕХАНІЗМИ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ОЦІНКА

3.1. Інституційний аналіз структурних трансформацій національної економіки

За інституційною теорією, підґрунтям для аналізу передумов, тенденцій, напрямів структурної трансформації національної економічної системи є інституційний аналіз. Якщо класична і неокласична теорії економічного зростання традиційно надають першість серед чинників зростання інвестиціям в основний і людський капітал, розвитку знань та інновацій, інституційний підхід розглядає інвестиції як підсумок формування, закріплення (стабілізації) і підвищення ефективності функціонування інститутів [322, с. 8–9]. Сукупність інститутів, що визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних агентів і зумовлюють зміни в структурі національної економіки, формують інституційне середовище структурних трансформацій.

Ускладнення інституційного середовища розвитку національних економік, зумовлене застосуванням нових форм та методів лобювання інтересів суб'єктами економічних відносин на різних рівнях економічної системи, та багатоаспектність їхніх структурних характеристик актуалізують необхідність вироблення методологічних засад інституційного аналізу, які дали б змогу ідентифікувати й діагностувати взаємозалежності та вияви впливу інституційних чинників на структуроформуючі процеси, і на цій основі формувати об'єктивне інформаційно-аналітичне підґрунтя для удосконалення інституційного базису структурного реформування економіки. Як зазначає Д. Норт, інститути були (і є) завжди сумішшю одних, що ведуть до збільшення продуктив-

ності виробництва, та інших, що зменшують її [192, с. 18]. Отже, перед інституційним аналізом постає завдання виявити передумови збалансування різновекторних впливів інститутів та підсилення їхніх стимулів у напрямі забезпечення структурної збалансованості економіки.

Незважаючи на посилену увагу наукової спільноти до інституційного середовища функціонування і розвитку економічної системи, методологічні аспекти інституційного аналізу структурних трансформацій економіки залишаються недостатньо відпрацьованими і потребують додаткового обґрунтування. Специфіка інституційного аналізу структурних перетворень національної економіки визначається: складністю інституційної архітекτονіки як відображення цілісності інституційної системи, що забезпечує інтегрований вплив на процеси структурування економіки; синергетичним характером інституційного середовища структурних перетворень, його гетерогенністю, різним динамізмом інституційних складових, що унеможлиблює діагностику їхніх впливів й зумовлює доцільність інституційного аналізу відповідно до інституційних підсистем – інституційних елементів, об'єднаних класифікаційною ознакою; трансформацією інститутів одного рівня в інститути іншого рівня та формуванням інституційних кластерів у процесі інституційного забезпечення структурування економіки, що часто має різновекторну спрямованість, по-різному виявляється і складно ідентифікується у сформованих загальних інституційних умовах структурних перетворень; взаємозалежністю інститутів та різною динамічністю їхніх змін, проблематичністю розмежування стану інституційного середовища на рівні функціонування і розвитку.

Об'єктивне розкриття передумов структурних трансформацій національної економіки потребує їхнього інституційного аналізу, який би базувався на таких методологічних засадах:

- здійснення системного розгляду сукупності різнорівневих інститутів як базових змістовних одиниць аналізу в рамках інституційної архітекτονіки, що формує відповідну синергетичну цілісність інституційного середовища структурної трансформації;
- визначення базових економічних, соціальних, політичних інститутів та взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними, що задають вектор структурних перетворень національної економіки;
- оцінювання ефективності основних груп інститутів та інституційного середовища загалом, з використанням критерію оптимізації структури національної економічної системи та зниження трансакційних витрат;

- розгляд інституційного середовища в динаміці та визначення передумов інституційних трансформацій, що здатні переформатувати вектор впливу інститутів у напрямі забезпечення ефективного структурування економічної системи;
- ідентифікація інституційних ризиків та бар'єрів формування оптимальної структури національної економіки в контексті реагування на виклики суспільної системи;
- діагностування діяльності організацій, що беруть участь у формуванні інституційних умов структурування економіки.

Основним завданням інституційного аналізу є оцінювання можливості формування за наявного інституційного середовища такої структури економіки, яка б забезпечувала її ефективність та спроможність гнучкого адекватного реагування на вимоги суспільної системи, а також визначення необхідності здійснення коригування сутнісних характеристик і взаємозв'язків певних інституційних складових для підтримання актуального адекватного стану інституційної системи [24, с. 60–71].

Динамічність і перманентність структурних трансформацій, з одного боку, мінливість та складність інституційного середовища функціонування і розвитку національної економіки – з іншого, актуалізують необхідність узгодження цільової спрямованості структурних перетворень й інституційного забезпечення цього процесу на основі запровадження аналізу дієвості інституційного середовища з використанням набору критеріїв та індикаторів.

Важливим аспектом забезпечення об'єктивності інституційного аналізу є визначення критеріїв оцінювання як окремих видів інститутів, так й інституційного середовища структурних трансформацій економіки загалом. З огляду на цілеорієнтований характер критеріїв вони мають відображати ті характеристики інституційного середовища та його складових, які б спрямовували структурні трансформації національної економіки на формування структури, спроможної забезпечити досягнення цілей соціально-економічного розвитку. При цьому заслуговують на увагу методологічні підходи до дослідження якості інститутів, визначені О. Гриценко [47, с. 28–36], що враховують такі моменти: по-перше, якість інститутів виражає рівень об'єктивності процесу, в рамках якого вони виникають; по-друге, якість відображає характер виконання інститутами відповідних функцій; по-третє, якість інститутів характеризується достатністю і достовірністю їхніх внутрішніх властивостей і сутнісною визначеністю інституту. Застосування цих підходів,

враховуючи специфіку об'єкта дослідження, передбачає оцінювання інститутів за: критерієм їхньої орієнтації на врахування об'єктивних передумов структурування економіки, пов'язаних із мотивами поведінки учасників економічних відносин та забезпеченням поступальної послідовної трансформації інституційних умов; критерієм оптимального поєднання і реалізації інформаційної, регулюючої, координуючої, інтегруючої, контрольної функцій щодо спрямування поведінки учасників економічних відносин для досягнення структурної збалансованості економіки; критерієм спроможності запроваджувати і забезпечувати дотримання норм взаємовідносин, які дали б змогу визначати напрями структурування економіки та механізми їхнього досягнення в орієнтації на розвиток і використання соціального капіталу.

Відповідно до вищенаведених критеріїв узагальнюючими індикаторами інституційного середовища структурування національної економіки можуть бути: інтенсивність і масштабність структурних трансформаційних процесів у національній економіці – динаміка зміни структури власності, динаміка розвитку підприємництва щодо організаційно-правових форм та розмірних груп, показники розвитку інфраструктури; величина трансакційних витрат; індекс економічної свободи; масштаби тіньового сектору економіки; рівень довіри громадськості до органів влади; розвиток партнерства владних інституцій, бізнесу та громадських організацій при вирішенні питань соціально-економічного розвитку на різних управлінських рівнях; рівень соціальної відповідальності бізнесу. Як інтегральний індикатор оцінювання якості інституційного забезпечення структурних трансформацій національної економічної системи доцільно розглядати стале економічне зростання.

В контексті здійснення аналізу інституційного базису структуризації економіки заслуговує на увагу позиція науковців, що серед характеристик якості інституціональної системи потрібно виокремлювати найважливіші: повноту, цілісність і несуперечливість формально-правового середовища, що регламентує економічну діяльність; відповідність формальних норм і правил реальним умовам економічної діяльності, їхню легітимність, мінімальні «кошти підкорення» цим нормам; ефективність державного й громадського контролю за виконанням формальних норм; узгодженість формальних і неформальних норм та правил, а також усталених поведінкових норм і правил між собою, та ефективність громадського контролю за їхнім дотриманням; наявність і вагомість неформальних поведінкових норм модернізаційної спрямованості і поширення відповідно до них перспективних соціально-еко-

номічних практик; визнання населенням легітимності діючої моделі соціальної стратифікації та відповідність масових соціально-економічних практик населення нормам права [73, с. 85–86].

Взаємозв'язок та взаємодоповнення інститутів формують загальний вектор інституційного забезпечення структурування економіки під впливом таких чинників: розвиток інституційної архітекτονіки функціонування сфер суспільної життєдіяльності; загальні напрями економічної політики; рівень соціально-економічного та культурного розвитку країни; рівень розвитку громадських інституцій; участь країни в інтеграційних процесах; особливості архітекτονіки культури українського суспільства.

Умовою ефективною структурної трансформації національної економіки є подолання наявних структурних диспропорцій та спрямування структуроформуючих процесів за цільовими векторами розвитку, що актуалізує доцільність ідентифікації інституційних чинників структурної трансформації, які забезпечують або при певних умовах здатні забезпечити її спрямування за цими векторами.

Враховуючи багатоаспектність та складність структурних трансформацій національної економіки, з одного боку, та гетерогенність, різноспрямованість й агресивність впливу складових її інституційного середовища – з іншого, з метою забезпечення системності й комплексності інституційного аналізу структуризації національної економічної системи набуває значимості здійснення ідентифікації й класифікації інституційних складових та представлення їх відповідно до вимог інституційної архітектоніки, яка зобов'язує соціальну реальність, а не окремий її фрагмент, аналізувати в інституційному аспекті, розглядати трансформацію інститутів одного рівня в інститути іншого рівня [100, с. 28].

Інституційне середовище структурування національної економіки є синергетичною єдністю інституційних складових, яка забезпечує інтегративний вплив на структуру економічної системи, закріплення напрямів й тенденцій її трансформації, і може бути ґрунтовно вивчене з використанням індуктивно-дедуктивних методів дослідження, що сприятиме виявленню як інституційних складових – локомотивів удосконалення структурних пропорцій, так і інституційних бар'єрів ефективного структурного оновлення національної економічної системи.

Беручи до уваги окреслені в науковій літературі підходи [206; 69; 70; 143; 102; 191; 192] до розгляду інституційного середовища економіки та окремих її складових, а також враховуючи специфіку структуроформуючих процесів економічних систем різних рівнів, доцільним

вважаємо представлення ідентифікованих елементів інституційної архітектоніки структурної трансформації національної економіки за класифікаційними ознаками, що дають змогу системно діагностувати роль у формуванні інституційних умов окремих груп взаємопов'язаних інституційних складових на засадах кластерного підходу. Цей підхід є важливим з огляду на те, що, як слушно зазначає А. Гуменюк, «... через взаємопереплетення інституційних форм між собою і доповнення одна одної досить часто сам по собі неефективний інститут забезпечує ефективне функціонування інших інститутів» [73, с. 105].

Забезпечення гармонізації суспільного розвитку на основі узгодженого функціонування національної економічної системи з іншими сферами суспільної життєдіяльності виводить в ранг визначальних і таких, що потребують першочергового розгляду, саме формальні інститути структурної трансформації економіки, які доцільно розглядати крізь призму їхньої взаємозумовленості з неформальними інститутами та конкретизації через інститути інших класифікаційних груп.

Оскільки основою різноспрямованих структурних трансформацій економіки лежать певні види інтересів: державні, підприємницькі, особистісні, корпоративні та інші, що реалізуються в процесі економічної активності, саме її рівень (кількісні характеристики) та спрямування (якісні характеристики) слід розглядати як критерій оцінювання вияву впливу певної сукупності інститутів, зокрема: державних, ринкових і громадських. Це впливає з сутності інституційної теорії як метатеорії, що забезпечує двосторонній характер взаємозв'язків між інституційним середовищем і економічною поведінкою людини, економічною поведінкою людини та економічними змінами в суспільстві [106, с. 19].

В цьому контексті можна говорити про суб'єктно-інтеграційний підхід до аналізу інституційного середовища, що передбачає: визначення основних груп інтересів, для реалізації яких формуються певні підсистеми інститутів; врахування особливостей мотиваційної складової економічної поведінки суб'єктів економічних відноси; здійснення розгляду інститутів у взаємозв'язку з інституціями-організаціями, які забезпечують їхнє формування, перегляд, удосконалення, адаптацію, ліквідацію, відображаючи цільову функцію певних інституцій чи об'єднань громадян; аналіз комплементарності та взаємодії інститутів у рамках інституційних умов структурних перетворень національної економіки (рис. 3.1).

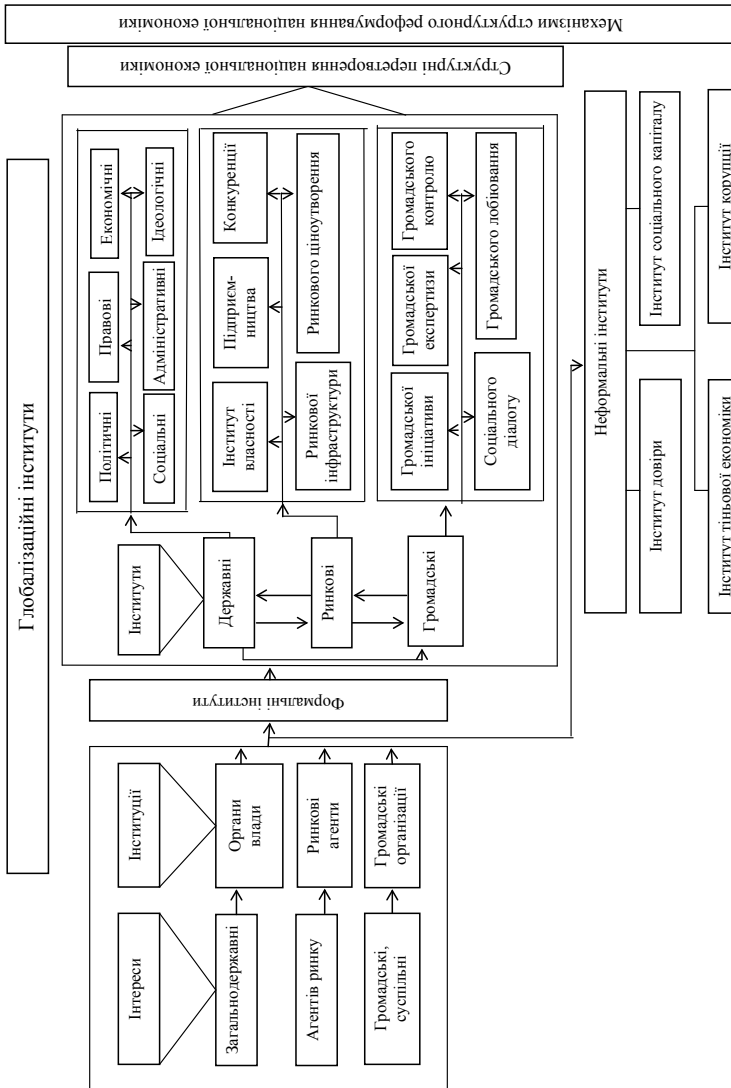

Рис. 3.1. Суб'єктно-інтеграційний підхід до аналізу інституційного середовища структурних перетворень національної економіки*

*Примітка. Складено автором.

Інструментом інтегральної оцінки всього комплексу владних, ринкових, громадських інститутів, синергетичного ефекту цих складових інституційного середовища, що дає змогу діагностувати їхню участь у формуванні структурних передумов вирішення завдань розвитку соціально-економічної системи країни та окремих її елементів, а також ідентифікувати інституційні бар'єри структурної модернізації національної економіки, є такий індикатор, як величина трансакційних витрат.

З метою підвищення якості інституційного аналізу структурних трансформацій економіки для кожного типу інститутів як окремої інституційної підсистеми, що формує певні інституційні умови, доцільно визначити окремий набір проміжних критеріїв оцінки. Так, для державно-владних інститутів структурної трансформації до таких критеріїв можна зарахувати: рівень об'єктивізації та закріплення цільових орієнтирів структурування національної економіки відповідно до вимог суспільної системи; рівень розробленості та закріплення механізмів реалізації цілей структурного оновлення економіки; дотримання наступності та збереження інституційної пам'яті при виробленні структурної політики; узгодження структурної політики з іншими видами державної економічної політики; узгодженість державних інститутів з ринковими та громадськими; рівень довіри між державними, підприємницькими та громадськими інституціями; спроможність інститутів до узгодженого реагування і трансформації як у межах інституційної підсистеми, так і системи загалом.

В контексті надання структурним перетворенням національної економіки чіткої цілеорієнтації відповідно до вимог розвитку суспільної системи визначальною є роль державних інститутів. Держава як інститут, що супроводжує людство протягом його історії, відіграє якнайважливішу роль у забезпеченні життєдіяльності суспільства, спрямовуючи розвиток всіх його сфер в напрямі реалізації інтегрованих суспільних потреб через безпосередню участь у виробленні та реалізації взаємопов'язаних політичних, правових, економічних, соціальних, культурних, ідеологічних інститутів, що відповідно формують політичну, правову, економічну, соціальну, культурну, ідеологічну інституційні площини.

З огляду на довгостроковий характер, комплексність та масштабність цілеспрямованих структурних перетворень одним із основних критеріїв оцінювання інститутів, що їх визначають, має бути орієнтація останніх на забезпечення стратегічної спрямованості діяльності

суб'єктів господарювання через формування стабільних, сприятливих умов їхнього розвитку на базі врахування і узгодження економічних інтересів. Це виводить на перший план значимість забезпечення послідовної, виваженої, державної структурної політики, що має ґрунтуватись на результатах інституційного аналізу щодо визначення спроможності трендів розвитку її інституційного забезпечення спрямовувати траєкторію структурної трансформації у русло досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни та формування готовності національної економіки реагувати на виклики, які постануть у майбутньому.

В цьому зв'язку важливим аспектом розгляду інституційного забезпечення структурних перетворень є його аналіз за такими двома підходами до здійснення інституційних змін: конструктивних, що передбачає свідоме конструювання політичної й економічної організації за допомогою стратегічного планування і встановлення чітких пріоритетів; та компромісним, що базується на спонтанних ситуативних інституційних підходах вирішення проблем розвитку економіки [164, с. 15]. При аналізі інституційного забезпечення структурних перетворень кризь призму конструктивного підходу на першочергову увагу заслугує розгляд політико-правової інституційної системи, відправна роль у формуванні якої належить державним інститутам. З огляду на вищеподане слушним є певне застереження науковців, що неефективна економічна політика може зруйнувати поточну інституційну структуру й звужити потенційну спроможність продуктивних змін [307, с. 17].

Структурна розбалансованість та низький рівень ефективності економіки України є наслідком того, що інституційне забезпечення структурних перетворень впродовж історії української незалежності формувалось без чіткої, послідовної структурної політики держави як базового політичного інституту цілеспрямованого структурного удосконалення національної економічної системи, без врахування в процесі вироблення механізмів структурного регулювання засад стратегічного управління, зорієнтованих на здійснення стратегічного прориву шляхом запровадження підходу «від майбутнього до теперішнього», а не «від минулого до майбутнього», з акцентуванням уваги на фрагментарних поточних цілях структурної корекції без належної діагностики їхньої актуальності щодо поетапного досягнення стратегічних цілей. Незважаючи на те, що, починаючи з 1995 р., в Україні було розроблено п'ять проектів програми структурної перебудови економіки, через політичну нестабільність, часту зміну урядів та структури центральних

органів виконавчої влади, порушення принципу наступності та забезпечення інституційної пам'яті у діяльності владних інституцій різних рівнів нормативного документа, який дав би змогу перейти від фрагментарних часткових заходів щодо структурної корекції економіки до її системного, комплексного структурного реформування так і не було прийнято.

І хоча органи державної влади реагували на критичні ситуації та загострення структурних проблем в різних сферах і галузях, територіальних системах національної економіки шляхом їхнього часткового реформування через вироблення й реалізацію стратегій, концепцій, програм, але за відсутності механізмів їхньої узгодженої координації та спрямування на досягнення стратегічних цілей реалізації структурних реформ це не дало змоги вплинути на покращення структурних характеристик вітчизняної економіки. Через політичну нестабільність, поглиблення системної кризи в Україні, що актуалізували необхідність вироблення інноваційних державно-управлінських рішень, з одного боку, та порушення логіки реформ, коли адміністративна реформа реалізувалась без прив'язки до цілей реформування економічної та соціальної сфер – з іншого, склалась ситуація, за якої політичні інститути практично не забезпечили реалізації своїх основних функцій щодо обґрунтованого, об'єктивного визначення цілей структурного реформування економіки та координації функціонування економічних суб'єктів з метою забезпечення їхньої реалізації.

За таких умов інституційне середовище структурних трансформацій національної економіки формується з порушенням логічної послідовності, яка охоплює цілевизначення, цілеформування і цілереалізацію. Інституційне середовище структурних трансформацій національної економіки забезпечує певною мірою функцію цілереалізації без належного інституційного забезпечення функцій цілевизначення і цілеформування. При цьому спостерігається неузгодженість інститутів, їхня слабка взаємодія та адаптація до умов функціонування національної економіки, що надає структурним змінам характеру стихійних структурних зрушень [305, с. 175].

Інституційна незакріпленість стратегічних орієнтирів структурного реформування економіки України за наявності значних структурних диспропорцій в умовах посилення внутрішніх і зовнішніх кризових явищ та розгортання військового конфлікту на Сході України, який став причиною виведення з обігу значної частини економічного потенціалу країни, стала серйозною загрозою цілісності національної

економічної системи. А порушення цілісності економічної системи, як зазначають науковці [73, с. 65], зумовлює формування в економіці замість повноцінних інституціональних структур різних корпоративних утворень – її поступове перетворення в сукупність галузевих та регіональних «анклавів», формування економіки з олігархічною малоефективною структурою.

Стратегічні цілі, на досягнення яких мали би бути орієнтовані структурні перетворення вітчизняної економіки, певною мірою окреслені у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленій Указом Президента України від 12 січня 2015 р. [303], мета якої – впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід країни на провідні позиції у світі через окреслення таких векторів руху: розвитку – забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та підвищення стандартів життя; безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності; відповідальності – забезпечення гарантій громадянам для доступу до високоякісних послуг, посилення відповідальності територіальних громад; гордості – забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу.

Стратегія передбачає в рамках названих чотирьох векторів руху реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави, серед яких першочерговими, які мали б створити сприятливе інституційне середовище для структурних перетворень в найближчій перспективі, визначено: реформу системи національної безпеки та оборони; оновлення влади та антикорупційну реформу; судову реформу; реформу правоохоронної системи; децентралізацію та реформу державного управління; дерегуляцію та розвиток підприємництва; реформу системи охорони здоров'я; податкову реформу; програму енергонезалежності; програму популяризації України у світі та просування інтересів країни у світовому інформаційному просторі.

Стратегією передбачено такі показники оцінювання якості її виконання: 1) вихід України на рівень країн, які перебувають на перших 30 позиціях за рейтингом Світового банку «Doing Business»; досягнення кредитного рейтингу України – Рейтингу за зобов'язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and poors – не нижче інвестиційної категорії «BBB»; входження України до 40 кращих держав світу за глобальним індексом конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній Економічний Форум (WEF); підвищення до 16000 дол. США валового внутрішнього продукту (за паритетом купі-

вельної спроможності) у розрахунку на одну особу; залучення прямих іноземних інвестицій за період 2015–2020 рр., за даними Світового банку, має дорівнювати понад 40 млрд. дол. США [303].

Такий комплексний підхід до проведення реформ започаткував нову філософію здійснення модернізації суспільства, окремих його сфер, діяльності владних структур, вирішення масштабних проблем соціально-економічного розвитку на всіх рівнях державно-управлінської ієрархії, в т. ч. і структурної збалансованості економіки, і створює передумови для усунення наявних інституційних прогалин та формування системи інституційного забезпечення, яка б передбачала нову якість інститутів та інституцій, здатних задіяти адаптивні управлінські механізми на основі: чіткого окреслення базових орієнтирів; запровадження узгоджувальних процедур по вертикалі і по горизонталі; прагнення до пошуку компромісу національних, регіональних, місцевих інтересів; залучення всіх видів потенціалу (в т. ч. управлінською та соціальною); об'єднання зусиль влади, громадянського суспільства, бізнесу. Слід зауважити, що з метою забезпечення об'єктивізації, узгодження та підсилення синергетичного ефекту цілей і заходів, задекларованих Стратегією реформ та програм, в напрямі усунення структурних диспропорцій та створення сприятливих інституційних передумов удосконалення структури національної економіки очевидною є необхідність доповнення переліку програм програмою структурної перебудови економіки України, яка б відігравала інтегруючу функцію. Без належного виконання цієї функції значно посилюються ризики поверховості і частковості, а отже, і низької ефективності структурного реформування.

З огляду на правотворчу функцію держави державні інститути відіграють визначальну роль в структуруванні економіки через прийняття і забезпечення виконання законодавчо-нормативних актів. Формування багатоаспектних структурних характеристик національної економіки відбувається під впливом складових системи законодавчо-нормативного забезпечення регулювання економіки. До базових складових цієї системи належать такі блоки у законодавчо-нормативних актах: законодавство з питань розвитку підприємництва і власності; інвестиційне законодавство; інноваційне законодавство; податкове законодавство; законодавство з питань розвитку інфраструктури; банківське законодавство; з питань розвитку територій; з питань зовнішньоекономічної діяльності; з питань розвитку фінансової системи; з питань соціального розвитку; законодавство про публічне управління.

Незважаючи на загальну сформованість в Україні правової бази, яка регламентує процеси структурних перетворень в національній економіці, вона не забезпечує належного їхнього спрямування на досягнення цілей суспільного розвитку та встановлення структурних пропорцій, зорієнтованих на випереджаючий розвиток. Серед основних проблем законодавчого забезпечення, що зумовили формування правового інституційного бар'єру, слід виокремити: недостатню відпрацьованість механізмів реалізації законодавчих актів відповідно до чіткої цільової стимулюючої орієнтації; неналежний рівень узгодженості правових актів щодо досягнення стратегічних цілей структурного реформування через законодавчу незакріпленість його пріоритетів; наявність суперечностей між положеннями правових актів та реальними економічними й соціальними умовами їхньої реалізації, що є перешкодою для ефективного залучення і розвитку економічного потенціалу в напрямі удосконалення структури економіки; неналежне виконання положень законодавства; відсутність стратегічних програмних документів, які б закріплювали цілі та механізми реалізації структурних перетворень (наприклад, на рівні проекту тривалий проміжок часу залишається Стратегія інноваційного розвитку України, Стратегія розвитку високотехнологічних галузей); недостатню узгодженість законодавчо-нормативних актів щодо забезпечення комплексного вирішення структурних проблем економіки; неналежну скоординованість діяльності органів влади в питаннях вирішення структурних проблем та реалізації завдань структурного оновлення економіки.

До базових інституційних умов розвитку і структурування національної економіки належить захист прав власності. За рейтингом Міжнародного індексу захисту прав власності (The International Property Right Index), який розраховує Міжнародна спілка прав власності (The Property Rights Alliance) і вимірює досягнення країн щодо стану і ефективності захисту прав власності в трьох основних категоріях: 1) правове і політичне середовище – незалежність судової системи і неупередженість судів, верховенство закону, політична стабільність, рівень корупції; 2) права на фізичну власність – захист фізичних прав власності, реєстрація власності, доступність позик; 3) права на інтелектуальну власність – захист інтелектуальних прав власності, захист патентного права, рівень «піратства», Україна у 2011–2015 рр. належить до групи країн, що мають наднизькі показники захищеності за цими трьома категоріями, зокрема це 20% країн світу, що є переважно най-

біднішими. Посівши у 2015 р. 116 місце серед 128 країн світу, Україна за інтегрованим показником захисту прав власності перебуває серед таких країн, як Нікарагуа, Ліван, Мадагаскар, Албанія, Чад, Мавританія [383]. Низький рівень захисту прав власності в Україні є одним з основних інституційних бар'єрів залучення і використання іноземних та вітчизняних інвестицій для реалізації стратегічних планів і програм розвитку як окремих секторів, сфер діяльності, так і економіки загалом, що не дає змоги перевести структурні трансформації з розряду структурної корекції в розряд структурної перебудови національної економічної системи.

Роль держави у наданні цілеорієнтації структурним трансформаціям національної економіки через застосування важелів економічного стимулювання і формування умов реалізації інтересів учасників економічних процесів зумовлює необхідність акцентування уваги на аналізі економічних інститутів. Економічні інститути – це своєрідні інструменти реалізації економічних стимулів, які, як зазначає С. Степаненко [296, с. 273], є одним із важливих елементів практичної організації взаємодії економічних суб'єктів, важливою ланкою формування рушійних сил функціонування економічних організацій та економічної системи. В цьому зв'язку перед інституційним аналізом постає першочергове завдання щодо діагностики дієвості економічних інститутів активізувати діяльність і розвиток економічних агентів за напрямками, які б забезпечували передумови формування прогресивної структури економіки постіндустріального суспільства. Значимість такої постановки завдання впливає із сутності економічних інститутів, яка полягає у їхній прив'язці до обслуговування певної діяльності та орієнтації на формування імпульсів до розвитку при взаємозв'язку з економічними суб'єктами.

Середовище і виклики економіці постіндустріального суспільства зумовили парадигмальну модифікацію моделі економічного зростання, висунувши на передній план такі його чинники: 1) інститути; 2) інновації; 3) інформаційні технології; 4) інтелектуальний капітал. Така структура моделі економічного зростання задає напрями інституційного аналізу щодо діагностування ефективності державних економічних інститутів в контексті забезпечення структурної модернізації економіки через сприяння розвитку інновацій, інформаційних технологій, інтелектуального капіталу.

Економічні інститути, що задають такий вектор структурних трансформацій, підпадають під категорію інститутів розвитку, які у науковій

літературі [273, с. 32] розглядаються як такі, що сприяють розподілу ресурсів для переваги проекту з формування нового потенціалу економічного зростання через активне залучення інвестицій в соціальну й інженерну інфраструктуру, галузі динамічного розвитку і людський капітал, а також створення нових технологій і сприяння підвищенню конкурентоздатності бізнесу.

Економічні інститути розвитку виробляються і реалізуються державою в рамках інноваційної, інституційної, науково-технічної, соціальної політики, що актуалізує питання забезпечення належного погодження останніх з структурною політикою держави. До підсистеми економічних інститутів розвитку як складової інституційного середовища цілеспрямованого структурного оновлення економіки належать інститути оподаткування, кредитування, власності, бюджетного регулювання, ціноутворення, страхування, державного замовлення, основою змістовної орієнтації яких є важелі реалізації регулюючо-стимулюючої функції щодо: активізації діяльності суб'єктів господарювання та її інноваційної складової, розвитку конкурентного середовища, інноваційних процесів у секторах і видах діяльності національної економіки, реалізації пріоритетів науково-технічного розвитку; забезпечення виробництва й поширення знань та стимулювання процесу їхнього засвоєння; формування передумов розвитку інтелектуального капіталу.

Загальну картину результативності економічних інститутів структурування національної економіки відображають показники динаміки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності як базових елементів структури економічної системи та показники розвитку їхньої інноваційної діяльності як індикатор вектора структурних трансформацій.

Показники динаміки кількості підприємницьких структур та зайнятості в них упродовж 2010–2015 рр. (табл. 3.1, 3.2) свідчать про складність загальних інституційних умов розвитку бізнесу. У 2015 р. порівняно з 2010 р. було зменшення кількості підприємств всіх розмірних груп та кількості фізичних осіб-підприємців. Найбільшу адаптивність до ускладнення загальних умов функціонування мали мікропідприємства. Однак чітка тенденція до скорочення кількості зайнятих на мікропідприємствах та наявність ситуації, коли вивільнені з великих, середніх та малих підприємств не знаходять прикладання свого потенціалу в мікропідприємствах та самозайнятості, свідчить про відсутність сприятливих умов структурного збалансування економіки та пасивну позицію державних інститутів щодо їхнього формування.

Таблиця 3.1

**Динаміка кількості суб'єктів господарювання в Україні
у 2010–2015 рр., одиниць¹**

Роки	Усього	в тому числі					фізичні особи-підприємці
		підприємства					
		великі	середні	малі	мікро-		
2010	2183928	586	20983	56797	300445	1805118	
2011	1701620	659	20753	58468	295815	1325925	
2012	1600127	698	20189	57587	286461	1235192	
2013	1722070	659	18859	55332	318477	1328743	
2014	1932161	497	15906	45676	278922	1591160	
2015	1974318	423	15203	43575	284241	1630878	
2015 до 2010, %	90,4	72,2	72,5	76,7	94,6	90,3	

¹ Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця 3.2

**Динаміка зайнятих у підприємницьких структурах
різних розмірних груп в Україні у 2010–2015 рр., тис. осіб¹**

Роки	Усього	В тому числі					фізичні особи-підприємці
		підприємства					
		великі	середні	малі	мікро-		
2010	10772,7	2400,3	3393,3	1332,0	832,6	2814,5	
2011	10164,5	2449,0	3252,6	1302,6	788,9	2371,4	
2012	9957,6	2484,2	3144,2	1263,1	788,2	2277,9	
2013	9729,1	2383,7	3012,1	1215,4	795,3	2322,6	
2014	8796,7	1915,1	2696,5	963,4	723,5	2498,2	
2015	8180,0	1708,6	2604,7	885,0	691,4	2290,3	
2015 до 2010, %	75,9	71,2	76,8	66,4	83,0	81,4	

¹ Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Низькою є ефективність державних економічних інститутів щодо стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів господарювання як базової умови інноваційно структурної модернізації економіки. Так, тільки 15,2% промислових підприємств впроваджували інновації у 2015 р. (табл. 3.3), тоді як в Європейському Союзі їхня частка перевищує 50%. Упродовж 2000–2015 рр. визначилась чітка негативна тенденція до

зменшення питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової з 9,4% у 2000 р. до 1,4% у 2015 р. Так, економічні інститути податкового стимулювання, пільгового кредитування інноваційної діяльності, державного замовлення на поставку інноваційної продукції, які дали б змогу розширити ресурсні можливості суб'єктів господарювання і використати їх для підвищення інноваційної активності, розвинуті дуже слабо, що унеможлиблює перехід до інноваційної моделі розвитку.

Таблиця 3.3

Впровадження інновацій на промислових підприємствах України у 2000–2015 рр.¹

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	Впроваджено виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	15323	9,4
2001	14,3	1421	19484	6,8
2002	14,6	1142	22847	7,0
2003	11,5	1482	7416	5,6
2004	10,0	1727	3978	5,8
2005	8,2	1808	3152	6,5
2006	10,0	1145	2408	6,7
2007	11,5	1419	2526	6,7
2008	10,8	1647	2446	5,9
2009	10,7	1893	2685	4,8
2010	11,5	2043	2408	3,8
2011	12,8	2510	3238	3,8
2012	13,6	2188	3403	3,3
2013	13,6	1576	3138	3,3
2014	12,1	1743	3661	2,5
2015	15,2	1217	3136	1,4

¹ Наведено за: Впровадження інновацій на промислових підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Значним потенціалом впливу на структурні перетворення економіки володіє інститут оподаткування, однак його використання в конструктивному аспекті є обмеженим через складність, непередбачуваність і неефективність податкової системи, що виявляється у

складності процесу адміністрування податків, слабкій дієвості їхньої стимулюючої функції, збільшенні податкового навантаження на бізнес. На підвищення ефективності інституту оподаткування зорієнтована податкова реформа, частковими результатами якої є скорочення кількості податків та зборів, запровадження прогресивної шкали оподаткування фізосіб, електронне адміністрування ПДВ, зміни щодо трансфертного ціноутворення і яка в подальшому на засадах наукової обґрунтованості та комплексності має забезпечити ефективність податкового регулювання економіки. При цьому особливо значимими є завдання щодо вироблення загального механізму податкового стимулювання економіки, який би об'єктивізував підґрунтя її детінізації, забезпечив рівні й справедливі умови для всіх, сприяв активізації інвестиційно-інноваційних процесів і заклав базові передумови для структурного збалансування економіки.

Кризові явища в національній економіці, знецінення національної валюти та системна банківська криза звузили вплив інституту кредитування на структурні перетворення до критичної межі, яка є дотичною до аспектів національної безпеки. Реалізацію функцій інституту кредитування здебільшого забезпечує банківська система, однак, знаходячись в системній кризі, вона позбавлена можливостей надання довгострокових кредитів на реалізацію цілей структурної перебудови економіки і зорієнтована на платіжне обслуговування економічних агентів та їхнє короткострокове кредитування. З початку 2014 р. визначилась негативна тенденція до скорочення обсягів кредитування економіки. Так, на початок 2016 р. обсяг кредитів, наданих банками України, був 713,974 млрд. грн., що на 85,254 млрд. грн. менше, ніж у 2014 р. [142]. Через високий рівень інфляції та облікової ставки Національного банку України значно зросла вартість кредитних ресурсів, що зумовило їхню недоступність для малого і середнього бізнесу. Не сприяє структурному оновленню національної економіки структура кредитів, в якій на 1.01.2016 р. 33,73% становило кредитування оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів; 24,66% – переробної промисловості; 9,56% – операцій з нерухомим майном; 6,15% – сільського, лісового та рибного господарства; 5,75% – будівництва; 5,7% – професійної, наукової та технічної діяльності; 4,61% – транспорту, складського господарства, пошти та кур'єрської діяльності; 3,99% – постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря; 5,85% – інших видів економічної діяльності [302].

За цих умов перед державою постає завдання щодо розвитку інституту кредитування в напрямі забезпечення ним ефективного перерозподілу капіталу для ресурсного забезпечення інноваційно-структурного удосконалення національної економіки відповідно до викликів четвертої промислової революції та постіндустріального поступу. Комплексний підхід до вирішення такого завдання потребує вироблення державою дієвих механізмів регулювання фінансової системи, спрямованих на: забезпечення доступності кредитних ресурсів для економічних агентів через зниження їхньої вартості на основі посилення ролі облікової ставки, стимулювання збільшення обсягів ресурсів для довгострокового кредитування, розвитку конкурентного ринку банківських послуг; стимулювання фінансових інституцій щодо кредитування високотехнологічного виробництва, масштабних інноваційних проектів, венчурного підприємництва через запровадження механізмів їхньою пільгового оподаткування; забезпечення стабільності фінансового ринку на основі удосконалення антимонопольного регулювання банківської системи, розвиток державних банків як банків кредитування пріоритетів структурної перебудови економіки.

До економічних інститутів, які держава використовує для здійснення прямого впливу на процеси соціально-економічного розвитку і структурування економіки, належить бюджетне регулювання, інструментарієм якого є державний бюджет та бюджети всіх рівнів, державні видатки, державні інвестиції, державні замовлення. Інститут бюджетного регулювання забезпечує структуризацію економіки, трансформуючи її відтворювальну, галузеву, секторальну, соціальну, регіональну структуру в процесі реалізації таких функцій: перерозподіл доходів бюджету при формуванні структури видатків; доповнення сукупного попиту через соціальні трансферти; дотування підприємств, які об'єктивно є збитковими; вирівнювання доходів і видатків бюджетів різних рівнів через міжбюджетні трансферти.

Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчить, що ефективне використання потенціалу інституту бюджетного регулювання для структурного збалансування економіки і забезпечення на цій основі економічного зростання та сталого розвитку знаходиться в площині вирішення таких основних завдань: 1) оптимізація обсягу і структури державних витрат; 2) забезпечення ефективного використання бюджетних ресурсів.

Умови для вирішення першого завдання в Україні є дуже складними, оскільки загострення системної кризи, значні обсяги державного боргу, зростання державних видатків, посилення зовнішнього тиску з боку Міжнародного валютного фонду потребують виваженого підходу до вста-

новлення такого рівня державного перерозподілу ресурсів, який дав би змогу балансувати між можливостями задіяти важелі формування точок зростання, забезпечення соціального розвитку, стабільного економічного зростання, національної економічної безпеки, з одного боку, та уникнути загроз тінізації економіки через високий рівень оподаткування доходів, зниження стимулів до підприємницької діяльності, посилення лобістських впливів неформальних структур, послаблення гнучкості при виробленні й реалізації управлінських механізмів – з іншого.

Подолання структурної кризи економіки України на основі комплексної активізації імпульсів структурного оновлення і здійснення структурного прориву вбачається не тільки в оптимізації обсягів державних витрат, в т. ч. бюджетних, як на цьому наполягають зовнішні кредитори, а в підвищенні ефективності управління бюджетними видатками на основі запровадження дієвих механізмів взаємодоповнення державних і ринкових важелів регулювання.

Упродовж 2010–2015 рр. частка видатків Зведеного бюджету України у ВВП в середньому дорівнювала 34,0% (табл. 3.4), що свідчить про високий рівень перерозподілу ВВП через державні ресурси, який дав державі змогу задіяти важелі ситуаційного реагування на ускладнення соціально-економічної ситуації в країні, однак це не створило підґрунтя для активізації процесів структурної перебудови економіки.

Таблиця 3.4

**Видатки Зведеного бюджету України та їхня частка у ВВП
у 2010–2015 рр.¹**

	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП, млн. грн.	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544
Видатки зведеного бюджету, млн. грн.	377842,8	416853,6	492454,7	505843,8	523125,7	679871,4
Частка видатків зведеного бюджету у ВВП, %	35,0	32,1	35,1	34,5	33,0	34,2

¹ Основні соціально-економічні показники : Статистичний щорічник України за 2015 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. –С. 25. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

В структурі видатків Зведеного бюджету України протягом 2010–2015 рр. найбільшу частку займали видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення. В 2015 р. вони були 25,9% при скороченні порівняно з 2010 р. на 1,8 п. п. (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Структура видатків Зведеного бюджету України
за функціональною класифікацією у 2010–2015 рр., (%)¹**

	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Видатки, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Загальнодержавні функції, у тому числі	11,9	12,0	11,1	12,2	14,7	17,3
у тому числі обслуговування боргу	4,3	5,7	5,1	6,6	9,4	12,7
Оборона	3,0	3,2	2,9	2,9	5,2	7,7
Громадський порядок, безпека та судова влада	7,6	7,8	7,4	7,8	8,6	8,1
Економічна діяльність	11,6	13,7	12,7	10,0	8,3	8,3
Охорона навколишнього природного середовища	0,8	0,9	1,1	1,1	0,7	0,8
Житлово-комунальне господарство	1,4	2,1	4,1	1,5	3,4	2,3
Охорона здоров'я	11,8	11,7	11,9	12,2	10,9	10,4
Духовний та фізичний розвиток	3,1	2,6	2,8	2,7	2,6	2,4
Освіта	21,1	20,7	20,6	20,9	19,1	16,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення	27,7	25,3	25,4	28,7	26,4	25,9

¹ Наведено за: Зведений бюджет України : Статистичний щорічник України за 2015 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – С. 228. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Упродовж 2010–2015 рр. спостерігалась чітка тенденція до зростання державних видатків на: обслуговування боргу з 4,3% у 2010 р. до 12,7% у 2015 р.; оборону – відповідно з 3,0% до 7,7%. При цьому обсяг видатків, через які б держава могла надати імпульс структурному оновленню економіки та створити потенціал для структурної перебудови, суттєво зменшився. Це передусім стосується видатків на економічну діяльність, частка яких скоротилась з 11,6% у 2010 р. до 8,3% у 2015 р., та освіти, частка яких у 2015 р. була 16,8%, що на 4,3% менше, ніж в 2010 р. Це є наслідком того, що бюджетна політика досі не стала в Україні механізмом реалізації державної стратегії у сфері структурних реформ [19].

Розширення можливостей інституту бюджетного регулювання структурних перетворень значною мірою залежить від запровадження механізмів підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів. В цьому зв'язку на особливу увагу заслуговують питання, пов'язані із: реформуванням галузей соціальної сфери, оптимізацією мережі їхніх закладів; об'єктивізацією пріоритетів та удосконаленням форм

державного стимулювання видів економічної діяльності; наданням переваги формам фінансової підтримки, спроможним забезпечити ефективне використання державних ресурсів (бюджетному кредитуванню, державному замовленню, фінансуванню проектів на засадах державно-приватного партнерства); збільшенням частки капітальних видатків та підвищенням стратегічної орієнтації бюджетного фінансування; забезпеченням адресності надання соціальних трансфертів; використанням можливостей, що формуються в процесі бюджетної децентралізації, для структурного збалансування регіонального розвитку.

Реалізуючи системний підхід до здійснення інституційного аналізу структурної трансформації економіки, паралельно з інститутами розвитку, що базуються на важелях економічного впливу, доцільно розглядати інститути розвитку, зорієнтовані на організаційну, інформаційну, консультативну підтримку формування й використання потенціалу суб'єктів підприємницької діяльності, а також інститут адміністративного регулювання економіки.

Одним з складних і визначальних моментів у формуванні ефективного інституційного середовища функціонування економіки та її розвитку на основі структурного удосконалення є вироблення оптимального за структурою і механізмами реалізації інституту адміністративного регулювання, який би приводив функціонування суб'єктів господарювання у відповідність до суспільних інтересів, з одного боку, і не звужував можливості вияву підприємницької ініціативи й мобільності – з іншого.

Дуже хитка межа у використанні важелів адміністративного регулювання – квотування, ліцензування, сертифікації, державної експертизи, дозволів, норм і стандартів, державної реєстрації, коли через недосконалість механізмів застосування вони набувають характеристик адміністративних бар'єрів функціонування й розвитку підприємництва, актуалізує необхідність посиленої уваги до їхньої діагностики. В науковій літературі [319, с. 23] адміністративні бар'єри розглядаються як правозабезпечені обмеження на певні види господарської діяльності, а також встановлення державними органами обов'язкових правил її ведення, виконання яких пов'язане з істотними затратами для підприємців. Ю. Росецька [270], Г. Филюк [319] поділяють адміністративні бар'єри на такі групи: 1) бар'єри, що регулюють доступ до ресурсів і прав власності на них (реєстрація суб'єкта господарювання, зміна його статусу тощо); 2) бар'єри, що регулюють здобуття прав на ведення господарської діяльності (ліцензування, сертифікація, дозвільна сис-

тема, реєстрація товарних знаків, нормативні вимоги); 3) бар'єри, що передбачають контроль за господарською діяльністю підприємства (перевірки, санкції за порушення, державна підтримка, погодження). Вказуючи на значимість групування адміністративних бар'єрів для системності інституційного аналізу, слід зауважити, що для розуміння їхньої сутності і вироблення підходів щодо запобігання й усунення коректніше говорити не про «бар'єри, що регулюють і передбачають», а про бар'єри, що виникають через недосконалість механізмів вироблення (при неналежному узгодженні приватних та суспільних інтересів, неналежній об'єктивізації) та застосування (складність і непрозорість процедур) адміністративних інститутів.

Скасування адміністративних бар'єрів, створення вільних умов для розвитку підприємництва і забезпечення економічного зростання та зменшення рівня корупції є основною метою дерегуляції господарської діяльності, що здійснюється в межах державної регуляторної політики. Однак за певних досягнень у питаннях дерегуляції розвитку підприємництва, що виявились у: скороченні кількості дозвільних документів; зменшенні кількості видів діяльності, що підлягають ліцензуванню; удосконаленні порядку ліцензування, спрощенні видачі ліцензій; обмеженні переліку товарів, що підлягають обов'язковій сертифікації; спрощенні порядку відкриття бізнесу, а також удосконаленні механізму надання адміністративних послуг, залишаються проблеми, які нівелюють ефект регулюючої функції адміністративних інститутів. З огляду на проведені дослідження до таких проблем належать: неузгоджена діяльність органів державного ринкового нагляду та значний простір для вияву суб'єктивізму в їхній діяльності через недостатню регламентацію останньої; значне навантаження на суб'єктів господарювання різними видами перевірок; неоднозначність і суперечливість вимог, що висуваються до підприємців для одержання дозвільних документів. Україні не вдалося домогтись формування системи адміністративних інститутів, які б відповідали визначеним Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» базовим регуляторним принципам, а саме: доцільності, адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності, прозорості та врахування громадської думки [228]. Дотримання перелічених принципів є критеріями аналізу інститутів адміністративного регулювання структурних трансформацій національної економіки, що дасть змогу сформувати об'єктивну інформаційно-аналітичну базу вироблення дієвих механізмів їхнього удосконалення як умови формування сприятливого

бізнес-середовища за такими базовими напрямками: започаткування і припинення підприємницької діяльності; здійснення підприємницької діяльності (посилення захисту прав інвесторів, реформування митних процедур, державний нагляд (контроль), захист економічної конкуренції, розвиток та підтримка підприємництва, технічне регулювання); надання адміністративних послуг тощо.

В сучасному суспільстві, яке прагне сповідувати принципи гуманності і справедливості, будь-який аспект функціонування й розвитку економічної системи та окремих її складових слід розглядати крізь призму взаємовпливу на соціальну сферу, соціальний розвиток, соціальні інститути, які, з одного боку є цілями, а з іншого – чинниками формування ресурсного потенціалу структурних трансформацій економіки. При цьому з особливою гостротою постають питання розвитку інститутів, що забезпечують соціальну ефективність та соціальну справедливість. В цьому контексті соціальна несправедливість виявляється у соціальній нерівності, коли економічні блага розподіляються нерівномірно [307, с. 21–22], що є інституційним бар'єром економічного розвитку, залучення економічного потенціалу до вирішення завдань структурного оновлення економіки. Оскільки поняття «соціальний інститут» є міждисциплінарним і використовується щодо різних аспектів суспільного життя, вважаємо за доцільне виокремлення в процесі інституціонального аналізу структурних трансформацій тих соціальних інститутів, які безпосередньо стосуються соціальної складової суспільної життєдіяльності.

Серед великого масиву соціальних інститутів структурної трансформації економіки на особливу увагу заслуговують ті, що є інтегрованим виявом формування й залучення складових соціального потенціалу суспільства – освітнього, інтелектуального, культурного – і відображають дієвість заходів держави щодо стабілізації політичної ситуації в країні, проведення ефективної соціальної політики та політики зайнятості, збільшення обсягів та підвищення ефективності соціальних інвестицій, покращення якості й доступності соціальних послуг. До таких, на нашу думку, слід насамперед зарахувати інститут середнього класу, який за умови належного рівня розвитку здатен, як свідчить досвід розвинутих зарубіжних країн, відігравати визначальну роль в процесах удосконалення структури економіки, забезпечуючи реалізацію таких функцій: формування доходів бюджетів через сплату податків; підвищення інвестиційної активності населення та створення привабливого інвестиційного клімату; соціальний контроль і соціальне посередництво; визначення характеру і структури споживчого ринку;

поширення знань, інформації й зниження на цій основі трансакційних витрат. О. Александрова [2] також наголошує, що класичному середньому класу властиві такі функції: зміцнює в суспільстві інтегративні процеси, є головним актором у становленні й розвитку соціального партнерства; приймає та задає моделі споживчої поведінки; впливає на ефективний розподіл, ієрархію та рівновагу економічної влади в суспільстві, що визначає доступ до ресурсів і структуру розподілу доходів; виступає джерелом відтворення кваліфікованої робочої сили; відтворює людський, культурний та соціальний капітал професіоналів і менеджерів; забезпечує стійкий технологічний і економічний прогрес; створює, освоює та поширює зразки соціокультурних й інноваційних поведінкових практик; інтелектуально забезпечує оптимальний розвиток суспільства. Перелічені функції середнього класу є підтвердженням його значних потенційних можливостей у формуванні інституційних меж прогресивних структурних зрушень національних економік. Необхідність зосередження особливої уваги на розвитку середнього класу зумовлена тим, що належність до нього дає змогу людині переорієнтувати свідомість від короткострокових інтересів на довгострокові інтереси особистого, а отже, суспільного розвитку. Адже, як слушно наголошує В. Сіденко [283, с. 9], без формування культури стратегічного мислення доволі складно сподіватися на досягнення вершин у галузі сучасних високих технологій і висування у провідні тенденції економіки та еволюції соціуму, характерні для XXI ст.

Як критерії визначення належності до середнього класу використовуються такі: матеріально-майновий стан; професійний статус; рівень освіти; активна громадянська позиція. Основним критерієм, відповідно до якого люди вважаються представниками середнього класу, є рівень доходу в розрахунку на душу населення, достатній не тільки для задоволення першочергових життєвих потреб, а й зростаючих. За даними швейцарського банку «Credit Suisse», сьогодні, щоб бути представником середнього класу, дорослій людині потрібно мати такі кошти: в Швейцарії – 72900 дол., в США – 50000 дол., в Китаї – не менше 28000 дол., в Польщі – близько 25000 дол., в Росії – 18000 дол., в Україні – 11258 дол. У 2015 р. у світі нараховувалось 664 млн. представників середнього класу, що дорівнює 14% від кількості дорослого населення. В Австралії до середнього класу належить 66% населення, в Італії і Японії – більше 55%, в США – 38%, в Китаї – 11%, в Індії – 3%. В Україні в 2015 р. до середнього класу належало 297000 осіб, що становило 0,83% від чисельності дорослого населення [352]. Це свідчить,

що процес формування в Україні середнього класу, який відповідав би за рівнем особистих доходів критеріям розвинених країн, перебуває на початковому рівні. За умов, коли за межею бідності, що відповідно до стандартів Організації Об'єднаних Націй встановлена на рівні 5 дол. на день, проживає більш як 80% населення України [84], феномен «середнього класу» позбавлений базових матеріальних ознак.

До причин, які стримують формування середнього класу в Україні і не дають можливості залучити його потенціал до формування інституційних умов удосконалення соціальної, секторальної, інституційної структури національної економіки, належать: наявний дисбаланс між високим рівнем освіти і високим рівнем доходів [280], який зумовлює ситуацію, коли володіння знаннями не гарантує одержання доходів, які були б достатні для належності до середнього класу; велика кількість людей, які наближаються до статусу середнього класу, отримує значну частину доходів без реєстрації і не сплачує податки [163]; обмеження економічної свободи через незахищеність прав власності (у т. ч. інтелектуальної), а саме економічна свобода, за визначенням, є базовою для інших свобод [279, с. 4]. Подолання суперечливих тенденцій формування середнього класу з метою перетворення його у дієвий інструмент інституційного забезпечення динамічного, соціально й інноваційно орієнтованого структурного оновлення вітчизняної економіки актуалізує необхідність проведення системної державної політики розвитку середнього класу в Україні.

Складність структурних проблем сучасного етапу функціонування і розвитку економіки України зумовлює необхідності посилення консолідуючої ролі держави щодо залучення потенціалу всіх елементів суспільної системи до вироблення й реалізації економічного прориву на основі використання ідеологічного інституту.

Кожен народ, кожна нація, кожна держава, щоб зберегти себе, мусять мати ідеологію, тобто сукупність ідей, ідеалів, цілей, що виражали б глибинні основи їхнього життя, корінні інтереси і скріплювали їх, інтегруючи народ і державу, поєднуючи загальнолюдські та національні цінності [172, с. 201]. Економічна складова загальнонаціональної ідеології в Україні залишається недостатньо чітко сформульованою, і в напрямі усунення цієї великої інституційної прогалини важливим є невідкладне вироблення і донесення до громадськості та бізнесової спільноти таких важливих ідеологічних аспектів: обґрунтованих орієнтирів внутрішньої і зовнішньої економічної політики та способів й методів, якими держава передбачає забезпечувати їхнє

досягнення; сутності та логіки структурного реформування – чим зумовлена необхідність його здійснення, які цілі доцільно реалізувати і яка поетапність їхнього досягнення, якими методами та із залученням яких ресурсів передбачається проводити реформи; засад досягнення компромісу інтересів держави, бізнесу, громадянськості при реалізації цілей структурного реформування економіки; роз'яснення суті непопулярних загальнодержавних рішень з пролонгованим ефектом. Донесення до широкого загалу цих основних моментів, переконання в їхній значимості та одержання підтримки суспільних груп гіпотетично здатне створити передумови для об'єктивізації структурного реформування та залучення до його реалізації всіх суспільних елементів.

Загальне оцінювання якості функціонування державних інститутів структурного оновлення економіки дають змогу здійснити світові індикатори якості державного управління (Worldwide Governance Indicators) Світового банку. В методології дослідження використовують шість індексів, що відображають такі аспекти державного управління: 1) врахування думки населення і підзвітність державних органів (узагальнює показники, що відображають різні аспекти політичних процесів, громадянських свобод і політичних прав); 2) політична стабільність і відсутність насильства (індекс містить показники, що вимірюють стабільність державних інститутів, імовірність різких змін, зміну політичного курсу, дестабілізації і повалення уряду неконституційними методами або із застосуванням насилля); 3) ефективність роботи уряду (охоплює показники якості державних послуг, якості розробки і реалізації внутрішньої державної політики, рівня довіри до внутрішньої політики уряду, якості функціонування державного апарату і роботи державних службовців тощо); 4) якість законодавства (індекс-показники, що вимірюють здатність уряду формувати і реалізувати раціональну політику і правові акти, що допускають розвиток приватного сектору і сприяють його розвитку); 5) верховенство закону (індекс охоплює показники, що вимірюють ступінь впевненості різних суб'єктів у встановлених законодавчих нормах, а також дотримання ними цих норм); 6) боротьба з корупцією (індекс охоплює показники, що вимірюють сприйняття корупції в суспільстві, ступінь використання державної влади в корисних цілях, участі еліт в корупції, впливу корупції на розвиток економіки і т. ін.). Розрахунки Світовим банком індикаторів управління для України засвідчили низький рівень якості державного управління протягом останніх десяти років. Так, при оцінюванні управління впродовж 2005–2015 рр. за шкалою від –2,5 до +2,5 за всіма індикаторами були від'ємні зна-

чення. Якщо для оцінювання обрати індекс за шкалою від 0 до 100, то, за результатами досліджень Світового банку впродовж 2005–2015 рр. в Україні за жодним з індикаторів державного управління не було досягнуто 50% за показниками рейтингової шкали (табл. 3.6) [382]. Це свідчить, що функціонування державних інститутів тяжіє до бар'єрів, а не до створення прийнятних інституційних умов функціонування суспільної системи загалом та економіки зокрема.

Таблиця 3.6

Показники ефективності державного управління в Україні [382]

Індикатори	Роки	Оцінка управління від -2,5 до +2,5	Процентиль від 0 до 100
1. Врахування думки населення і підзвітність державних органів	2005	-0,21	41,35
	2010	0,13	46,45
	2015	-0,08	47,78
2. Політична стабільність і відсутність насильства	2005	-0,27	37,20
	2010	-0,02	45,50
	2015	-1,93	6,19
3. Ефективність роботи уряду	2005	-0,58	34,15
	2010	-0,75	25,36
	2015	-0,54	34,62
4. Якість законодавства	2005	-0,50	33,82
	2010	-0,52	33,97
	2015	-0,58	28,81
5. Верховенство закону	2005	-0,79	27,27
	2010	-0,81	24,64
	2015	-0,80	22,60
6. Боротьба з корупцією	2005	-0,69	29,76
	2010	-0,98	17,14
	2015	-0,98	14,90

Підсистема ринкових інститутів структурування національної економіки характеризується складною архітектонікою, до базових елементів якої належать: інститут власності, інститут підприємництва, інститут конкуренції, інститут ринкової інфраструктури, інститут ринкового ціноутворення.

Інститут власності, створюючи базові умови для діяльності та розвитку економічних агентів, через реалізацію права володіння, користування, розпорядження, забезпечує цим структурування національної економіки.

Розвиток інституту власності як складовий елемент інституційного середовища структурування національної економіки є відображенням тенденцій розподілу та використання, бар'єрів і можливостей формування та розвитку її ресурсного потенціалу. Вплив інституту власності на процеси реалізації цілей структурної політики й подолання структурних диспропорцій в економіці України виражається через такі основні аспекти: структурування власності національної економіки щодо суб'єктів, об'єктів, форм; формування структурних характеристик власності системоутворюючих секторів національної економіки та регіонів України; виявлення тенденцій та чинників трансформації власності; розвиток інтелектуальної власності; застосування механізмів управління різними формами власності (п. 3.4). Однак серед чинників, що формують бар'єри щодо ефективного використання інституту власності в напрямі вирішення назрілих структурних проблем національної економіки, найбільш впливовими є: низький рівень захисту прав будь-якої власності; значні витрати суб'єктів господарювання, пов'язані з реалізацією прав власності та їхнім гарантуванням; значна невизначеність речових прав власності (на початок 2017 р., за даними Фонду державного майна України, упорядкуванню підлягало 4,6 тис. юридичних осіб, які значаться в ЄДРПОУ, але їхня належність до сфери управління відповідним суб'єктом управління не підтверджена [92]); невідпрацьованість механізмів використання об'єктів різних форм власності в рамках реалізації спільних інвестиційних проектів та розподілу ризиків між суб'єктами управління; відсутність координації та контролю у використанні земельних ресурсів, угідь та розвитку міських і сільських територій; обмеженість управління корпоративними правами держави [204]. Через відсутність послідовної економічної політики в Україні поки що не вдалось сформувати цілісний структурований інститут власності, який базувався би на взаємодоповненні різних форм власності, відповідав вимогам побудови ефективної економічної системи на засадах сталого розвитку, виробляв здатність до саморозвитку і адаптивної трансформації відповідно до цілей й середовища функціонування національної економіки знаннєвого типу.

З розвитком інституту власності пов'язаний розвиток інституту підприємництва. Особлива його роль в структуруванні економіки визначається здатністю до вироблення інноваційних підходів щодо поєднання підприємницького потенціалу з іншими видами економічних ресурсів й забезпечення на цій основі запитів як агентів ринку, так і елементів суспільної системи, через насичення ринку необхідними товарами і послугами, створення нових робочих місць, вирішення соціальних проблем, формування здорової конкуренції, забезпечення стабільного функціонування економіки.

Вплив на економіку України світової економічної кризи та відсутність системних заходів щодо подолання її наслідків, ускладнення внутрішньої соціально-економічної ситуації, зменшення рівня життя більшої частини населення зумовили ситуацію, коли підприємницький сектор вибрав оборонну стратегію поведінки, зосередившись на збереженні своїх позицій у завойованій ринкових нішах, відклавши питання диверсифікації чи розширення, орієнтуючись здебільшого на поточні цілі та швидко окупність вкладеного капіталу, що призвело до консервації диспропорцій у всіх основних видах структури національної економіки та відсутності достатніх підприємницьких імпульсів для їхнього усунення. Це підтверджують раніше наведені дані щодо зменшення кількості суб'єктів господарювання за розмірними групами, чисельності зайнятих працівників, низької інноваційної активності підприємницького сектору.

Недостатньо повним є використання здатності малого і середнього підприємництва щодо реалізації функції каталізатора економічного зростання та рушійної сили структурної модернізації економіки. Згідно з даними Меморандуму Світового банку про економічний розвиток України від 2010 р. в нашій державі малі та середні підприємства створюють меншу кількість робочих місць, ніж в інших країнах Європи та регіону. У ньому також констатується, що коефіцієнт появи та зникнення компаній залишається низьким, поява та зникнення компаній не приводять до значного зростання продуктивності завдяки кращому розподілу ресурсів. Унаслідок цього спостерігається низький рівень ефективності розподілу ресурсів [316]. Така тенденція зберігалася впродовж 2010–2016 рр., що не сприяло структурному оновленню національної економіки і вирішенню на цій основі назрілих проблем соціально-економічного розвитку.

Стримуючими чинниками залучення потенціалу підприємництва до активізації позитивних структурних змін в національній економіці

є: недосконалість державної регуляторної політики та нестабільність законодавчо-нормативної бази функціонування і розвитку бізнесу; обмеженість фінансових ресурсів та складність доступу суб'єктів господарювання до кредитних ресурсів; складність процедур ведення господарської діяльності; низька готовність суб'єктів господарювання до реалізації ризикових інноваційних проектів; невідпрацьованість механізмів державно-приватного партнерства; низький рівень довіри бізнесу до влади та взаємодії між ними.

В Україні назріла необхідність застосування стратегічного підходу до формування умов залучення підприємництва до вирішення завдань структурного збалансування економіки на основі врахування специфіки проблем кожного з його сегментів – фізичних осіб-підприємців, мікропідприємств, малих, середніх, великих підприємств – та вироблення механізмів їхнього цільового регулювання, підтримки, стимулювання участі в реалізації проектів на засадах мережевого підходу, в рамках Стратегії розвитку підприємництва, узгодженої зі Стратегією структурної перебудови національної економіки.

Необхідність зосередження уваги на інституті конкуренції в процесі інституційного аналізу структурної трансформації економіки зумовлюється широкою сферою його впливу на інтереси держави (підвищення ефективного розподілу та використання суспільних ресурсів, рівня конкурентоспроможності національної економіки), інтереси агентів ринку (усунення або зниження бар'єрів вступу на товарні ринки та виходу з них, захист інтересів при укладанні комерційних угод), інтереси громадян (доступ до якісних товарів та послуг, підвищення рівня захисту прав споживачів, запобігання необґрунтованому підвищенню цін). Прогресивні структурні перетворення економіки безпосередньо пов'язані з ефективною конкуренцією – економічною конкуренцією, яка створює передумови для прискореного інноваційного розвитку, стимулювання підприємств до збільшення конкурентних переваг, удосконалення умов виробництва, підвищення його технологічного рівня, якості продукції, робіт, послуг, освоєння нових товарних ринків для збуту товарів із забезпеченням справедливого розподілу благ між виробниками та споживачами. В Україні не здійснюється аналіз розвитку економічної конкуренції на загальнодержавному рівні, а переважно окремих релевантних ринків, що не дає змоги системно оцінити її вплив на процеси відтворення та структурування національної економіки. Аналіз показників структурних передумов розвитку конкуренції в економіці України впродовж 2011–2016 рр. засвідчив тенденцію щодо їхнього погіршення (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Показники структурних передумов розвитку конкуренції
в економіці України [89; 90]**

Типи ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу в загальному обсязі виробництва (реалізації) за роками, %		
	на початок 2011 р.	на початок 2016 р.	Відхилення показника
Ринки без істотних структурних обмежень конкуренції	49,8	43,4	-6,4
Олігопольні ринки	15,4	13,6	-1,8
Ринки зі значними структурними обмеженнями передумов конкуренції	34,8	43,0	8,2

На початок 2016 р. в Україні на ринках зі значними структурними обмеженнями передумов конкуренції було реалізовано 43,0% продукції, що на 8,2% більше порівняно з 2011 р. Водночас на початок 2016 р. 43,4% продукції реалізовано суб'єктами господарювання, що діють на ринках, де структурні обмеження відсутні, а це на 6,4% менше, ніж на початок 2011 р. На 1,8% зменшилась частка підприємств, що на початок 2016 р. діяли на олігопольних ринках, і дорівнювала 13,6%. Переважання частки суб'єктів господарювання, що діють на ринках зі структурними обмеженнями конкуренції, звужує можливості підпорядкування економіки через її структурування цілям суспільного розвитку. Відповідно це актуалізує розгляд механізмів конкурентної політики держави, зорієнтованої на паралельний розвиток і захист конкуренції, як інструментарію усунення прогалин ринкового формування інституційного середовища удосконалення структурних характеристик національної економіки.

Нові можливості розвитку конкуренції та підвищення ефективності вирішення структурних проблем економіки пов'язуються з прийняттям у липні 2014 р. Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [226], який набуде чинності у серпні 2018 р. Забезпечуючи виконання зобов'язань України в межах Угоди про асоціацію з ЄС, цей документ зорієнтований на реалізацію конкурентних засад у сфері виділення державної допомоги, запровадження прозорих механізмів її надання, коли вона допустима і не зумовлює викривлення конкуренції, а також на ефективне використання бюджетних коштів.

Структурування економіки значно залежить від розвитку інституту ринкової інфраструктури, що охоплює сукупність підприємств, установ,

організацій, які забезпечують стабільний розвиток і функціонування ринкового механізму регулювання економіки, багаторівневе функціонування господарських взаємозв'язків, взаємодію агентів ринку, безперервний рух товарів, послуг, різних цінностей, робочої сили у різноманітних сферах суспільного відтворення. В складі ринкової інфраструктури функціонують такі її види: інформаційна, консультаційна, сервісна, торговельна, фінансова, посередницька, маркетингова, експертно-аналітична, кадрова, навчальна, аутсорсингова, інноваційна, юридична.

Забезпечуючи необхідні передумови для ефективного функціонування агентів ринку, ринкова інфраструктура спроможна надати динамізму й гнучкості національній економіці, сприяти формуванню такої її структури, яка дала б змогу адекватно реагувати на виклики, які постають перед розвитком постіндустріального суспільства в сучасних умовах. На сьогодні в Україні ні науковими колами, ні державними органами статистики не сформовано єдиного підходу до визначення змісту і складових ринкової інфраструктури, не вироблено методичних підходів щодо оцінювання їхнього розвитку та впливу на процеси структуризації національної економіки.

Проведені дослідження дали можливість ідентифікувати причини, що обмежують участь інфраструктурного потенціалу у формуванні передумов удосконалення структури національної економіки, а саме: переважання наслідуючого характеру розвитку ринкової інфраструктури щодо економічної системи перед випереджаючим, що не сприяє належним чином реалізації такої важливої управлінської функції, як цілеспрямованість структурних перетворень національної економіки; за значної взаємозалежності складових елементів ринкової інфраструктури наявність порушення збалансованості в їхньому розвитку та взаємозв'язку між ними; нерівний доступ суб'єктів господарювання до інфраструктурних послуг через наявність значних диспропорцій в регіональному розвитку ринкової інфраструктури, коли 35,9% від загальної кількості об'єктів інфраструктури сконцентровано в м. Києві, 7,2% – в Харківській області [3]; слабкий розвиток інноваційної інфраструктури, яка в умовах формування інноваційної моделі розвитку економічних систем має бути одним з основних інститутів розвитку, спроможних формувати центри зародження креативних ідей, правильно визначати нові вектори розвитку економіки, сприяти розвитку венчурного бізнесу; недостатня узгодженість функціонування й розвитку інфраструктурних установ різних видів діяльності на засадах кластерного підходу, що не забезпечує комплексне обслуговування ринкових агентів; не-

доступність послуг ринкової інфраструктури, зокрема фінансової, для суб'єктів малого і середнього підприємництва.

В системі інституту ринкової інфраструктури на детальний аналіз заслуговують фінансові інфраструктурні елементи, що дають змогу обмежити фінансові ризики в проведенні господарської діяльності та сформувати підґрунтя фінансових ринків. У сучасній економіці на фінансових ринках не тільки перетворюють заощадження в капітал і забезпечують ефективну алокацію останнього, а й збирають й переробляють великі масиви інформації для інвестиційних рішень, створюючи умови для моніторингу інвестиційних проектів і контролю за їхньою ефективністю [258, с. 17]. Ці моменти є вирішальними в процесах структуризації економіки. З огляду на розвинену мережу банківських установ в Україні доступ малих і середніх підприємств до фінансових ресурсів залишається обмеженим через такі причини: надмірно високі відсоткові ставки; доступ до кредитів ускладнюється постійним виведенням іноземних банків з вітчизняного ринку, посиленням післякризовим ухилянням від ризику, а також проблемними кредитами; кредитування є недостатнім через обмежений доступ до довгострокового фінансування; слабкорозвиненість ринків небанківських кредитних організацій та довгострокового капіталу [316]. У 2014–2015 рр. негативний вплив на фінансове забезпечення підприємницької діяльності мала політика Національного банку України з реформування фінансового сектору щодо злиття банків. За оцінками «Української кредитно-банківської спілки» [315], за реформування банківської системи України в 2014–2015 рр. 60 банків було віднесено до категорії неплатоспроможних, що зумовило загальні збитки бізнесу від втрати коштів, які зберігались на рахунках у збанкрутілих банках, на суму більше 65 млрд. грн., а це становило 25% від обсягу коштів юридичних осіб у банківській системі на 1 січня 2014 р. За таких умов процеси трансформації структури економіки виливаються у структурні міжсекторіальні дисбаланси і негативно впливають на економічний розвиток.

В умовах формування демократичної моделі управління структурного розвитку економіки визначається розвитком громадських інститутів – громадської ініціативи, громадської експертизи, громадського контролю, соціального діалогу, громадського лобіювання та інших виявів громадянської позиції, що реалізуються такими інституціями: спілки, організації, товариства, партії, рухи тощо. В цьому зв'язку заслуговує на підтримку позиція науковців [283, с. 8], що для успішного вирішення глибоких структурних проблем, що накопичилися в суспільстві, необ-

хідним є насамперед постійний і широкий за охопленням суспільний діалог, утворення на різних рівнях і в різних регіонах різноманітних недержавних організацій, у т. ч. бізнес-асоціацій підприємців, які стануть постійними форумами для узгодження позицій та провідниками відповідних перетворень в суспільстві.

Прагнучи посилити об'єктивізацію управління процесами соціально-економічного розвитку, громадські інститути орієнтуються на реалізацію завдань ефективного громадського представництва при виробленні, ухваленні та реалізації цілей економічного розвитку на рівні різних складових національної економіки та оптимального поєднання економічної і соціальної ефективності з врахуванням засад сталого розвитку в процесі структурного оновлення економіки. Вплив громадських інститутів на структурування економіки здійснюється за двома основними напрямками: 1) формування передумов для надання громадськими інституціями якісних соціальних послуг, створення робочих місць в громадському секторі, залучення в нього інвестицій і збільшення його частки у ВВП, участі в реалізації соціальних проектів та реалізації державного замовлення; 2) представлення, лобіювання, захист інтересів певних соціальних груп населення, організацій, бізнесових структур, що появляються в процесі здійснення економічної діяльності. Дієвість участі громадських інституцій у виробленні напрямів та способів структурного оновлення економіки значною мірою залежить від ефективності їхньої взаємодії в цих питаннях з органами державної влади та побудови партнерських відносин при виробленні механізмів цілеспрямованої структурної трансформації національної економіки. До 2014 р. в Україні спостерігалась стійка тенденція до зростання кількості громадських організацій, в 2014 р. внаслідок поглиблення соціально-економічної й політичної кризи їхня кількість дещо зменшилась (табл. 3.8), але для забезпечення не тільки часткових структурних корекцій, а й масштабного структурного реформування економіки, важливе значення мають якісні показники розвитку громадських інститутів.

Таблиця 3.8

Розвиток громадських організацій в Україні [118]*(на початок року)*

	Роки						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Громадські організації	59321	63899	67696	71767	74500	77286	75828

Для підпорядкування процесів структурних перетворень національної економіки досягненню цілей суспільного розвитку важливим є підвищення ефективності діяльності громадських інституцій на основі: активізації ініціювання та розробки проектів законодавчо-нормативних актів; участі в підготовці проектів державно-управлінських рішень, що розробляються органами влади різних рівнів і стосуються розвитку різних складових національної економіки; пропонування широкого спектру аналітичних, експертних, консультаційних та інших послуг щодо вирішення проблем та реалізації цілей соціального та економічного розвитку в рамках стратегій, програм, проектів; кількість реалізованих соціальних проектів громадськими організаціями; участі у виконанні державних замовлень; створення підприємств для виконання своїх цілей.

Незважаючи на прийняття в Україні за останні п'ять років значної кількості нормативних актів, спрямованих на створення інституційних передумов участі громадського сектору у вирішенні назрілих суспільних завдань, його дієвість є низькою і визначається загальним розвитком громадянського суспільства. Результати дослідження Міжнародної правозахисної організації «Freedom House» «Розвиток демократії в країнах перехідного періоду» свідчать про збереження тенденції до зниження демократичних процесів в Україні, яка розпочалась з 2010 р., коли Україну виключили з категорії вільних країн у рейтингу цієї організації (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Розвиток демократії в Україні за рейтингом «Freedom House» [104]

Показники демократичності	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Рівень демократичності національного уряду	4,75	4,75	5,00	5,00	5,50	5,75	5,75	6,00	6,00	5,75
2. Виборчий процес	3,00	3,00	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	3,50	3,50
3. Рівень розвитку громадянського суспільства	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,75	2,50	2,25	2,25
4. Рівень незалежності ЗМІ	3,75	3,50	3,50	3,50	3,75	4,00	4,00	4,25	4,00	4,00
5. Рівень демократичності місцевої влади	5,25	5,25	5,25	5,25	5,50	5,50	5,50	5,50	5,50	5,25
6. Рівень ефективності та незалежності судової системи	4,50	4,75	5,00	5,00	5,50	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00
7. Рівень корупції	5,75	5,75	5,75	5,75	5,75	6,00	6,00	6,25	6,00	6,00
8. Рівень демократії в країні (загальна оцінка)	4,25	4,25	4,39	4,39	4,61	4,82	4,86	4,93	4,75	4,68

Відповідно до методики, що використовується аналітиками «Freedom House», країни розміщуються за шкалою від одного бала, що означає повну свободу, до семи, що прирівнюється до тиранії, а отже, показники розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні свідчать про належність останніх до інституційних бар'єрів, а не стимулів структурних перетворень. Низький ступінь участі громадських інститутів у формуванні інституційного середовища структурних трансформацій економіки, які б забезпечували передумови сталого суспільного розвитку, зумовлений такими основними чинниками: підвищеним рівнем політизації громадських об'єднань, яка призводить до того, що вони стають не суб'єктом політичного процесу, а інструментом передвиборчої боротьби [113, с. 99]; недостатньою відпрацьованістю форм і методів лобювання громадськими організаціями суспільно значущих інтересів при підготовці й прийнятті нормативних актів й програмних документів, здійсненні громадського контролю; низькою активністю громадських організацій в питаннях реалізації масштабних соціальних проектів та участі в мережевих структурах; формальним характером взаємодії та партнерських відносин громадських організацій та органів влади при виробленні механізмів реалізації стратегічних цілей, пов'язаних із зміною структури економіки; обмеженим запитом експертно-аналітичних оцінок громадських інститутів органами влади.

Витоки дієвості громадських інституцій в питаннях спрямування й реалізації структурних перетворень знаходяться у розвитку неформальних інститутів, спроможних активізувати консолідацію та інтеграцію суспільних зусиль в напрямі розв'язання назрілих проблем. Це, в першу чергу, стосується таких інститутів як, інститут довіри, інститут соціального капіталу. Френсіс Фукуяма вважає довіру ключовою характеристикою розвиненого людського суспільства, що проявляється як на індивідуальному, так і соціальному рівнях, цінним економічним активом, тобто потенційним джерелом добробуту і стабільності влади. Саме довіра визначає прогрес; вона діє на мікро-, мезо- та макрорівнях суспільного життя [323, с. 4]. Низький рівень довіри в українському суспільстві, що виявляється у відносинах «громадянин – громадянин», «громадянин – державні інституції, громадські організації, ринкові інституції», «суб'єкт господарювання – суб'єкт господарювання», «суб'єкт господарювання – державні інституції, громадські організації, ринкові інституції» [265; 161; 202], зумовив ситуацію, коли великий потенціал цього інституту щодо мінімізації ризиків, консолідації зусиль, зниження невизначеності, ефективного використання ресурсів і забез-

печення на цій основі структурної трансформації економіки відповідно до суспільних вимог залишається практично незадіяним.

Конструктивна роль неформальних інститутів структурної трансформації економіки значною мірою пов'язується з соціальним капіталом, розвиток якого, як свідчить досвід розвинутих демократичних країн, здатен забезпечити: збалансоване функціонування суспільної системи із чітким визначенням механізмів підпорядкування економіки соціальному розвитку суспільства; формування і виведення в ранг пріоритетних суспільних цінностей, які б закладали соціальні гуманні орієнтири при прийнятті рішень на всіх рівнях економічної системи; запровадження нового типу економічних відносин, побудованих на позитивному сценарії розвитку, довірі, ефективному використанні організаційного ресурсу, засадах соціальної відповідальності.

В процесі дослідження неформальних інститутів структурування економіки на особливу увагу заслуговують інститут тіньової економіки та інститут корупції як такі, що становлять великі ризики поглиблення структурних диспропорцій та загрози національній безпеці. За даними Мінекономрозвитку, в Україні зберігається започаткована у 2013 р. тенденція до суттєвого зростання тіньової економіки, рівень якої в першому кварталі 2015 р. дорівнював 47% від обсягу офіційного ВВП [311]. За розрахунками австрійського експерта, професора економіки Ф. Шнайдемра, середній рівень тіньової економіки за 28-ма країнами ЄС становить 18,3%, тоді як його оцінка для України коливається у діапазоні 46–53% [52]. Такий рівень тіньової економіки практично виводить економічну систему з-під реального впливу держави і унеможлиблює проведення ефективного структурного реформування без проведення системних рішучих перетворень щодо детінізації. При вирішенні такої проблеми заслуговують на увагу обґрунтовані науковцями [52] підходи до діагностики першопричин тінізації, витоки яких – у неефективності державного регулювання економіки та несистемному використанні правових, економічних, адміністративних методів боротьби з тіньовою економікою.

Негативний вплив тінізації на структурування національної економіки підсилюється високим рівнем корупції в Україні. За дослідженнями Transparency International, Україна у світовому рейтингу за Індексом сприйняття корупції CPI у 2016 р. отримала 29 балів із 100 можливих з такими країнами, як Іран, Камерун, Непал, Нікарагуа і Парагвай, і посіла 131 місце зі 176 позицій, тоді як у 2014 р. країна була на 142 місці зі 175 позицій [108]. Домогтись незначного підвищення рейтингу України вдалось завдяки більш критичному ставленню суспільства до корупції-

онерів, створенню антикорупційних органів та появи руху викривачів корупції. З метою забезпечення реальних антикорупційних змін в Україні Transparency International Україна наголошує на важливості здійснення вищими органами державної влади таких кроків: невідкладно забезпечити роботу незалежних антикорупційних органів; імплементувати закон про прозоре фінансування політичних партій; здійснити реальну судову реформу; забезпечити принцип невідворотного покарання для посадовців, що вчинили корупційний злочин; імплементувати закон про публічні закупівлі.

Ефективність національної економіки значною мірою визначається відповідністю інституційного забезпечення її структурування глобалізаційним трендам і готовністю належним чином на них відреагувати – підтримати позитивні вияви і запобігти поширенню негативних. В сучасних емпіричних дослідженнях зазначається, що країни з більш розвинутими інститутами мають більшу стійкість до зовнішніх шоків [322, с. 9]. Євроінтеграційний курс України, підписання Угоди про асоціацію з ЄС, введення з січня 2016 р. Поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі між ЄС і Україною зумовлює необхідність поширення інституційного аналізу структурних трансформацій на міжнародні інститути та процеси інтеграції в їхню систему вітчизняних інститутів. В цьому контексті першочергової уваги потребує дослідження впливу на структурні трансформації в вітчизняній економіці таких інститутів: інституту конкуренції на міжнародних ринках товарів, капіталів, ресурсів; інституту стандартів ЄС (технічних, екологічних стандартів, фітосанітарних норм, стандартів соціальної безпеки); інституту партнерства між ЄС та Україною; європейських й міжнародних фінансових інститутів; інституту ТНК. Ці інститути є носіями як позитивних, так і проблемних аспектів впливу на структурні трансформації національної економіки, вектор вияву яких визначається рівнем та внутрішнім інституційним середовищем її розвитку. Так, в процесі інституційного аналізу важливим є формування інформаційно-аналітичної бази для вироблення механізмів гармонізації міжнародної та національної інституційної систем структурування національної економіки.

Підтримуючи позицію А. Гуменюка [73, с. 93] щодо значимості структурно-системного підходу до дослідження інституційного середовища як методу акцентування уваги на внутрішній структурній побудові сукупності інститутів та відстеження їхнього взаємозв'язку і взаємопроникнення, вважаємо за доцільне доповнити його синергетичним підходом, що дасть змогу виявити варіанти поєднання інституційних

підсистем структурування економіки з метою взаємопідсилення впливу інституційних елементів в напрямі забезпечення нової якості інституційного середовища формування прийнятних цілей структурного оновлення та механізмів їхнього досягнення. В цьому зв'язку синергетичний підхід розкриває способи залучення інституційного потенціалу, який дав би змогу наявній інституційній системі подолати точку біфуркації і перейти на траєкторію динамічного формування сприятливих інституційних умов цілеспрямованих структурних перетворень національної економіки.

Узагальнюючи результати аналізу інституційного забезпечення структурної трансформації національної економіки, слід наголосити на такому:

- інституційний аналіз структурної трансформації економіки потребує застосування системного, комплексного, синергетичного підходів до його здійснення і при цьому доцільним є визначення й аналіз загальносистемної ефективності інституційного середовища структурних трансформацій, ефективності інституційних підсистем та ефективності окремих інститутів;

- низька ефективність державних інститутів структурування економіки зумовлена недотриманням методологічних засад формування їхньої архітектоники, коли порушується взаєморозташування і зв'язок складових елементів інституту, що унеможливорює належний вияв його сутнісного впливу, наприклад, визначені цілі недостатньо доповнюються адекватними механізмами їхньої реалізації;

- проблема недосконалості інституційного забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень вітчизняної економіки перебуває в площині двох інституційних вимірів: 1) недосконалості інституційного середовища функціонування і розвитку суб'єктів економічних відносин; 2) нерозробленості інституційних рамкових умов діяльності органів влади щодо вироблення й реалізації механізмів структурного реформування економіки;

- в умовах політичної й економічної нестабільності, що характерна для України впродовж останніх десятиліть, ринкові інститути не встигають належним чином розвиватись та взаємоузгоджуватись і на цій основі формувати ринкові умови стратегічного розвитку агентів ринку та структурної модернізації національної економіки;

- неузгодженість та фрагментарність розвитку елементів інституційного забезпечення структурування національної економіки, неналежна реалізація координуючої функції державними інститутами

зумовлюють стихійність структурних трансформацій економічної системи, відірваність від запитів суспільного розвитку;

– багатоаспектність форм вияву значної кількості інститутів в різноманітних умовах формує певний інституційний режим спрямування структурних трансформацій національної економіки, який залежить від певного набору інституційних елементів, векторів та масштабу їхнього впливу, а також взаємозв'язків між ними. Поєднання окремих інституційних елементів в інституційну систему цілеспрямованого структурного оновлення національної економіки відповідно до вимог суспільної системи гіпотетично може забезпечуватись в межах механізмів структурного реформування.

3.2. Організаційно-функціональний механізм структурного реформування національної економіки

Суперечливість, неузгодженість, низька ефективність процесів розвитку вітчизняної економіки в умовах поглиблення диспропорцій щодо її структурних вимірів та стихійності формування інституційного середовища структурних трансформацій національної економічної системи актуалізують необхідність оцінювання організаційно-функціонального механізму структурного реформування економіки як передумови вироблення підходів до підвищення ефективності її функціонування.

Проведення ефективної структурної політики, яка б створила передумови для вирішення назрілих проблем соціально-економічного розвитку країни, регіонів та окремих територіальних громад, забезпечила належний рівень їхньої стійкості до зовнішніх викликів, має базуватися на формуванні дієвої управлінської системи, в якій відповідно до цільової підсистеми послідовно і жорстко детерміновано функціонували й розвивались би підсистеми функціонального й організаційного забезпечення здійснення структурних перетворень.

Дослідження організаційно-функціонального механізму набуває особливої значимості в контексті розгляду його ролі щодо завдання чіткої логіки здійснення структурного реформування, визначення варіантів поєднання інститутів структурних змін в рамках реалізації управлінських функцій забезпечення структурних перетворень та окреслення інституцій, що беруть участь у виробленні та застосуванні важелів

цілеспрямованого впливу на структуру національної економіки в напрямі досягнення цілей суспільного розвитку, формування його гіпотетичної спроможності вибудовувати узгоджену систему стратегічних й оперативних цілей та державно-управлінських механізмів їхнього втілення в процесі реалізації структурної політики держави.

Масштабність, складність, різноманітність цілей та завдань структурного реформування національної економіки в умовах значної мінливості та невизначеності середовища її розвитку, з одного боку, та низький рівень дієвості механізмів цілеспрямованого комплексного структурного оновлення економічної системи – з іншого, зумовлює необхідність застосування системного підходу до дослідження організаційно-функціонального механізму структурного реформування з розкриттям сутності його складових елементів, взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними, обґрунтуванням вибору теоретико-методологічної бази його реалізації. Теоретико-методологічне підґрунтя побудови організаційно-функціонального механізму структурного реформування економіки охоплює розкриття його суті, функцій, принципів побудови, суб'єктів вироблення, послідовності та етапів вироблення, форм, методів, інструментів управлінського впливу.

Основою теоретико-методологічного обґрунтування оцінки організаційно-функціонального механізму структурного реформування економіки є розкриття змістовного наповнення терміна «механізм». Так, в механістичному підтексті, механізм розглядається як «система ланок, пристрій, спосіб, які визначають порядок певного виду діяльності», за системним підходом – як «система прямих і опосередкованих взаємозв'язків між економічними явищами і процесами, передусім між їх протилежними сторонами, а також між підсистемами і елементами, які виникають у різних типах економічних систем та між ними» [177, с. 496].

В управлінському контексті механізмом розуміється внутрішнє улаштування системи управління, що визначає порядок управлінської діяльності [74, с. 424].

Сутнісне призначення механізму визначається специфікою явищ та процесів, розвиток чи здійснення яких він забезпечує, в нашому разі – це процес структурного реформування економіки. Значимість дотримання при дослідженні будь-якого об'єкта чіткої логіки вибору його предмета, а саме розгляд теорії, аналіз політики, оцінювання механізмів реалізації політики, задає таку логічну послідовність розгляду структурного реформування: 1) врахування положень теорій структур-

ної трансформації, структурного реформування економіки та інституційного забезпечення цих процесів; 2) аналіз структурної політики та її узгодженості з іншими видами державної економічної політики; 3) оцінювання механізмів структурного реформування національної економіки в контексті забезпечення реалізації структурної політики.

Оскільки структурне реформування економіки реалізується з використанням управлінського інструментарію і є складовою механізму державного управління економікою, то механізму його здійснення властиві сутнісні змістовні характеристики останнього, що виявляються у цілеспрямованому, організуючому, регулюючому та контролюючому впливі держави в особі її органів та посадових осіб на економічні процеси з метою удосконалення структури економіки як основної передумови її ефективного розвитку та доповнюються важелями ринкового регулювання.

За сутністю організаційно-функціональний механізм структурного реформування економіки має бути способом вирішення назрілих структурних проблем та формування структури економічної системи відповідно до цілей соціально-економічного розвитку країни, який забезпечується функціональною управлінською діяльністю органів влади, що здійснюється з використанням відповідних форм і методів управління в орієнтації на доповнення позитивного та усунення негативного впливу ринкових механізмів.

У вітчизняній науці не вироблено єдиного підходу до визначення поняття «організаційно-функціональний механізм структурного реформування економіки», незважаючи на те, що питання формування механізмів структурного розвитку національної економіки [327, с. 30–41], механізмів реалізації структурної політики регіону [126, с. 143; 216, с. 49], структурних трансформацій в окремих галузях [288, с. 35–40] висвітлено у науковій літературі в контексті розгляду організаційно-економічного механізму структурних зрушень, структурних змін, структурної перебудови, структурної корекції і характеризуються значними методологічними розбіжностями щодо масштабів, способів, методів і технологій управлінського впливу. Здебільшого організаційно-економічний механізм реалізації структурної політики розглядається крізь призму поєднання економічного і управлінського механізмів. При цьому необхідно враховувати, що механізм економічний – це «... сукупність форм і методів впливу на економічні процеси, їхнього регулювання» [259, с. 227], а управлінський механізм розглядається з використанням суб'єктно-об'єктного підходу як процес формування цілеспрямованої

взаємодії суб'єкта й об'єкта управління з метою досягнення соціально значимих результатів.

Актуальність дослідження механізму структурного реформування національної економіки з акцентуванням уваги на організаційному та функціональному аспектах зумовлена такими основними причинами:

1) важливістю забезпечення комплексного управлінського впливу на широкий спектр процесів структурування національної економіки, що охоплює її багатоаспектні структурні характеристики;

2) необхідністю виокремлення організаційно-функціонального механізму формування і підтримки в актуальному стані цілісної системи структурного реформування національної економіки з визначенням окремих функціональних підсистем в єдиному управлінському процесі;

3) потребою вироблення ефективних функціональних механізмів для вирішення проблем і досягнення цілей структурування економіки в рамках підготовки й здійснення державно-управлінських рішень в режимі суб'єктно-об'єктних управлінських відносин;

4) значимістю комплексного застосування інструментарію управлінського впливу на процеси структурного реформування, який би поряд з економічними важелями також містив адміністративні, правові, соціально-політичні, морально-етичні і сприяв адекватному управлінському реагуванню на виклики щодо структурування національної економіки [26, с. 64–68].

Сутність організаційно-функціонального механізму реформування розкривають змістовні характеристики його окремих складових – організаційного й функціонального механізмів та взаємозв'язків між ними. Це знаходить підтвердження у підходах науковців до розгляду механізмів державного управління через «функції» і «структуру» [49, с. 16].

В науковій літературі поняття «функціональний механізм державного управління економічними процесами», одним з елементів якого є функціональний механізм структурного реформування економіки, залишається ще недостатньо обґрунтованим в теоретико-методологічній площині. Дуже часто застосовується спрощений підхід, коли функціональний механізм вирішення певної управлінської проблеми розглядається як набір управлінських функцій без належного розкриття їхнього взаємозв'язку з іншими елементами системи управління. Для розуміння різноаспектності побудови функціональних механізмів структурного реформування економіки заслуговує на увагу їхній розгляд в контексті реалізації загального управління національною економікою, галузевого та міжгалузевого функціонального управління.

Функціональні механізми загального управління національною економікою реалізуються в рамках державної економічної політики – комплексу економічних цілей і заходів держави, які забезпечують вирішення стратегічних і тактичних завдань соціально-економічного розвитку, здійснюються за видами-складовими економічної політики, в т. ч. й структурної політики. Беручи до уваги значну різноманітність функцій управління національною економікою, та процесами її структурування, що здійснюються суб'єктами впливу різних рівнів з використанням широкого спектру управлінського інструментарію, їхнім базисом й основною ідентифікаційною ознакою є такі загальні управлінські функції: організація, планування та прогнозування, мотивація, регулювання, контроль, координація.

В контексті забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень організаційна функція має забезпечувати формування: організаційних умов залучення потенціалу суспільної системи та національної економіки в процеси структурного збалансування останньої; організаційної структури реалізації структурної політики на різних управлінських рівнях; ефективної взаємодії органів влади з суб'єктами господарювання та громадськими організаціями в процесі вироблення й реалізації структурної політики.

Планування й прогнозування процесів структурного реформування є взаємозумовленими функціями управління, сутність яких полягає у прогнозуванні тенденцій структурування національної економіки, визначенні цілей структурної перебудови та критеріїв й індикаторів їхнього досягнення, обґрунтуванні й прогнозуванні обсягів та джерел залучення необхідних ресурсів для структурного оновлення, закріпленні способів, методів, графіків реалізації планових завдань, прогнозуванні результативності варіантів вирішення структурних проблем в економічній системі.

Мотиваційна функція в системі управління процесами структурного реформування економіки полягає в активізації мотиваційних чинників самоорганізації економічних агентів до досягнення цілей розвитку в контексті вирішення суспільних структурних проблем.

Надання динамічності структурним реформам, як свідчить зарубіжний досвід, здатна забезпечити ефективна реалізація регулюючої функції на основі встановлення загальних правил поведінки економічних агентів, зорієнтованих на підтримку структурних пропорцій, та запровадження регулюючо-стимулюючих технологій щодо функціонування й розвитку окремих складових національної економіки з метою усунення наявних структурних диспропорцій.

Контрольна функція як складова механізму управління структурним оновленням економіки за змістом мала б забезпечувати спостереження за тенденціями структурування, виявлення і запобігання появи структурних диспропорцій в процесі реалізації економічної політики, визначення рівня досягнення встановлених цілей структурного реформування та ідентифікацію причин наявних відхилень, налагодження зворотного зв'язку між керуючою і керованою системами.

Забезпечення узгодженої діяльності всіх елементів системи структурного реформування, налагодження ефективної взаємодії між ними з метою досягнення синергетичного ефекту, синхронізація функціональної діяльності органів влади різних рівнів щодо реалізації структурної політики є основним змістовим наповненням координаційної функції.

Важливою умовою ефективності структурного реформування є комплексне вмонтування наведених базових управлінських функцій у цілісний управлінський процес, зорієнтований на загальний кінцевий результат, через його відображення у стратегіях, програмах, проектах. Це уможлиблює використання системного підходу до узгодження і реалізації стратегічних та оперативних цілей структурного реформування на різних рівнях національної економічної системи. Однак порушення одного з основних принципів структурного реформування – застосування стратегічного підходу до вирішення структурних проблем, коли не здійснюється розробка стратегії структурної перебудови, – не дає змоги зорієнтувати функціональні управлінські механізми на комплексне вирішення масштабних завдань структурного удосконалення національної економіки. Неокресленість стратегічних цілей структурного реформування свідчить про нерозробленість його функціонального механізму як складової цілісної управлінської системи, яка мала б забезпечувати усунення структурних проблем та формування бажаної й прийнятної, з точки зору вимог суспільного розвитку, структури національної економіки.

Вирішення окремих часткових структурних проблем національного і регіонального рівня забезпечується управлінськими механізмами, виробленими в рамках реалізації стратегій розвитку окремих секторів, державних цільових та регіональних програм. До стратегій, цілі і механізми яких стосуються удосконалення структурних характеристик економіки, належать: Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», Транспортна стратегія України на період до 2020 року, Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, Енергетична стратегія України на період до 2030 року, Державна стратегія

регіонального розвитку на період до 2020 року, Стратегія підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, Стратегія подолання бідності, регіональні стратегії розвитку, регіональні стратегії розвитку підприємництва, Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року, Стратегія розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 року, Стратегія реформування системи публічних закупівель. Ці стратегічні документи забезпечують інституціоналізацію формування значного потенціалу структурного оновлення національної економіки, для ефективного використання якого важливим є належне здійснення моніторингу досягнення цілей стратегій, діагностики цілей на актуальність і їхнє корегування, оцінювання дієвості управлінських механізмів та перегляд відповідно до уточнених цілей, а також узгодження цілей і механізмів, закріплених окремими стратегіями.

Управлінським інструментом, що поєднує функціональні механізми в орієнтації на реалізацію цілей структурного корегування економіки, є державні цільові програми, які відповідно до Закону України «Про державні цільові програми», є комплексом взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на вирішення найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням [225].

Незважаючи на значні структурні проблеми, які потребують вирішення із застосуванням державою прямого управлінського впливу і державного фінансування, через дефіцит бюджетних коштів кількість державних цільових програм упродовж останніх п'яти років суттєво зменшилася. Якщо у 2011 р. реалізувалось 89 програм, то на кінець 2016 р. – 19, при цьому фактичний обсяг їхнього фінансування у 2016 р. дорівнював 31,4% від запланованого [294].

З огляду на відправну роль вітчизняної промисловості у структурі національної економіки держава прагне виробляти механізми вирішення проблем її розвитку та структурування на основі програмного підходу. Так, у 1996 р. постановою Кабінету Міністрів була затверджена Концепція державної промислової політики України [134], мета якої – призупинення зменшення обсягів виробництва, забезпечення модернізації, структурної перебудови і сталого розвитку промисловості країни. Першочерговим завданням щодо здійснення структурної перебудови промислового комплексу було визначено подолання інвестиційної кри-

зи на основі застосування таких функціональних управлінських механізмів: створення сприятливих умов для недержавних інвесторів на основі формування системи помірних і стимулюючих податків, спеціальних заохочень для інвестицій і реінвестицій, конкурсного розміщення кредитних ресурсів; регулювання темпів інфляції; проведення сприятливої амортизаційної політики; індексація основних фондів; пільгове оподаткування прибутків і кредитів, що спрямовуються на інвестування пріоритетних видів діяльності; бюджетне фінансування пріоритетних проектів на конкурсній основі; гарантування державою кредитів, що спрямовуються на реалізацію завдань структурної перебудови; пряма і опосередкована фінансова підтримка НДДКР; захист інтелектуальної власності.

У 2003 р. Кабінетом Міністрів України затвердив Державну програму розвитку промисловості на 2003–2011 роки [241], основною метою якої було визначено створення конкурентоспроможного промислового комплексу, здатного вирішувати основні завдання соціально-економічного розвитку та утвердження України як високотехнологічної держави. Для досягнення мети державою акцентувалась увага на таких функціональних механізмах розвитку промисловості: стимулювання ділової активності на основі оптимізації пропорцій між формами власності, використання податкових стимулів, удосконалення корпоративного управління; стимулювання розвитку наукоємних галузей, реалізації інноваційної моделі розвитку промисловості; гарантування прав власності; антимонопольне регулювання; розвиток конкуренції; формування технологічних кластерів; стимулювання розвитку технологій із зменшеною енерго- і ресурсоемністю виробництва; стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу, ринкової інфраструктури.

Реакцією на низькі темпи підвищення конкурентоспроможності промисловості, ефективності виробництва та інноваційного розвитку стало схвалення урядом у 2008 р. концепції проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року [136]. Досягнення мети програми – активізація інноваційно-інвестиційної діяльності промисловості з позитивним впливом на її структуру, підвищення конкурентоспроможності промислових товарів та прискорення інтеграції вітчизняної промисловості у світове виробництво – деталізовано через значний перелік завдань, які не були належним чином підкріплені функціональними механізмами їхньої реалізації. Проект програми так і не був доопрацьований і затверджений, що негативно відобразилось на процесах структурування промислового виробництва.

На комплексне вирішення проблемних питань функціонування промислового сектору економіки України шляхом розроблення організаційно-економічного механізму та залучення ресурсів для реалізації завдань структурно-технологічної модернізації вітчизняної промисловості спрямовані заходи концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року [242]. Програмою визначені загальні підходи до вироблення механізмів управління промисловим розвитком, що стосуються визначення пріоритетів у промисловості шляхом узгодження промислової політики з бюджетною, податковою, митною; проведення інноваційно-технологічної модернізації промислового виробництва; оптимізації структури промислового виробництва в напрямі імпортозаміщення та розвитку експорту конкурентоспроможної продукції; фінансування кластерів та пріоритетних проектів; удосконалення технічного регулювання; запровадження екологічно ефективних методів організації промислового виробництва; створення системи стратегічного планування розвитку промисловості.

Аналіз вироблення і реалізації функціональних механізмів структурування промислового виробництва в рамках програмного підходу свідчить про проблемні аспекти, які гальмують процеси структурного удосконалення, а саме: підміна функціональних механізмів загальними підходами до вирішення назрілих завдань; відсутність належної конкретизації при наведенні управлінських механізмів та їхньої прив'язки до конкретних цілей; слабка адаптація функціональних механізмів до специфіки проблем, що слід вирішити; наведення функціональних механізмів окремо від загального процесу управління і недостатня їхня узгодженість; нерозробленість системи моніторингу реалізації програмних документів, та реалізації функціональних механізмів зокрема; недостатньо відпрацьованим є питання корегування управлінських механізмів відповідно до зміни умов вирішення назрілих завдань.

В контексті вироблення механізмів структурної перебудови національної економіки актуалізуються питання вирішення структурних проблем розвитку окремих галузей і секторів в рамках удосконалення галузевого управління. Галузеве управління здійснюється органами державної влади щодо однотипних організацій, що функціонують в межах певного виду діяльності і утворюють галузь чи сферу як структурний елемент національної економіки. Основою галузевого управління є система управлінських функцій, що реалізуються галузевим міністерством та підпорядкованими йому органами державної влади,

відображають специфіку галузі чи сектору національної економіки і пов'язані з: реалізацією державної політики щодо розвитку галузі; розробкою і реалізацією стратегії розвитку галузі, галузевих програм, проектів; забезпеченням виконання робіт (послуг), поставок продукції відповідно до державних потреб та утворення державних резервних фондів матеріальних та фінансових ресурсів; формуванням і реалізацією державної інвестиційної, інноваційної, природоохоронної політики в рамках галузі; управлінням об'єктами державної власності; визначенням напрямів науково-технічного розвитку тощо. Реалізація перелічених управлінських функцій забезпечує формування структурних пропорцій в межах галузі та участь останньої у структуруванні національної економіки.

Функціональне управління має характер міжгалузевого, тому полягає у реалізації центральним органом влади і підпорядкованими йому органами управлінської функції (функцій) держави, що здійснюють управлінський вплив на підприємства, установи, організації незалежно від відомчої чи галузевої належності, виду діяльності, організаційно-правової форми чи форми власності. Через функціональне управління забезпечується вирішення міжвідомчих завдань і проблем, погоджене функціонування і розвиток секторів, галузей і видів діяльності національної економіки, а також розв'язання окремих специфічних питань розвитку економічної системи, що формує передумови для вироблення адекватного об'єктивізованого управлінського реагування на структурні дисбаланси в економіці. Сфера міжгалузевого функціонального управління охоплює економіку або декілька її секторів, сфер, галузей чи видів діяльності, зорієнтована на врахування специфіки і вимог функціонування державного і приватного підприємництва та їхньої участі в реалізації міжнародних економічних проектів. У процесі реалізації адміністративної реформи в Україні сформувались і набули законодавчо-нормативного й організаційного закріплення функціональні механізми, ефективно поєднання й реалізація яких могли б забезпечити підґрунтя для вирішення складних проблем структурної розбалансованості національної економіки. До таких функціональних механізмів належать: регуляторні механізми з питань ліцензування, нагляду (контролю), дозвільної системи у сфері господарської діяльності; податкове та митне регулювання; фінансово-бюджетне регулювання; механізми підтримки та захисту економічної конкуренції, антимонопольне регулювання; механізми управління об'єктами державної власності; державні закупівлі; регулювання ринку цінних паперів; ці-

нове регулювання; механізми підтримки підприємництва; технічне регулювання, стандартизація, метрологія та метрологічна діяльність; механізми регулювання інноваційної діяльності; механізми державно-приватного партнерства; регулювання інвестиційної діяльності; управління національними проектами; механізми створення й функціонування індустріальних парків; механізм захисту інтелектуальної власності.

Незважаючи на те, що зазначені функціональні механізми імплементовані в функціональну діяльність органів державної влади, володіють значним потенціалом управлінського впливу на економічні процеси, визначені як інструментарій реалізації урядових програмних документів, вони за відсутності єдиної стратегії структурної перебудови економіки України здебільшого мали характер точкової фрагментарної структурної корекції економіки, що не забезпечували підвищення ефективності її функціонування й не ставали імпульсом для розвитку.

Аналіз структурних трансформацій економіки України та механізмів управління ними свідчить про недостатню розробленість проблем впровадження інноваційних методологічних підходів до формування ефективних функціональних механізмів і ефективної функціональної діяльності органів влади щодо вироблення й реалізації структурної політики в умовах мінливого, агресивного, суперечливого інституційного середовища. Так, щодо українських реалій можна говорити тільки про наявність нормативно окреслених і організаційно закріплених функцій, однак їхня спроможність забезпечити дієвий вплив держави на структуру економіки, не будучи вмонтованими в цілісний функціональний механізм, є дуже низькою.

Належність структурного реформування економіки до системи ринкових та державно-управлінських механізмів дає змогу застосувати при його аналізі й формуванні теоретико-методологічні засади, вироблені наукою державного управління і розкриті в працях зарубіжних і вітчизняних вчених [5; 45; 63; 76].

Базуючись на узагальненні підходів до розкриття сутності функціональних механізмів вирішення державно-управлінських проблем, доходимо висновку, що основою функціонального механізму структурного реформування економіки є сукупність функцій державного управління й регулювання щодо удосконалення структури національної економічної системи, які перебувають у взаємодії і взаємозв'язку, конкретизуються у функціях органів влади різних рівнів та реалізуються через набір конкретних форм, методів, технологій управління.

До базових методологічних засад побудови функціональних механізмів реалізації структурних перетворень доцільно зарахувати:

– застосування процесного підходу, що дасть змогу вибудовувати функціональні механізми як неперервну сукупність взаємопов'язаних управлінських функцій, спрямованих на досягнення єдиного кінцевого результату. Взаємозалежність функцій в рамках процесного підходу актуалізує необхідність їхнього постійного перегляду й приведення у відповідність одна до одної;

– застосування системного підходу, відповідно до якого будь-який функціональний механізм цілеспрямованої структурної трансформації економіки є підсистемою як складова системи управління національною економікою і функціонує за запитом останньої. З точки зору системології, функціональний запит надсистеми є запитом надсистеми на систему з певними властивостями. Якщо система має всі властивості, необхідні надсистемі, тоді вона задовольняє функціональний запит надсистеми [79, с. 84]. В цьому контексті важливим є також забезпечення орієнтації функціональної системи структурування економіки України на врахування вимог Європейського Союзу у сфері економічної, екологічної, соціальної політики;

– забезпечення гнучкості й адаптивності функціональних механізмів відповідно до специфіки пріоритетів та цілей структурної політики, з одного боку, та особливостей структурування економіки за структурними вимірами й середовищем, що його визначають – з іншого. Це гіпотетично створить передумови для об'єктивізації управлінських функцій й формування їхнього оптимального набору на кожному рівні управлінської системи;

– внесення базових функцій щодо вироблення, реалізації й моніторингу структурної політики в реєстр функцій центральних і місцевих органів влади, забезпечення їхнього належного юридичного оформлення та закріплення в компетенційних актах цих органів з узгодженням повноважень по вертикалі і горизонталі;

– визначення базових функціональних моделей забезпечення структурного збалансування національної економіки як на міжсекторальному рівні, так і за окремими секторами та основними структурними вимірами, що гіпотетично сприятиме підвищенню дієвості структурного реформування в результаті забезпечення врахування специфіки цілей структурування та особливостей розвитку окремих структурних елементів національної економіки;

– орієнтація функціональних механізмів на паралельне забезпечення превентивних заходів щодо запобігання поглиблень й появи

структурних диспропорцій в національній економіці та перманентне оновлення структури економічної системи відповідно до вимог і викликів суспільного розвитку;

– забезпечення в рамках функціональних механізмів оптимального поєднання функцій прямого впливу на структуру економіки з функціями структурного удосконалення через регулювання функціонування й розвитку агентів ринку;

– формування функціональних механізмів структурного реформування на основі проектно-програмно-цільового підходу, що закладає основу для широкого комплексного охоплення багатогранних структурних проблем та завдань структурної модернізації національної економіки.

Управлінською та економічною наукою й практикою вироблено принципи формування функціональних структур вирішення управлінських завдань, що заслуговують на увагу при виробленні механізмів реалізації структурних реформ економіки, а саме: відповідність управлінських функцій стану керованих об'єктів та середовищу їхнього розвитку; достатня різноманітність функцій, яка б сприяла виробленню ефективних варіантів управлінського впливу, згідно із специфікою й різноманітністю керованих об'єктів; закріплення чіткої відповідальності за реалізацію функцій шляхом усунення дублювання; забезпечення належної міжфункціональної координації в орієнтації на досягнення єдиної кінцевої мети; підкріплення управлінських функцій відповідними формами, методами, технологіями управлінської діяльності; надання суб'єкту реалізації функцій достатніх повноважень для досягнення повноти й ефективності управлінського впливу.

Функціональний механізм структурного реформування економіки реалізується в єдності з організаційним механізмом. Вони мають бути двома взаємопов'язаними та взаємозумовленими підсистемами інтегрованого механізму структурування національної економіки, співвідносячись як зміст і форма процесу управління структурними перетвореннями.

В науковій літературі залишається недостатньо обґрунтованим і розкритим поняття «організаційний механізм структурного реформування, реалізації структурної політики», що зумовлює неоднозначність підходів до аналізу його формування й функціонування. Отже, при розкритті сутності цього поняття доцільно брати до уваги такі базові категорії, як «організаційний механізм», «організаційний механізм управління», «організаційна структура управління». В енциклопедич-

ній літературі [76, с. 262] організаційний механізм розкривається як послідовність етапів проектування структур, детального аналізу й визначення системи цілей, продуманого виокремлення організаційних підрозділів і форм їхньої координації для забезпечення функціонування деякого комплексу (організаційної системи). При цьому зазначається, що окрема функція управління може реалізуватись за допомогою формуючого або організаційного механізму, дія якого може бути спрямована на кон'югацію (з'єднання комплексів), інгресію (входження елемента одного комплексу в інший) і дезінгресію (розпад комплексу).

Організаційний механізм у державному управлінні науковці визначаються як [76, с. 263] підсистему управління, призначену для перетворення певного організуючого впливу органу державної влади (суб'єкта) в бажану (цільову) поведінку, результативність та ефективність діяльності об'єкта управління. Дуже часто організаційний механізм ототожнюється з організаційною структурою управління. Базовою основою організаційного механізму структурного реформування економіки є організаційна структура державного управління, яка в науковій літературі [62; 63] розглядається як компонент системи державного управління, зумовлений її соціально-функціональною роллю, цілями і змістом, який об'єднує певну сукупність державних організацій, їхній персонал, різні види ресурсів, що виділяються і витрачаються суспільством на формування та реалізацію державно-управлінських впливів.

Структурне реформування як сукупність практичних заходів, спрямованих на зміну внутрішніх пропорцій в економічній системі, передбачає узгоджену реалізацію державно-управлінських механізмів владними інституціями, які в управлінській взаємодії формують організаційну структуру управління структурними перетвореннями.

В реалізації структурної політики бере участь значна кількість владних інституцій, які функціонують на різних рівнях управлінської ієрархії: на загальнодержавному рівні – Кабінет Міністрів України, міністерства, державні служби, державні агентства, державні інспекції України, центральні органи зі спеціальним статусом, національні комісії; на регіональному рівні – місцеві державні адміністрації, обласні та районні ради, територіальні органи центральних органів виконавчої влади; на муніципальному – органи місцевого самоврядування, однак їхня діяльність, як свідчать проведені дослідження, здебільшого має ситуаційний характер, пов'язана з реагуванням на проблемні ситуації, реалізацією короткострокових планів і не є стратегічно цілеспрямованою на цілі структурної перебудови економіки із визначенням конкретних критеріїв

їхньої реалізації. У структурі центрального органу виконавчої влади, відповідального за проведення економічної політики, відсутній структурний підрозділ, за яким би були закріплені функції із розробки стратегічного документа, в якому закріплювались би цілі структурного реформування національної економіки та механізми їхнього досягнення, координаційні функції щодо розробки і реалізації структурної політики.

Так, організаційний механізм структурного реформування національної економіки слід розглядати як сукупність організаційних структур й організаційних форм управління, що формуються і використовуються органами влади, які, залучаючи і використовуючи різні види ресурсів, налагоджуючи взаємовідносини з елементами суспільної системи, забезпечують формування передумов для реалізації та саму реалізацію функцій структурного реформування економіки. Основою ефективного функціонування організаційного механізму структурного реформування економіки в контексті реалізації означених завдань є такі принципи: єдність мети функціонування всіх елементів організаційного механізму, що визначається цілями структурної політики; динамічність взаємозв'язків в організаційній структурі реалізації структурної політики відповідно до трансформації цілей та функцій структурного реформування економіки; ієрархічність організаційної структури і наскрізна реалізація цілей та завдань структурної політики; поєднання централізації і децентралізації в процесі реалізації структурних реформ; формування мережевих структур управління цілеспрямованими структурними перетвореннями на основі залучення бізнесових та громадських інституцій.

Однією з важливих передумов забезпечення ефективної реалізації цілей структурного реформування економіки є формування дієвих організаційних структур на основі оптимального розподілу повноважень та налагодження взаємодії владних інституцій. Необхідність зосередження особливої уваги на питаннях розподілу повноважень органів влади, що функціонують на різних рівнях управлінської ієрархії, в процесі реалізації механізмів структурної політики зумовлена такими двома основними причинами: по-перше, специфікою структурної політики як напряму державно-управлінської діяльності, яка акумулює всі складові економічної політики – фінансово-кредитну, податкову, інвестиційно-інноваційну, технічну, регіональну, соціальну, зовнішньоекономічну тощо; по-друге, необхідністю дотримання основних вимог до побудови функціонально-організаційних структур управління, якими є об'єктивізація управлінських функцій; чітке закріплення функцій за конкретним органом влади відповідно до того, що кожен вищий

рівень має брати на себе реалізацію тільки тих управлінських функцій органів, які не в змозі здійснити нижчі за організаційно-правовим статусом; запобігання дублюванню функцій різними органами влади; досягнення оптимального поєднання централізації і децентралізації управлінських функцій, як передумови подолання відомчих тенденцій, зацикленості на місцевих проблемах, раціонального розподілу стратегічних та оперативних завдань структурного корегування між різними рівнями управлінської системи; забезпечення гнучкості й адаптивності оргструктур до умов реалізації структурної політики на різних управлінських рівнях; налагодження оптимальних управлінських взаємозв'язків між органами влади [384, с. 14–18].

Поелементний розгляд функціональної й організаційної складової механізму структурного реформування є виправданим тільки з точки зору необхідності акцентування уваги на принципових моментах, які слід враховувати при їхньому формуванні. Функціонування організаційного і функціонального механізмів об'єктивно може бути оцінено за умови діагностики їхнього інтегрованого впливу на основі використання структурно-функціонального аналізу – методу системного дослідження соціальних явищ і процесів як структурно розчленованої цілісності, в якій кожен елемент структури має визначене функціональне призначення [306].

Враховуючи характерні особливості побудови й функціонування складових організаційно-функціонального механізму структурного реформування національної економіки, він може бути визначений як система функціональних механізмів, сформованих в орієнтації на реалізацію цілей структурної політики на основі поєднання управлінських функцій за процесним підходом, підкріплена організаційними механізмами, сформованими органами влади різних рівнів в результаті побудови організаційних структур та вироблення організаційних форм управління для забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень з використанням певного набору управлінського інструментарію (рис. 3.2).

Формування організаційно-функціонального механізму структурного реформування національної економіки відбувалось в контексті і впродовж всього періоду реалізації адміністративної реформи в Україні, яка розпочалася у 1998 р. і метою якої було визначено поетапне створення такої системи державного управління, що забезпечить становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої, європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, дасть змогу їй стати впливовим чинником у світі та Європі.

Рис. 3.2. Організаційно-функціональний механізм структурного реформування національної економіки*

*Примітка. Складено автором.

Однак в процесі практичної реалізації адміністративної реформи виявилися складні проблеми, які перешкодили формуванню ефективного організаційно-функціонального забезпечення управління суспільним розвитком і структурного реформування економіки зокрема. Серед таких основних проблем слід виокремити:

1) відставання адміністративної реформи від політичних та соціально-економічних перетворень в Україні. Змістовне наповнення та темпи перетворень в системі державного управління не сприяли формуванню управлінських механізмів, спроможних адекватно відреагувати на структурні проблеми в вітчизняній економіці і запропонувати ефективні варіанти їхнього вирішення з використанням інноваційних підходів;

2) зосередження основної уваги на реформуванні системи органів влади, а не на системі державного управління. Це зумовило ситуацію, коли значні трансформації організаційної структури державного управління, що мали форму створення, ліквідації, реорганізації владних інституцій, здійснювались без належного обґрунтування щодо забезпечення функціональної структури та її формування відповідно до потреб та викликів суспільного розвитку. За таких умов не забезпечувалася належна взаємоузгодженість між функціональними й організаційними механізмами структурного реформування економіки і їхня ефективність;

3) адміністративна реформа не була належним чином узгоджена з реформою адміністративно-територіального устрою, муніципальною, судовою та конституційною реформами, що створило цілий ряд бар'єрів для формування належного інституційного забезпечення структурного реформування економіки, узгодженого вироблення й реалізації структурної політики на всіх рівнях національної економічної системи із залученням органів публічного управління різних рівнів;

4) відсутність комплексного підходу до перетворень в системі управління економікою, внаслідок чого набули значного поширення інституційні прогалини щодо забезпечення чіткої детермінації між визначенням цілей структурного реформування, функціональними механізмами їхньої реалізації, організаційним забезпеченням, управлінськими технологіями, що застосовуються органами влади для впливу на структурні перетворення. Ця проблема виявилася і в процесі проведення функціонального обстеження органів державної влади та формування на його основі реєстру управлінських функцій. Проведені дослідження свідчать, що в процесі функціонального обстеження центральних органів виконавчої влади основний акцент робився на виявленні й усуненні

дублювання функцій, функцій, які втратили актуальність і мали суто формальний характер. Недостатня увага була приділена діагностиці потреби в нових управлінських функціях, зумовленій запитами об'єктів управління, та закріпленню їх за владними інституціями. Відповідно важливі управлінські функції аналітичного, прогностичного, регулятивного характеру, необхідні для об'єктивізації вироблення й реалізації структурної політики, залишилися поза увагою і нормативним закріпленням. Відкритою проблемою також залишається незавершеність формування реєстру управлінських функцій місцевих органів влади, що не дає змоги сформувати дієві механізми реалізації регіональної структурної політики та узгодити механізм структурного реформування по вертикалі;

5) необґрунтованість та непослідовність трансформації організаційно-функціональної структури державного апарату зумовили нечіткість відповідальності, нестабільність, невизначеність у роботі органів влади, порушення порядку їхньої взаємодії, незбереження інституційної пам'яті, що не сприяло їхньому зосередженню на виробленні стратегічних засад державної структурної політики, нових технологій управління структурними перетвореннями;

6) недостатність уваги при виробленні функціональних механізмів питанням уніфікації, гармонізації та узгодження регулятивних функцій між країнами, що звужує можливості адекватного реагування в процесі структурного реформування на виклики глобалізації.

Сформовані за таких умов механізми структурного реформування національної економіки виявилися неефективними, часто формальними, неспроможними протистояти глобальним і внутрішнім викликам структурування економічних систем, забезпечити структурні реформи як цілісний процес, що містить комплекс дій щодо вирішення системних структурних проблем і запобігання їхньому виникненню в майбутньому.

З позиції врахування багатовимірності системних характеристик та з метою об'єктивізації діагностики і вироблення бачення щодо подальшого удосконалення організаційно-функціональний механізм структурного реформування національної економіки можна розглядати в двох аспектах:

1) як механізм організаційно-функціонального забезпечення формування і підтримки в актуальному стані цілісної системи структурного реформування національної економіки з визначенням окремих організаційно-функціональних підсистем в єдиному управлінському процесі;

2) як сукупність функціональних механізмів вирішення проблем і досягнення цілей структурування економіки в рамках підготовки, вироблення й здійснення державно-управлінських рішень в режимі суб'єктно-об'єктних управлінських відносин.

Виокремлення таких аспектів дає змогу застосувати загальний і часткові підходи до аналізу механізмів цілеспрямованих структурних перетворень. При цьому в рамках загального підходу простежується механізм – управлінська система визначення і досягнення загальних цілей структурного реформування національної економіки, а в рамках часткового – реалізація окремих часткових цілей, зорієнтованих на зміну окремих структурних характеристик економіки, вирішення певних структурних проблем, використання адаптованих до специфіки об'єктів управління функціональних механізмів. Часткові організаційно-функціональні механізми є складовими загального, співвідносяться як ціле і частина, система і підсистема.

Механізм організаційно-функціонального забезпечення формування і підтримки в актуальному стані цілісної системи структурного реформування національної економіки доцільно формувати й діагностувати як управлінську систему, метою якої є забезпечення поетапного систематичного цілеспрямованого структурного оновлення національної економіки. Такий механізм слід розглядати як модель (лат. «modulus» – «міра, аналог, зразок»), яку бажано і слід сформулювати, базуючись на теоретичній засадах управлінської й економічної науки, враховуючи зарубіжний досвід проведення реформ, оскільки у вітчизняній практиці він поки що не сформований.

Серед основних, чітко детермінованих елементів-підсистем такої моделі доцільно визначити: 1) підсистему діагностики й моніторингу середовища функціонування національної економіки та ідентифікації викликів її розвитку; 2) підсистему аналізу структури національної економіки та оцінювання її спроможності задовольняти вимоги і виклики суспільного розвитку; 3) підсистему визначення і закріплення цілей структурного реформування в орієнтації на забезпечення бажаної випереджаючої траєкторії структурного удосконалення економіки; 4) підсистему функціонального забезпечення реалізації цілей структурного реформування національної економіки; 5) підсистему організаційного забезпечення структурного реформування національної економіки; 6) підсистему моніторингу реалізації цілей структурного реформування та їхнього корегування.

Формування такої моделі зумовлено потребою забезпечення системності, цілісності й адаптивності структурного реформування економіки як базових умов його ефективності.

Резюмуючи вищеподане, доходимо таких висновків: 1) незважаючи на наявність глибоких структурних деформацій в національній економіці, які практично виводять її функціонування поза інтереси суспільства, в Україні відсутній цілісний, цілеорієнтований, нормативно закріплений організаційно-функціональний механізм структурного реформування економічної системи. Це зумовило перебування останньої протягом періоду незалежності України в точці біфуркації без виходу на траєкторію динамічного розвитку й структурної збалансованості. В Україні вироблення ефективного механізму структурного реформування економіки є однією з відправних умов виходу країни з системної кризи і має стати пріоритетом державної економічної політики; 2) в умовах перманентної політичної нестабільності, непослідовної державної економічної політики, недостатньої системності та наукової обґрунтованості при реформуванні державно-управлінської системи формування організаційно-функціонального механізму структурного реформування економіки має спонтанний характер, позбавлене інноваційності щодо нових інноваційних процесів і технологій, залишаючись поза чіткою цілеорієнтацією та системністю; 3) точкове, фрагментарне удосконалення організаційно-функціонального механізму структурного реформування національної економіки відбулось за часткового здійснення завдань адміністративної реформи в Україні, що стосувались структурно-функціональних перетворень системи ЦОВВ, і практично не виявилось в зміні структурних характеристик національної економічної системи; 4) заслуговує на увагу досвід управління структурними перетвореннями в зарубіжних країнах, який свідчить, що процес структурного реформування є перманентним, при цьому механізм його забезпечення з боку держави постійно змінюється з врахуванням періодичного зростання нерівномірності, нестійкості, некерованості економічних процесів; 5) умовою ефективності організаційно-функціонального механізму структурного реформування є наявність сприятливого загального інституційного середовища, яке б забезпечувало певний рівень довіри економічних агентів до політики держави, їхню впевненість у стабільності інституційних умов, що пропонуються державою і в рамках яких вони функціонують. Відсутність цих моментів у вітчизняних реаліях перешкоджає становленню тривалих стійких економічних відносин щодо виро-

блення й реалізації структурної політики. За таких умов практично не вдалося закласти передумови стратегічної орієнтації розвитку як економічних агентів, так і окремих секторів й економіки загалом, що дало б змогу подолати спонтанність економічних процесів та структурні дисбаланси; 6) механізм організаційно-функціонального забезпечення формування й підтримки в актуальному стані цілісної системи структурного реформування національної економіки доцільно формувати як управлінську систему, яка б забезпечувала поетапне, систематичне, цілеспрямоване структурне оновлення національної економіки і містила сукупність строго детермінованих підсистем-елементів з певним функціональним навантаженням, яке реалізується через управлінські функції з використанням арсеналу управлінських форм, методів, засобів, технологій.

3.3. Інноваційно-інвестиційний механізм структурування національної економіки

Формування структури економіки постіндустріального суспільства знаходиться в площині інноваційно-інвестиційної моделі розвитку країни. Ця умова впливає із загального тренда оновлення глобальної економічної системи через здійснення стратегічного структурно-інвестиційного маневру на базі нагромадженого світового науково-технологічного потенціалу і переходу до структурно-інноваційної трансформації національних економік на основі активізації 6-го і 7-го технологічних укладів, прагнення пов'язати надлишок фінансових інвестицій в розвинутих країнах з дешевими чинниками виробництва країн, що розвиваються, а високотехнологічний потенціал, зосереджений в розвинутих країнах, сконцентрувати на інтелектуальних видах діяльності і розширенні інноваційного відтворення засобів праці, створенні нанотехнологій і біотехнологій у взаємозв'язку з інформаційними й енергетичними проривними технологіями, спроможними стати базисом для подальшого переходу до інформаційно-інтелектуальної структури нової інноваційної економіки [190, с. 8]. Очевидно, що в сучасних умовах посилення зовнішніх і внутрішніх загроз, збереження цілісності України, забезпечення її національної безпеки, гідного рівня життя громадян належне позиціонування в глобальному світовому просторі прямо залежить від спроможності українського суспільства й економіки здійснити технологічний, інноваційних прорив.

Вироблення ґрунтовних, дієвих підходів до вирішення цього важливого й надскладного завдання та органічне умонтування їх в систему структурного реформування детермінується розвитком інноваційно-інвестиційного механізму структурування національної економіки. Усвідомлення загроз поглиблення дисбалансів в технологічній структурі національної економіки, низького рівня її інноваційності, які стали бар'єром суспільного розвитку, з одного боку, та наслідком низької інвестиційної активності й дефіциту інвестиційних ресурсів в Україні – з іншого, потребує діагностики причин їхнього виникнення, невдач для можливого запобігання за період ринкових реформ, визначення відповідних засад у напрямі подолання.

Структурування економіки України на інноваційній основі – це узгодження структурної, інноваційної й інвестиційної політики на основі вироблення чіткого механізму формування й реалізації цілей структурної перебудови економіки, зорієнтованого на створення й ефективне використання інноваційного потенціалу через залучення інвестиційних ресурсів. Так, структурні перетворення в контексті переходу економіки до вищих технологічних укладів можуть забезпечуватись тільки через підвищення ефективності інноваційно-інвестиційних механізмів як основи структурної цілереалізації. Однак основною проблемою спрямування структурних трансформацій в напрямі формування в Україні інноваційної економіки постіндустріального суспільства була і залишається відсутність нормативно закріплених обґрунтованих цілей структурної перебудови національної економіки з чітко окресленими підходами й умовами їхнього досягнення, що не дає змоги спрямувати інноваційно-інвестиційні процеси для системної структурної модернізації. При цьому слід зауважити, що в умовах швидкого розвитку економіки знань, поширення соціальної орієнтації нових технологій, посилення технологічної й організаційної конкуренції на внутрішніх і зовнішніх ринках досягнення будь-якої цілі структурного оновлення і вирішення проблем з удосконалення будь-якої структурної характеристики національної економічної системи може бути ефективним за якомога повнішого використання інновацій.

Важливим моментом, який слід враховувати і брати за основу формування методологічних засад структурних перетворень, є те, що проблема обмеженості пропозиції капіталу і праці може бути вирішена через спрямування інвестицій в інновації, передусім ті, що стосуються розвитку знань й технологій. Підхід, за якого потреба в значних обсягах інвестиційних ресурсів може значною мірою компенсуватись

через ефективне їхнє використання в напрямі інноваційного розвитку на основі дієвих інноваційно-інвестиційних механізмів, гіпотетично здатен забезпечити більший синергетичний ефект при реалізації завдань структурного удосконалення економіки. Слід брати до уваги, що в умовах, коли у світі чітко проступає ядро нового технологічного укладу (нано-, біо- й інфо- – це так звані «конвергентні» технології, виробництво яких зростає у світі з темпами 35% на рік), технологічна політика багатьох провідних країн полягає в тому, що фінансові засоби не лише вкладаються в економіку, а в розрахунок на те, що вони спрямовані саме на розвиток нового технологічного укладу [317].

Для України необхідність зосередження підвищеної уваги на питаннях вироблення дієвих інноваційно-інвестиційних механізмів структурування економіки також зумовлена неефективним використанням і низьким рівнем залучення наявного економічного потенціалу, який за своїми кількісно-якісними показниками міг би стати основою як подолання кризових явищ, так і формування нових векторів розвитку. Наглядним підтвердженням цього є рейтинг України за Глобальним інноваційним індексом (Global Innovation Index, GII) – 56 місце серед 128 країн світу у 2016 р. [381].

Складною проблемою структурного оновлення економіки України на інноваційних засадах є подолання негативної тенденції щодо скорочення його інвестиційного забезпечення. Починаючи з 2009 р., внаслідок загострення соціально-економічної та політичної кризи в Україні стрімко знижується рівень інвестування економіки і в 2015 р., через доповнення негативних чинників чинником війни на Сході, він становив 13,7% (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Інвестування економіки України¹

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Капітальні інвестиції в економіку, млн. грн.	192878	189061	259932	293692	267728	219420	273116
ВВП у фактичних цінах, млн. грн.	913345	1082569	1302079	1411238	1454931	1586915	1988544
Рівень інвестування економіки, % до ВВП	21,1	17,5	20,0	20,8	18,4	13,8	13,7
Рівень фінансування НТР за рахунок усіх джерел, % до ВВП	0,95	0,90	0,79	0,80	0,81	0,65	0,62

¹ Сформовано і розраховано за даними Державної служби статистики України.

Низький рівень інвестування вітчизняної економіки паралізує її інноваційну структурування, оскільки рівень достатності інвестицій для забезпечення економічного розвитку на засадах технологічної модернізації, що визначається дотриманням норми інвестування щодо ВВП, є важливим індикатором інвестиційної безпеки держави [221, с. 4]. За оцінюванням фахівців, його задовільне значення має становити 25% [308, с. 76].

Поглиблення негативної тенденції скорочення фінансування науково-технічного розвитку, яке в 2009 р. було на рівні 0,95% щодо ВВП, а в 2015 р. – 0,62% до ВВП, задовільним значенням якого вважається 2% від ВВП [169], розцінюється науковцями як посилення загроз інноваційній безпеці держави [221, с. 5].

Така ситуація дає підстави для висновку про повну незбалансованість інноваційно-інвестиційного механізму структурування економіки, за якої його складові не взаємоузгоджені між собою щодо єдиної цілереалізації, недостатньо системно організовані й стратегічно орієнтовані, а вияв впливу має фрагментарний характер як реакція на появу окремих проблемних моментів.

Оскільки в Україні сформована значна законодавчо-нормативна база, що регулює здійснення інноваційної та інвестиційної діяльності, визначає основні засади державної політики в цих сферах, вбачається доцільним паралельний розгляд інноваційно-інвестиційного механізму структурування економіки як через діагностику методів, важелів, інститутів, які, хоч і не системно, але застосовуються, так і через ракурс їхнього удосконалення, доповнення та імплементації в напрямі подолання інституційної недосконалості та вироблення бажаної ефективної моделі.

З огляду на інституційну архітектоніку функціонування економічної системи інноваційно-інвестиційний механізм її структурування є певною сукупністю державних, ринкових і громадських інститутів, що містять певний набір важелів, способів, методів впливу на обсяги і напрями інноваційно-інвестиційної діяльності. Оскільки механізму інноваційно-інвестиційного забезпечення трансформації структури економіки властива багатосуб'єктність, яка представлена органами влади, суб'єктами господарювання, науковими установами й організаціями, ринковими й громадськими інституціями, то саме їхні ціннісні орієнтири та інтереси детермінують його (механізму) структуру та функціонування. Отже, слушними є думки науковців, що від того, чи створені умови для інтеграції сукупності ціннісних орієнтирів усіх суб'єктів інноваційно-

інвестиційної діяльності та їхнього перетворення в цілісну, стійку, не-суперечливу систему переконань (позицій), залежать модель суспільного відтворення й кінцеві результати суспільного розвитку [128, с. 16].

Базуючись на поєднанні засад ринкової самоорганізації та державного регулювання економіки, інноваційно-інвестиційний механізм її структурування охоплює сукупність методів і способів, що виробляються й застосовуються державними та підприємницькими інституціями для залучення й акумуляції інвестиційних ресурсів та спрямування інвестиційної діяльності в напрямі підтримки інноваційних процесів, що зумовлює зміну структури економіки.

В сучасних умовах формування й функціонування інноваційно-інвестиційного механізму структурування національної економіки визначається такими чинниками:

- інтенсифікацією обміну різними видами ресурсів, в т. ч. інвестиційними й інноваційними, як на рівні підприємств, так і країн, в умовах посилення глобалізаційних процесів;
- посиленням взаємозалежності між ринком капіталу і новими технологіями;
- розвитком глобальної мережевої економіки як середовища, в якому будь-яка компанія чи індивід, які перебувають у будь-якій точці економічної системи, можуть з мінімальними витратами контактувати з будь-якою іншою компанією чи індивідом з приводу спільної праці, торгівлі для обміну ідеями та ноу-хау [46, с. 264–265];
- поширенням нових форм протистояння ризикам при здійсненні інноваційно-інвестиційної діяльності, за яких конкуренція протистояння доповнюється або повністю замінюється партнерськими відносинами;
- розвитком інноваційної системи країни;
- формуванням мережевої моделі інновацій, коли вони створюються спільно учасниками різних мережевих співтовариств, які, вступаючи у відносини колаборації (кооперації), формують певну екосистему [359; 287];
- інвестиційною привабливістю економіки країни.

За таких умов ефективність інноваційно-інвестиційного механізму структурування національної економіки залежить від набуття ним ознак мережевої системи, за якої б простежувалася поява прагнення в її елементів – суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності – виробити таку модель організації останньої, яка б органічно взаємодоповню-

вала позитиви державного регулювання та ринкової самоорганізації, мінімізувала можливості домінування чи ієрархії, чи ринку, висуваючи на передній план питання налагодження ефективних відносин та взаємозв'язків між ними (суб'єктами) в рамках мережевих структур, що сприяло б комбінуванню ресурсів на взаємовигідних засадах заради спільного досягнення інноваційних цілей. В цьому зв'язку доцільно дослідити інноваційно-інвестиційний механізм структурних перетворень з використанням мережевого аналізу, в центрі якого, на відміну від інших методів, перебуває не конкретна організація, індивід чи група, а взаємозв'язки між ними [171, с. 129]. При цьому слід брати до уваги, що саме суб'єкти реалізації механізму формують зміст і якість мережевих відносин. А якість мережевих відносин визначає поведінку економічних суб'єктів [56]. Це є значимим, тому що дає змогу: простежити формування й реалізацію мотивів здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності як на основі ринкових механізмів саморозвитку, так і під впливом інститутів, що запроваджує держава; оцінити форми погодження інтересів та об'єднання зусиль щодо створення й залучення інноваційно-інвестиційного потенціалу, органів влади, суб'єктів підприємництва, елементів інфраструктури; простежити координацію діяльності суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності і виявити на цій основі нові можливості для вирішення структурних проблем.

Основними елементами інноваційно-інвестиційного механізму є: 1) інноваційно активні підприємства різних організаційних форм і форм власності, венчурні підприємства; 2) наукові організації та елементи інноваційної інфраструктури – центри поширення науково-технічної інформації, технополіси, технопарки, інноваційні структури, інкубатори інноваційного бізнесу, центри трансферу технологій, наукові парки, інжинірингові фірми, консалтингові фірми; 3) елементи інфраструктури фінансового ринку – банки, інноваційні фонди, венчурні фонди, фінансові інститути; 4) органи влади; 5) взаємовідносини між суб'єктами інноваційно-інвестиційної діяльності.

Розкриття суті та форм вияву мережевих відносин, що ініціюються суб'єктами інноваційно-інвестиційного механізму за цілями їхнього функціонування, створює передумови для ідентифікації можливостей та бар'єрів для підвищення синергетичного ефекту в напрямі структурного оновлення національної економіки.

Визначальна роль у реалізації інноваційно-інвестиційного механізму структурної трансформації економіки належить суб'єктам підприємства, оскільки мотивацією до здійснення інноваційної діяльності

для них є розширення можливості максимізувати отримання підприємницького доходу в умовах динамічної технологічної та організаційної конкуренції в результаті запровадження інновацій. Забезпечення ефективної реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємствами базується на врахуванні вимог інституційного середовища та налагодженні взаємовідносин з його елементами для пошуку компромісу інтересів при виробленні прийнятних умов реалізації інноваційної активності. Однак частка інноваційно активних підприємств в економіці України є дуже незначною. За результатами обстеження, проведеного Державною службою статистики за міжнародною методологією, в 2012–2014 рр. вона була 14,6%, що на 6,4% менше, ніж в 2010 р. [196; 197] (табл. 3.11). Ускладнює ситуацію також те, що з 14,6% інноваційно активних підприємств технологічні інновації здійснювали 9,5% (5,2% – продуктові та 7,2% – процесові), тоді як у розвинутих зарубіжних країнах питома вага організацій, що використовують технологічні інновації, в загальній кількості організацій становить: у Німеччині – 62,6%; Естонії – 48,2%; Португалії – 41,3%; Чехії – 35,0%; Туреччині – 31,4%; Словаччині – 24,9%; Польщі – 23% [314].

Таблиця 3.11

Частка інноваційних підприємств в економіці України та їхній розподіл за типами інновацій, % [196; 197]

Типи інновацій	Роки		
	2008	2010	2012–2014
Загальна кількість підприємств	100,0	100,0	100,0
<i>Інноваційно активні підприємства</i>	18,0	21,0	14,6
з них:			
здійснювали лише продуктові інновації	2,4	1,6	1,6
здійснювали лише процесові інновації	3,3	3,4	3,6
здійснювали продуктові та процесові інновації	5,1	4,2	3,6
мали продовжувані та перервні інновації	0,8	0,6	0,7
здійснювали лише маркетингові та організаційні інновації	6,4	11,2	5,1
<i>Неінноваційні підприємства</i>	82,0	79,0	85,4

Із загальної кількості інноваційно активних підприємств, що функціонували в економіці України в 2012–2014 рр., найвищою була частка підприємств переробної промисловості (20,3%), з постачання електро-

енергії, газу, пари та кондиційованого повітря (18,6%), інформації та телекомунікації (16,3%). При цьому за видами економічної діяльності інноваційні промислові підприємства у 2014 р. мали таку частку: виробництво основних фармацевтичних продуктів і препаратів – 38,2%; виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції – 34,0%; виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів – 29,6%, виробництво машин і устаткування – 25,2%, виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення – 25,0% [117]. Така ситуація засвідчує нестачу радикальних інновацій у високотехнологічних видах діяльності, низьку активність суб'єктів підприємництва в питаннях формування інноваційного потенціалу розвитку та відсутність належних передумов для структурного оновлення економіки на інноваційній основі. Підтвердженням цього також є структура інноваційних витрат підприємств із технологічними інноваціями, в якій у 2014 р. 77,6% від загального обсягу становили витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, лише 8,6% – на виконання внутрішніх НДР, 4,2% – на придбання зовнішніх НДР, 3,9% – на придбання зовнішніх знань у інших підприємств і організацій і 5,7% – на іншу інноваційну діяльність, у т. ч. дизайн, навчання і маркетинг [197].

Це є свідченням того, що в умовах поглиблення соціально-економічної нестабільності й кризових явищ основою інноваційно-інвестиційного механізму суб'єктів господарювання є інструментарій ситуаційного управління, зорієнтований на врахування кон'юнктури ринку і його ліберальних принципів, отримання швидкої, максимальної віддачі від вкладених інвестицій з найменшими ризиками. Переважання таких підходів у поведінці агентів вітчизняної економіки впродовж тривалого періоду не сприяло формуванню прогресивних тенденцій структурного оновлення останньої, а зумовило стихійні регресивні структурні зрушення. Забезпечуючи переважно інерційний характер розвитку інноваційної діяльності, прагнення підприємств щодо її здійснення на стратегічних засадах залишається незначним, що негативно відображається на ефективності інноваційно-інвестиційного механізму структурування національної економіки.

Інноваційна активність підприємств в Україні значно відрізняється за розмірними групами і в цьому аспекті тенденції є протилежними до тих, що складаються в зарубіжних країнах. Так, найбільша частка інноваційно активних підприємств спостерігається серед великих підприємств (38,8%) і найменша (11,3%) – серед малих. За даними Державної служби статистики, середні підприємства також характери-

зуються низьким рівнем інноваційної активності – 19,7% від загальної кількості обстежених підприємств (табл. 3.12). Така ситуація є свідченням того, що потенціал малого підприємництва щодо структурування економіки, задовольняючи вимоги елементів зовнішнього середовища, на інноваційній основі реалізується дуже незначно. Роль малого і середнього бізнесу в реалізації механізму інноваційного забезпечення структурного оновлення економіки України є незначною, тоді як у розвинутих зарубіжних країнах – основною.

Таблиця 3.12

**Розподіл інноваційних підприємств у 2012–2014 рр.
за розмірними групами [197]**

(відсотків)

	Обстежені підприємства, всього	З них інноваційно активні	У т. ч. запроваджували		
			технологічні інновації	технологічні та нетехнологічні інновації	нетехнологічні інновації
Усього у т. ч. з кількістю працюючих	100,0	14,6	6,0	3,5	5,1
до 49 осіб	100,0	11,3	4,0	2,3	5,0
50–249 осіб	100,0	19,7	9,6	4,8	5,3
250 осіб і більше	100,0	38,8	18,1	14,8	5,9

Негативно впливає на інноваційне структурування економіки також те, що при низькому рівні внутрішніх НДР, незначних обсягах придбання зовнішніх НДР і зовнішніх знань у інших підприємств і організацій суб'єкти підприємницької діяльності залишаються недостатньо активними щодо налагодження співпраці в питаннях розвитку технологічних інновацій як з іншими суб'єктами господарювання, так і елементами ринкової інфраструктури, державними організаціями, що є наслідком як значних внутрішньоорганізаційних проблем бізнесових структур, так і нерозвинутої інституційного середовища їхнього функціонування. Так, у 2012–2014 рр. тільки 18,1% підприємств з технологічними інноваціями співпрацювали з іншими підприємствами й організаціями, у т. ч. університетами, науково-дослідними інститутами [197]. Отже, засади мережевих відносин, мережевої діяльності, здатні задіяти потенціал синергетичного прориву в напрямі інноваційної орієнтації підприємницької діяльності, реалізуються дуже слабо, взаємовідносини між суб'єктами інноваційної діяльності мають переважно фрагментарний характер, не підкріплюються довгостроковими

угодами, що зумовлює розбалансованість інноваційно-інвестиційного механізму структурних перетворень, порушення його системності й цілісності, несприйнятливість вітчизняною економікою досягнень науково-технічного прогресу.

Досвід розвинутих зарубіжних країн, зокрема Німеччини, Фінляндії, США, Франції і Італії, свідчить про ефективність активізації інноваційних процесів на основі розвитку кластерних мережевих структур та значну роль останніх в удосконаленні технологічної, галузевої, територіальної структури економіки. Вказуючи на специфіку інноваційного кластера, науковці визначають його як неформальне об'єднання вертикально інтегрованих організацій (дослідних центрів, промислових компаній, індивідуальних підприємств, органів державного управління, громадських організацій, вищих навчальних закладів і т. ін.), що передбачає чітко орієнтовану мережеву структуру, провідними складовими якої є: а) поширення нових знань, технологій та інновацій; б) ефективна трансформація винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги [36, с. 36].

Спроможність інноваційних кластерів спрямовувати розвиток економіки в напрямі динамічного інноваційного оновлення, як свідчить досвід розвинутих країн, забезпечується такими їхніми характеристиками:

- врахування особливостей економічного потенціалу країни, національної специфіки та вироблення інноваційних моделей забезпечення їхнього ефективного використання на основі поєднання з потенціалом агентів-інноваторів;
- встановлення економічних зв'язків, що базуються на довгострокових контрактах і здійснюються шляхом вертикальних і горизонтальних взаємодій між різними бізнес-суб'єктами та їхньої довготривалої взаємозалежності, як правило, взаємовигідної, зумовленої принципом синергізму [68];
- гнучке реагування на вимоги регіональних, національних, міжнародних ринків на основі мобілізації ресурсів, запровадження ефективних моделей розподілу ризиків, використання адаптивних структур управління, що базуються на поєднанні ресурсних можливостей та коопераційних зв'язків учасників кластерної мережі;
- поєднання конкуренції й співробітництва між фірмами – учасниками кластера, що сприяє взаємопідсиленню мотиваційних та координаційних чинників їхнього інноваційного розвитку;
- побудова кластерних мереж на основі довгострокових партнерських угод, використання механізму державно-приватного

партнерства, що дає змогу застосовувати кластерні стратегії як інструмент реалізації регіональних і національних стратегій розвитку.

Належним чином оцінюючи роль інноваційних кластерів в інноваційному розвитку економіки, уряди зарубіжних країн є ініціаторами їхнього створення та суб'єктами проведення державної політики підтримки з використанням інструментарію прямого фінансування учасників кластерних утворень, пільгового оподаткування підприємств й наукових організацій, підтримки розвитку інфраструктури страхування ризиків, створення фондів впровадження інновацій, розвитку законодавчого забезпечення захисту інтелектуальної власності [147].

Через політичну нестабільність та посилення ризиків, зумовлених системною кризою, в Україні не набула розвитку кластерна ініціатива ні з боку уряду, ні з боку суб'єктів підприємницької діяльності, фінансових установ, наукових організацій. Незважаючи на те, що формування засад державної кластерної політики розпочалось в Україні в 2008 р., законодавчо-нормативна база розвитку інноваційних кластерів залишається не розробленою, що не дає можливості скористатись наявними передумовами для формування кластерних мереж (зокрема потенціалом науково-дослідних організацій, можливостями залучення фінансових ресурсів, що пропонуються міжнародними організаціями в рамках кредитної і грантової допомоги під конкретні проекти) і використати кластерні ініціативи в напрямі вирішення назрілих проблем удосконалення структури національної економіки.

Стимулюючий вплив на формування інноваційних кластерів, а відповідно і на реалізацію процесів інноваційного удосконалення економіки, здійснює низький рівень розвитку в Україні інноваційної інфраструктури. На сьогодні в Україні створені та функціонують окремі види інноваційних структур, зокрема 12 технопарків, 28 інноваційних бізнес-інкубаторів, 28 інноваційних центрів, підрозділи з питань інтелектуальної власності діють при вищих навчальних закладах, Український інститут науково-технічної інформації та 9 регіональних центрів науки, інновацій та інформатизації. Значна кількість організацій, які мають сприяти науково-технічній або інноваційній діяльності, не забезпечує покладених на них функцій [135]. Отже, закріплюється тенденція до збільшення розриву між розробниками інноваційної продукції та підприємствами, що впроваджують її у виробництво, порушення зв'язків, які б забезпечували їхнє синхронне функціонуван-

ня в межах єдиного механізму. Практично підприємства перебувають в обмежених рамках вироблення інвестиційного механізму реалізації цілей свого інноваційного розвитку, що негативно впливає на процеси інвестиційного забезпечення формування структури інноваційної економіки.

Для надання динамічності процесам розвитку в Україні інноваційної інфраструктури, спроможної створити сприятливі передумови для реалізації всіх етапів інноваційних процесів і формування інноваційної моделі розвитку національної економіки, назріла гостра необхідність подолання проблем, пов'язаних із: невизначеністю та незакріпленістю у законодавчо-нормативних актах всіх елементів ринкової інноваційної інфраструктури; запровадженням дієвих механізмів стимулювання інвестування розвитку нових форм інноваційної інфраструктури; врегулюванням питання щодо залучення об'єктів інноваційної інфраструктури у кластерні утворення; удосконаленням механізму передачі інноваційних продуктів і технологій суб'єктам господарювання; покращенням інвестиційного забезпечення розвитку інноваційної інфраструктури на засадах державно-приватного партнерства; створенням дієвих організаційних та економічних механізмів стимулювання розвитку об'єктів інноваційної інфраструктури [23, с. 9–18]. Це набуває особливої значимості, оскільки в сучасних умовах інтенсивного розвитку процесів технологічної фрагментації виробництва, поширення тенденцій заміни вертикально інтегрованих корпорацій повного циклу мережевими структурами, відокремлення продуктових інновацій від одиничного виробництва і розподілу етапів їхньої розробки і виготовлення між окремими структурами [284, с. 29] обмін технологіями між підприємствами, налагодження зв'язку між дослідженням і виробництвом, розвиток трансферу технологій є базовими умовами якісних структурних змін і сприятливе середовище для цього має забезпечити інноваційна інфраструктура.

Підвищення дієвості інноваційного механізму структурних перетворень на основі поширення трансферу технологій пов'язується з функціонуванням Національної мережі трансферу технологій (НМТТ), сформованої відповідно до методології та моделі Європейської мережі «релей-центрів» (EEN) та Української мережі трансферу технологій UTTN [233]. На основі консолідації інформаційних ресурсів державних, громадських, приватних інноваційних структур Національна мережа трансферу технологій зорієнтована на реалізацію таких основних завдань: трансфер технологій, ноу-хау між науковими

секторами та промисловістю; пошук партнерів та інвесторів для кооперації при розробці і впровадженні високотехнологічного наукового продукту як в Україні, так і за кордоном; організація взаємодії НМТТ з міжнародними мережами трансферу технологій. Незважаючи на те, що значні можливості НМТТ пов'язані із синергетичним ефектом від взаємодії: науково-дослідних та проектно-конструкторських організацій; навчальних закладів, які працюють за профілем інноваційної структури або спеціалізуються на підготовці та підвищенні кваліфікації фахівців з базових спеціальностей інноваційної структури; виробничих підприємств, які впроваджують результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт та винаходів; інноваційних фондів, комерційних банків, страхових фірм; суб'єктів підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги, послуги в галузі науково-технічної експертизи, менеджменту, маркетингу, транспорту, рекламної, видавничої та інформаційної діяльності; інших суб'єктів інноваційної діяльності та трансферу технологій, – вони, проте, залишаються не реалізованими через низьку інноваційну активність суб'єктів підприємницької діяльності, відсутність сприятливого інституційного середовища для формування ними стратегічних орієнтирів та налагодження партнерських відносин у питаннях запровадження технологічних інновацій.

Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств значною мірою зумовлена складністю забезпечення їх інвестиційними ресурсами. Серед причин, що перешкоджають здійсненню інноваційної діяльності, неінноваційні підприємства називають такі: відсутність коштів у межах підприємства; складність доступу до кредитів через їх високу вартість; складнощі в отриманні державної допомоги або субсидій для інновацій [197].

У структурі фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні основним джерелом є власні кошти підприємств. У 2015 р. їхня частка була 97,2%, що в 1,6 разу більше, ніж у 2010 р. (табл. 3.13).

В умовах обмеженості власних ресурсів, відсутності фінансової підтримки з боку держави, складності залучення кредитних ресурсів, низької зацікавленості вітчизняних й іноземних інвесторів вкладати кошти в ризиковані інноваційні проекти суб'єкти господарювання позбавлені реальної можливості інвестиційного підкріплення для втілення інноваційної ініціативи.

Таблиця 3.13

**Розподіл фінансування інноваційної діяльності в Україні
за джерелами, % [180; 181; 182]**

Джерела	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього у тому числі за рахунок коштів	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
власних	59,3	52,9	63,9	72,9	85,0	97,2
державного бюджету	1,1	1,0	2,0	0,3	4,5	0,4
місцевих бюджетів	0,1	0,1	0,1	1,6	0,1	0,3
позабюджетних фондів	--	--	--	--	0,4	0,0
вітчизняних інвесторів	0,4	0,3	1,3	1,3	0,1	0,6
іноземних інвесторів	30,0	0,4	8,7	13,1	1,8	0,4
кредитів	7,8	38,3	21,0	6,6	7,3	0,8
інших джерел	1,3	7,0	3,0	4,2	0,8	0,3

Досвід розвинутих країн свідчить про значну роль венчурного фінансування в розвитку інноваційної діяльності. В Україні такий спосіб залучення фінансових ресурсів для здійснення інноваційних проєктів не набув належного поширення, незважаючи на те, що значні можливості для цього можуть бути сформовані в рамках удосконалення інституційного забезпечення венчурних інститутів спільного інвестування (ICI). Динаміка кількості венчурних ICI в Україні та динаміка їхніх активів упродовж 2012–2016 рр. (табл. 3.14) засвідчила спроможність вітчизняних венчурних фондів мобілізувати фінансові ресурси для інноваційного розвитку. Однак, прагнучи мінімізувати високий рівень ризику в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності в країні, венчурні фонди ухиляються від фінансування інноваційних процесів, віддаючи перевагу формуванню фінансового забезпечення менш ризиковим і більш прибутковим інвестиційним проєктам з швидкою окупністю.

Таблиця 3.14

**Динаміка кількості венчурних інститутів спільного інвестування
та вартості їхніх чистих активів [115]**

	Роки і квартали				
	IV кв. 2012 р.	IV кв. 2013 р.	IV кв. 2014 р.	IV кв. 2015 р.	IV кв. 2016 р.
Кількість венчурних інститутів спільного інвестування (ICI)	973	1031	1006	992	998
Вартість чистих активів (ВЧА) венчурних ICI, млн. грн.	129498,4	149880,8	170038,1	189908,7	180662,6

Серед основних причин, що перешкоджали налагодженню ефективної співпраці суб'єктів підприємництва і венчурних фондів у межах формування інноваційно-інвестиційного механізму структурних перетворень, можна виокремити: відсутність прямої фінансової участі держави у венчурних фондах та у виробленні їхньої інвестиційної політики; низьку дієвість економічного стимулювання венчурних інвесторів; невідпрацьованість механізму страхування ризиків венчурних інвесторів; законодавчу неврегульованість організаційних основ створення і функціонування венчурних фондів.

Як інструмент інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності, здатний значно прискорити відтворювальні процеси і надати динамічності структурним перетворенням економіки, є банківське кредитування. Однак використання потенціалу співпраці суб'єктів господарювання й банківських установ в питаннях розвитку інвестиційно-інноваційних процесів є на низькому рівні. Якщо у 2011 р. на кредити припадало 38,3% в загальному обсязі фінансового забезпечення інноваційної діяльності, то у 2015 р. – 0,8% (табл. 3.13). В умовах посилення економічної та політичної нестабільності в країні виявились такі чинники слабкої спрямованості кредитних ресурсів банків на інноваційне інвестування: низький рівень капіталізації банків та зменшення обсягів довгострокових ресурсів; переважаюча орієнтація банківських кредитів на фінансування поточної діяльності із швидким обігом грошових коштів; висока вартість кредитних ресурсів; висока ризикованість кредитування інноваційних проєктів; нерозробленість механізму правового врегулювання державного гарантування та страхування кредитів на інновації; високий ризик зміни відсоткової ставки. Банківські інституції, будучи основними елементами фінансового ринку України, слабо орієнтовані на кредитування інноваційної діяльності, що звужує їхню роль у забезпеченні ефективної реалізації інноваційно-інвестиційного механізму структурних перетворень національної економіки. Це актуалізує необхідність активізації участі держави у формуванні сприятливого інституційного середовища налагодження конструктивної взаємодії банківського сектору з суб'єктами господарювання та інституціями інноваційної інфраструктури в питаннях інвестиційного забезпечення інноваційних процесів шляхом: стимулювання створення банками підрозділів венчурного інноваційного кредитування; запровадження пільгового оподаткування прибутку банків, одержаного від кредитування інновацій; державного страхування кредитів на здійснення інноваційних проєктів; дотування державою відсоткових ставок за кредитами

на інновації та запровадження заходів щодо підвищення активності банківського кредитування інноваційної діяльності, вироблених й обґрунтованих науковцями [158; 187; 332].

Посилення інтеграційних тенденцій зумовлює необхідність підвищення уваги до такої складової інноваційно-інвестиційного механізму структурування національної економіки, як іноземні інвестиції, які є як потенційним джерелом розширення інвестиційних ресурсів, так і способом залучення прогресивних технологій. Динаміка зміни частки іноземного інвестування в загальному обсязі фінансування інновацій впродовж останніх п'яти років може бути індикатором прагнення іноземних інвесторів до налагодження довгострокових стратегічних відносин з українськими партнерами. Однак через непослідовну зовнішню і внутрішню економічну політику, поглиблення економічної й політичної нестабільності, розгортання війни на Сході Країни склалась ситуація, за якої іноземне інвестування інноваційної діяльності в країні впродовж останніх п'яти років має фрагментарний, непослідовний, обмежений характер.

Незважаючи на важливість залучення потенціалу іноземного інвестування для інноваційного удосконалення структури національної економіки, реалізація такого завдання передбачає виважений підхід, який би, як зазначає О. Саліхова, [276, с. 93], дав змогу усвідомити мотиви ТНК з міжнародного трансферу технологій та його механізмів, а також з'ясувати передумови успішного залучення й імплементації іноземних технологій у модернізаційні процеси національної економіки. Це зумовлено тим, що ТНК використовують здійснення прямих іноземних інвестицій як спосіб поширення технологій [388], прагнучи реалізувати свої інтереси на території інших країн, які можуть не збігатися з інтересами країни-реципієнта.

Спрямування основного обсягу прямих іноземних інвестицій у низькотехнологічні види економічної діяльності не тільки не сприяє інноваційній модернізації вітчизняної економіки, а й посилює її залежність від ТНК. Так, упродовж 2010–2016 рр. середньорічна частка прямих іноземних інвестицій у високотехнологічні види економічної діяльності дорівнювала 2,1% [252].

Дуже хитка межа між можливостями і загрозами іноземного інвестування процесів інноваційного розвитку національної економіки та наявність чинників загрозливого характеру об'єктивізують необхідність вироблення державою стратегічних засад залучення іноземних інвестицій з відповідним захистом національних інтересів.

Участь держави у виробленні й реалізації інноваційно-інвестиційного механізму структурних перетворень економіки базується на використанні арсеналу методів, інструментів, форм регулювання інноваційно-інвестиційних процесів, які для досягнення ефективного впливу мали б накладатись на загальну площину сприятливого інституційного середовища формування й реалізації інноваційного потенціалу суб'єктами підприємництва, освітніми і науковими установами. Однак в умовах відсутності стратегії соціально-економічного розвитку країни, програмного закріплення цілей та механізмів структурної перебудови національної економіки, непослідовності та неузгодженості інноваційної та інвестиційної політики практично відсутні передумови для системного вироблення інноваційно-інституційного механізму цілеспрямованого структурування економіки. Незважаючи на те, що за період незалежності було прийнято значну кількість законодавчо-нормативних актів у сфері регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності, не було забезпечено їхньої належної узгодженості та вироблення чітких алгоритмів реалізації в рамках національної інноваційної системи, яка не набула законодавчого закріплення та змісту єдиного механізму сприяння зародженню й реалізації інновацій на основі забезпечення узгодженого розвитку науки, освіти та наукоємного виробництва.

Впродовж останніх років в Україні складається ситуація, коли положення законодавчих актів, що визначають пряму фінансову підтримку державою розвитку наукової, науково-технічної діяльності, освіти, сприяння інноваційній діяльності, практично нівелюються законами про державний бюджет. Так, у 2007–2015 рр. обсяг фінансування з державного бюджету наукових і науково-технічних робіт не перевищував 0,41% ВВП за норми 1,7%, визначеної Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а державні витрати на освіту найбільшими були у 2009 р. – 6,78% ВВП за норми 10,0%, визначеної Законом України «Про освіту» (табл. 3.15). Це є свідченням того, що держава не виконує свої зобов'язання щодо формування базових умов інноваційного розвитку економіки, належним чином не реалізує завдання цілеспрямованого запуску каталізаторів перманентного оновлення структури національної економічної системи на інноваційній основі, не сприяє створенню інноваційних мереж через розширення можливостей участі в них наукових й освітніх установ.

Таблиця 3.15

Державне фінансування наукової, науково-технічної діяльності та освіти [184; 268; 269]

	Роки								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП у фактичних цінах, млн. грн.	720731	948056	913345	1120585	1349178	1459096	1522657	1586915	1988544
Фінансування наукових та науково-технічних робіт з державного бюджету, млн. грн.	2815,4	3909,8	3398,6	3704,3	3859,7	4709,1	4762,1	4021,5	4214,2
Фінансування наукових та науково-технічних робіт з державного бюджету як % від ВВП	0,39	0,41	0,37	0,34	0,29	0,33	0,31	0,25	0,21
Державні витрати на освіту, млн. грн.	40288,9	55840,5	61924,8	74294,8	80141,2	93965,8	97754,6	93151,9	106188,2
Державні витрати на освіту як % від ВВП	5,59	5,89	6,78	6,63	5,94	6,44	6,42	5,87	5,34

З огляду на довготривалий характер цілей інноваційно-інвестиційного забезпечення структурних перетворень національної економіки, необхідність залучення великих обсягів ресурсів та поєднання значної кількості різноманітних управлінських й регулюючих інструментів для їхнього досягнення з метою об'єктивізації оцінки державної участі у виробленні й реалізації інноваційно-інвестиційного механізму структурування економіки доцільним є застосування цільового підходу з охопленням таких методів: управління за цілями, управління за результатами, програмно-цільовий і проектний методи управління. Управлінськими формами, які гіпотетично спроможні комплексно й органічно поєднати ці методи, є: стратегії, цільові програми, проекти, що дають змогу взаємоузгоджено й системно представити цілі, ресурси й засоби їх досягнення. Однак у вітчизняній практиці управління структурними перетвореннями значні можливості цих форм для досягнення синергетичного ефекту використовуються неповно й фрагментарно. Так, через політичну нестабільність, непослідовність проведення державної економічної політики не набули законодавчо-нормативного закріплення проекти таких важливих документів: Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів, Стратегія розви-

тку високотехнологічних галузей до 2025 року. Внаслідок недостатнього розроблення інституційно-правового забезпечення та невідпрацьованості механізмів реалізації й моніторингу ефективності, непрозорості виділення державних коштів та низької ефективності залучення приватних інвестицій в Україні не вдалось використати для вирішення структурних проблем на національному й регіональному рівнях потенціал інституту національних проектів. Положенням про проекти із пріоритетних напрямів соціально-економічного і культурного розвитку (національні проекти), затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 1255 від 08.12.2010 р. [229], було визначено, що національний проект – це проект із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку, що має стратегічно важливе значення для забезпечення технологічного оновлення та розвитку окремої галузі реального сектору економіки, розвитку регіону, вирішення соціальних проблем, а також впливає на поліпшення якості життя громадян України. Національні проекти розглядалися як інструмент комплексного вирішення масштабних завдань на засадах системності, проектного управління, державно-приватного партнерства, інноваційності, ефективного залучення економічного потенціалу, який би задіяв наявні й створив нові можливості для надання динамізму структурним реформам. На початок 2013 р. було відібрано 16 проектів за пріоритетними напрямками: «Нова енергія»; «Нова якість життя»; «Нова інфраструктура»; «Олімпійська надія – 2022»; «Агроперспектива». Однак через загострення системної кризи в країні вони не були реалізовані. Оскільки в цьому напрямі була напрацьована певна інституційна база, доцільно здійснити її критичне оцінювання, щоб надати новий імпульс використанню національних проектів у структурному реформуванні національної економіки.

Часткові завдання структурної модернізації економіки держава вирішує з використанням такого інструменту, як державні цільові програми (ДЦП). Однак через дефіцит бюджетних коштів уряд оптимізує кількість цільових програм, що звужує можливості прямого державного впливу на процеси інноваційно-інституційного забезпечення структурування економіки. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» від 5.03.2014 р. було достроково припинено виконання 14 державних цільових програм, серед яких такі: Державна цільова науково-технічна та соціальна програма “Наука в університетах” на 2008–2017 роки;

Державна цільова науково-технічна програма “Розробка і впровадження енергозберігаючих світлодіодних джерел світла та освітлювальних систем на їх основі”; державна цільова науково-технічна програма розроблення новітніх технологій створення вітчизняних лікарських засобів для забезпечення охорони здоров’я людини та задоволення потреб ветеринарної медицини на 2011–2015 рр. [64].

У 2016 р., за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, реалізувалось 19 ДЦП, з яких тільки три – науково-технічні з обсягом фінансування 0,99 млрд. грн., що становило 3,9% від загального фактичного обсягу фінансування всіх програм, що реалізувались [294]. Однак поряд з обмеженим переліком ДЦП інноваційного спрямування до недоліків, що є бар’єром для їхнього ефективного використання в напрямі інноваційних структурних перетворень економіки, належать: відсутність методик оцінювання та моніторингу ефективності виконання програм з урахуванням їхньої специфіки та кінцевих результатів, що унеможливує їхнє своєчасне корегування з виправленням виявлених недоліків та врахуванням останніх з метою недопущення в майбутньому; недостатнє обґрунтування обсягів та джерел фінансового забезпечення програм, що зумовлює їхнє недофінансування та невиконання завдань у повному обсязі; невідпрацьованість механізмів залучення позабюджетних коштів для виконання програм.

Значні можливості консолідації ресурсів у напрямі інноваційно-інвестиційного забезпечення структурних змін пов’язуються із застосуванням проектного підходу, який гіпотетично може використовуватися для досягнення цілей і вирішення проблем різної складності й масштабності, забезпечувати високі показники ефективності, формуючи передумови для об’єднання зусиль держави та бізнесу при паралельному запровадженні чіткого розподілу їхніх сфер відповідальності. Застосовуючи важелі прямого і опосередкованого впливу з метою формування сприятливих передумов розробки і реалізації проектів, держава має можливість виробити дієві механізми інноваційно-інвестиційного забезпечення удосконалення структури економіки, перевагою яких є наявність алгоритму просування від ідеї (або ідентифікованої проблеми) до кінцевого результату її втілення (вирішення) з наведенням чітких умов участі виконавців у реалізації інвестиційного проекту.

Законом України «Про інвестиційну діяльність» (ст. 12-1) визначені такі види державної підтримки реалізації інвестиційних проектів: фінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів; співфінансування інвестиційних проек-

тів з державного та місцевого бюджетів; надання державних і місцевих гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання; кредитування за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів; повна або часткова компенсація за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів [231], використовуючи які держава має можливість брати активну участь у реалізації інноваційно-інвестиційного механізму структурування економіки.

В контексті залучення державних інвестицій для інноваційного удосконалення структури економіки важливе значення має прийняття Закону України № 288-VII «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо державних інвестиційних проектів» від 7.04.2015 р., а також Постанова Кабінету Міністрів України № 571 «Деякі питання управління державними інвестиціями» від 22.07.2015 р. [65], яка визначає порядок відбору державних інвестиційних проектів. Однак для посилення інноваційної спрямованості інвестиційних проектів доцільно було б доповнити перелік критеріїв їхнього відбору критеріями інноваційності, оскільки з 10 державних інвестиційних проектів, фінансування яких передбачалося з державного бюджету в 2016 р. на загальну суму 9501338 тис. грн., жоден за цільовою спрямованістю не належить до видів діяльності високотехнологічних галузей.

Держава бере участь у реалізації інноваційно-інвестиційного механізму структурування економіки також через підтримку інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки, способи якої закріплені Законом України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [239] і передбачають: пряме бюджетне фінансування (співфінансування) розробки інвестиційних проектів; особливості оподаткування (протягом 10 років звільнення або часткове звільнення від сплати податку на прибуток); преференції з ввізного мита та з податку на додану вартість при імпорті обладнання (устаткування) та комплектуючих; право на прискорену амортизацію окремих видів основних фондів; відшкодування відсотків за кредитами у банках; державні гарантії для залучення іноземних кредитів (позик). При цьому до пріоритетних галузей і напрямків реалізації належать: агропромисловий комплекс; житлово-комунальний комплекс; машинобудування; транспортна інфраструктура.

На підставі аналізу наявних підходів держави до підтримки реалізації інвестиційних проектів простежується недостатня узгодженість

інвестиційної й інноваційної політики держави для вирішення структурних проблем національної економіки. Елементи і важелі регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності застосовуються державою неузгоджено і несистемно, без належної орієнтації на досягнення стратегічних цілей. За цих умов в Україні посилилась загроза втрати можливостей розвитку на основі інноваційної моделі через нерозвинутість ринкових інноваційних інститутів та недосконалість державного регулювання й підтримки процесів інноваційно-інвестиційного забезпечення структурного оновлення економіки.

Висока ризиковість, складність організації, пролонгованість ефекту інноваційно-інвестиційних процесів на всіх рівнях національної економічної системи та незначна їхня узгодженість щодо досягнення часткових організаційних і загальних суспільних цілей розвитку актуалізує доцільність закладення в основу діагностики інноваційно-інвестиційного механізму структурування економіки досягнення цілей державної структурної політики із поєднанням потенціалу ринкових, державних, громадських інституцій. Так, основою базового методологічного підходу має бути підпорядкування механізмів цілям політики, що є передумовою збалансування інтересів, мобілізації зусиль, об'єднання і підсилення потенціалів, здійснення прориву.

Ігнорування цих методологічних засад, переважаюче ринкове регулювання інноваційно-інвестиційних процесів без належного доповнюючого впливу з боку держави та її низька дієвість щодо здійснення інтеграційної, координаційної, регулюючої функцій з формування інноваційно-інституційного механізму структурування економіки зумовили ситуацію, коли сприятливі передумови та наявні можливості переходу національної економіки до інноваційної моделі розвитку не тільки не використовуються, а й переходять до розряду загроз.

Для забезпечення ефективності інноваційно-інвестиційного механізму важливим є визначення критеріїв його вироблення й реалізації на підставі окреслення та взаємоузгодження критеріїв структурної, інноваційної та інвестиційної політики. Це є важливим для запровадження стратегічного підходу до структурування економіки, за якого під бажані цілі мають вироблятися механізми залучення, мобілізації, ефективного використання ресурсів та подолання ситуативного підходу до управління, коли ресурсні обмеження стають одним з головних чинників визначення цілей, бар'єром для прориву в економічному розвитку. Здійснений аналіз структурних проблем і середовища розвитку економіки України (розділ 2), а також позиція науков-

ців, свідчать, що до критеріїв її структурної перебудови, досягнення яких потребує нового рівня інноваційно-інвестиційного забезпечення, слід віднести: сприяння соціальному розвитку на рівні європейських стандартів; здійснення реіндустріалізації економіки; забезпечення обороноздатності країни та національної безпеки; підвищення конкурентоспроможності національної економіки; забезпечення цілісності економіки та збалансованого розвитку регіонів; зниження ресурсоемності економіки; підвищення екологічності національної економічної системи; інтегрування національної економіки в глобалізоване середовище.

Реалізація інноваційної політики в напрямі досягнення наведених вище критеріїв структурного оновлення економіки може бути ефективною за умови її орієнтації на такі критерії: розвиток технологій VI укладу (БІО – системної біотехнології, генної інженерії, біомедицини, клітинних технологій; НАНО – наноматеріалів, нанофотоники, наноелектроніки, нанотехніки; ІКТ – телекосмічних, електромагнітних цифрових технологій голографічних систем), забезпечення їхнього приросту на 40–70% на рік; розвиток ресурсозберігаючих і екологічнобезпечних технологій; інноваційна модернізація галузей і сфер реальної економіки; розширення переліку і нарощування обсягів інноваційної продукції; формування, захист і ефективне використання інтелектуального потенціалу; розвиток інноваційної інфраструктури; розширення переліку інноваційних проектів; збільшення кількості інноваційно активних підприємств; підвищення конкурентоспроможності економіки через більш інтенсивне оновлення продукції.

Серед критеріїв реалізації інвестиційної політики слід виокремити: збільшення обсягів залучення інвестицій, у т. ч. іноземних; щорічний приріст чистих інвестицій; зниження інвестиційних ризиків; зростання обсягів і забезпечення ефективності інвестицій із збільшенням в їхній структурі інноваційних; розвиток інфраструктури інвестиційного ринку; підвищення інвестиційної привабливості регіонів; розширення інвестиційних можливостей суб'єктів підприємництва; створення передумов для формування інвестиційної привабливості підприємств.

У ході забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень економіки актуалізується завдання щодо формування сприятливих інституційних умов спрямування суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності на досягнення комплексу окреслених критеріїв, формування сприятливого інституційного середовища ефективного їхнього функціонування на основі участі в інноваційних мережевих структурах. Прак-

тичне втілення цього завдання потребує формування організаційного забезпечення координації вироблення й реалізації цілісного інноваційно-інвестиційного механізму структурних перетворень в орієнтації на критерії структурної, інноваційної та інвестиційної політики, що може бути забезпечене через створення структурного підрозділу в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України. Слід зауважити, що залежність формування й реалізації механізмів структурування від наявності висококваліфікованих інтелектуальних кадрів й інноваційно-інвестиційного потенціалу, який суттєво відрізняється за регіональними, актуалізує виокремлення регіонального рівня в їхньому організаційному забезпеченні та застосування наскрізного вертикального підходу при оцінюванні останнього.

Отже, доходимо таких висновків:

– інноваційно-інвестиційний механізм структурування економіки базується на поєднанні вияву ринкової самоорганізації економічних агентів та державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності й охоплює сукупність методів і способів, що виробляються й застосовуються державними та ринковими інституціями для залучення й акумуляції інвестиційних ресурсів і спрямування інвестиційної діяльності в напрямі підтримки інноваційних процесів, що зумовлює зміну структури економіки;

– з огляду на багатосуб'єктність інноваційно-інвестиційної діяльності та їхню взаємозалежність механізм її здійснення в орієнтації на структурне оновлення економіки доцільно розглядати як мережеву систему, побудовану на взаємовигідних відносинах, здатних забезпечити синергетичний ефект щодо формування інноваційної структури економіки;

– низький рівень інноваційного розвитку економіки України є наслідком спонтанного характеру інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, що сформувався під впливом ринкового механізму, та прагнення оминати ризики й отримати швидкі вигоди за відсутності належної підтримки держави;

– інноваційно-інвестиційний механізм структурування економіки України не забезпечує покращення її структурних характеристик через порушення при його формуванні принципів цільової орієнтації, системності й цілісності, відсутність стабільних зв'язків між його елементами, слабку ініціативу як підприємств, так і органів влади, щодо побудови мережевих інноваційних структур;

– однією з основних проблем інноваційного структурування національної економіки є відсутність базових сприятливих умов функціонування і розвитку суб'єктів господарювання та елементів інноваційної інфраструктури, які дали б змогу їм на конкурентних засадах формувати й реалізувати потенціал інноваційного розвитку, на взаємовигідній основі брати участь у мережевих відносинах щодо реалізації інноваційних стратегій;

– участь держави у формуванні й реалізації інноваційно-інвестиційного механізму структурного оновлення економіки має базуватись на застосуванні системи важелів прямого і опосередкованого впливу, найбільш прийнятними формами комплексного використання яких є стратегії, цільові державні програми, проекти;

– низька ефективність державної участі у реалізації механізму інноваційної модернізації структури національної економіки є підсумком непослідовної економічної політики, що виражається у нерозробленості структурної політики, неузгодженості інноваційної та інвестиційної політики держави та їхньої слабкій орієнтації на системне вирішення структурних проблем;

– безальтернативність інноваційного розвитку національної економіки в контексті глобальних трендів та внутрішніх і зовнішніх викликів актуалізує завдання удосконалення державного впливу на формування механізму інноваційно-інвестиційного забезпечення структурування національної економіки серед пріоритетних.

3.4. Розвиток відносин власності в структурній трансформації національної економіки

Процеси структурування і розвитку національної економіки безпосередньо пов'язані з розвитком відносин власності, які виражаються у формі права власності, що, реалізуючись через такі форми вияву, як володіння, розпорядження і користування, формує ресурсний базис для структурних перетворень економіки.

В процесі використання власності формується ресурсна основа структурних перетворень економіки. Незаперечним є твердження, що саме різноманітність форм власності як базис розвитку здорової конкуренції сприяє побудові ефективної структури економіки, зорієнтованої на суспільні запити й вимоги. Беручи до уваги різні підходи до класифікації типів і форм власності [162, с. 59–60], на першочергову увагу

заслугує її поділ на приватну і державну, який дає змогу простежити інтереси, що реалізуються власністю, та оцінити ефективність й мотиви її суб'єктів. Оскільки основою розвитку форм власності є певні інтереси – приватні, колективні, державні то саме цільові установки щодо їхньої реалізації визначають засади, на яких має вироблятися механізм ефективного використання власності. Не ідеалізуючи жодну з форм власності, слід визнати роль кожної у забезпеченні певних інтересів і формуванні структури економіки, спроможної їх підтримувати. Різноманітність форм власності є системою взаємодоповнюючих елементів, специфіка яких дає можливість впливати на всі структурні характеристики національної економіки. Ефективне функціонування системи власності та окремих її елементів залежить від наявності інституційного середовища, здатного забезпечити умови для реалізації їхніх специфічних якостей і можливостей вирішення завдань суспільного розвитку.

За період незалежності в Україні відносини власності під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, зазнавали значних трансформацій, однак низький рівень реалізації мотиваційних функцій щодо формування сприятливих передумов ефективного структурування економіки і забезпечення на цій основі її розвитку потребують першочергового врахування допущених помилок і прорахунків, серед яких слід виокремити:

- непрозорість відносин власності, що зумовило значний розрив між цілями її використання і суспільними інтересами;
- проведення приватизації з метою швидкої зміни державної власності на приватну без належного обґрунтування її цілей та механізмів проведення з обмеженою можливістю щодо участі в ній, а також без створення належного інституційного середовища функціонування приватизованих підприємств, не забезпечило структурної модернізації економіки, а зумовило поглиблення структурних диспропорцій;
- зосередження основної уваги на бюджетному підході до приватизації і розгляд її здебільшого як засобу наповнення бюджету призвели до неактуальності структурного реформування власності, а тому не були закладені основи стратегічних структурних перетворень;
- виявлення феномена неефективного власника, який сформувався у 90-ті рр. ХХ ст. внаслідок віртуального перерозподілу власності, коли суб'єкти отримували доходи не від виробничої діяльності, а від перепродажу своєї власності. Це зумовило розмитість й невизначеність прав власності, а відповідно і зниження інвестиційної привабли-

вості власності, консервацію технологічної відсталості виробництва [121, с.18];

- поширення рейдерства на основі лобювання інтересів великого капіталу у владних структурах та високого рівня корупції;

- послаблення орієнтації використання власності в напрямі вирішення суспільних проблем через розмитість власності та тінізацію економіки;

- реформування різних складових інституту власності як щодо встановлення прав на ресурси, так і прав на доходи, не було підпорядковано єдиній меті – створенню сучасного, технологічно-передового, конкурентоспроможного виробництва [121, с. 27].

Впродовж періоду незалежності України основою трансформації власності була приватизація – зміна державної форми власності на різновиди приватної. Суперечливість, непрозорість, низька соціальна орієнтованість процесів роздержавлення та приватизації актуалізували питання щодо оптимальності структури власності, яке залишається дискусійним як серед вітчизняних, так і зарубіжних науковців і практиків. Відсутні єдині підходи щодо визначення параметрів та критеріїв оптимальності структури власності.

Структура власності є однією зі структурних характеристик національної економічної системи, а відповідно критерії її оптимізації – це загальні критерії оптимізації структури останньої. Питання оптимізації параметрів структури власності є дуже складним, оскільки залежить від рівня ефективності використання різних видів власності відповідно до досягнення цілей соціально-економічного розвитку на кожному з етапів суспільного розвитку в конкретних умовах внутрішнього і зовнішнього середовища. Так, для України після 2014 р., через зовнішню агресію і необхідність посилення обороноздатності країни особливо актуалізується питання перегляду обсягів, структури та ефективності використання державної власності. Визначальним чинником окреслення параметрів структури власності є рівень ефективності управлінських та регуляторних механізмів, які застосовуються державою до суб'єктів різних форм власності для залучення їх до реалізації цілей суспільного розвитку.

Реформування вітчизняної економіки зумовило значну диверсифікацію форм власності відповідно до сфер застосування об'єктів власності, специфіки способів та методів господарювання, інтересів, що реалізуються з використанням власності (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Розподіл підприємств в Україні за формами власності [118; 119; 120]

	2007	2011	2011 у % до 2007	2012	2013	2014	2015	2015 у % до 2011
Приватна власність	308337	335335	108,8	332925	329168	327396	307128	91,6
Державна власність	7409	6704	90,5	6557	6113	5966	5591	83,4
Комунальна власність	16755	15726	93,9	15615	15207	14974	13778	87,6
Колективна власність	386533	481698	124,6	506157	526696	553451	553413	114,8
Акціонерна власність	33084	28748	86,9	25568	25531	24813	23110	80,4

Тенденції трансформації структури власності в Україні за останні десять років засвідчують формування плюралізму власності, який гіпотетично закладає базис для реалізації інтересів різних груп представників суспільної системи, розвинутого конкурентного середовища і на цій основі прогресивного структурування економіки. Очевидним є швидке реагування відносин власності на ускладнення загальних соціально-економічних умов та нестабільність політичної ситуації в країні [27, с. 50–46]. Поряд з чіткою тенденцією до зменшення кількості суб'єктів державної й комунальної власності, що стало результатом реформування власності, відбулось зростання кількості суб'єктів господарювання приватної власності впродовж 2007–2011 рр., і щорічне їхнє скорочення впродовж 2011–2015 рр.

Несприятливі умови для приватного підприємництва щодо використання власності та розподілу витрат і прибутків зумовили його згортання і з великою ймовірністю перехід у тіньовий сектор, що наче демонструє ситуацію перетворення невикористаних можливостей у загрози ефективному структуруванню національної економіки. Досвід України, однак, підтверджує висновок, що становлення приватної власності як повноцінного інституту – процес складний і тривалий, який має розвиватися в єдності з іншими ринковими інститутами за сприятливої державної політики. І перше, і друге в Україні поки що не забезпечується. Слушним є зауваження К. Гордіці [42, с. 110], що «... сьогодні в Україні існує парадоксальний дуалізм державної політики у сфері регулювання відносин власності. З одного боку, надмірне розширення владних повноважень держави щодо прямого контролю всіх прав власності в економіці об'єктивно сприяє розмиванню цих прав і руйнує мотивацію господарювання суб'єктів до створення ефективної власності. З іншого боку, мають місце недостатня розробленість

правових документів, що регламентують відносини власності, і недостатня захищеність прав власників; причому йдеться не лише про право власності на бізнес, на бренд, на торговельну марку чи на певні технології, а й про право власності на землю, яке досі залишається практично не розвиненим; на природні ресурси, що також потребує пильної уваги, зокрема з боку антимонопольних органів, а також право власності на робочу силу, яке в умовах хронічної заборгованості за заробітною платою перетворюється майже на фікцію».

Структурні перетворення економіки перебувають під впливом акціонерної власності, розвиток якої в ринкових умовах є своєрідною реакцією на потребу в нагромадженні капіталу як умови досягнення постійного приросту виробництва. Особлива роль акціонерної власності в структуруванні економіки полягає у її спроможності забезпечити накопичення капіталу різними способами [333, с. 29]: концентрацією, заснованою на нагромадженні й розширеному відтворенні; мобілізацією, що ґрунтується на залученні капіталу із зовнішніх джерел; централізацією, об'єднанням капіталів і коштів в єдине ціле.

В Україні не оправдались очікування щодо вирішення завдань удосконалення соціальної структури національної економіки на основі акціонерної форми власності, розвиток якої пов'язувався із зміною системи розподілу доходів через перетворення найманих працівників у співвласників підприємств. На початкових етапах сертифікатної приватизації це було зумовлено низькою часткою акцій фізичних осіб у статутних фондах приватизованих підприємств та низьким рівнем корпоративного управління, а в подальшому і до цього часу – викупом акцій мажоритарними акціонерами, перетворенням акціонерних товариств на приватні підприємства та господарські товариства, що й визначило тенденцію до зменшення кількості суб'єктів акціонерної власності (табл. 3.16) та концентрації останньої.

Концентрація акціонерної власності має два основні аспекти впливу на структуру економіки: 1) розширення можливостей для розвитку виробництва і реалізації масштабних проектів на основі нагромадження капіталу; 2) посилення загрози вияву монополістичних тенденцій через зосередження акціонерного капіталу у великих власників. Фахівці [6, с. 5] пов'язують високий рівень концентрації акціонерної власності в Україні, що загрожує переважаючим виявом другого аспекту, з впливом таких чинників: 1) недостатньою ефективністю системи захисту прав акціонерів, що призвело до значного поширення практики «ворожих» поглинань, рейдерства і т. ін. Концентрація пакета ак-

цій розглядається як важливий елемент системи захисту інвестицій та зменшення ризиків «ворожого» поглинання; 2) у формуванні мотивації великих власників домінують «доходи від контролю», а не дивіденди чи курсові різниці. Можливість їхнього отримання значною мірою залежить від наявності великого пакета акцій, що дає змогу встановити контроль за фінансовими потоками акціонерного товариства; 3) система розкриття інформації про структуру власників в Україні є недостатньо релевантною, тому складно визначити зв'язки між існуючими акціонерами та кінцевими бенефіціарами.

Можливості залучення акціонерної власності до здійснення прогресивних структурних перетворень національної економіки обмежуються через деструктивний вплив таких чинників:

- слабкий зв'язок акціонерних товариств з ринком акцій, що гальмує розподіл і перерозподіл ресурсів між галузями та суб'єктами господарювання, зумовлює невиконання ринком акцій функції джерела інвестиційних ресурсів;
- низька інвестиційна привабливість акціонерних товариств;
- відсутність у акціонерних товариств достатніх коштів для інвестицій;
- низький рівень захищеності міноритарних акціонерів;
- невідпрацьованість і низький рівень корпоративного управління;
- низька інформаційна відкритість та прозорість діяльності акціонерних товариств, що ускладнює участь акціонерів в управлінні акціонерною власністю, а потенційним інвесторам – прийняття рішень щодо доцільності інвестування.

Подолання наявних бар'єрів розвитку акціонерної власності й органічне введення її в процеси структурної модернізації економіки актуалізує необхідність вироблення державою дієвих механізмів регулювання акціонерного сектору.

Використання власності завжди є формою реалізації певного інтересу. І саме узгодження суспільних й приватних інтересів є базисом залучення потенціалу підприємництва до реалізації цілеспрямованих структурних перетворень. Рішення щодо розпорядження власністю приймає власник, відповідно до своїх інтересів та результатів оцінювання наявних умов здійснення господарської діяльності. Так, держава, формуючи умови здійснення господарської діяльності, визначає умови залучення власності до процесів структурного оновлення економіки. Досвід розвинутих зарубіжних країн свідчить, що відповідність структурних перетворень економіки цілям суспільного розвитку забезпечується через організацію середовища господарської діяльності і взаємодії суб'єктів

відносин власності на основі реалізації механізмів регулювання, що органічно поєднують: ринкові механізми, які спрямовують ресурси у сфери з найвищою ефективністю їх використання; механізми державного регулювання, зорієнтовані на створення умов залучення власності у види діяльності з високим рівнем соціально-економічної значимості; механізми громадського регулювання, що реалізуються з метою дотримання балансу інтересів при реалізації власності.

Незважаючи на проведення в Україні в межах державної регуляторної політики реформи дерегуляції та розвитку підприємництва [59], головними завданнями якої визначено зменшення регуляторного тиску на малий і середній бізнес і відповідно створення нормальних умов для роботи та зниження вартості адміністрування бізнесу, створення сприятливого середовища для внутрішніх та іноземних інвестицій, здорової конкуренції на ринку й усунення штучних бар'єрів, залишається переважаючим вплив стримуючих чинників ефективного використання власності й здійснення на цій основі прогресивних структурних перетворень економіки. До таких чинників належать: непослідовність державної політики і низький рівень довіри до влади, що обмежує залучення власності для реалізації суспільно значимих проєктів; низький рівень захищеності будь-якої власності; значні затрати, пов'язані з реалізацією прав власності та їхнім гарантуванням при здійсненні підприємницької діяльності, які зменшують ресурси розвитку; високий рівень корупції, що ускладнює доступ до певних прав власності та забезпечення гарантування власності.

Структурна спроможність національної економіки забезпечувати цілі суспільного розвитку значною мірою залежить від розвитку державної власності, яка в прийнятних розмірах дає змогу підтримувати міжсекторну збалансованість, гарантувати національну безпеку й соціальну стабільність. В умовах посилення конкуренції та експансії ТНК забезпечення оптимальних обсягів та ефективне використання державної власності є гарантом проведення країною незалежної економічної політики й національної безпеки.

За наявності значних структурних диспропорцій в економіці України, які становлять загрозу національній безпеці, структура і обсяг державної власності має орієнтуватись не тільки на забезпечення реалізації державних функцій, а й на реалізацію цілей структурної перебудови економіки, закласти базис структурних перетворень у пріоритетних секторах і видах діяльності. Так, реформа управління державної власності, яка розпочалась в Україні, може бути ефективною за умови підпорядкування її цілей меті структурної політики.

У 2015 р. питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору економіки України була 0,6%, частка їхнього чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – 11,4%, питома вага середньої вартості необоротних та оборотних активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки – 19,4%, питома вага середньої кількості працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки – 15,8%, а питома вага капітальних інвестицій – 9,3% [328].

За даними Єдиного реєстру об'єктів державної власності, у 2015 р. у державній власності було 3443 підприємства та 277 господарських товариств мали корпоративні права держави, які перевищують 50% від їхнього статутного капіталу. Однак активно працювали тільки 1829 суб'єктів господарювання, або більш як 49% від усіх підприємств державного сектору економіки. З них прибутково працювали прилижно 65%, беззбитково – 4,5%, збитково – майже 30% суб'єктів господарювання [91]. Про низьку ефективність використання державної власності, нереалізовані можливості щодо її залучення до вирішення структурних проблем економіки і завдань соціально-економічного розвитку також свідчить наявність значної кількості державних підприємств, щодо яких не підтверджена належність відповідним суб'єктам управління. Так, в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) Державної служби статистики України на 1.01.2016 р. було 6239 державних підприємств. З них підтверджено інформацію щодо їхньої належності відповідним суб'єктам управління та внесено до Єдиного реєстру лише 54,6% із вказаних підприємств [91]. Так, поза системою управління державною власністю і введенням у механізми цілеспрямованої участі у процесах структурування економіки перебуває близько 2800 державних підприємств.

Команда реформ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, яка працювала у 2015 р., вказуючи на те, що нестача кваліфікованих менеджерів та відсутність стратегії, корупція і низький рівень контролю призводять до втрат конкурентоспроможності та зловживань активами на державних підприємствах, визначала широку приватизацію як спосіб вирішення зазначених проблем [338].

На забезпечення ефективного залучення державної власності до вирішення структурних проблем національної економіки зорієнтована реформа державної власності, метою якої є підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки за допомогою таких заходів: поліпшення бюджетного нагляду; розроб-

ки комплексної державної політики управління суб'єктами господарювання (політики власності); посилення корпоративного управління суб'єктів господарювання; реструктуризації та реорганізації суб'єктів господарювання; прозорого та комплексного процесу приватизації. На кардинальну зміну підходів до використання ресурсів держави спрямована нова політика управління державною власністю, основними завданнями якої визначено:

- впровадження корпоративного управління відповідно до стандартів ОЕСР, призначення визначених фахівців на керівні посади в державних компаніях: запровадження ефективного управління об'єктами державної власності; залучення міжнародних компаній до проведення аудиту базових державних підприємств;
- проведення масштабної прозорої приватизації державної власності за наявності відповідних економічних умов: розроблення та сприяння прийняттю у новій редакції Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (вилучення понад 1200 об'єктів); зміна методики оцінювання під час підготовки до приватизації; запровадження продажу державних пакетів акцій на міжнародних біржах; запровадження проведення конкурсу за принципом аукціону як основного способу приватизації;
- зміна системи управління стратегічною державною власністю через створення холдингових компаній з міжнародними стандартами управління [262].

Успішна реалізація реформи сприятиме формуванню базису для ефективного використання системи власності в напрямі вирішення наявних та запобігання появі нових структурних проблем національної економіки, а це потребує ретельного відпрацювання механізмів її здійснення.

Використання масштабної приватизації в Україні як способу ефективного використання потенціалу інституту власності для надання імпульсу процесам структурного збалансування національної економіки і реалізації завдань соціально-економічного розвитку базується на виробленні механізмів забезпечення прозорості приватизаційних процесів, відмові від їхньої фіскалізації, спрямуванні надходжень від приватизації на досягнення цілей технологічної модернізації, чіткому закріпленні інвестиційних зобов'язань і контролі за їхнім виконанням, узгодженні інтересів суспільства, держави, інвесторів, працівників при виборі способу приватизації.

Різноманітність та перманентність трансформації форм власності, взаємозумовленість і взаємодоповнюваність їхнього розвитку зумовлюють формування інституційного середовища функціонування національної економіки, ефективність якого, незважаючи на те, що кожна з форм власності виконує функції з реалізації певних інтересів, може бути об'єктивно оцінена тільки за кінцевими показниками ефективності функціонування економічної системи.

Розглядаючи вплив власності на структурування економіки, важливо враховувати такі моменти:

- не існує такої «універсально придатної» форми власності, яка незмінно і незалежно від конкретних історичних умов перевершувала б інші форми власності в будь-якій країні у всіх галузях і секторах економіки [257, с. 10];
- незважаючи на те, що державна власність є економічним базисом для вирішення стратегічно важливих завдань суспільного розвитку, ефективність її використання в межах функціональної діяльності державних підприємств, як свідчать результати контент-аналізу, поступається ефективності використання приватної власності бізнесовими структурами;
- умовою ефективного залучення потенціалу приватної власності до вирішення структурних проблем і досягнення цілей структурних перетворень є розвинуте конкурентне середовище;
- ресурси економічного розвитку, закладені в різних формах власності, в т. ч. і приватній, не реалізуються автоматично тільки за рахунок створення, становлення цих форм, зміни власника, оскільки відносини власності не зводяться до пасивного володіння її об'єктами. Ці відносини більш багатовимірні і здійснюються повною мірою тільки в процесі розпорядження об'єктами власності, їхнього використання, функціонування, що передбачає наявність відповідного механізму [289];
- вирішення складних і важливих завдань в умовах агресивного середовища і прагнення запровадження демократичних засад управління в орієнтації на досягнення цілей сталого розвитку спонукають до відходу від протиставлення держави і ринку, державної та приватної власності і дедалі частіше демонструють ефективність форми поєднання різних типів власності при реалізації проектів різного масштабу і складності.

Будучи важливою складовою економічних відносин, власність розвивається під впливом сукупності елементів середовища функціо-

нування економіки. Науковці [289] вказують на якісні зміни у відносинах власності, що відбуваються під впливом переходу до нового (постіндустріального) технологічного укладу, які супроводжуються переходом до нового типу економічного зростання з новою ціннісною орієнтацією і новими механізмами його регуляції.

В умовах формування інноваційної економіки постіндустріально-го суспільства розвиток власності пов'язується із вирішенням завдання щодо створення передумов інноваційного зростання, підвищення інноваційної активності, забезпечення консолідації та алокації різних видів ресурсів, що дало б змогу сформувати структурні пропорції економіки відповідно до вимог досягнення цілей соціально-економічного розвитку. Безальтернативність інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки потребує нової якості її інституційної структури на основі запровадження прогресивних форм відносин власності, здатних інтегрувати потенціал різних суб'єктів економічних відносин і активізувати потужні стимули до саморозвитку.

Важливим моментом процесів структуризації економіки на етапі формування її постіндустріального типу є зростання взаємозумовленості розвитку нових типів власності та нових типів учасників економічних відносин – елементів економічної системи. Прикладом цього є розвиток стартап-компаній, основний капітал яких – інтелектуальний, сформований на індивідуально-інтелектуальній власності. Вони володіють внутрішніми імпульсами до саморозвитку, здатні стати каталізаторами формування «точок зростання» за умови партнерської взаємодії з інституціями, що мають інші види власності, яка може бути задіяна для втілення різного роду інновацій у різні типи проектів.

Посилення викликів глобалізованого конкурентного середовища ставить суб'єкти господарювання в умови, коли для реалізації своїх конкурентних стратегій вони постають перед необхідністю переглянути структуру своєї власності з метою розширення її інтелектуальної складової. Такий аспект є визначальним у формуванні структури інноваційної постіндустріальної економіки, оскільки володіння інтелектуальною власністю дає можливість економічним агентам активізувати інноваційні процеси, запропонувати нову продукцію з більшою часткою доданої вартості, сформувати потенціал сталого розвитку. Інтелектуальна власність створює стимули, які визначають моделі інноваційної поведінки учасників економічних відносин, що в підсумку дасть змогу удосконалити структуру національної економіки.

Зростання і зміну ролі інтелектуальної власності, необхідність посилення уваги до її охорони на сучасному етапі експерти Всесвітньої організації інтелектуальної власності пов'язують з такими перетвореннями в характері інновацій [66]: по-перше, фірми інвестують історично безпрецедентні кошти у створення нематеріальних активів – нові ідеї, технології, проекти, бренди, організаційні ноу-хау і бізнес-моделі; по-друге, збільшення кількості більш прив'язаних до місцевих умов локальних форм інновацій на рівні з технічними винаходами світового класу сприяють економічному й соціальному розвитку країн; по-третє, діяльність з винаходу нових продуктів або процесів стає більш інтернаціональною за характером і більш спільною й відкритою; по-четверте, ринки знань є центральним питанням більш динамічного і неперервно мінливого інноваційного процесу, а спільно розроблені ідеї обмінюються і продаються через нові платформи і через посередників. З огляду на такі тенденції розвиток і захист інтелектуальної власності має стати одним з основних напрямів економічної політики держави й окремих організацій, вийти як у ранг пріоритетних складових відносин власності, так і основних чинників прогресивного оновлення структури національних економік.

Серед виявів позитивного впливу інтелектуальної власності на економічне зростання в Україні через покращення структурних характеристик економіки експерти Міжнародної торгової палати та Національного комітету Міжнародної торгової палати у звіті за 2014 р. «Розвиток і захист інтелектуальної власності в Україні» визначають такі [267]: створення робочих місць, збільшення податкових надходжень, розвиток конкурентоздатності компаній. Так, галузі, пов'язані із збереженням авторського права, забезпечують: робочими місцями близько 400000 осіб, що перевищує аналогічний показник у багатьох інших галузях; сприяння надходженню прямих іноземних інвестицій та переданню технологій; сприяння інноваційній діяльності та збільшення фінансування науково-дослідних проєктів; сприяння культурному самовираженню і різноманіттю, поширенню нових технологій та розвитку; створення умов для монетизації винаходів компаній та залучення інвестицій; сприяння розвитку малого і середнього бізнесу на основі захисту інтелектуальної власності; забезпечення споживачів інноваційною продукцією і послугами.

Вектори структурування національної економіки значною мірою визначаються розвитком такої складової системи інтелектуальної власності, як промислова, що об'єднує винаходи, корисні моделі, про-

мислові зразки, знаки для товарів і послуг (табл. 3.17). В I кв. 2016 р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року відбулось зростання загальної кількості заявок на об'єкти промислової власності на 25,9%. При зростанні чисельності заявок на корисні моделі на 25,2%, на промислові зразки – на 11%, на знаки для товарів і послуг – на 33% кількість заявок на винаходи зменшилась на 12,6% [251]. Тенденція до зменшення кількості заявок на винаходи визначилась з 2014 р. і це стало тривожним сигналом щодо згортання передумов структурної модернізації національної економіки.

Таблиця 3.17

Показники надходження заявок на об'єкти промислової власності в Україні в I кварталі 2012–2016 рр. [251]

Об'єкти промислової власності	Кількість поданих заявок					2016 у % до 2015
	2012	2013	2014	2015	2016	
<i>Усього надійшло</i>	11882	12368	10714	10019	12619	125,9
<i>Винаходи</i>	1239	1325	1122	1083	947	87,4
– за національною процедурою	717	774	625	631	575	91,1
– за процедурою РСТ	522	551	497	452	372	82,3
<i>Корисні моделі</i>	2704	2595	2165	1922	2407	125,2
– за національною процедурою	2703	2591	2164	1919	2406	125,4
– за процедурою РСТ	1	4	1	3	1	–
<i>Промислові зразки</i>	357	527	668	471	524	111,3
<i>Знаки для товарів і послуг</i>	7582	7921	6579	6543	8741	133,6
– за національною процедурою	5582	5453	4530	4521	6956	153,8
– за міжнародною процедурою	2000	2468	2229	2022	1785	88,3

Прийняття заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності в Україні здійснюється за національною і міжнародною процедурами, що є хибною практикою, оскільки звужує можливості захисту національного виробника на зовнішньому ринку. Проблема підсилюється переважанням питомої ваги заявок за національною системою в їхній загальній кількості, яка в I кв. 2016 р. за винаходами становила 61%, корисними моделями – майже 100%, знаками для товарів і послуг – 80%. Врегулювання цього питання набуває особливої значимості з огляду на те, що з 1 січня 2016 р. в Україні офіційно почала діяти поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі з ЄС. В цьому

зв'язку особливо актуальними є рекомендації та застереження науковців [109, с. 367], що системи охорони інтелектуальної власності та інноваційного регулювання мають поєднувати виробниче та комерційне використання об'єктів інтелектуальної власності. Державна підтримка фундаментальних та прикладних досліджень, за відсутності розвинутої промисловості й усталеного ринку інтелектуальної власності, у більшості випадків буде спрямовуватися на субсидування економік інших країн, оскільки саме там задіяні висококваліфіковані фахівці та використовуються результати наукових досліджень.

Оцінити досягнення країни щодо стану й ефективності захисту прав власності дає змогу Міжнародний індекс захисту прав власності (The International Property Right Index) – комбінований показник Міжнародного альянсу прав власності, що охоплює такі три аспекти: 1) правове і політичне середовище; 2) права на фізичну власність; 3) права на інтелектуальну власність. У 2015 р. із значенням показника 3,9, що на 0,4 пункту нижче, ніж в 2014 р., Україна зайняла 109 місце серед 129 країн світу [383]. При цьому компонент оцінки розподілився таким чином: розвиток правового і політичного середовища – 2,8 (сформувався як середній з таких складових: незалежність судової системи – 1,7; верховенство права – 3,3; політична стабільність – 3,5; боротьба з корупцією – 2,8); права фізичної власності – 4,9 (захист фізичної власності – 2,8; реєстрація власності – 9,1; доступ до позики – 2,7); право інтелектуальної власності – 4,1 (захист прав інтелектуальної власності – 2,8; патентний захист – 7,8; захист авторських прав – 1,7). Наведені показники є свідченням відсутності в Україні належних базових умов для залучення потенціалу інституту власності до процесів прогресивного структурування національної економіки й індикаторами об'єктивізації напрямів державної політики у сфері захисту власності.

Очевидно, що прогресивні структурні перетворення можуть бути забезпечені тільки на основі формування ефективних механізмів розвитку власності, основою яких є гарантування і захист власності, створення сприятливих умов для її використання й розширення, забезпечення компромісу між очікуваннями власника і рамковими умовами збереження й розвитку його власності.

Щодо цього слушною є думка науковців, що «проблема власності – це не проблема володіння, а проблема управління (і частково – користування). Не власник, а менеджмент править економікою і суспільним

життям. Менеджмент є формою соціального компромісу між приватними власниками і суспільством» [205].

Незважаючи на те, що структура власності визначає напрями її цільового використання, особливого значення набуває питання досягнення синергетичного ефекту при запровадженні нових організаційно-правових форм поєднання, спільного розпорядження і користування власністю. Це означає, що для комплексного вирішення структурних проблем економіки більше значення має рівень взаємодії економічних агентів у питаннях спільного використання власності, ніж структурні пропорції між різними формами власності.

Розширення спектру економічних відносин держави з різними інституціями суспільної системи зумовлює появу нових типів власності, які розвиваються в орієнтації на краще задоволення як їхніх власних, так і спільних інтересів, шляхом удосконалення структурних характеристик економіки. Науковці зазначають, що сучасні економічні системи базуються на спільно-розподіленій власності [100, с. 286], типи якої постійно розвиваються і містять різні типи партнерств. В цьому зв'язку заслуговує на увагу відпрацювання підходів до спільного використання власності на основі удосконалення механізмів державно-приватного партнерства.

РОЗДІЛ 4.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Моделювання інституційного середовища структурної модернізації національної економіки

Основою здійснення економічних змін є інституційні зміни [193, с. 13]. Виведення економіки України на траєкторію динамічного розвитку пов'язується з цілеспрямованим її структурним трансформаціям відповідно до вимог суспільного розвитку, для забезпечення ефективності якого доцільним є використання інструментарію моделювання інституційного середовища структурної модернізації. Базуючи розуміння сутності інституційного середовища на визначенні Д. Норта і Л. Девіса, за яким «...це сукупність основоположних політичних, соціальних і юридичних правил, що утворюють базис для виробництва, обміну, розподілу і споживання обмежених благ» [353], щодо нашого об'єкта дослідження воно може бути визначене як сукупність політичних, соціальних, юридичних, економічних норм і правил, що впорядковують і спрямовують діяльність економічних агентів відповідно до реалізації цілей структурного реформування. При цьому важливим є розгляд інституційного середовища крізь призму положень загальної теорії систем, відповідно до яких структуру системи слід розуміти не лише як елементи моделі складу системи, а й взаємозв'язки (відношення) між елементами.

В умовах, коли вияви структурних дисбалансів у національній економіці зумовили загострення кризових явищ у соціальній та економічній сферах, появу загроз національній безпеці, а процеси еволюції

інститутів розвитку економіки відбуваються повільно, актуалізується необхідність вироблення моделі інституційного середовища здійснення цілеспрямованих структурних перетворень, яка б закладала системне інституційне підґрунтя структурного реформування національної економіки, окреслюючи підходи до вирішення таких завдань:

- визначення інституційних передумов проведення прогресивних структурних зрушень у національній економіці на основі врахування зміни мотивації діяльності суб'єктів господарювання в умовах постіндустріальних викликів;
- формування набору інститутів, спроможних виробляти відповідно до викликів і вимог суспільного розвитку актуальні цілі перманентної модернізації структури національної економіки та механізми їхньої реалізації із залученням потенціалу економічних агентів;
- визначення засад та механізмів поєднання і взаємодоповнення інститутів з метою досягнення синергетичного ефекту при спрямуванні діяльності економічних агентів на структурне збалансування й удосконалення економіки; формування мережевої взаємодії інституцій, які виробляють й реалізують інститути структурного реформування економічної системи;
- запровадження моніторингу ефективності інституційного середовища структурної модернізації з метою вчасного прийняття рішень щодо його удосконалення шляхом перегляду діючих, запровадження нових, ліквідації неефективних інститутів.

Непослідовність економічної політики впродовж періоду незалежності України зумовила ігнорування питання формування комплексного інституційного забезпечення структурних перетворень. Незважаючи на значний науковий інтерес до питань інституційного забезпечення економічного розвитку, методичні засади моделювання інституційних умов структурного реформування економіки досі не розроблено. Аналіз інституційних умов структурної трансформації національної економіки (п. 3.1) засвідчив інерційність та фрагментарність цілеорієнтації інститутів на структурне удосконалення і необхідність системного підходу до формування інституційного середовища структурної модернізації. При цьому заслуговує на увагу позиція О. Зарнадзе, що «... для подолання кризи в народному господарстві потрібні інститути економічного, соціального, правового, організаційного, психологічного змісту, які б могли вирішити суперечності між макро- і мікроекономічними інтересами, інтересами особистості і суспільства загалом» [87].

З огляду на значну складність інституційного середовища структурної модернізації економіки, формування його моделі як взірця і підґрунтя для об'єктивізації прийняття управлінських рішень у контексті реалізації механізмів структурного реформування доцільно здійснювати в орієнтації на надання їй таких базових властивостей:

- спрощеність – модель має відображати найбільш суттєві аспекти інституційного середовища структурного удосконалення економіки;
- адекватність відображення інституційної системи;
- наочність відображення основних властивостей інституційного середовища, окремих його елементів та взаємозв'язків між ними;
- інформативність – модель має містити достатній обсяг інформації для прийняття рішень щодо формування інституційних умов переорієнтації ресурсів, зусиль, діяльності економічних агентів у напрямі досягнення цілей структурного реформування національної економіки;
- повнота – модель мусить враховувати всі основні типи інститутів, умови вияву їхнього стимулюючого впливу, взаємозв'язки між ними, що є базисом для формування інституційним середовищем довгострокової динаміки структурного удосконалення економіки;
- стійкість – модель має описувати і забезпечувати стійку поведінку інституційної системи, яка виражається в дотриманні односпрямованого вектора структурних трансформацій – удосконалення структури національної економіки;
- замкненість – модель мусить відображати замкнену інституційну систему з представленням гіпотез, основних зв'язків і відносин;
- гнучкість – модель має гнучко видозмінюватись для врахування різних аспектів інституційної системи модернізації економіки.

Складність проблем структурної розбалансованості економіки та прагнення України зробити прорив у соціально-економічному розвитку і посилити свої позиції в міжнародних рейтингах мають орієнтувати моделювання інституційного середовища структурних перетворень у таких двох паралельних напрямках: (1) подолання дисбалансів за основними структурними характеристиками національної економічної системи; (2) забезпечення векторів прогресивного структурного оновлення економіки в контексті досягнення пріоритетів сталого розвитку та переходу до постіндустріального суспільства.

Зауважимо, що процеси децентралізації, нові тенденції соціально-економічного розвитку регіонів та територіальних громад, необхідність пошуку варіантів вирішення гострих проблем розвитку територій,

що постраждали внаслідок воєнних дій, участь регіонів у процесах єврорегіонального співробітництва є викликами інституціоналізації структурних перетворень на регіональному рівні, удосконалення регіональної структури економіки і зосередження уваги на забезпеченні доцільного рівня локалізації інституційного середовища структурної модернізації.

Аспектом, що слід брати до уваги при побудові інституційної моделі, є розвиток мережових структур, ефективність яких прямо залежить від інституційних умов взаємодії економічних агентів, а отже, актуалізується необхідність побудови інституційної архітекτονіки за мережовим принципом на основі налагодження відносин і взаємодії між інститутами та інституціями як по вертикалі, так і горизонталі.

Враховуючи багатоаспектність структурних характеристик національної економіки та специфіку проведення інституційних змін, до принципів моделювання інституційного середовища структурної модернізації слід зарахувати:

- орієнтацію інституційного середовища на забезпечення високої адаптивності економіки, діяльності окремих економічних агентів відповідно до викликів суспільного розвитку;
- забезпечення випереджаючого характеру та стратегічної орієнтованості інституційних перетворень;
- дотримання раціональної послідовності інституційних трансформацій з метою забезпечення логічного зв'язку цілевизначення, цілезакріплення та цілереалізації структурного реформування;
- постійне узгодження траєкторії інституціональних змін і структурних трансформацій економіки;
- збалансування державних, підприємницьких, громадських інтересів та налагодження мережової взаємодії інституцій, що їх представляють;
- врахування державних, регіональних інтересів та інтересів територіальних громад при представленні інститутів у взаємозв'язку в межах інституційних механізмів;
- узгодження старих і нових інститутів, їхнього впливу по вертикалі і горизонталі та підтримка їхньої статичної й динамічної комплементарності;
- здійснення систематичної діагностики інститутів щодо актуальності та дієвості з метою своєчасного запобігання інституційним бар'єрам та прогалинам [21].

Базуючись на узагальненні теоретичних наукових напрацювань щодо питань інституційного проектування й моделювання [10; 50; 215;

217; 310] та враховуючи специфіку процесів структурних трансформацій економіки, вважаємо за доцільне використання такого алгоритму формування моделі інституційного середовища структурної модернізації й підтримання його в актуальному стані:

- 1) окреслення цілей структурного реформування національної економіки, на досягнення яких має орієнтуватись інституційна система, та представлення їх через конкретні критерії досягнення;
- 2) діагностика інституційного середовища структурних трансформацій щодо його цільової спрямованості та спроможності забезпечити умови для досягнення окреслених цілей;
- 3) розробка варіантів інституційної архітекτονіки структурної модернізації економіки з поєднанням різних способів проведення цілеспрямованих інституційних змін – ліквідація неефективних інститутів, удосконалення діючих, створення нових;
- 4) визначення критеріїв відбору варіантів інституційного забезпечення структурного удосконалення економіки;
- 5) відбір варіанта інституційної архітекτονіки відповідно до сформованих критеріїв;
- 6) визначення інституціональної траєкторії та закріплення такого змістовного навантаження інститутів, яке б в умовах динамічності зовнішнього середовища знизило ризики їхнього переходу з категорії стимуляторів у категорію бар'єрів;
- 7) моніторинг ефективності інституційної системи за її базовими складовими з метою виявлення необхідності в її корегуванні;
- 8) корегування інституційної системи структурної модернізації з метою підтримання її в актуальному стані та підвищення дієвості впливу.

Забезпечення перманентності моделювання інституційного середовища за наведеним алгоритмом формує базис його гнучкості, адаптивності, а відповідно й ефективності, оскільки інституційні умови завжди мають значимість у конкретних умовах місця і часу.

Основою визначення структури інституційного середовища структурної модернізації економіки має бути цільовий підхід, що дасть змогу закласти чітку орієнтацію формування інституційних умов на досягнення цілей структурного реформування та запровадити стратегічні засади при проведенні інституційних змін. Проведений у дослідженні (п. 2.1) аналіз впливу структури національної економіки на забезпечення соціально-економічного розвитку України дає змогу зробити висновки про необхідність спрямування структурного реформування, а

відповідно і розвитку його інституційного середовища на досягнення таких основних цілей:

- забезпечення економічного зростання та сталого економічного розвитку;
- задоволення потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя;
- підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- забезпечення економічної безпеки країни;
- приведення інноваційно-технологічного рівня національної економіки у відповідності до параметрів постіндустріального суспільства;
- забезпечення цілісності національної економічної системи та збалансованого розвитку територій.

Складність та масштабність кожної з окреслених стратегічних цілей структурного реформування економіки зумовлює необхідність вироблення підходів до інституційного забезпечення їхньої реалізації на основі проектного підходу, що сприятиме чіткості побудови інституційної архітектоники. При цьому слід брати до уваги, що ефективне вирішення кожного окремого конкретного завдання, що реалізується у контексті забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень, залежить від унікальної системи інститутів, яка адаптована з врахуванням його специфіки.

Досягнення кожної з цілей структурного реформування національної економіки залежить від багатоаспектних структурних характеристик останньої та значної кількості чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. Доцільною є конкретизація стратегічних цілей структурного реформування через певний набір критеріїв, очікувані результати досягнення яких слід відобразити через індикатори, сформовані з дотриманням вимог SMART (Specific (специфічний), Measurable (той, що можна виміряти), Available (доступний), Relevant (релевантний або реалістичний) та Time-bound (пов'язаний з часом)). Так, наприклад, стратегічна ціль структурного реформування національної економіки – «задоволення потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя» – виражена через критерії та індикатори досягнення останніх (табл. 4.1).

Діагностику інституційного середовища структурних трансформацій щодо його цільової спрямованості та спроможності забезпечити умови для досягнення окреслених цілей доцільно проводити за визначеними критеріями й індикаторами останніх за інститутами, що гіпотетично мали б їх забезпечувати, і за встановленими видами (п. 3.1).

Таблиця 4.1
Ціль структурного реформування економіки – «задоволення потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя» – виражається через критерії та індикатори як орієнтири для формування інституційних умов її реалізації

Ціль структурного реформування економіки	Критерії реалізації цілі	Індикатори досягнення критеріїв
		<i>Узагальнюючі</i>
Задовolenня потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя	Індекс соціального виміру	<ul style="list-style-type: none"> – ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності; – середня тривалість життя населення країни; – рівень безробіття в країні; – співвідношення між середньою зарплатною платою чоловіків і жінок.
	Індекс людського розвитку	<ul style="list-style-type: none"> – Середня тривалість життя населення країни; – рівень освіти населення; – стандарт життя населення країни, що вимірюється ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності;
	Індекс суспільства, заснованого на знаннях	<ul style="list-style-type: none"> – Інтелектуальні активи суспільства; – перспективність розвитку суспільства; – якість розвитку суспільства.
	Підвищення соціальних стандартів	<p style="text-align: center;"><i>Часткові</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Підвищення прожиткового мінімуму відповідно до зростаючих реальних життєвих потреб населення; – зменшення частки населення з доходами, що є нижчими від прожиткового мінімуму; – підвищення якості послуг охорони здоров'я, житлово-комунальних послуг, транспортного обслуговування.
	Зростання доходів населення	<ul style="list-style-type: none"> – Зростання частки оплати праці у структурі ВВП; – зростання середньої зарплатної плати; – зростання частки зарплатної плати у структурі доходів населення; – зростання реальних грошових доходів населення; – збільшення частки доданої вартості від економічної діяльності соціальної сфери у ВВП.
	Підвищення рівня розвитку людського капіталу	<ul style="list-style-type: none"> – Зростання частки витрат на людський розвиток (освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, соціальний захист і соціальне забезпечення) у ВВП; – зростання ВВП порівняно з динамікою витрат на соціальну сферу й освіту; – збільшення витрат на освіту у відсотках до валового національного (внутрішнього) продукту, національного доходу, до бюджету; – зростання зайнятості населення у високо-інтелектуалізованих видах економічної діяльності; – зростання частки працівників з вищою освітою; – зростання частки сфери послуг населенню у ВВП.
	Зростання рівня задоволення потреб споживачів у товарах і послугах	<ul style="list-style-type: none"> – Підвищення відповідності рівня споживання продовольчих товарів на душу населення раціональним нормам харчування; – підвищення рівня забезпеченості домогосподарств високотехнологічними і складними товарами тривалого користування вітчизняного виробництва; – зміна рівня задоволення попиту на товари легкої промисловості вітчизняними товаровиробниками; – зміна рівня задоволення попиту населення на послуги за різними видами; – зміна рівня відповідності структури виробництва структури потреб внутрішнього ринку; – зростання частки екологічних товарів і послуг у загальному обсязі виробництва товарів і послуг; – зростання частки високотехнологічної продукції в загальному обсязі продукції споживчого сектору.
	Підвищення інноваційної активності в галузях споживчого сектору	<ul style="list-style-type: none"> – Збільшення кількості підприємств споживчого сектору економіки, які займаються інноваційною діяльністю; – збільшення частки реалізованої інноваційної продукції; – зростання частки інноваційних витрат у загальному обсязі витрат підприємств споживчого сектору; – зниження ступеня зносу основних галузей споживчого сектору.

Досягнення окремих показників-індикаторів цілей структурного реформування економіки є кумулятивним ефектом взаємодії інститутів різних рівнів (державних, регіональних, місцевих) й різної природи (державних, ринкових, громадських), тому важливо встановити: вплив яких інститутів визначальний; який вектор такого впливу; який взаємозв'язок між інститутами; які суперечності наявні між інститутами.

У забезпеченні цілеспрямованих структурних перетворень визначальною є роль державних інститутів, які формують складну підсистему в інституційному середовищі структурного реформування, виробляються і реалізуються в контексті державної економічної політики, формуючи управлінські механізми на основі взаємодоповнення й взаємодії з ринковими і громадськими інститутами в межах стратегій, програм, проектів.

В цьому зв'язку доцільно здійснення діагностики інституційного середовища структурного реформування на основі вироблення й використання інструментарію аналізу державної політики, який за умови належного методичного, організаційно-функціонального та інформаційного забезпечення дасть змогу:

- оцінити проміжні і кінцеві результати впливу державних інститутів у прив'язці до суб'єктів-державних інституцій, відповідальних за їхню реалізацію в рамках окремих видів економічної політики;
- проаналізувати узгодженість інститутів, що реалізуються за видами політики, по вертикалі і горизонталі;
- дослідити взаємодію державних і ринкових інститутів при досягненні цілей структурного реформування економіки;
- погоджувати інститути структурного реформування для узгодження стратегій, програм, проектів;
- здійснювати систематичне накопичення і вивчення інформації про підсумки запровадження інститутів, необхідність їхнього коригування;
- простежити, як закладені в інститутах сутнісні орієнтири реалізуються на практиці, виявити причини зміни вектора та траєкторії розвитку інституту, а відповідно і результатів його впливу;
- відійти від ситуативності та фрагментарності при оцінюванні інституційного забезпечення структурних перетворень до комплексності й системності;
- компенсувати часту неможливість та складність статистичного аналізу проміжних результатів впливу окремих інститутів інформацією з альтернативних джерел з високим рівнем достовірності й повноти.

На етапі розробки варіантів інституційної архітектоники структурної модернізації економіки в орієнтації на визначені цілі вироблення і

поєднання різних способів проведення цілеспрямованих інституційних змін визначається необхідністю врахування: різних варіантів реалізації економічної політики за умови зміни зовнішніх та внутрішніх умов соціально-економічного розвитку країни; можливих варіантів залучення й поєднання різних видів ресурсів; різного вияву активності інститутів.

Оскільки інституційна архітектоніка реалізації конкретних цілей структурного удосконалення економіки є варіантом поєднання в певному порядку і взаємодії різних типів інститутів, то на етапі моделювання інституційного середовища важливо сформувати інституційний каркас з виокремленням набору базових інститутів (інституційного каркасу), які орієнтували б на прогресивні структурні зміни.

Побудова такого інституційного каркасу має орієнтуватись на формування інституційних умов за такими напрямками: (1) створення сприятливих умов для започаткування і здійснення підприємницької діяльності, самоорганізації бізнесу на засадах економічної конкуренції; (2) розробка правових інститутів забезпечення цілеорієнтованих структурних перетворень; (3) формування системи інститутів розвитку для надання імпульсів інноваційній моделі структурного оновлення національної економіки через створення умов розвитку інноваційної діяльності економічних агентів; (4) сприяння створенню інституційного базису координації та взаємодії владних, підприємницьких, громадських інституцій на засадах партнерства з метою залучення потенціалу синергії до вирішення завдань структурної модернізації економіки (рис. 4.1).

Щодо першого напрямку на увагу заслуговує розвиток і удосконалення таких інститутів: інститут гарантування і захисту власності, в т. ч. інтелектуальної; інститут оподаткування – в напрямі удосконалення адміністрування податків та посилення їхньої стимулюючої функції; інститут кредитування щодо забезпечення доступності кредитів для підприємницьких структур різних розмірних груп; інститут антимонопольно-конкурентного регулювання; інститут технічного регулювання – модернізація застарілих регламентів і стандартів у напрямі посилення їхньої стимулюючої ролі щодо інноваційного розвитку; удосконалення діючих та запровадження нових стандартів з метою підвищення ефективності використання ресурсів, безпеки виробництва продукції для навколишнього середовища та здоров'я людини; наближення національної системи технічного регулювання до загальноєвропейської; інститут сертифікації – спрощення процедур сертифікації та приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів управління якістю; інститут адміністративних послуг суб'єктам підприємницької діяльності.

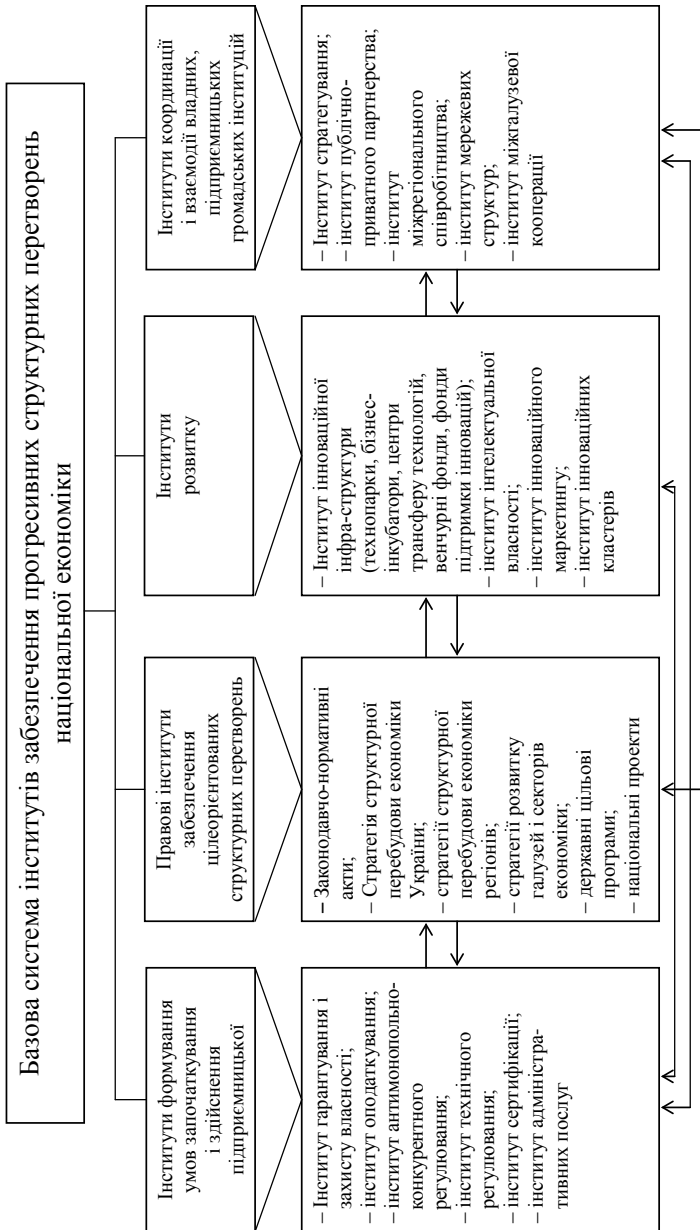

Рис. 4.1 Базова система інститутів забезпечення прогресивних структурних перетворень національної економіки*

*Примітка. Складено автором.

Розробка правових інститутів має стати базисом формування моделі інституційного забезпечення удосконалення структури національної економіки. І передусім гостро постає необхідність інституціоналізації стратегії структурної перебудови національної економіки як форми нормативного закріплення пріоритетів структурних перетворень і механізмів їхньої реалізації у системі стратегічних документів та інструментів стратегічного управління соціально-економічним розвитком країни.

У напрямі формування системи інститутів розвитку, зорієнтованих на надання імпульсів становленню інноваційної моделі структурного оновлення національної економіки, доцільним є сприяння створенню й функціонуванню: інституту інноваційної інфраструктури, представленого технопарками, бізнес-інкубаторами, центрами трансферу технологій, венчурними фондами, фондами підтримки інновацій, фондами прямої фінансової підтримки високотехнологічного виробництва та підвищення капіталізації високотехнологічних компаній; інституту інтелектуальної власності; інституту інноваційного маркетингу; мережевим інноваційним структурам, сформованим за принципом потрібної спіралі.

Ефективне проведення структурної політики базується на залученні економічних агентів та координації їхньої діяльності, що потребує постійного удосконалення її механізмів на основі запровадження прогресивних інститутів. В контексті створення інституційного базису координації та взаємодії владних і бізнесових інституцій на засадах партнерства з метою залучення потенціалу синергії до вирішення завдань структурної модернізації економіки мають розвиватися: інститут стратегування; інститут публічно-приватного партнерства; інститути міжрегіонального співробітництва, міжгалузевої кооперації; інститут мережових структур.

Такий інституційний каркас має забезпечувати готовність інституційного середовища підтримати вектор і темп структурної модернізації економіки відповідно до вимог постіндустріального поступу. Належний рівень розвитку наведених видів інститутів гіпотетично дасть змогу гнучко використовувати їхній потенціал для модифікації відповідно до специфіки конкретних цілей структурного реформування економіки та створення імпульсів для вироблення спеціальних (за специфікою цілей і завдань) інститутів. Так, в основу інституційної архітектоніки реалізації такої цілі структурного реформування економіки, як «задоволення потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя», доцільно закласти інститути, перелік яких наведено на рис. 4.2. У процесі моделювання інституційного середовища цілеспрямованого

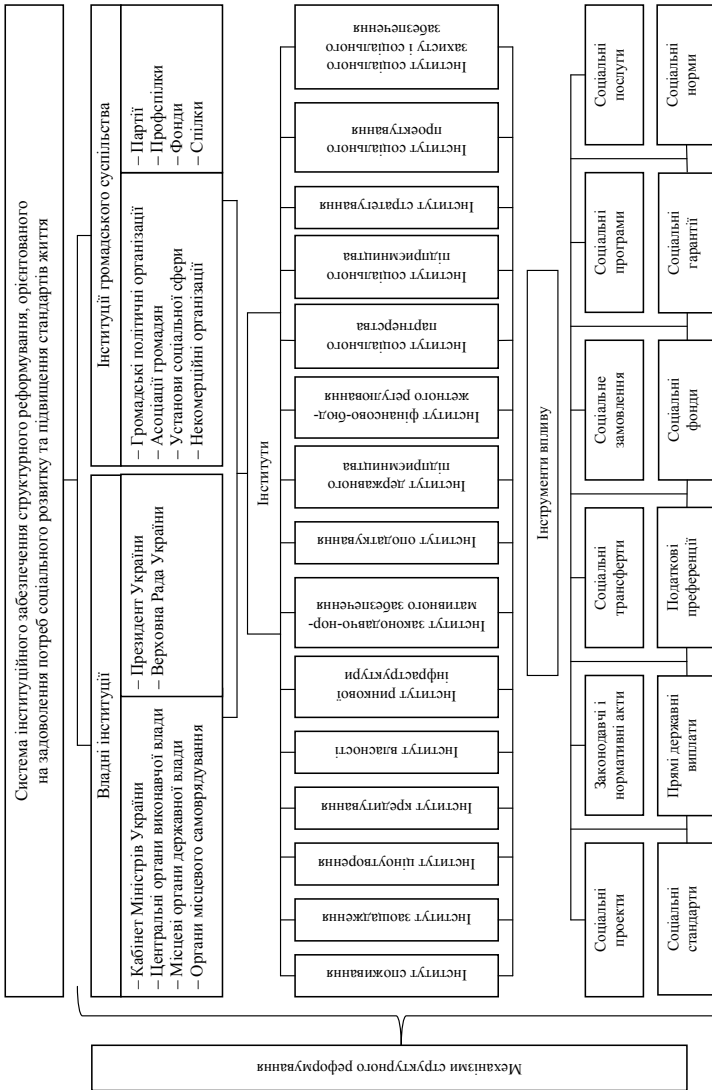

Рис. 4.2. Система інституційного забезпечення структурного реформування, орієнтованого на задоволення потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя*

*Примітка. Складено автором.

структурування економіки важливо через базисні інститути задати загальні орієнтири для подальшого змістовного наповнення інститутів, адаптованих відповідно до специфіки конкретних цілей і завдань.

Цільовий підхід, застосований до формування інституційного середовища структурного реформування економіки, має зайняти центральне місце при визначенні критеріїв відбору варіантів інституційного забезпечення структурних перетворень, які охоплюють як і раніше діючі інститути, так і частково змінені й новозапроваджені.

На цьому етапі моделювання інституційного середовища постає завдання щодо налагодження зв'язку між критеріями реалізації цілей структурного реформування і характеристиками інститутів, які були б спроможні забезпечити досягнення цих цілей. Побудова такого зв'язку є складним завданням, оскільки вплив інститутів на структурні перетворення має опосередкований характер і виявляється через ланцюги значної кількості взаємозалежностей і взаємодій. З огляду на це доцільним є виокремлення такого критерію відбору інститутів, як цілеорієнтованість, що полягає у встановленні відповідності очікуваного (для нових) і такого, що здійснюється (для старих), впливу цілям структурного реформування економіки.

Базовим критерієм відбору інститутів також є критерій мінімізації трансакційних витрат, забезпечення якого формуватиме підґрунтя для зацікавленості ринкових агентів долучатись до процесів структурної модернізації економіки.

Складність інституційного середовища, взаємозалежність та взаємодія його складових актуалізують необхідність визначення такого критерію, як узгодженість інституту з іншими елементами інституційної системи.

Динамічність трансформації середовища функціонування національної економіки та її структури, посилення ризиків дисфункції інститутів через невчасне їхнє запровадження зумовлюють доцільність виокремлення такого критерію, як швидкість запровадження інституту.

На п'ятому етапі моделювання інституційного середовища з використанням окреслених критеріїв здійснюється відбір інститутів для побудови інституційної архітекτονіки щодо інституційного забезпечення цілей структурного реформування національної економіки.

На етапі остаточного відбору інститутів, визначення інституційної траєкторії та закріплення їхнього змістовного навантаження, яке б в умовах динамічності зовнішнього середовища знизило ризи-

ки вияву їхніх дисфункцій, має забезпечуватися представлення цих інститутів у вигляді проектів законодавчо-нормативних актів та оцінювання їхньої відповідності вимогам, визначеним Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [228]. Цим законодавчим документом урегульовуються питання зарахування інститутів, представлених регуляторними актами, в інституційне середовище регулювання економіки, в т. ч і її структурних пропорцій, через закріплення таких базових положень забезпечення здійснення державної регуляторної політики: встановлення єдиного підходу до підготовки аналізу регуляторного впливу та визначення результативності регуляторних актів; підготовка аналізу регуляторного впливу; планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів; оприлюднення проектів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їхніх об'єднань, а також відкриті обговорення за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю; відстеження результативності регуляторних актів; перегляд регуляторних актів; систематизація регуляторних актів; недопущення прийняття регуляторних актів, які є непослідовними або не узгоджуються чи дублюють чинні регуляторні акти; викладення положень регуляторного акта у спосіб, який доступний та однозначний для розуміння особами, які мають впроваджувати або виконувати вимоги цього регуляторного акта; оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності.

Значні можливості створення передумов для формування ефективного інституційного середовища структурного реформування економіки щодо посилення дієвості як окремих державних регуляторних інститутів, так і оптимального їхнього узгодження та доповнення ними ринкових, зниження ризиків і підвищення об'єктивізації функціонування інституційної системи, пов'язуються із ефективним використанням такого інструменту, як аналіз регуляторного впливу, методика проведення якого затверджена постановою Кабінету Міністрів України [168] і який потрібно здійснювати за кожним проектом регуляторного акта його розробнику. Здійснення аналізу зорієнтоване на вирішення таких завдань, які забезпечують системне обґрунтування доцільності запровадження нових інститутів чи корегування діючих: визначення проблеми, яку передбачається вирішити шляхом державного регулювання, а також оцінювання важливості цієї проблеми; визначення цілей державного регулювання; визначення та

оцінка усіх прийнятних альтернативних способів досягнення таких цілей, наведення аргументів щодо переваги обраного способу; опис механізмів і заходів, які пропонується застосовувати для вирішення питання; обґрунтування можливості досягнення окреслених цілей у разі прийняття регуляторного акта; планування очікуваних результатів прийняття акта; обґрунтування запропонованого терміну дії акта (у разі обмеження цього терміну); визначення показників результативності акта; встановлення заходів, за допомогою яких здійснюватиметься відстеження результативності акта. Зважаючи на значимість наведених методичних підходів для удосконалення інституційного середовища структуризації економіки, доцільно також їхнє певне доповнення. Оскільки вияв впливу інститутів детермінується змінами загальних умов вирішення проблем, на які вони зорієнтовані, важливим є забезпечення належного відстеження результативності регуляторних інститутів з паралельним підтвердженням актуальності цілей та індикаторів результативності на основі залучення до оцінювання представників груп інтересів, для задоволення яких сформований інститут дослідження.

Важливим аспектом, який слід брати до уваги при аналізі результативності інститутів, є діагностика узгодженості у межах механізмів вирішення структурних проблем економіки та реалізації завдань структурного удосконалення, виявлення й усунення суперечностей інститутів.

Відповідно актуалізується необхідність формування системи моніторингу розвитку інституційного середовища структурного реформування національної економіки, яка дала б змогу з'ясувати як результативність окремих інститутів, так і їхню загальну цільову ефективність, своєчасно виявляти відхилення від визначеної інституційної траєкторії та очікуваної цільової результативності, уникати переходу інститутів із категорії стимулів у категорію бар'єрів, сигналізувала про необхідність удосконалення інституту чи його відміну, запровадження нових інститутів.

Вбачаємо за доцільне створення бази даних за інституційними підсистемами, яка дасть змогу відстежувати закріплення інститутів у законодавчо-нормативних актах та міститиме статистичну й соціологічну інформацію про результативність їхнього впливу на досягнення цілей структурного реформування.

Результати моніторингу мають сигналізувати про необхідність корегування інституційної системи з метою підтримання її актуальності

через удосконалення окремих інститутів, їхню заміну, доповнення новими. Важлива умова, яка при цьому має забезпечуватись, – це узгодження інститутів та їхня оптимальна компліментарність.

Використання наведених підходів гіпотетично дасть змогу забезпечити формування ефективного інституційного середовища структурного реформування економіки за умови об'єктивізації та законодавчого закріплення цілей останнього.

Динамічність моделі інституційного середовища структурного реформування національної економіки актуалізує питання щодо забезпечення належної інституціоналізації моделювання із визначенням відповідальних органів влади та їхніх функцій.

4.2. Інституціоналізація стратегії структурної перебудови національної економіки

Незважаючи на те, що з перших років незалежності України проблеми структурної розбалансованості економіки були одним з основних бар'єрів динамічного соціально-економічного розвитку, періодичні спроби надати їхньому вирішенню системної цільової спрямованості й інституціонального закріплення не знайшли реального втілення донині. Подолання структурних диспропорцій і надання динамічності структурному оновленню економічної системи відповідно до векторів постіндустріального розвитку можливе на основі використання засад стратегічного управління й актуалізує невідкладність інституціоналізації стратегії структурної перебудови національної економіки на основі врахування досвіду формування інституційного базису структурних перетворень та сучасних вимог і викликів структурному реформуванню. В Україні гостро назріла потреба у виробленні ефективного інструментарію, спроможного забезпечити необхідні зустрічні перетворення на шляху між бажаними структурними параметрами національної економіки, які б заклали сприятливе підґрунтя для вирішення завдань соціально-економічного розвитку країни, та наявним рівнем розвитку структурних характеристик соціальної й економічної сфер. У ролі такого інструменту може виступати Стратегія структурної перебудови національної економіки (ССПНЕ) як модель комплексної реалізації цілей структурної політики держави.

Впродовж 1995–2001 рр. було розроблено чотири проекти програм структурної перебудови економіки України [245; 246; 247]. І хоча вони не мали стратегічної спрямованості й, через непослідовність проведення економічної політики жоден з них не був прийнятий і реалізований, вони заслуговують на увагу щодо критичного оцінювання інструментарію структурної перебудови економіки та аналізу недоліків, яких слід уникати на майбутнє. Так, ознайомлення з проектами програм дало змогу виявити недоліки, які звужують можливості структурного удосконалення економіки, зокрема такі: недостатня узгодженість цілей програм з пріоритетами соціально-економічного розвитку країни; низький рівень обґрунтованості пріоритетів та їхньої інноваційної спрямованості; неузгодженість стратегічних і тактичних цілей програм; зосередження основної уваги на галузевій структурі при недостатньому врахуванні інших структурних характеристик економіки; недостатній рівень підкріплення цілей механізмами їхньої реалізації та ресурсним забезпеченням; декларативність положень і параметрів; неузгодженість програм структурної перебудови з іншими програмними документами забезпечення соціально-економічного розвитку.

Вирішення складного і важливого завдання – заповнення інституційної прогалини структурного реформування національної економіки шляхом розробки довгострокової ССПНЕ передбачає застосування комплексного системного підходу до вирішення спектра завдань в інституційній, методологічній, організаційній, економічній площині.

За першочерговими завданнями, які потребують невідкладного вирішення в інституційній площині, важливим є усвідомлення того, що домогтись прориву в соціально-економічному розвитку загалом та забезпеченні прогресивних структурних пропорцій економіки зокрема можливо тільки за умови наведення інституційного порядку у сфері стратегічного управління соціально-економічним розвитком країни. Отже, побудова цілісної системи стратегічного управління соціально-економічним розвитком і вміщення в неї стратегії структурної перебудови економіки як обов'язкового законодавчо закріпленого документа має стати стрижнем інституційного базису структурного реформування економіки. В цьому зв'язку з особливою гостротою постає необхідність прийняття Закону «Про державне стратегічне планування» [248], яким би закріплювалась обов'язковість розробки ССПНЕ у системі документів державного стратегічного планування (рис. 4.3).

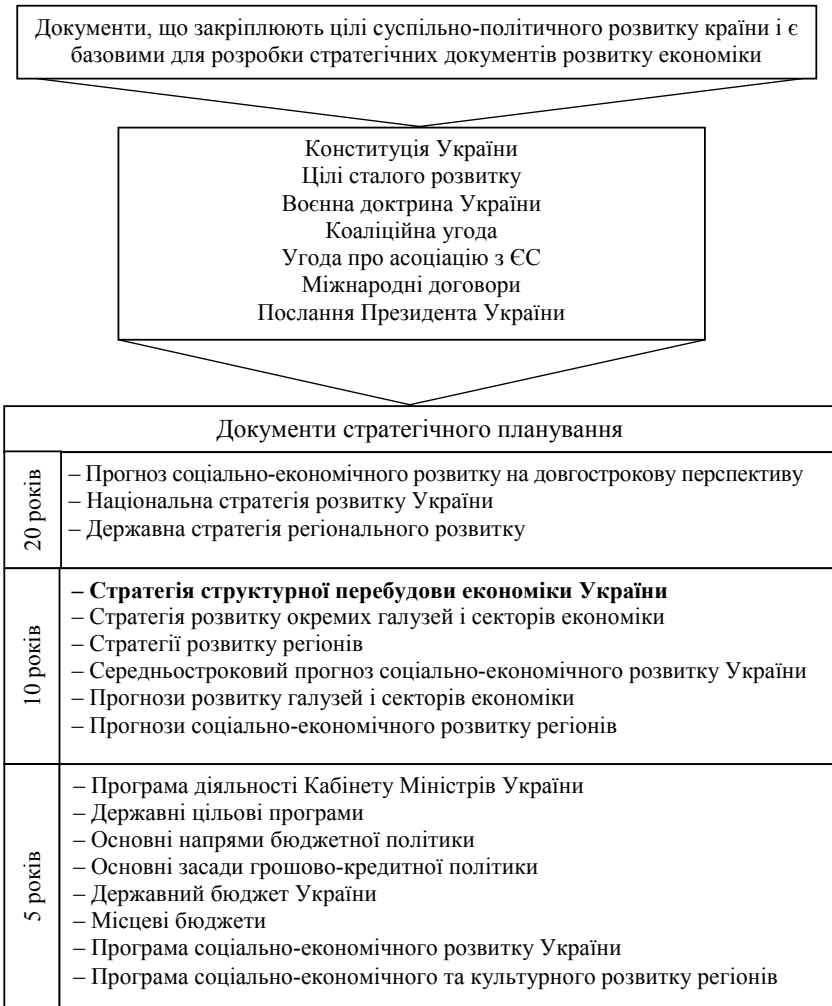

Рис. 4.3. Стратегія структурної перебудови економіки України у системі документів стратегічного планування*

*Примітка. Складено автором.

З огляду на те, що структурні характеристики економіки визначають більшість аспектів соціально-економічного розвитку країни, базовими документами, положення яких мають забезпечувати об'єктивізацію пріоритетів стратегії структурної перебудови економіки, мають бути Прогноз економічного і соціального розвитку України на довгострокову перспективу, Національна стратегія розвитку України, Державна стратегія регіонального розвитку України, які б окреслювали модель економічного розвитку, прийнятну для забезпечення суспільного поступу, і визначали орієнтири побудови траєкторії структурних перетворень. Це зумовлюється тим, що «... економічна стратегія держави визначає трансформацію пріоритетів та інструментів державного втручання в економіку для реалізації її політичної стратегії» [34, с. 9]. Після тривалого періоду переважання фрагментарного, ситуаційного управління процесами соціально-економічного розвитку, невизначеності чітких орієнтирів економічної політики стає очевидним, що переведення економічної системи на нову траєкторію динамічного розвитку на основі технологічно-інноваційної структурної модернізації може бути досягнуто тільки за умови формування ССПНЕ в межах єдиного комплексу інструментів стратегічного планування соціально-економічного розвитку країни, галузей, секторів, територій, що сприятиме їхньому узгодженню та ефективній реалізації.

Термін, на який розробляється ССПНЕ, має відповідати терміну розробки Національної стратегії розвитку економіки України, що сприятиме формуванню структурної спроможності економічної системи забезпечувати реалізацію цілей суспільного розвитку.

З метою злагодженої реалізації цілей ССПНЕ слід законодавчо закріпити порядок досягнення її цілей через розробку й реалізацію стратегій розвитку регіонів, Державної програми економічного і соціального розвитку України, державних цільових програм, програм економічного і соціального розвитку регіонів, регіональних цільових програм.

У контексті інституційного закріплення ССПНЕ у Законі «Про державне стратегічне планування» слід закріпити статтю «Стратегія структурної перебудови економіки України», яка б визначала такі положення:

1. Стратегія структурної перебудови економіки України – документ, що визначає пріоритети структурного реформування національної економіки в орієнтації на реалізацію пріоритетів Національ-

ної стратегії розвитку України та окреслює способи і засоби їхнього досягнення.

2. Стратегія структурної перебудови економіки України розробляється центральним органом виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики економічного і соціального розвитку. Кабінет Міністрів розглядає, схвалює і затверджує проект Стратегії.

3. У Стратегії структурної перебудови економіки України відображаються:

- результати оцінювання спроможності структури національної економіки забезпечувати досягнення цілей суспільного розвитку та виклики її структуруванню зі сторони глобалізованого середовища;
- стратегічні цілі структурного реформування економіки та індикатори й етапи їхнього досягнення;
- засади, підходи до вироблення й реалізації механізмів структурного реформування національної економіки.

Законодавче закріплення цих положень у рамках формування цілісної системи державного стратегічного планування дасть змогу чітко окреслити місце і роль ССПНЕ в забезпеченні реалізації структурної політики держави.

ССПНЕ має бути базовим інструментом структурної політики, а отже, ефективність її розробки і реалізації значною мірою залежить від органічного введення у систему інструментів економічної політики держави і взаємоузгодженості з інструментарієм реалізації таких її складових, як соціальна, інноваційна, інвестиційна, зовнішньоекономічна, науково-технічна, екологічна регіональна політика, через механізми яких здійснюються структурні перетворення і водночас зміст яких визначається структурними характеристиками економіки. В цьому зв'язку простежується особлива інтегруюча роль ССПНЕ в забезпеченні передумов динамічного економічного зростання та підсиленні синергетичних ефектів при вирішенні проблем і реалізації завдань цілеспрямованих структурних перетворень, що визначає підходи до формування методологічного підґрунтя її розробки.

Основу ефективності стратегічних документів значною мірою закладає методологія їхньої розробки, тому важливим є чітке визначення принципів, структури, методів розробки ССП, а також системи прогностичних показників та показників-орієнтирів, досягнення яких має забезпечуватися в процесі її реалізації.

Враховуючи специфіку стратегічної орієнтації управлінського впливу та об'єкта управління – процесів структурних перетворень національної економіки, як принципи побудови та реалізації стратегії доцільно виокремити такі:

- системності – представлення стратегії як управлінської системи, яка містить набір елементів, що перебувають у логічному взаємозв'язку і взаємодії;
- комплексності – охоплення стратегією комплексу основних проблем і завдань структурного реформування економіки і вироблення підходів до їхнього вирішення на основі формування портфеля проектів;
- органічного закріплення ССПНЕ у системі стратегічного планування та прогнозування розвитку держави на основі введення її в систему взаємоузгодження зі стратегіями, планами, програмами, що розробляються і реалізуються на державному і регіональному рівнях;
- підкріплення цілей структурної перебудови економіки адекватними механізмами регулювання, сформованими на основі оптимального поєднання інститутів розвитку, стимулювання, сприяння налагодженню дієвої взаємодії влади і бізнесу;
- забезпечення гнучкості стратегії відповідно до змін середовища функціонування економіки, що має досягатися через взаємоузгоджене корегування цілей та механізмів їхнього досягнення;
- оптимального поєднання вертикальної й горизонтальної моделі регулювання структурних перетворень;
- взаємодії органів влади, підприємницьких та громадських інституцій у процесі розробки і реалізації ССПНЕ;
- забезпечення відкритості органів влади під час вироблення і реалізації державної структурної політики.

З метою забезпечення комплексного підходу, чіткої логічної послідовності до вирішення складних різнопланових завдань структурної перебудови національної економіки, узгодження цілей і механізмів їхньої реалізації, належного обґрунтування та здійснення ресурсного забезпечення структурного удосконалення економічної системи до розробки ССПНЕ доцільно застосовувати проектний підхід.

Застосування проектного підходу до вирішення стратегічних завдань структурного удосконалення економіки дає змогу визначити такі основні розділи ССПНЕ: (1) аналіз структури національної економіки та її впливу на досягнення цілей суспільного розвитку; (2) стратегічний

аналіз середовища структурування національної економіки; (3) цілі та індикатори структурної перебудови національної економіки; (4) прогностичні параметри структурних зрушень у національній економіці; (5) механізми реалізації цілей структурного реформування національної економіки; (6) організаційне забезпечення структурного реформування національної економіки; (7) система моніторингу реалізації структурної політики.

Представлення розділів ССПНЕ в наведеній логічній послідовності та дотримання жорсткої детермінації між ними закладає базис для набуття стратегією ознак дієвого управлінського інструменту, сформованого на засадах управлінської системи.

В першому розділі за назвою «Аналіз структури національної економіки та її впливу на досягнення цілей суспільного розвитку», що відображає результати першого етапу формування стратегії, має вирішуватись завдання щодо здійснення об'єктивної, комплексної оцінки структури національної економіки та її спроможності задовольняти вимоги суспільного розвитку. Аналітичні дослідження на цьому етапі потрібно спрямовувати на:

- аналіз структури національної економіки за основними структурними вимірами на основі розрахунку коефіцієнтів структурних зрушень за інтегральним показником та за показниками, що відображають основні структурні характеристики економіки;
- ідентифікацію міжсекторальних і внутрішньосекторальних структурних дисбалансів;
- діагностику впливу структури національної економіки на досягнення цілей суспільного розвитку;
- визначення трендів структурної трансформації національної економіки та можливих наслідків для соціально-економічного розвитку країни;
- оцінювання структури ресурсів національної економіки та умов їхнього залучення;
- аналіз структури національної економіки в межах міжкраїнних порівнянь.

Результати аналізу структури національної економіки за наведеними підходами мають формувати інформаційно-аналітичний базис вироблення напрямів структурної перебудови.

Результатом другого етапу формування стратегії «Стратегічний аналіз середовища структурування національної економіки», відображеним у другому її розділі, мають стати ідентифікація та оціню-

вання впливу тих елементів внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування національної економіки, які сприяють та формують можливості для структурного удосконалення економіки, а також ті, що є бар'єром для ефективних структурних перетворень та процесів структурного реформування. На особливу увагу заслуговує стратегічний аналіз інституційних чинників трансформації структури економіки (п. 3.1). Оскільки структурування економіки визначається великою кількістю вагомих інституційних чинників, вплив яких часто не піддається формалізованому опису та виміру, доцільним є ширше використання технологій форсайту, що дасть змогу простежити виявлення окремих елементів інституційного середовища в їхньому взаємодоповнюваному загальному впливі та виробити інформаційно-аналітичне підґрунтя для подальшої побудови узгоджених, обґрунтованих, взаємоприйнятних трендів їхнього розвитку, здатних забезпечити в майбутньому формування умов реалізації цілей структурної політики, діагностувати дієвість наявних та можливих варіантів поєднання ринкових і державних інститутів у процесі здійснення структурних перетворень.

У межах цього аналітичного етапу-розділу стратегії доцільним є: дослідження чинників, що визначають взаємозв'язок між структурними характеристиками національної економіки та її конкурентоспроможністю, реалізацію моделі відкритої конкурентної економіки; проведення ідентифікації та діагностики глобалізаційних викликів структуруванню національної економіки, аналізу тенденцій структурування світової економіки, оцінювання рівня інтеграції вітчизняної економіки у світову економічну систему; визначення чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, які є визначальними для здійснення цілеспрямованих структурних перетворень національної економіки на засадах сталого розвитку. На основі використання таких базових методів стратегічного аналізу, як PEST-аналіз та SWOT-аналіз, доцільним є системне обґрунтоване представлення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз структурування економіки, які потрібно враховувати при виробленні й реалізації структурної політики. Динамічність, мінливість, невизначеність середовища структурування економіки актуалізує необхідність визначення тенденцій його розвитку, щоб врахувати можливість переходу його окремих елементів з категорії можливостей у загрози, і навпаки.

Об'єктивізація змісту третього розділу стратегії «Цілі та індикатори структурної перебудови національної економіки» має базуватись

на аналітичних оцінках попередніх двох розділів і нести політичне, цілеорієнтаційне, інформаційне навантаження. Його завданнями слід окреслити: закладення основ підпорядкування цілей структурної перебудови національної економіки цілям економічного зростання та сталого суспільного розвитку; обґрунтування і закріплення критеріїв та індикаторів структурних зрушень, які б підпорядковували цілі структурного реформування цілям соціально-економічного розвитку країни, узгоджували цілі структурної політики з цілями інших видів економічної політики; формування в економічних агентів, ринкових, громадських, міжнародних фінансових інституцій розуміння кінцевої спрямованості процесів структурного реформування національної економіки та доцільності й можливості долучення до них. Цілі удосконалення структури національної економіки потрібно визначати в орієнтації на реалізацію пріоритетів стратегічного розвитку країни. Так, у контексті формування структури економіки, яка б відповідала вектору розвитку, визначеному Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [303], що зорієнтована на впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід країни на провідні позиції у світі з сильною економікою та передовими інноваціями, була спроможною забезпечити адекватне реагування економічної системи на виклики агресивного зовнішнього середовища, сприяла вирішенню комплексу проблем, зумовлених системною кризою, виправданим і актуальним є застосування запропонованого А. Мельник [305] полікритеріального підходу до визначення цілей раціоналізації структури національної економіки. Обґрунтовані колективом авторів монографічного дослідження [305] критерії структурного удосконалення вітчизняної економіки, а також результати діагностики структури економіки (п. 2.1 дисертаційної роботи), дають підстави для окреслення таких основних цілей структурної перебудови національної економіки:

- забезпечення економічного зростання та сталого економічного розвитку;
- задоволення потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя;
- підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- забезпечення економічної безпеки країни;
- приведення інноваційно-технологічного рівня національної економіки у відповідність до параметрів постіндустріального суспільства;

- забезпечення цілісності національної економічної системи та збалансованого розвитку територій.

Ефективність реалізації стратегічних цілей структурного реформування економіки значною мірою залежить від їхньої належної подальшої конкретизації у цілях Державної стратегії регіонального розвитку, стратегій розвитку галузей економіки (сфер діяльності), стратегій розвитку регіонів, стратегій структурної перебудови економіки регіонів, цілях середньострокових програмних документів – Програми діяльності Кабінету Міністрів України, державних цільових програм, а також короткострокових – Державної програми економічного і соціального розвитку України, програм розвитку окремих галузей економіки, програм економічного і соціального розвитку регіонів.

З метою вироблення дієвих управлінських механізмів цілеспрямованого структурування економіки доцільною є розробка прогнозів та моделей структурних трансформацій з визначенням результативних параметрів і параметрів факторних ознак, вияв яких слід активізувати. Це обґрунтовує доцільність наведення у межах розділу «Прогнозні параметри структурних зрушень у національній економіці» ССПНЕ: прогнозних оцінок макроекономічних структурних параметрів економіки; прогнозів трансформації структури національної економіки в орієнтації на технологічний прорив, ресурсного забезпечення структурного збалансування національної економіки, міжсекторальної збалансованості економіки; прогнозних параметрів структурних пропорцій та їхнього впливу на соціально-економічний розвиток країни; прогнозів технологічної структурної стійкості національної економіки; прогнозів науково-технологічного розвитку; прогнозів розвитку видів діяльності та галузей – локомотивів економічного зростання.

П'ятий розділ ССПНЕ «Механізми реалізації цілей структурної політики» змістовно має відображати механізм координації процесів структурного реформування економіки як по вертикалі – приведення цілей й механізмів структурного оновлення економіки у відповідність до пріоритетів соціально-економічного розвитку країни та внутрішнього й зовнішнього інституційного середовища, так і горизонталі – вироблення адаптивних до окреслених цілей структурного реформування функціональних механізмів, узгоджене їхнє поєднання та вміщення у цілісну систему цілеспрямованого управління структурними перетвореннями.

Функціональні механізми структурного реформування економіки потрібно реалізувати в межах таких видів державної економіч-

ної політики як: інноваційно-технологічна, інвестиційна, соціальна, фінансово-бюджетна, грошово-кредитна, цінова, конкурентна, регіональна, зовнішньоекономічна, екологічна. При цьому важливо забезпечити їхнє належне узгодження та оптимальне поєднання за такими управлінськими функціями: прогностична, регулююча, розподільна, контрольна, стратегування. Вироблення й представлення функціональних механізмів слід орієнтувати на паралельне вирішення таких двох груп завдань: 1) забезпечення загальних умов структурного збалансування економіки; 2) удосконалення структури економіки через стимулювання «точок зростання». Вирішення першої групи завдань передбачає застосування таких нових дієвих управлінських механізмів, вироблення яких є доцільним у межах реалізації реформ, передбачених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [303]: механізмів дерегуляції та розвитку підприємництва; податкового регулювання; захисту економічної конкуренції; регулювання корпоративних відносин; фінансового регулювання; регулювання ринку капіталу; регулювання сфери трудових відносин; механізмів грошово-кредитного, митного регулювання. Так, критерії ефективності реалізації реформ, визначених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», слід «замкнути» на досягненні цілей структурного реформування економіки.

Крізь призму забезпечення системного структурного удосконалення національної економіки слід розглядати цілі й заходи визначених стратегією реформ транспортної інфраструктури, енергетики, управління державною власністю, регіональної політики, освіти, земельної реформи, а також програм розвитку вітчизняного експорту; енергоефективності; енергонезалежності; залучення інвестицій; розвитку інновацій; розвитку туризму.

Структурна модернізація національної економіки шляхом стимулювання «точок зростання» потребує зосередження особливої уваги владних структур на виробленні й реалізації механізмів, зорієнтованих на:

- виявлення і використання «ексклюзивних» конкурентних переваг економіки; сприяння розвитку окремих секторів і територій;
- ідентифікацію «резонансних зон» і «точок зростання», спроможних активізувати механізми ринкової самоорганізації та підприємницьку ініціативу в напрямі структурування економіки на базі нового технологічного укладу;

- визначення дієвих методів та форм державної підтримки пріоритетних напрямів структурування економіки, які б за принципом мультиплікатора дали імпульс розвитку не тільки тим, що стимулюються, а й пов'язаним з ними видам діяльності й галузям;
- стимулювання утворення кластерів; сприяння інтеграції суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм у процесі їхнього залучення до виконання пріоритетних завдань структурної модернізації;
- формування і забезпечення ефективного функціонування індустриальних та технологічних парків, спеціальних економічних зон;
- використання переваг публічно-приватного партнерства в процесі реструктуризації економіки;
- формування передумов для використання можливостей, пов'язаних з реалізацією національних проектів;
- укладання угод між центральними і місцевими органами влади;
- спрямування інвестиційних потоків з використанням інструментарію проектного управління;
- фінансову селективну підтримку пріоритетних виробництв; використання системи державних замовлень;
- сприяння розвитку проектів, які «вмонтовуватимуть» Україну у світові виробничі ланцюги.

Дієвість кожного з наведених функціональних механізмів прямо залежить від оптимального поєднання і використання в їхніх рамках методів адміністративного та економічного впливу, стратегічних і тактичних заходів, правових та організаційних форм прийняття управлінських рішень, точкових і комплексних важелів.

Забезпечення комплексного системного підходу до реалізації ССПНЕ як складного масштабного проекту має базуватися на програмно-проектному підході, формуванні портфеля проектів, у рамках яких оптимально поєднувались і взаємодоповнювались би функціональні механізми, належним чином підкріплені організаційним і ресурсним забезпеченням.

У межах шостого розділу стратегії «Організаційне забезпечення структурного реформування національної економіки» потрібно відображати результати вирішення завдань, пов'язаних із: нормативним закріпленням функцій структурного реформування економіки за органами влади, а також обов'язків, прав і відповідальності щодо їхньої реалізації; закріпленням функцій з координації реалізації стратегії за центральним органом виконавчої влади; формуванням адаптивних

організаційних структур реалізації структурної політики на основі оптимального поєднання різних типів зв'язків між органами влади різних рівнів по вертикалі й горизонталі, що сприяло б адекватному реагуванню управлінської системи на виклики мінливого інституційного середовища структурних перетворень економіки; забезпеченням суб'єктів структурного реформування економіки необхідними ресурсами в потрібних обсягах; виробленням й закріпленням правил, управлінських процедур і процесів вирішення структурних проблем та досягнення цілей структурного оновлення на різних рівнях реалізації структурної політики; залученням потенціалу бізнесових і громадських інституцій до вироблення й реалізації цілей структурного реформування економіки; запровадженням організаційних форм управлінської діяльності, виробленням методичних прийомів, які дали б змогу ефективно застосовувати управлінський інструментарій у процесі реалізації функцій структурного реформування; забезпеченням системно-структурної збалансованості діяльності органів влади в процесі реалізації структурної політики.

Динамічність і мінливість середовища структурування економіки зумовлює потребу в застосуванні прогресивних підходів до розробки і представлення такого розділу стратегії, як «Моніторинг реалізації структурної політики», в межах якого важливим є запровадження системи моніторингу реалізації цілей структурного реформування як основи формування інформаційно-аналітичної бази для їхнього коригування та об'єктивної адаптації організаційно-функціональних механізмів відповідно до змін середовища функціонування національної економіки. Моніторинг доцільно проводити за системою індикаторів, яка містила б такі їх два типи, як загальні й часткові. Як загальні визначено індикатори за означеними критеріями досягнення загальних стратегічних цілей структурної політики, а як часткові – якісні й кількісні критерії досягнення цілей, що реалізуються через окремі функціональні механізми. Передумовою забезпечення дієвості моніторингу має бути відстеження кореляційного зв'язку між цими двома типами індикаторів та коригування на цій основі набору функціональних механізмів. Зарубіжний і вітчизняний досвід свідчить, що серед економічних регуляторів немає жодного ідеального, тобто такого, який би забезпечував позитивний результат при вирішенні структурних проблем в одних секторах і був ефективний в інших або хоча б не зумовлював негативних ефектів, тому необхідним є постійний моніторинг векторів їхнього впливу та коригування через зміну набору й

способів поєднання управлінських важелів залежно від зміни загальних пріоритетів розвитку соціально-економічної системи, ресурсних можливостей держави, економічного потенціалу, досвіду вирішення структурних проблем.

За суттю кожний розділ ССПНЕ як складовий елемент управлінської системи має певне функціональне навантаження, яке реалізується через управлінські функції з використанням арсеналу управлінських форм, методів, засобів і технологій.

Як складна система ССПНЕ може ефективно забезпечувати реформаторський процес за умови взаємодії з суспільною системою та підтримання своєї спроможності на основі перманентного перегляду щодо актуальності змістових характеристик кожної складової, дотримання між ними чіткої послідовності та жорсткої детермінації.

Досвід проведення економічних реформ свідчить, що часто причиною їхньої низької ефективності були порушення синхронності функціонування й трансформації складових елементів механізмів реалізації. А це спонукає до зосередження уваги на необхідності паралельного дотримання таких базових методологічних засад функціонування механізму реалізації стратегії структурних перетворень економіки, як адаптивність та цілісність. Основою забезпечення адаптивності механізму структурного реформування як спроможності пристосовуватись до динамічності викликів і вимог структурного оновлення національної економіки, що детермінуються суспільним розвитком, є дотримання таких принципів: різноманітності – забезпечення різноманітності управлінських процесів, що дало б змогу відреагувати і вплинути на різні структурні характеристики економіки за різних умов її функціонування; дуального управління, оскільки в процесі структурного реформування паралельно має забезпечуватися управлінський вплив у напрямі структурного удосконалення економіки та діагностування тенденцій зміни її структури з метою об'єктивізації подальшого проведення структурних реформ; зворотного зв'язку – налагодження зворотного зв'язку дає можливість відстежувати зміну структурних характеристик економіки, роль в їхньому забезпеченні різних інституцій і виробляти адекватні механізми реформування.

Значна кількість елементів механізму структурного реформування та складність синхронного приведення їх у відповідність для досягнення цілей актуалізує значимість такої його властивості, як цілісність, що може досягатися через підтримання детермінованих взаємозв'язків

і взаємовідносин всіх його основних елементів; стану, за якого провідну роль у механізмі відіграє ціле щодо елементів і підсистем. Так, часткові механізми мають вироблятися і реалізовуватись в орієнтації на досягнення стратегічних цілей структурної політики.

Використання окреслених підходів до інституціоналізації Стратегії структурної перебудови національної економіки гіпотетично забезпечить цілеорієнтований, комплексний, системний характер процесам структурного реформування і на цій основі їхню ефективність.

РОЗДІЛ 5.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5.1. Удосконалення функціональних механізмів структурного оновлення національної економіки

Проведення цілеспрямованих структурних перетворень, які б сприяли досягненню цільової ефективності в контексті реалізації структурної політики і були основою формування нової якості структури національної економіки та її перманентного удосконалення відповідно до вимог середовища функціонування, передбачає вироблення державою спільно з бізнесовими і громадськими інституціями дієвих функціональних механізмів, спроможних забезпечити цілісні управлінські впливи на основі оптимального поєднання інститутів регулювання. Наголошення на функціональних механізмах, які тотожні механізмам управління, є доцільним у контексті акцентування уваги на окресленні, реалізації та удосконаленні конкретних управлінських впливів держави, що реалізуються чи мають реалізуватися її інституціями з метою досягнення цілей структурного реформування економіки.

Багатоаспектність структурних характеристик національної економіки, складність проведення цілеспрямованих структурних трансформацій на основі узгодження і підпорядкування інтересів, врахування значної кількості чинників різноспрямованого впливу, пролонгованості та ризикованості заходів структурної політики, забезпечення стратегічної спрямованості структурного оновлення в орієнтації на виклики, що постануть, актуалізують необхідність виокремлення базових підходів, у межах яких має забезпечуватись перманентне удосконалення

функціональних механізмів структурних перетворень як умова їхньої адаптивності й належної об'єктивізації.

Очевидна неможливість досягнення стабільності й ефективності соціально-економічного розвитку загалом та структурної збалансованості економіки зокрема поза механізмами стратегічного управління, а також невідкладність проведення послідовної структурної політики, актуалізують необхідність розгляду стратегування як базового функціонального механізму структурного реформування національної економіки, який би закладав підґрунтя для введення сукупності регулюючих структуроформуючих впливів в єдину матрицю досягнення стратегічних цілей структурного оновлення, подолання хибної практики фрагментарного, ситуаційного реагування на загострення структурних проблем, підвищення громадської підтримки структурних реформ через сприяння усвідомленню необхідності здійснення витрат сьогодні для отримання більших вигод у майбутньому.

Посилення нестійкості економічної системи та динамічності її середовища висуває як основну вимогу досягнення ефективної реалізації структурної політики забезпечення адекватності, синхронності, гнучкості та результативності механізмів регулювання, що реалізуються на різних рівнях управлінської системи, в межах різних часових періодів та з використанням різних управлінських інструментів – стратегій, програм, проектів, стратегічних планів, на основі різних моделей поєднання важелів державного і ринкового впливу та із залученням ресурсів з різноманітних джерел.

Значні можливості забезпечення цієї вимоги пов'язуються з використанням стратегування як сукупності процесів прогнозування, планування й управління. При розкритті сутності та значимості стратегування в науковій літературі наводяться його визначення з акцентуванням уваги на можливостях досягнення системності та результативності управління: наприклад, стратегування – образ дій, мистецтво, механізм досягнення визначених цілей; неперервний процес, що еволюційно відображає зміну інститутів й ефективність інституційної системи в процесі досягнення окреслених цілей [94]; вміння ефективно організовувати та управляти економічними процесами [386]; єдиний неперервний процес розробки і реалізації основних програмних документів стратегічного планування соціально-економічного розвитку (концепцій, стратегій, програм) [145]; триада сукупності засобів управління на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях [201].

Отже, стратегування структурних перетворень національної економіки доцільно розглядати як єдність механізмів цілепокладання і цілереалізації державної структурної політики, перманентну об'єктивізацію системи стратегічних, тактичних, оперативних цілей та забезпечення дієвості інструментарію стратегічного управління в процесі їхнього досягнення із залученням потенціалу державних, бізнесових і громадських інституцій [28].

Так стратегування має стати механізмом вироблення, підтримання в актуальному стані та реалізації стратегії структурної перебудови національної економіки (структура і засади інституціалізації розкриті в п. 4.2), який дав би змогу органічно виводити часткові функціональні механізми на досягнення стратегічних цілей структурного оновлення економіки, підпорядковувати цілі структурного корегування цілям структурної перебудови, вибудовувати систему узгодженого застосування прогнозів, стратегій, програм, проектів, державно-управлінських рішень у процесі здійснення цілеспрямованих структурних трансформацій, спроможних забезпечити ефективне функціонування національної економіки та її сталий розвиток у майбутньому, подолання превалювання кон'юнктурної короткострокової політики над довгостроковою структурною.

Необхідність зосередження особливої уваги на стратегуванні зумовлюється також тим, що, як свідчить зарубіжний та вітчизняний досвід використання інструментарію стратегічного управління при вирішенні складних масштабних завдань, належно розроблена стратегія не гарантує досягнення очікуваних результатів. Важливим є забезпечення її адаптивності до мінливого середовища та належної реалізації, за якої створювались би сприятливі передумови для досягнення бажаних цілей у конкретних умовах, що формуються.

Серед основних характеристик стратегування, які гіпотетично здатні забезпечити передумови ефективних структурних перетворень у національній економіці і свідчать про доцільність його ширшої імплементації в управлінську практику, слід виокремити спроможність розширення можливостей щодо:

- проведення ефективної структурної політики на основі досягнення синергійної єдності інструментів її вироблення й реалізації – прогнозів, стратегій, програм, проектів і планів;
- подолання розриву між цілями структурного оновлення економіки й механізмами їхнього досягнення;

- ефективного ресурсного забезпечення структурних перетворень національної економічної системи;
- забезпечення наступності й послідовності державно-управлінських рішень у процесі реалізації структурної політики;
- підвищення ефективності стратегії структурної перебудови національної економіки та інших стратегічних документів, що реалізуються в ході досягнення її цілей, через забезпечення їхньої гнучкості відповідно до динамічних змін;
- досягнення синхронності розробки стратегічних і програмних документів загальнодержавного, регіонального, локального рівнів та синхронного корегування стратегічних програмних документів по вертикалі й горизонталі;
- протиставлення інтенсивності складнопрогнозованих змін у середовищі функціонування національної економіки та її структурного реформування адаптивних управлінських впливів при реалізації тактичних і оперативних завдань у контексті досягнення стратегічних пріоритетів;
- врахування специфіки окремих секторів та регіонів при вирішенні структурних проблем і формуванні завдань структурної модернізації економіки;
- формування мережових управлінських зв'язків, які б сприяли виявленню ініціативи бізнесових та громадських інституцій при виробленні механізмів реалізації структурної політики та швидкому знаходженню компромісу інтересів при появі непередбачуваних ситуацій;
- забезпечення цілісності процесів регулювання структурних перетворень національної економіки, комплексного вирішення структурних проблем.

До переліку базових завдань, вирішення яких має забезпечуватися в рамках запровадження механізму стратегування структурного оновлення національної економіки, доцільно зарахувати:

- виділення в структурі центрального органу виконавчої влади, відповідального за проведення економічної політики, структурного підрозділу, наділеного повноваженнями щодо координації розробки, реалізації, здійснення моніторингу ефективності, діагностики актуальності, перегляду та корегування цілей, узгодження планів, програм, проектів стратегії структурної перебудови національної економіки. Закріплення за таким підрозділом експертно-методичних функцій щодо узгодження структурних параметрів національ-

- ної економіки та засобів їхнього досягнення, що забезпечуються через стратегії розвитку секторів і галузей, функціональні та регіональні стратегії, цільові державні програми, національні проекти;
- розробку й закріплення стратегічних документів – Національної стратегії розвитку України, стратегій розвитку регіонів, Стратегії структурної перебудови національної економіки, стратегій розвитку секторів і галузей національної економіки, стратегічних планів в єдиній системі правового забезпечення економічної політики, до якої введено прогнози економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди, прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період, загальнодержавні програми економічного і соціального розвитку, державні цільові програми, прогнози економічного й соціального розвитку областей, районів та міст на середньостроковий період, програми економічного і соціального розвитку областей, районів та міст на короткостроковий період;
 - здійснення перманентного моніторингу реалізації стратегії структурної перебудови національної економіки, діагностики впливу структурних зрушень на досягнення цілей суспільного розвитку, порівняння одержаних результатів з очікуваними і за потреби прийняття рішень щодо корегування або показників, або цілей, або механізмів реалізації стратегії;
 - забезпечення гнучкості важелів державного впливу та їхнього оптимального поєднання з механізмами ринкового регулювання на основі систематичного сканування напрямів та темпів структурних зрушень, діагностики інституційного середовища структурної трансформації національної економіки;
 - прогнозування розвитку інституційного середовища структурного реформування національної економіки з використанням технологій форсайту;
 - забезпечення об'єктивізації цілей структурної політики на основі перманентної діагностики середовища функціонування та розвитку національної економіки, оцінювання можливостей їхнього ресурсного забезпечення й інвестиційних ризиків;
 - розробку програм формування, розвитку, алокації ресурсів для забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень, зокрема інвестиційних, трудових, ресурсу знань;
 - запровадження механізму переорієнтації та перерозподілу ресурсів з метою забезпечення ефективного їхнього використання

при корегуванні тактичних та оперативних цілей реалізації структурної політики;

- закладення в основу побудови механізмів структурних перетворень важелів стимулювання реалізації наявних конкурентних переваг та розвиток нових, орієнтацію на дотримання при цьому принципів сталого розвитку;
- нормативне закріплення процедури узгодження цілей та заходів стратегій, програм, проектів реалізації окремих функціональних механізмів й розвитку окремих галузей і секторів національної економіки в межах єдиного механізму реалізації структурної політики;
- запровадження системного використання прогностного, сценарного, програмного, проектного інструментарію при виробленні й реалізації структурної політики з метою розкриття, формування й використання можливостей структурного оновлення національної економічної системи та діагностики й запобігання ризикам, які можуть при цьому виникати, обґрунтованого визначення із застосуванням комплексних і багатоваріантних прогнозів, проривних важливих напрямів, конкурентних переваг, точок прискороного зростання національної економіки, зосередження на яких при реалізації структурної політики здатне забезпечити досягнення максимального кумулятивного ефекту;
- здійснення стратегічно спрямованих пошуків варіантів вирішення структурних проблем та реалізації структурних пріоритетів національної економіки, пов'язаних із залученням іноземних інвестицій, ресурсів міжнародних фінансових інституцій, з участю вітчизняних компаній у реалізації міжнародних проектів та формуванні ланцюгів створення вартості;
- закладення в основу структурної перебудови економіки орієнтацію на інноваційно-технологічний прорив через окреслення бажаних параметрів і побудову з використанням інструментарію прогнозування, моделювання, проектування алгоритму їхнього досягнення;
- забезпечення через неперервність процесу стратегування збереження інституційної пам'яті при реалізації структурної політики з використанням масштабних, довготривалих, полісуб'єктних проектів із залученням різних відомств.

Використання потенціалу стратегування має визначальне значення в аспекті формування передумов орієнтації структури національної економіки на загальновизнані суспільні цінності, що дасть змогу: ви-

значити підходи до подолання негативних тенденцій наростання розриву між функціонуванням економічної сфери і запитами суспільного розвитку; запровадити чітку, зрозумілу бізнесу і громадськості модель структурного оновлення економіки, яка передбачала би: (1) узгодження суспільних, державних, бізнесових, громадських інтересів на основі врахування суспільних цінностей; (2) закладення прийнятних варіантів реалізації узгоджених інтересів у базис визначення пріоритетів, які мають діагностуватись щодо актуальності й реалістичності; (3) конкретизацію пріоритетів у стратегічних цілях на засадах об'єктивного оцінювання наявних і можливих конкурентних переваг національної економіки, окремих її секторів, регіонів; (4) конкретизацію цілей у завданнях з наведенням критеріїв виконання; (5) розробку сценаріїв реалізації завдань на основі поєднання функціональних механізмів, які можуть ґрунтуватись на докорінно нових підходах, передбачати удосконалення діючих механізмів або поєднувати новий і старий інструментарій; (6) вироблення тактики реалізації сценаріїв і закріплення її в стратегічних планах, програмах.

Запровадження і закріплення такої схеми стратегування структурного удосконалення національної економіки в стратегічних програмних документах слід розглядати як підґрунтя розвитку культури стратегічного мислення в учасників економічних відносин, формування спонукальних мотивів вироблення стратегічної поведінки суб'єктами підприємницької діяльності й пошуку ними стратегічної ніші, надання їм рішучості для виявлення ініціативи щодо налагодження партнерських відносин з державою в межах реалізації спільних проектів за умови, що інституційне середовище, яке створюється, буде зрозумілим, стабільним, зорієнтованим на взаємний інтерес і відповідальність та сприятиме встановленню довіри між владою, бізнесом і громадськістю.

Через взаємозв'язок між пріоритетами суспільного розвитку та цілями й механізмами структурної модернізації економіки, розкриття суспільних і бізнесових вигод, що можуть бути отримані в майбутньому, стратегування має змінити підприємницьку поведінку українського бізнесу, який формуватиме нову підприємницьку культуру, відійти від орієнтації лише на короткострокові цілі отримання швидкого прибутку та розвивати здатність до стратегічно орієнтованої ринкової поведінки, ефективної співпраці з державою, громадськими організаціями та іншими учасниками економічних відносин у межах мережевих структур.

Стратегування як інститут, що гіпотетично спроможний ефективно поєднати інструменти обґрунтованого вироблення і представлення шля-

хів вирішення назрілих структурних проблем, слід також розглядати як механізм створення передумов структурної збалансованості економіки через формування соціального капіталу – базису дотримання суспільного договору, який сприяє розумінню суспільством цілей структурної політики і виробленню у нього готовності підтримати їхню реалізацію.

В контексті забезпечення ефективності структурного реформування національної економіки завданням стратегування має бути протиставлення викликам динамічного середовища функціонування національної економічної системи адаптивної системи регулювання її структурними перетворення і на цій основі підпорядкування економічного розвитку суспільним вимогам. Важливо, щоб функціональні механізми системи регулювання формувались на оптимальній компліментарності базових інститутів, інститутів розвитку, стимулювання і координації й створювали передумови для активної участі економічних агентів різних форм власності та організаційно-правових форм у реалізації проектів для досягнення цілей структурної політики.

Для досягнення бажаних позитивних змін структурних характеристик економіки в рамках механізмів, окреслених стратегуванням, важливе формування корегуючих впливів на засадах процесного підходу, який забезпечував би чітку детермінацію базових функцій управління – планування, організації, стимулювання, координації, контролю та пов'язаних процесів – комунікації й прийняття рішень. Побудова функціональних механізмів з дотриманням такої логічної послідовності, як свідчать теоретичні обґрунтування та практичний досвід управління розвитком складних соціально-економічних систем, є базовою умовою ефективного вирішення управлінських завдань як за реалізації масштабних цілей структурної перебудови економіки, так і за її часткової структурної корекції. Акцентування уваги на цьому підході зумовлене необхідністю подолання поширеної практики недотримання цієї умови при управлінні структурними змінами в економіці. Змістова наповнення функціональних механізмів як складових управління структурними змінами розкрито у змісті основних розділів стратегії структурної перебудови національної економіки (п. 4.2).

Механізм стратегування варто реалізувати в єдності і через механізм регулювання структурних трансформацій у національній економіці – систему економічних, адміністративних, правових методів, форм і важелів впливу на поведінку економічних агентів із метою досягнення цілей структурного реформування. Оскільки основою структурних перетворень у будь-якій економічній системі є реалізація інтересів еко-

номічних агентів, забезпечити вплив на них та скорегувати поведінку їхніх носіїв визначено базовими завданнями механізму регулювання.

В умовах формування демократичної моделі управління суспільним розвитком механізм регулювання структурних перетворень у національній економіці базується на поєднанні важелів державного, ринкового і громадського впливу. Однак в умовах нерозвиненості ринкових і громадських інститутів та поглиблення структурної кризи в економіці України перед державою постає завдання бути локомотивом проведення структурних реформ, реалізувати активну структурну політику і сформувати інституційне середовище ефективного регулювання структурними трансформаціями для досягнення цілей стратегії структурної перебудови національної економіки. Оскільки вплив ринкових інститутів на структурування економіки буває як позитивним, так і негативним, то до базових умов, які мають забезпечуватись, зараховують також те, що механізми державного регулювання не тільки взаємодіють з ними на комплементарній основі, а й мають забезпечувати як підсилення першого їхнього виявлення, так і нівелювання другого [124, с. 207].

Проведення структурних перетворень, пов'язаних зі стимулюванням розвитку одних секторів національної економіки і згортанням інших, супроводжується посиленням соціальної напруги, втратою стабільності у певних верств населення, ризиками загострення соціальних конфліктів. Отже, регуляторний вплив держави має спрямовуватись на пом'якшення наслідків трансформаційних процесів та запобігання загостренню кризовим явищам у соціальній сфері.

Ураховуючи досвід структурного збалансування економіки розвинутих економічних країн, де структурна політика перестає бути компенсуючою і орієнтується на розвиток [11, с. 7], основу регуляторних механізмів має становити інструментарій стимулювання переходу до прогресивних сценаріїв розвитку через формування відповідної структури економіки.

Маючи складну будову, що охоплює значну сукупність інститутів із багатоаспектним впливом на структурні характеристики національної економіки (п. 3.1) у рамках їхньої належності до певних форм, методів, важелів, технологій, елементів державного впливу, механізм державного регулювання як складовий елемент загального механізму структурних трансформацій економіки гіпотетично може бути ефективним за умови гнучкості, адаптивності та реалістичності. І хоча такі вимоги базові при побудові управлінських механізмів, їхнє забезпечення є одним із важливих і складних завдань, вирішення якого з огляду на

предмет і об'єкт дослідження має базуватись на прогностичних оцінках із застосуванням технологій форсайту і сприяти набуттю регуляторними механізмами спроможності випереджаючого реагування на зміни вимог до структури національної економіки та умов їхнього забезпечення, а також запобігання ситуаціям запізненого реагування, за якого виникає ризик одержання в результаті регулюючого впливу зворотного ефекту.

Призначення регуляторних механізмів – вибудовувати способи цілеспрямованої трансформації структури економіки на основі задіяння сукупності взаємопов'язаних регуляторних важелів, адаптованих до специфіки завдань та умов їхнього вирішення. Вироблення регуляторних механізмів у межах стратегії структурної перебудови економіки слід здійснювати через поєднання двох підходів: (1) від стратегічних цілей до наявних умов; (2) від реальної ситуації до бажаної. Для об'єктивізації регуляторних механізмів з урахуванням динамічності середовища доцільною є їхня орієнтація на середньострокові пріоритети.

Оскільки складність об'єкта регулювання детермінує ускладненість і певну специфіку системи регулювання, то для вироблення підходів щодо удосконалення реалізації структурної політики регуляторні механізми, які в кожному разі є унікальними і реалізуються на засадах компліментарності, можна узагальнити і подати за такими основними класифікаційними ознаками:

- пріоритетами структурної політики – забезпечення економічного зростання; задоволення потреб соціального розвитку та підвищення стандартів життя; підвищення конкурентоспроможності національної економіки; приведення інноваційно-технологічного рівня національної економіки у відповідність до параметрів постіндустріального суспільства; забезпечення збалансованого розвитку територій;
- видами структурної політики – горизонтальна, вертикальна (селективна);
- моделями структурної політики – імпортозамінююча, експорторієнтовна;
- об'єктами регуляторного впливу – секторами економіки, видами економічної діяльності.

У ході реалізації пріоритетів структурної політики формування механізмів регулювання має базуватись як на врахуванні специфіки завдань, через які досягаються пріоритети, так і особливостей структурних характеристик економіки, які впливають на ці завдання. Так,

реалізація такого пріоритету, як економічне зростання, детермінується відтворювальними пропорціями, для здійснення забезпечення яких доцільними є такі механізми регулювання: податкове стимулювання інвестування виробництв нових технологічних укладів; державна підтримка на основі податкових стимулів, прямого фінансування, кредитування і страхування видів діяльності з високою інноваційною складовою, що генерують високу додану вартість; стимулювання високотехнологічного експорту з використанням інституту державних гарантій, страхування ризиків, сприяння доступу до кредитних ресурсів для технологічного переоснащення виробництва; відпрацювання механізмів фінансово-бюджетного регулювання відтворювальних процесів на основі розширення участі держави у капітальному інвестуванні інноваційних проектів та ефективного використання фінансово-бюджетних важелів стимулювання структурного збалансування економіки; надання державної підтримки інвестиційним проектам за критеріями високотехнологічності та експортоорієнтованості.

На досягнення таких пріоритетів структурної перебудови національної економіки, як задоволення потреб соціального розвитку та підвищення рівня життя, доцільно спрямувати систему регуляторних механізмів, зорієнтованих на: реформування галузей, що сприяють розвитку людського капіталу (освіти, охорони здоров'я, культури) та забезпечення ефективного використання ресурсів, що виділяються державою для розвитку цих галузей; регулювання оплати праці з метою забезпечення належного рівня добробуту людей; формування умов залучення висококваліфікованих кадрів у інтелектуальності виробництва і запобігання їхнього відпливу за кордон; розвиток системи неперервної освіти й ефективного використання людського потенціалу; забезпечення підготовки фахівців за державним замовленням для видів діяльності, які формують основу інноваційної моделі розвитку і переходу національної економіки до нових технологічних укладів; запровадження системи підтримки доступу до перенавчання, підвищення кваліфікації, працевлаштування внутрішніх недобровільно переміщених осіб; формування ефективної системи соціального захисту на засадах об'єктивізації, прозорості, превентивності надання соціальної підтримки.

Для виведення економіки України на траєкторію економічного зростання та закріплення її позицій у світогосподарській системі необхідно є активізація процесів структурної перебудови економіки на основі підвищення дієвості механізмів регулювання, зорієнтованих на ефективне використання наявних та розвиток потенційних конкурентних переваг національної економіки, оскільки за застосування тільки

ринкових механізмів вони можуть бути втрачені. Зауважимо, що для реалізації конкурентних переваг, пов'язаних із наявністю унікальних ресурсів, необхідним є запровадження механізмів підвищення продуктивності, спрощення порядку сертифікації, забезпечення прозорості нормативно-правового регулювання [309].

В напрямі розвитку нових конкурентних переваг національної економіки доцільним є спрямування регуляторних механізмів на: підвищення привабливості інвестування у виробництва з високою часткою доданої вартості; підтримку секторів із високою інноваційною складовою, що генерують високу додану вартість; стимулювання розвитку виробництв нових технологічних укладів.

Серед механізмів реалізації такого пріоритету структурної політики, як підвищення інноваційно-технологічного рівня національної економіки, на особливу увагу заслуговують: запровадження пільгових податкових режимів для інноваційних підприємницьких структур; залучення прямих іноземних інвестицій та технологій через налагодження партнерських відносин з мультинаціональними компаніями; підвищення гарантій захисту інтелектуальної власності; активізація процесів інноваційно-технологічного оновлення економіки шляхом збільшення державного замовлення на здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень.

Для забезпечення збалансованого розвитку регіонів як умови удосконалення територіальної структури національної економіки потрібне ефективне використання механізмів міжрегіонального співробітництва, поєднання зусиль держави і регіонів щодо вирішення проблем регіонального розвитку з використанням інструментарію програмування та проектування, формування «точок зростання» на основі створення регіональних і міжрегіональних кластерів, підвищення інвестиційної привабливості регіонів й залучення інвестиційних потоків тощо.

Складним і водночас визначальним аспектом формування ефективного регуляторного механізму, зорієнтованого на подолання глибоких структурних диспропорцій в економіці України, є забезпечення оптимального ступеня його селективності, або універсальності [212, с. 15]. Так, поряд із забезпеченням загальних універсальних сприятливих умов для вияву підприємницької й інвестиційної активності доцільним є вироблення ефективних селективних механізмів, застосування яких, хоч і ризикове, але без яких, як наголошують науковці [211, с. 169], неможливо вирішити масштабні завдання модернізації. «Вирощування» національних лідерів економіки було і залишається доволі

поширеною практикою майже всіх розвинутих країн з економіками постіндустріального типу [344, с. 27]. При проведенні вертикальної структурної політики доцільно використати досвід структурного реформування Європейського Союзу, взявши до уваги такі базові принципи його проведення: програмування – цільове фінансування багаторічних національних програм і зосередження зусиль на масштабних цілях; партнерства – залучення до розробки програм органів влади, представників зацікавлених сторін із чітким закріпленням їхніх обов'язків і відповідальності; додаткового фінансування або співфінансування, за яким фінансування з державного бюджету не є основним і переважаючим, а тільки доповнюючим ресурсом до інших джерел [78]. Використання механізмів селективної підтримки на основі прямого фінансування та співфінансування проектів доцільне для створення національних фондів підтримки наукових досліджень, стимулювання розвитку мережі інноваційних кластерів, яка дала б змогу забезпечити повний інноваційний процес при розвитку виробництв нових технологічних укладів. Заслужовує на увагу досвід Німеччини, де з метою стимулювання «точок зростання» і ефективного використання фінансових ресурсів державні банки надають перевагу рефінансуванню приватних банків, які тривало співпрацюють із перспективними промисловими підприємствами, відійшовши від кредитування окремих галузей [131].

Для проходження Україною модернізаційного шляху «деіндустріалізація – реіндустріалізація – постіндустріальна економіка» важливим є окреслення і надання імпульсу динамічного розвитку тим промисловим виробництвам, які становлять основу прориву на кожному з етапів. Це виробництва, що створюють високу додану вартість, перелік яких належним чином обґрунтований і наведений у проекті Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року [249].

Незважаючи на прагнення впродовж незалежності України сформувати сприятливі базові інституційні умови для функціонування й структуризації національної економіки, які забезпечували б економічне зростання і сталий розвиток, цього не було досягнуто (п. 2.1, 3.1). Для системного формування інституційного базису удосконалення структури національної економіки необхідним є відпрацювання механізмів горизонтальної структурної політики, зорієнтованих на:

- розвиток конкурентного середовища та захист конкуренції – розвиток конкуренції через формування сприятливих умов створення і функціонування малих і середніх підприємств, зокрема в секторі ІТ, а також стимулів до інновацій, страхування державою

- ризиків започаткування бізнесу у видах діяльності з високою інноваційною складовою; приведення національної системи технічного регулювання у відповідність до технічних регламентів ЄС;
- захист і розширення можливостей ефективного використання власності;
 - розширення доступу агентів ринку до джерел інвестиційних ресурсів та стимулювання здійснення інвестиційної діяльності в напрямі досягнення пріоритетів структурної модернізації економіки (формування сприятливого інвестиційного клімату, який спонукає би суб'єктів підприємницької діяльності перейти від оборонних позицій до реалізації стратегій розвитку; забезпечення прозорості податкового стимулювання; залучення зовнішніх запозичень лише під проекти розвитку за результатами форсайту їхнього впливу на економічну безпеку; стимулювання здійснення внутрішніх і прямих іноземних інвестицій через створення сприятливих умов та механізм страхування ризиків; надання підтримки інвестиційним проектам, зорієнтованим на подальше реінвестування одержаного прибутку;
 - удосконалення оподаткування – забезпечення стабільності законодавчо-нормативної бази оподаткування, спрощення адміністрування податків, підвищення об'єктивізації запровадження податкових пільг для пріоритетних видів діяльності;
 - формування законодавчо-нормативної бази здійснення цілеспрямованих структурних перетворень економіки, яка передбачала би побудову й законодавче закріплення системи стратегічних документів, що визначають стратегічні орієнтири структуризації економіки та базові механізми їхнього досягнення.

Важливим аспектом реалізації структурної політики є її орієнтація на оптимальне поєднання імпортозамінної та експортоорієнтованої моделі. В ході реалізації експортоорієнтованих орієнтирів акцентуємо увагу на таких питаннях: стимулювання високотехнологічного експорту шляхом сприяння вітчизняним виробникам у виході на зовнішні ринки, забезпечення доступу до фінансових ресурсів, надання консалтингового супроводу з метою запобігання ризикам фінансових втрат, сприяння введенню українських виробництв у світові ланцюги доданої вартості; підвищення експортоорієнтованості агропромислового виробництва через забезпечення припливу інвестицій та сприяння його переміщенню в центр глобального ланцюга продовольчих поставок. Щодо стимулювання імпортозаміщення на першочергову увагу заслу-

говують види діяльності з високою доданою вартістю, які, за умови застосування до них регулюючо-стимулюючих механізмів на основі використання важелів організаційної, кредитної, інвестиційної підтримки державних закупівель, можуть розвинути потенціал імпортозаміщення і в подальшому перейти до категорії експортоорієнтованих.

Для забезпечення ефективності структурних перетворень важливою є об'єктивізація регуляторних механізмів на основі врахування специфіки об'єктів регуляторного впливу – секторів економіки. Так, наприклад, актуальним є запровадження прогресивних підходів до удосконалення організаційного й економічного стимулювання використання нових технологій у сільськогосподарському виробництві й сприяння входженню вітчизняних сільгоспвиробників у світову агропродовольчу промисловість.

Ураховуючи значну роль у забезпеченні стабільного й сталого суспільного розвитку та обґрунтованість оцінки реальних потенційних можливостей й перспектив діяльності, потрібно виробляти механізми введення в структурореформуючі процеси потенціалу державної власності. Такі механізми мають охоплювати: удосконалення корпоративного управління в державному секторі; здійснення ефективного бюджетного нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання державної власності з метою зниження фіскальних ризиків, що можуть мати значний негативний вплив на державний бюджет; забезпечення рівних умов діяльності на ринках, де суб'єкти господарювання державного сектору економіки конкурують з приватними компаніями; реструктуризацію збиткових і ліквідацію неперспективних суб'єктів господарювання державної власності; перетворення державних підприємств, окрім казенних, у державні акціонерні товариства; забезпечення прозорого та комплексного процесу приватизації; спрямування коштів від приватизації на створення інститутів розвитку – фондів наукових досліджень та стимулювання інноваційної діяльності, розвиток високотехнологічних, енергоефективних виробництв; запровадження ефективних механізмів управління державними казенними підприємствами, що мають стратегічне значення.

Реалізація завдань структурного оновлення національної економіки детермінується ефективністю регуляторних механізмів щодо залучення до цього процесу малого і середнього підприємництва (МСП) з огляду на його значний потенціал гнучкого реагування на вимоги ринку, оптимального використання ресурсів, поєднання економічної й соціальної ефективності розвитку, вирішення соціальних проблем і

формування середнього класу. Отже, доволі важливим є проведення державою послідовної системної політики сприяння розвитку МСП, яка передбачала би:

- формування стабільного і зрозумілого законодавчо-нормативно-го забезпечення розвитку МСП, закріплення прозорих умов участі бізнесу у реалізації програм і проектів у межах реалізації завдань структурної політики на засадах публічно-приватного партнерства;
- розширення можливостей доступу МСП до фінансових ресурсів через розвиток фінансової інфраструктури, стимулювання банківських установ до кредитування МСП на основі державного гарантування кредитів, забезпечення участі у реалізації державних замовлень, сприяння доступу до кредитних ресурсів, що пропонуються малому бізнесу за міжнародними програмами для технічного переозброєння та підвищення експортоорієнтації;
- організаційну підтримку МСП у питаннях започаткування та ведення бізнесу, виходу на зовнішні ринки, сприяння щодо їхньої спільної участі з великими експортерами у виробничих ланцюжках, доступу до послуг технопарків, бізнес-інкубаторів, інноваційних кластерів, інформаційних ресурсів;
- дерегуляцію, усунення й запобігання появи інституційних бар'єрів функціонування суб'єктів підприємництва, створення сприятливого регуляторного середовища відповідно до індикаторів проекту Групи Світового банку «Рейтинг «Doing Business».

Для ефективної реалізації стратегії структурної перебудови національної економіки важливим є вироблення, орієнтуючись на її цілі, дієвих механізмів регулювання розвитку окремих секторів для виконання секторальних стратегій, що сприятиме кращому залученню їхнього потенціалу в процеси структурного реформування.

Серед механізмів, що здатні, як свідчить досвід зарубіжних країн, забезпечити передумови оптимального поєднання прямих і опосередкованих важелів впливу на процеси структурного удосконалення економіки і на цій основі – значну цільову ефективність, заслуговує на увагу механізм державно-приватного партнерства, за використання якого держава має значні можливості підсилити прямий вплив у вигляді прямого інвестування, державного контракту, доведення планових показників до державних підприємств, залучення потенціалу підприємницького сектору через застосування такого інструментарію опосередкованого впливу, як пільгове оподаткування, пільгове кредитування.

Для вироблення ефективних механізмів структурного реформування вітчизняної економіки важливим є формування наскрізної управлінської системи вироблення й проведення структурної політики з виокремленням підсистем національного та регіонального рівнів у межах організаційної структури центрального і регіональних органів державної влади, відповідальних за проведення економічної політики. При цьому основою має бути інтегральний підхід, що передбачає поєднання і взаємопроникнення функціональних механізмів реалізації різних видів економічної політики з метою досягнення цілей структурної політики, узгодження виконання функцій управління структурними перетвореннями по горизонталі і вертикалі, комплементарність секторальних стратегій.

5.2. Диверсифікація інвестиційно-інноваційного забезпечення реалізації структурної політики

Очевидність безальтернативності та невідкладності реалізації інноваційно-технологічної моделі структурного удосконалення національної економіки актуалізує необхідність вироблення дієвих механізмів інвестиційно-інноваційного забезпечення структурної політики.

У складних соціально-економічних умовах, в яких перебуває Україна, коли зволікання зі структурною реформою економіки загрожує країні периферійністю, а її проведення вимагає значних інвестиційних ресурсів, вихід вбачається у здійсненні інноваційно-технологічного прориву на основі диверсифікації інвестиційно-інноваційного забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень.

При розгляді сутності диверсифікації, як способу вирішення проблем ресурсного забезпечення інноваційної структуризації економіки слід взяти до уваги етимологію терміна «диверсифікація», що походить від новолатинського «*diversifikatio*» – «зміни, різноманіття». Відповідно диверсифікацію інвестиційно-інноваційного забезпечення структурної політики слід розглядати як розширення джерел інвестиційних ресурсів для підвищення інноваційності традиційних і розвитку нових високотехнологічних виробництв; створення нових інвестиційних можливостей для проникнення на ринки високотехнологічної продукції; розширення форм інвестування інноваційної діяльності та мінімізації ризиків на всіх етапах інноваційного процесу; перелив капіталу з традиційних у високотехнологічні види діяльності; формування пе-

редумов досягнення синергетичного ефекту від комбінування напрямів інноваційної діяльності та форм її інвестування; спосіб подолання структурних дисбалансів національної економіки і приведення її у відповідність до вимог постіндустріального суспільства.

За сутністю диверсифікація щодо предмета дослідження є процесом залучення широкого кола суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності до вирішення назрілих структурних проблем економіки та реалізації завдань її структурного оновлення на засадах інноваційно-технологічного прориву, який для досягнення належного рівня ефективності поряд з мобільним реагуванням на вимоги і виклики ринкових інститутів потребує координації з боку держави для реалізації структурної політики.

Диверсифікація має вирішувати завдання щодо забезпечення інвестиційної спроможності організацій активізувати інноваційну діяльність і на цій основі сприяти цілеспрямованим структурним трансформаціям. У цьому разі заслуговують на увагу два основні аспекти її розвитку: 1) диверсифікація джерел та способів залучення інвестиційних ресурсів для інноваційного розвитку економіки; 2) диверсифікація напрямів та форм інноваційного структурного оновлення національної економіки з визначенням галузевої та територіальної структури інноваційної діяльності. Ці два аспекти мають розвиватись в єдності як дві складові єдиного цілого на засадах ефективного поєднання важелів ринку та механізмів державного регулювання за активної реалізації цілеспрямовуючих функцій останніми.

Для якомога повнішого використання потенціалу диверсифікації щодо вирішення завдань інвестиційно-інноваційного забезпечення структурних змін важливе значення має забезпечення таких базових умов при проведенні політики її розвитку з боку держави:

1) формування сприятливого середовища для розвитку бізнесу і підвищення на цій основі його інвестиційно-інноваційної мотивації, створення умов для реалізації механізмів саморегулювання. За результатами щорічного оцінювання ділового клімату в Україні, проведеного в останнє у 2015 р. у межах реалізації Програми USAID «Лідерство в економічному врядуванні» (USAID ЛЕВ) [342], основними перешкодами, які характеризують виклики, яких зазнали малі й середні підприємства і які слід брати до уваги при проведенні державної політики, визначено: 1) наслідки військової агресії Росії та загальну нестабільність політичної ситуації в країні (59% опитаних); 2) складність податкового адміністрування, часті зміни в законодавстві, у формах

податкової та іншої звітності (54%); 3) несприятливу кон'юнктуру на ринках, обмежений попиту, високий рівень конкуренції (48%); 4) нестача коштів, високі ставки кредитів та іншого позичкового капіталу (36%); 5) високий регуляторний тиск та корупцію (36%); 6) обтяжливе валютне регулювання та інфляцію (35%); 7) недостатність кваліфікованих трудових ресурсів та необхідних потужностей (20%); 8) неефективність державного апарату (17%);

2) розвиток та захист економічної конкуренції як стимулів до підвищення конкурентних позицій суб'єктів господарювання на основі розвитку інноваційної діяльності та підвищення попиту на інновації;

3) вироблення і реалізацію економічних механізмів стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання, переливу капіталу у розвиток високотехнологічних видів економічної діяльності;

4) запровадження механізмів концентрації ресурсів у точках інноваційно-технологічного прориву – інноваціях, розвиток яких визначатиме технологічне лідерство України у глобалізованому інноваційному просторі [67, с. 18];

5) сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;

6) вироблення оптимальних варіантів комбінування різних джерел і способів фінансування розвитку інноваційної діяльності за основними етапами інноваційного процесу, забезпечення якомога повнішої комерціалізації інноваційних досягнень, синхронізації відтворювальних й інноваційних процесів;

7) сприяння розвитку прогресивних форм взаємодії учасників інноваційної діяльності в процесі реалізації інноваційних проектів та розвитку високотехнологічних видів економічної діяльності 6 і 7 технологічних укладів;

8) розширення участі агентів національної економіки у процесах інноваційної глобалізації і доступу до світового науково-технологічного потенціалу через залучення прямих іноземних інвестицій, участь у міжнародній науково-технічній кооперації [30].

Інвестиційне забезпечення інноваційної структуризації економіки має базуватися на залученні, оптимальному поєднанні, алокації та ефективному використанні фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання, фінансових інституцій, іноземних інвесторів, домогосподарств. При цьому перед державою постає завдання щодо створення сприятливих умов для якомога повнішого залучення інвестиційного потенціалу вітчизняних та іноземних інституцій у ризикові процеси інноваційної структурної модернізації національної економіки.

Ефективне вирішення завдань інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку економіки на засадах диверсифікації зумовлює необхідність застосування системного підходу і формування інтегрованої системи активізації й узгодженого спрямування інноваційних та інвестиційних процесів в напрямі реалізації цілей структурної перебудови. В цьому разі доцільним є формування інвестиційно-інноваційної підсистеми як складової ресурсного блоку стратегії структурної перебудови національної економіки. Складність, багатоаспектність, висока затратність та ризиковість інноваційної діяльності, значимість для національної економіки поєднання її повсюдного та проривного характеру є викликом, адекватна реакція на який може бути забезпечена на основі інтеграції зусиль суб'єктів інноваційної діяльності щодо кращої реалізації можливостей та запобігання ризикам, надання їм цілеспрямованого характеру, базуючись на узгодженні приватних, організаційних і суспільних інтересів.

Підґрунтя побудови ефективної системи інвестиційно-інноваційного забезпечення цілеспрямованих структурних змін у національній економіці – узгодження структурної, інноваційної та інвестиційної політики, взаємопроникнення інвестиційної й інноваційної сфер, оптимальне поєднання перетворення «старих» та появи кардинально «нових» інститутів інноваційного розвитку [141].

Досвід зарубіжних країн свідчить про ефективність диверсифікованої моделі інвестиційно-інноваційного структурування економіки, сформованої за принципом національних інноваційних систем (НІС) [16; 343; 208], що надає комплексності й цілеспрямованості процесам інвестування інноваційної сфери. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. К. Фрідмен у межах дослідження технологічної політики та економічної ефективності Японії окреслив НІС як мережу взаємопов'язаних державних та приватних інституцій, які в процесі взаємодії ініціюють, створюють, видозмінюють та поширюють інновації [358]. Через розвиток національних інноваційних систем органи влади зарубіжних країн забезпечують одночасне формування пропозиції і попиту на інновації, стимулюють створення нових знань та перетворення їх на необхідні суспільству послуги і товари, що сприяє динамічному інноваційному поступу. Запроваджений розвинутими зарубіжними країнами на основі розвитку НІС комплексний підхід до удосконалення освіти, науки, інноваційно-технологічної складової виробництва, створення сприятливих умов для інноваційного підприємництва демонструє значні можливості для інноваційної структуризації національної економіки і підвищення ефективності її функціонування.

У процесі вироблення підходів до інноваційної структуризації економіки України заслуговують на увагу відправні засади досягнення ефективного розвитку інноваційної діяльності, вивірені досвідом розвинутих зарубіжних країн – Японії, Франції, Фінляндії, Канади, а саме:

- формування національних інноваційних систем та закріплення центральної ролі держави у забезпеченні їхнього ефективного функціонування;
- побудова дієвих організаційних структур державного управління інноваційним розвитком на засадах мережевої взаємодії з громадськими інституціями;
- реалізація державою активної політики у сфері інновацій та технологій, адаптованої до національних особливостей;
- застосування механізмів стимулювання приватних підприємств до інвестування інноваційної діяльності через економічні, зокрема податкові, стимули;
- синхронізація реалізації промислової політики з реформуванням науки й освіти;
- розвиток інноваційних мережевих структур на засадах державно-приватного партнерства;
- об'єднання зусиль бізнесових, дослідницьких, освітніх організацій на реалізації інноваційних проєктів, зорієнтованих на розвиток «точок зростання».

Нормативно-правові основи формування національної інноваційної системи в Україні закладені Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» від 17 червня 2009 р., яким визначено, що національна інноваційна система – це сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні в процесі створення та застосування наукових знань та технологій і визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови для забезпечення інноваційного процесу [243]. Однак незважаючи на наведені науковцями обґрунтування доцільності реалізації політики інноваційного розвитку на основі створення національної інноваційної системи [109, с. 32], через непослідовність державної економічної політики національна інноваційна система в Україні перебуває на зтяжньому етапі формування і через правову та організаційну незакріпленість не забезпечує сприятливі інституційні умови для динамічного інноваційного структурного оновлення національної економіки.

Враховуючи гостроту загроз структурної розбалансованості національної економіки, вбачаємо за доцільне зосередження уваги на розвитку складових інвестиційно-інноваційного забезпечення її структурного удосконалення та формування сприятливих передумов їхньої взаємодії в межах нових прогресивних інноваційних інститутів, які дали б змогу сформувати системну цілісну єдність.

При виробленні підходів до удосконалення системи інвестиційно-інноваційного забезпечення реалізації структурної політики в основу доцільно покласти забезпечення здійснення інноваційного процесу з виокремленням його етапів – фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, науково-технічні розробки, комерціалізація інновацій, дифузія інновацій, щоб, через ефективність складових, поєднання їх в інтегрованих нелінійних моделях домоглись загальної ефективності нововведень, розкривши можливості для залучення потенціалу суб'єктів інвестиційно-інноваційної діяльності, розширення джерел інвестиційних ресурсів та запровадження нових інноваційних інститутів. Тенденції світового інноваційного поступу засвідчують намагання розвинутих зарубіжних країн створити сприятливі умови для суб'єктів інноваційної діяльності на всіх її етапах і сформувати оптимальну модель партнерської взаємодії держави, бізнесу та громадських організацій у процесі реалізації завдань інноваційного розвитку.

Здійснення структурної перебудови економіки України з використанням інструментарію технологічного прориву і на основі запровадження технологій 6 та 7 технологічних укладів прямо залежить від розвитку фундаментальних та прикладних досліджень. Усвідомлення зарубіжними країнами значимості цього чинника в інноваційному розвитку зумовило формування «європейсько-американської» моделі державної підтримки інноваційної діяльності, основою якої є фінансування фундаментальних і прикладних досліджень [16]. З огляду на значимість інноваційно-технологічної структуризації національної економіки та низьку зацікавленість ринкових інститутів у вирішенні такого завдання Україна також має прагнути ефективно реалізувати цю модель, оскільки певне правове підґрунтя сформоване Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [235], яким у переліку цілей та напрямів державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності закріплено, що держава забезпечує фінансування та матеріальне забезпечення фундаментальних і прикладних досліджень, підтримку пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки, державних цільових наукових і науково-технічних програм та концен-

трацію ресурсів для їхньої реалізації. Серед умов, забезпечення яких сприяло б підвищенню ефективності фундаментальних і прикладних досліджень у напрямі формування інноваційного базису структурних перетворень, варто виокремити:

- недопущення порушення, як це було упродовж останніх десяти років, за ст. 48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», відповідно до якої держава бере на себе зобов'язання щодо забезпечення бюджетного фінансування наукової, науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% ВВП України. Мала частка фінансування у значно меншому порівняно із розвинутими зарубіжними країнами ВВП практично позбавляє Україну шансів на розробку проривних технологій, які дали б змогу їй витримувати конкурентну боротьбу на глобалізованих інноваційних ринках. Незважаючи на критичну обмеженість бюджетних фінансових ресурсів, питання об'єктивізації пріоритетів фундаментальних та прикладних досліджень з акцентуванням уваги на розвитку високих технологій і мобілізації державних інвестицій для їхнього здійснення має набути першочергового значення в державній політиці;

- запровадження дієвих механізмів розроблення й реалізації наукових і науково-технічних програм, проектів. У цьому разі доцільним є підвищення ефективності використання бюджетних коштів, виділених на фінансування наукових і науково-технічних програм, проектів, грантів у межах реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, долаючи розрив між наукою і виробництвом через формування попередньої дорожньої карти доведення результатів наукових досліджень до рівня технологій, які б знаходили широке використання у виробничій діяльності підприємств, комерціалізації результатів досліджень. Як варіант вирішення такого завдання слід розглядати розвиток нелінійних моделей інноваційного процесу [194, с. 18], що передбачають паралельну діяльність інтегрованих груп при здійсненні інноваційної діяльності, налагодження ефективної співпраці між її учасниками, забезпечення ефективного поєднання та використання ресурсів у рамках формування інноваційних мереж, інноваційного співробітництва та партнерства. При цьому особливого значення набуває розвиток у складі останніх інноваційної інфраструктури, зокрема такого її елемента, як «Spin-off-компанії», створення яких є доцільним при наукових установах з метою забезпечення трансферу технологій, прискорення підготовки і доведення результатів наукових досліджень до виробничого використання. Набула обґрунтування доцільність [326] створення

Spin-off-компаній науковими установами із залученням на партнерських засадах інноваційних компаній, що пропонують послуги інноваційного менеджменту щодо заснування й управління діяльністю інноваційних інституцій, а також інвестиційних компаній, які забезпечують залучення інвестиційних ресурсів та налагодження контактів із захищеними підприємствами – покупцями технологій.

Для активізації процесів інноваційного структурування економіки і підвищення ефективності використання в цьому напрямі державних інвестицій, доповнюючи їх диверсифікованими джерелами фінансування, слід використати значні можливості інтеграції науки, освіти, економіки в межах розвитку дослідницьких університетів [278], досвід функціонування яких у розвинутих зарубіжних країнах є свідченням ефективного формування та використання інноваційного потенціалу, перманентного структурного удосконалення національних економік на основі: виконання фундаментальних і прикладних досліджень та дослідно-конструкторських розробок, зорієнтованих на динамічний розвиток інноваційних секторів, наукові відкриття для випереджаючого розвитку нових технологічних укладів; збалансованого розвитку етапів інноваційного процесу, запровадження дієвих механізмів реалізації інноваційного продукту на ринку; налагодження ефективної взаємодії університетів із замовниками на виконання НДДКР та підготовку кадрів; використання результатів наукових досліджень при підготовці фахівців і забезпечення їхньої відповідності вимогам інноваційного середовища, підвищеної готовності до використання і продукування інновацій. Це має вирішальне значення для вироблення і реалізації в процесі перманентного структурного реформування найбільш прийнятної, з точки зору забезпечення сталого суспільного розвитку та закріплення позицій країни в конкурентному інноваційному середовищі, моделі інноваційної структурної модернізації.

Для удосконалення бюджетного фінансування наукових досліджень і розробок, що реалізуються в межах програм і проектів, доцільно здійснити: зосередження обмеженого бюджетного фінансування на проектах, зорієнтованих на вироблення проривних технологій, здатних вивести розвиток національної економіки на траєкторію світового технологічного поступу; посилення вимог до відбору наукових проектів як формування передумов для зниження ризиків неефективного використання ресурсів при недосягненні очікуваних результатів; формування за пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних досліджень портфеля взаємоузгоджених і взаємодоповнюючих програм і

проектів, що дасть змогу забезпечити комплексність та ґрунтовність наукових розробок, ефективне використання ресурсів, розширення наукоємних видів економічної діяльності; запровадження моніторингу доведення результатів фундаментальних і прикладних досліджень до рівня комерціалізації й поширення інновацій. З метою забезпечення ефективного використання інвестиційних ресурсів у процесі вирішення завдань інноваційного структурування національної економіки доцільним є узгодження напрямків та механізмів інвестиційно-інноваційного забезпечення структурної політики зі стратегічними пріоритетними напрямами інноваційної діяльності та заходами, що запроваджуються державою, для реалізації середньострокових пріоритетних напрямів, визначених Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [237].

Здійснення структурного реформування національної економіки, яке б сприяло подоланню технологічного розриву між її розвитком і розвитком економік розвинутих зарубіжних країн, детермінується радикальними інноваціями, які, на відміну від еволюційних, орієнтуються не на задоволення потреб ринку в рамках сформованих технологіко-економічних укладів, а на формування кардинально нової інноваційної пропозиції в технологічній системі вищого рівня [97, с. 18–21]. В цьому зв'язку держава має забезпечити як спрямування ресурсів у фундаментальні дослідження для радикальних винаходів, так і сприяння подальшій їхній популяризації й комерціалізації.

Для ефективного вирішення завдань інвестиційно-інноваційного забезпечення радикального технологічного структурного оновлення вітчизняної економіки передбачається необхідність інтеграції України у світовий науковий та інноваційний глобалізований простір, що відкриває доступ як до залучення фінансових ресурсів з міжнародних джерел, так і використання досвіду формування інституційних умов активізації наукових досліджень та інноваційної діяльності. Значні можливості щодо цього пов'язуються з реалізацією між Україною і Європейським Союзом Угоди про участь України у програмі Європейського Союзу «Горизонт –2020» – Рамковій програмі з досліджень та інновацій (2014–2020) [363], підписаній 20.03.2015 р., відповідно до якої вітчизняні наукові установи можуть укладати грантові угоди для проведення спільних досліджень з науковцями європейських країн, брати участь у конкурсах фундаментальних досліджень за такими пріоритетними напрямками – передова наука (Excellent Science), промислове лідерство (Industrial Leadership) та соціальні виклики (Societal

Challenges), а малі та середні підприємства отримують доступ до фондів Спеціального інструменту для малих та середніх підприємств, який здійснює фінансування впровадження інноваційних технологій і заходи з інтернаціоналізації.

Можливості, що відкриваються в межах програми «Горизонт – 2020», є викликом для України, що потребує мобілізації наявного інтелектуального, інноваційного, інвестиційного потенціалу й усунення наявних прогалин і проблем у розвитку науки, технологій та інноваційної діяльності. При цьому на особливу увагу заслуговують рекомендації, наведені у підсумковому звіті незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України, підготовленому комісією незалежних експертів і провідних фахівців профільних міністерств країн ЄС як інструмент політичної підтримки програми «Горизонт – 2020» [86], які підтверджують базові засади інтегрованого розвитку наукових досліджень, технологій та інноваційної діяльності, що, хоча частково закріплені у чинних законодавчих актах та проектах нормативних документів, однак не знайшли практичного втілення, а саме:

- забезпечення системного підходу до інноваційного розвитку національної економіки на основі побудови національної інноваційної системи;
- закріплення стратегічного підходу до розвитку інноваційної системи як виробника стратегічних ресурсів розвитку економіки і суспільства загалом;
- формування незалежної дорадчої інституції, яка б забезпечувала проведення послідовної політики розвитку наукової та науково-технічної діяльності на основі компромісу інтересів зацікавлених сторін;
- підтримання динамічного розвитку інноваційно-технологічного потенціалу через гарантування і збільшення фінансування наукової та науково-технічної діяльності;
- запровадження інституційних умов здійснення наукової й інноваційної діяльності, які б сприяли узгодженому функціонуванню їхніх суб'єктів у напрямі реалізації окреслених пріоритетів;
- поширення організаційних форм здійснення наукової та інноваційної діяльності, які б забезпечували взаємозалежність між фінансуванням і результатами;
- імплементація європейських практик і стандартів в організацію наукової та інноваційної діяльності з метою підвищення спроможності вітчизняних інноваційних інституцій запровадити передовий зарубіжний досвід, інтегруватися в європейський дослідницький

простір та скористатися підтримкою зарубіжних партнерів, зокрема інноваційними ваучерами для інтернаціоналізації та валідації інновацій [86];

- вироблення і використання дієвих інструментів підтримки інновацій, адаптованих до специфіки проблем та умов для їхнього вирішення.

У формуванні диверсифікованої моделі інвестиційно-інноваційного забезпечення структурної політики важлива роль належить приватному капіталу, зокрема венчурному, який прийнято розглядати як систему відносин між суб'єктами венчурного підприємництва, що забезпечує акумуляцію вільних коштів і вкладення їх в інноваційні проекти з метою дослідження, освоєння і комерціалізації нововведень [4]. Значимість венчурного капіталу як особливого інвестиційного ресурсу, що має особливе застосування – фінансування високоризикових інновацій, трансфер знань у технології і виробу, надання підприємству фінансових активів без будь-яких гарантій забезпечення майном або заощадженнями під перспективну ідею [274, с. 9], зумовлює доцільність нарощування венчурного інвестування через вироблення дієвих механізмів залучення і використання венчурних інвестицій і підвищення сприйняття їх національною економікою. Досвід зарубіжних країн свідчить, що прагнення держав якомога повніше залучити потенціал венчурного підприємництва до вирішення завдань інноваційного розвитку економіки супроводжується застосуванням прямого – у формі фінансової участі держави у венчурних фондах – і непрямого – створення сприятливих умов для венчурних інвесторів – державного регулювання венчурної системи [157, с. 67].

З огляду на те, що в Україні інноваційна сфера не стала об'єктом венчурного фінансування, яке більше зорієнтоване на сектори зі швидким обігом капіталу, а низький рівень розвитку технологій є одним з основних бар'єрів економічного зростання, доцільне запровадження механізму стимулювання венчурного підприємництва, який передбачав би застосування вивічених зарубіжним досвідом базових підходів:

- удосконалення законодавчого забезпечення створення і функціонування інноваційних венчурних інституцій;
- участь держави у спеціальних венчурних фондах, зорієнтованих на фінансування інновацій на засадах державно-приватного партнерства;
- надання державних гарантій ризикових інноваційних інвестицій малому бізнесу;

- закріплення гарантій для інвесторів венчурних проєктів щодо захисту інтелектуальної власності;
- податкове стимулювання участі інвесторів у формуванні венчурних інноваційних фондів та надання пільг в оподаткуванні доходів венчурного підприємництва;
- диверсифікація джерел формування венчурних фондів із залученням фінансових ресурсів страхових компаній, недержавних пенсійних фондів;
- надання консалтингової підтримки суб'єктам венчурного підприємництва;
- розвиток фондового ринку як передумови трансформації фінансових ресурсів у інвестиції, залучення підприємств до інноваційного венчурного підприємництва.

Повсюдний характер інноваційної діяльності та розвиток конкуренції визначають участь у процесах інноваційно-структурної модернізації ширшого кола економічних агентів, які прагнуть розвинути свій виробничо-технологічний потенціал і здійснюють пошук необхідних для цього ресурсів. Активізація такої участі вбачається у створенні державою сприятливих інвестиційних умов для впровадження інновацій суб'єктами господарювання за такими напрямками:

- сприяння підвищенню інвестиційної спроможності підприємств через розширення їхнього доступу до фінансових ресурсів – надання державних гарантій за цільовими кредитами на розвиток інновацій малому і середньому бізнесу; запровадження програм пільгового кредитування суб'єктів господарювання, що беруть участь у реалізації державних інноваційних програм; компенсація відсоткової ставки за кредитами для підприємств, що здійснюють випуск високотехнологічної продукції;
- економічне стимулювання суб'єктів господарювання здійснювати інвестування інноваційної діяльності – запровадження пільгового оподаткування прибутку, що спрямовується на розширення випуску інноваційної продукції; звільнення від оподаткування прибутку, отриманого від здійснення інноваційної діяльності; запровадження прискореної норми амортизації на прогресивне обладнання, що забезпечує технологічну модернізацію виробництва; надання податкового кредиту для підприємств, які здійснюють НДДКР;
- забезпечення доступу підприємств на ринок високих технологій з метою поширення використання у традиційних видах економічної діяльності сучасних досягнень науки і техніки – надання інформа-

ційної та консалтингової підтримки участі суб'єктів господарювання в інноваційних кластерах; сприяння зниженню трансакційних витрат, пов'язаних із трансфертом технологій; залучення підприємств до реалізації державних інноваційних програм спільно з науково-дослідними установами; сприяння підприємствам у налагодженні науково-технічних зв'язків, у науково-технічних обмінах; надання інформації та організаційної підтримки щодо доступу до патентів і ліцензій, ринку інжинірингових та лізингових послуг, сприяння франчайзингу.

Вирішення завдань щодо здійснення науково-технічних розробок, комерціалізації та поширення інновацій і формування на цій основі імпульсів інноваційних структурних перетворень національної економіки базується на розвитку інноваційної інфраструктури, яка здатна забезпечити комплекс умов ефективної діяльності на всіх етапах інноваційного процесу. В умовах вітчизняних реалій, коли розвиток інноваційної інфраструктури за кількісними, якісними, структурними параметрами не здатен бути каталізатором структурного оновлення економіки на прогресивній інноваційно-технологічній основі, актуалізується необхідність посилення державного стимулюючого впливу на процеси формування інноваційних інфраструктурних інституцій та введення їх у систему інвестиційно-інноваційного забезпечення реалізації структурної політики. При цьому важливим є охоплення базових інфраструктурних елементів – венчурних компаній, технопарків, технополісів, бізнес-центрів, інноваційних інкубаторів, консалтингових фірм, патентних служб, інжинірингових фірм, центрів трансферу технологій, страхових компаній, фінансових інституцій, центрів інноваційної перекваліфікації працівників у національну інноваційну мережу з представленням їх за регіонами, що сприятиме їхньому розвитку з використанням потенціалу наукових й освітніх установ, ефективній взаємодії на засадах компліментарності.

В умовах розвитку в Україні децентралізації й підвищення фінансової спроможності місцевих органів влади доцільним є залучення фінансових ресурсів місцевих бюджетів для стимулювання розвитку об'єктів інноваційної інфраструктури на засадах публічно-приватного партнерства щодо розвитку локальних і регіональних точок зростання. Податкова децентралізація зумовлює передачу місцевим органам влади таких важелів стимулювання, як надання пільг щодо сплати податку на землю, на нерухоме майно, на прибуток та сприяння у виділенні земельних ділянок для розміщення інфраструктурних об'єктів,

встановлення мінімальної орендної ставки за оренду земель державної і комунальної власності.

При виробленні підходів до стимулювання інноваційних структурних змін на основі залучення, акумулювання й ефективного використання інвестиційних ресурсів доцільно враховувати нагромаджений успішний досвід нових індустріальних країн, який свідчить про значні можливості активізації інноваційних процесів на засадах партнерства держави і приватного сектору [98, с. 92–97], що реалізуються через розвиток інноваційних кластерів. Враховуючи значні диспропорції в інноваційному розвитку регіонів України, доцільною є розробка стратегії розвитку мережі інноваційних кластерів з формуванням оптимальної моделі їхньої взаємодії в орієнтації на забезпечення ефективного трансферу технологій, що сприятиме формуванню передумов для удосконалення технологічної, галузевої, територіальної структури національної економіки.

Прискорення динаміки інноваційної глобалізації посилює конкуренцію за інвестиційні ресурси на світових ринках та впливає на процеси формування інвестиційно-інноваційної складової структуризації національних економік, спрямовуючи потоки іноземних інвестицій. Іноземні інвестиції відіграють роль своєрідного додаткового резерву нарощування національних інвестиційних потенціалів, реалізують функцію технічного та технологічного удосконалення виробництва [14, с. 44–45]. В Україні іноземні інвестиції поки що не стали впливовим чинником структурних перетворень. Щоб скористатись їхнім потенціалом щодо залучення фінансових ресурсів та прогресивних технологій, необхідним є вирішення двох базових завдань: 1) створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій у інноваційні види діяльності; 2) зниження ризиків і нейтралізація негативного впливу іноземних інвестицій. Для вирішення першого завдання важливим є: вироблення і закріплення чітких, прозорих, стабільних умов участі іноземних інвесторів у спільних інноваційних проектах за участю держави, яка б реалізувала як функції співфінансування, так і надання гарантій; забезпечення захисту прав власності іноземних інвесторів; законодавче закріплення інноваційних видів економічної діяльності як пріоритетних сфер іноземного інвестування і застосування до них спеціальних податкових та митних пільг; зниження ставки оподаткування іноземних інвесторів у разі реінвестування отриманого прибутку у впровадження новітніх технологій; зниження адміністративних бар'єрів участі іноземних інвесторів у реалізації інноваційних проектів; визначення пріори-

тетних для іноземного інвестування інноваційних видів економічної діяльності; стимулювання іноземного інвестування у розвиток об'єктів інноваційної інфраструктури, зокрема технопарки.

З метою запобігання негативному впливу іноземного інвестування на розвиток і структурування національної економіки, пов'язаного з лобюванням ТНК своїх інтересів, заслуговує на увагу удосконалення його державного регулювання: запровадження нагляду за джерелами походження та цільовим спрямуванням іноземних інвестицій відповідно до регіонів і видів діяльності. Щодо цього дещо поспішим є рішення про скасування обов'язкової державної реєстрації іноземних інвестицій [223], оскільки наявні загрози переважання його негативних виявів над позитивними, ускладнення введення іноземного капіталу в національну систему інвестиційного забезпечення структурних перетворень. В цьому зв'язку актуальним є підпорядкування іноземних інвестицій національним інтересам через встановлення рівня концентрації іноземного капіталу в стратегічних високотехнологічних секторах національної економіки; вироблення ефективних механізмів регулювання участі іноземних інвесторів у інвестуванні інноваційної діяльності під час приватизації із закріпленням чіткого порядку контролю за дотриманням встановлених умов; закріплення порядку іноземного інвестування, за якого ініціатива іноземного інвестора може бути реалізована тільки за умови участі держави на засадах державно-приватного партнерства та оптимального розподілу ризиків.

Перед Україною постає завдання підвищення загального рівня інвестиційної привабливості на основі забезпечення політичної стабільності, чіткої і послідовної державної економічної політики, якісного надання інвесторам адміністративних послуг, стабільної правової бази здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності, доступності послуг ринкової інфраструктури, сприяння розвитку конкуренції, розвитку фондового ринку.

Для активного залучення фінансових інституцій до формування інвестиційного ресурсу інноваційного структурування економіки доцільним є запровадження механізмів стимулювання, які б передбачали: пільгове оподаткування комерційних банків, що здійснюють довгострокове кредитування інноваційних підприємств; надання пільг з оподаткування коштів, отриманих фінансовими установами від інвестування в інноваційний розвиток підприємств; запровадження пільгового рефінансування комерційних банків, які надають пільгові кредити для реалізації інноваційних проектів.

В напрямі розширення джерел інвестування інноваційного розвитку доцільна імплементація зарубіжного досвіду щодо залучення кредитних ресурсів шляхом створення державного Банку розвитку [139], діяльність якого була б спрямована на усунення прогалин кредитування інноваційної діяльності фінансовими інституціями ринкової інфраструктури, надання кредитів рефінансування комерційним банкам, для кредитування інноваційної діяльності, на реалізацію цілей структурної та інноваційної політики, кредитну підтримку венчурного інноваційного підприємництва, довгострокове кредитування масштабних інноваційних проектів.

Досвід Японії, Китаю, Південної Кореї, які зробили ставку на внутрішні інвестиції, спонукає до ретельної діагностики таких можливостей для України, і одним із таких варіантів, на нашу думку, може бути залучення й акумулювання коштів, що надходять за переказами мігрантів із-за кордону. У 2016 р. обсяги надходження коштів із-за кордону в Україну за переказами мігрантів, за даними Національного банку України, становили більше 6,4 млрд. дол. [199]. Перекази мігрантів здійснюють вплив на структурування економіки через збільшення обсягів та зміну структури споживання домогосподарств, однак створення умов для їхнього залучення в напрямі формування інвестиційних ресурсів процесів розвитку ґрунтується на економічній й політичній стабільності в країні, створенні сприятливого середовища розвитку для малого і середнього бізнесу, підвищенні довіри до фінансових інституцій, заохоченні переказів зароблених громадянами за кордоном коштів на Батьківщину [160, с. 55–56].

Як свідчить досвід зарубіжних країн, значні можливості щодо надання імпульсу інноваційній диверсифікації економіки спроможний забезпечити розвиток середнього класу, який формує платоспроможний попит на інноваційні товари і послуги, зорієнтовані на розвиток особистості. Динаміка попиту, яка визначається зростанням доходів, рівнем цін, структурою споживчого й інвестиційного споживання та іншими чинниками, є важливим індикатором інноваційного процесу. Стейкі засади перманентного процесу диверсифікованого інноваційного структурного оновлення економіки можуть бути закладені за умови підвищення рівня життя населення, зростання доходів, зміни структури попиту, розширення внутрішнього споживчого ринку. Це підтверджує необхідність забезпечення системного підходу до реалізації структурної політики, зосередження уваги на її соціальному аспекті та узгодження з іншими видами економічної політики.

Узагальнюючи підходи до формування інвестиційно-інноваційного базису структурного удосконалення національної економіки на засадах диверсифікації, варто наголосити, що його загальна ефективність визначається як розширенням переліку та залученням потенціалу складових, так і їхнім взаємодоповненням й орієнтацією на визначені цілі структурної перебудови. Важливим є доповнення механізму диверсифікації інтегральним механізмом, зорієнтованим на досягнення синергетичного ефекту через поєднання джерел, способів, інструментів інвестиційно-інноваційного забезпечення цілеспрямованих структурних змін у межах розробки стратегії ресурсного забезпечення як складової стратегії структурної перебудови національної економіки. Диверсифікована модель має працювати на одночасне розширення можливостей та їхню інтеграцію щодо залучення інвестиційних ресурсів й ефективного їхнього використання в напрямі розвитку інноваційної сфери. Цього слід досягати через формування сприятливого інвестиційного клімату і державне стимулювання залучення до інвестування інноваційної діяльності внутрішніх і зовнішніх джерел та інтеграцію зусиль її суб'єктів через розвиток інноваційних інститутів.

5.3. Механізм досягнення синергії при реалізації державної структурної політики та структурної політики регіонів

Усунення глибоких структурних диспропорції в територіальній структурі національної економіки та економіки регіонів, які становлять загрозу національній безпеці країни, в сучасних умовах посилення системної кризи ґрунтується на проведенні наскрізної структурної політики, яка базувалась би на засадах синергізму, узгодженні національних і регіональних інтересів, механізмів здійснення цілеспрямованих структурних перетворень на національному й регіональному рівнях, діяльності центральних і місцевих органів влади.

Необхідність акцентування уваги на реалізації синергетичних засад у процесі забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень національної економічної системи і таких окремих її структурних елементів, як регіональні економіки, зумовлена потребою вироблення механізмів адекватного реагування на виклики, пов'язані із:

- забезпеченням цілісності національної економіки, стабільності суспільного розвитку на основі економічної інтеграції регіональних

систем та збереження їхньої природно-господарської соціально-економічної ідентичності [53, с. 4], оскільки цілісні системи розвиваються на основі розвитку своїх складових, які мають власні цілі, дещо відмінні від цільової функції такої цілісної системи;

- подоланням значного розриву у соціально-економічному розвитку регіонів, спричиненого як внутрішніми чинниками, так і світовими процесами глобалізації;
- запобіганням загрозам переважаючого впливу на розвиток регіонів транснаціональних корпорацій та неналежного підпорядкування цілей функціонування регіональних соціально-економічних систем загальним цілям суспільного розвитку;
- виробленням механізмів оптимального поєднання переваг децентралізації та міжрегіонального співробітництва при реалізації завдань і вирішенні проблем розвитку національної та регіональних економік;
- залученням і ефективним використанням потенціалу регіонів та формуванням ефективних механізмів міжрегіональної взаємодії.

Взаємозумовленість розвитку національної й регіональних економік та їхніх структурних характеристик виводить у площину базових засад забезпечення ефективності реалізації структурної політики синергію механізмів досягнення узгоджених загальнонаціональних й регіональних цілей.

В умовах децентралізації та ідентифікації місця регіонів у загальній системі національної економіки перед останніми постає завдання пошуку власних варіантів забезпечення своєї конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості, передумов сталого розвитку і спроможності участі в інтеграційних процесах на основі формування ефективної структури економіки, зорієнтованої на вимоги й виклики внутрішнього і зовнішнього середовища. Вирішення цього складного завдання передбачає застосування місцевими органами влади прогресивного управлінського інструментарію структурування економіки, який дав би змогу формувати й ефективно використовувати потенціал регіонів та залучати ресурси із зовнішніх джерел на засадах введення регіональних господарських систем у систему міжрегіональних взаємозв'язків.

Просторова прив'язка суб'єктів та об'єктів економіки до території певного регіону та їхня участь у формуванні структури регіональних соціально-економічних систем, з одного боку, а також паралельне залучення як окремих складових, так і регіональних економік загалом,

до реалізації цілей соціально-економічного розвитку країни та забезпечення досягнення національних пріоритетів – з іншого, зумовлюють доцільність виокремлення синергетичного підходу як базового при узгодженні загальнодержавної та регіональних структурних політик.

Детермінантою необхідності налагодження дієвої взаємодії по вертикалі і горизонталі при реалізації завдань структурного удосконалення економічних систем різних рівнів є значна асиметрія регіонального розвитку України, що актуалізує необхідність вироблення адаптивних механізмів поєднання переваг та використання можливостей регіонів, їхнє взаємопідсилення через вибудовування відносин у форматі «донор-реципієнт», узгодження зустрічних ініціатив на основі оптимального поєднання субординаційних, реординаційних і координаційних зв'язків у процесі застосування управлінського інструментарію здійснення цілеспрямованих структурних перетворень національної й регіональних економік.

Поєднання зусиль центральних і місцевих органів влади в напрямі узгодженого вироблення й реалізації структурної політики з оптимальним поєднанням механізмів її реалізації на національному, регіональному й локальному рівнях слід розглядати як спосіб формування стратегічного ресурсу розвитку, яким є співробітництво, взаємодія, партнерство. Задіяння синергетичного ресурсу в процес структурних перетворень має забезпечити передумови для ефективного використання різних видів економічних ресурсів і відкрити нові можливості для вирішення завдань соціально-економічного розвитку регіонів та країни, бути базисом погодження інтересів та ефективного залучення потенціалу їхніх представників. При цьому саме держава має виконувати функцію гармонізації регіональних, міжрегіональних і загальнодержавних інтересів з урахуванням передового світового досвіду, насамперед щодо запровадження принципу субсидіарності, рівних прав та обопільної відповідальності центру і регіонів за соціально-економічний розвиток країни [151, с. 10].

Формування синергетичної моделі здійснення цілеспрямованих структурних перетворень національної економіки, зорієнтованої на системне досягнення цілей соціально-економічного розвитку країни та регіонів через синтез національного й регіональних економічних потенціалів та зустрічних – по вертикалі й горизонталі – управлінських впливів передбачає необхідність вироблення адаптивних з огляду на динамізм середовища функціонування економічних систем механізмів досягнення синергії реалізації завдань структурної політики держави

та регіональних структурних політик. Для вирішення цього складного завдання потребується узгодження державної регіональної та державної структурної політики, державної регіональної економічної політики та внутрішньої економічної політики регіонів, структурної політики держави та структурної політики регіонів [26].

Незважаючи на те, що базові підходи до узгодженого вирішення загальнодержавних і регіональних проблем соціально-економічного розвитку закріплені законодавчо-нормативними актами, зокрема Законами України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. [240], «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. [222], «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 р. [224], «Про місцеві державні адміністрації» [234], Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року [61], Указом Президента України «Про концепцію державної регіональної політики» [232], питання реалізації наскрізної структурної політики потребують чіткого інституційного закріплення.

Аспект формування інституційної складової втілення синергетичної парадигми є черговим свідченням необхідності розробки державної стратегії структурної перебудови національної економіки (п. 4.2) та стратегій структурної перебудови економіки регіонів, в яких закріплювались би взаємоузгоджені цілі структурного оновлення та механізми їхнього досягнення. Це є базовою умовою переходу від часткового фрагментарного структурного корегування національної та регіональних економік до їхньої структурної перебудови на основі системного підходу, врахування регіональної специфіки, взаємодоповнення і взаємопідсилення засобів і методів проведення структурних змін. Інституційне закріплення цілей та механізмів узгодженого структурування національної та регіональних економік має відправне значення для ефективного залучення ресурсів міжнародних фінансових організацій, використання можливостей участі в транскордонному і регіональному співробітництві в межах реалізації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС [313], підвищення відкритості економіки регіонів та їхньої глобалізованості. В умовах набуття регіонами статусу повноправних суб'єктів глобальної сфери проведення чіткої, нормативно закріпленої національної і регіональної структурної політики здатне створити передумови для адекватного реагування і протистояння регіонами викликам та суперечливим тенденціям світової економіки, ідентифікації та захисту ними унікальних локальних конку-

рентних переваг як імперативів підвищення міжнародної конкурентоспроможності [80, с. 41] .

Формування стратегій структурної перебудови економіки регіонів доцільно здійснювати на тій методологічній основі, що й розробки стратегії структурної перебудови національної економіки, при цьому в межах аналізу середовища структурування регіональної економіки доцільним є проведення аналізу економічного потенціалу та структури економіки сусідніх регіонів, щоб сформувати інформаційно-аналітичне підґрунтя для вирішення структурних проблем на засадах міжрегіонального співробітництва як основи для ефективного використання потенціалу регіонів із забезпеченням ефекту масштабу при реалізації інвестиційних проєктів.

При визначенні цілей структурної політики та виробленні механізмів їхньої реалізації доцільним є поєднання підходів «знизу вгору» та «зверху вниз» з урахуванням в обох випадках потенціалу міжрегіонального співробітництва. Це гіпотетично дасть змогу підсилити ефект екзогенного впливу держави на структурування регіональних економічних систем відповідно до загальнодержавних цілей та мобілізувати ресурси й можливості регіонів у процесі здійснення структурних перетворень.

Доцільною є реалізація також базових підходів щодо інтегрованого структурного оновлення регіональних та національної економіки. Насамперед реалізація підходу, що базується на регіональній ініціативі щодо здійснення структурної модернізації, зорієнтованої на реалізацію цілей регіональної структурної політики як складової економічної політики регіонів у контексті позиціонування економіки регіонів у структурі національної економіки з представленням їхніх специфічних конкурентних переваг та ідентифікацією місцевих потреб і ресурсів. У межах окресленого підходу доцільним є зосередження уваги на формуванні відкритості й привабливості регіону, сприйнятливості до різного роду інновацій, готовності до співробітництва, що дало б змогу розширювати можливості для вирішення структурних проблем й виробляти стратегії формування прогресивних структурних характеристик економіки регіонів і на цій основі створювати передумови удосконалення територіальної структури національної економіки.

Реалізація цілей регіональної структурної політики значною мірою детермінується інвестиційною спроможністю регіонів, що виражається в здатності останніх залучати, ефективно формувати та використовувати інвестиції для сталого розвитку [255, с. 154]. В цьому зв'язку

заслугує на увагу питання інвестиційного забезпечення структурних перетворень економіки регіонів, яке в умовах бюджетної та податкової децентралізації, формування нових точок зосередження ресурсів і відповідальності в контексті реалізації Законів України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [227], «Про співробітництво територіальних громад» [238] потребує об'єднання зусиль місцевих органів влади щодо розробки й реалізації локальних й регіональної стратегії розвитку з виокремленням в їхній структурі інвестиційної політики, зорієнтованої на досягнення цілей регіональної структурної політики.

Через підвищення інвестиційної спроможності територіальних громад та регіону на основі створення інвестиційних паспортів територій, запровадження чітких, прозорих умов залучення бізнесових структур до реалізації інвестиційних проектів, організаційну, інформаційну, консультативну, матеріально-технічну підтримку суб'єктів підприємницької діяльності має забезпечуватися структурна адаптивність локальних і регіональної економіки до вирішення завдань соціально-економічного розвитку та їхнє органічне введення в національну економічну систему. Аспектом забезпечення такої адаптивності має бути запровадження механізму узгодження стратегій розвитку територіальних громад зі стратегіями розвитку регіонів та регіональними стратегіями структурної перебудови економіки, що актуалізується особливим характером посилення урбанізаційних процесів, за якого відбувається концентрація економічного потенціалу й економічної активності у великих містах і його «вимивання» [179, с. 40] з малих міських та сільських населених пунктів і посилення на цій основі внутрішньорегіональних структурних диспропорцій. Комплексність структурних перетворень регіональних економік значною мірою визначається узгодженістю їхніх пріоритетів з пріоритетами структурування локальних економік територіальних громад, запровадженням механізмів узгодженого використання інструментарію стратегічного управління органами регіонального управління та органами місцевого самоврядування базового рівня.

Вирішення завдання щодо орієнтації структурних перетворень на досягнення збалансованого розвитку регіону на засадах узгодження регіональних інтересів та інтересів територіальних громад посилює значення проектного підходу у забезпеченні обґрунтованого представлення та системної комплексної реалізації цих інтересів. Основою ефективного застосування проектного підходу має бути формування регіонального портфеля проектів під цілі структурного удосконалення, визначені в стратегії структурної перебудови економіки регіону як

інтегруючому мегапроекті, погодженому зі стратегією структурної перебудови національної економіки. Це дасть змогу, як свідчить досвід зарубіжних країн, зокрема Польщі, забезпечувати динамічність процесів структурного удосконалення економіки через чітке представлення й закріплення цілей і механізмів їхнього досягнення на національному, регіональному й локальному рівнях.

Пріоритетність використання проектів для вирішення завдань структурного удосконалення економіки на засадах узгодження загальнодержавних, регіональних та локальних інтересів пов'язується з такими їхніми характерними ознаками: чітка орієнтація на цілі, представлені через кількісні й якісні показники; обґрунтованість потреби в ресурсах для досягнення цілей та умов їхнього залучення; визначеність часових параметрів реалізації проміжних і кінцевих цілей проекту; обґрунтованість соціальної й економічної ефективності проекту; визначеність умов участі зацікавлених сторін у розробці та реалізації проекту.

Для ефективного використання проектів як інструменту реалізації цілей структурної перебудови економіки регіонів з паралельною орієнтацією на пріоритети структурної модернізації національної економіки важливим є: забезпечення об'єктивізації відбору з Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій таких проектів, реалізація яких могла б забезпечити вплив на збалансування соціально-економічного розвитку регіону і яким доцільне надання державної підтримки; ініціювання органами влади переліку проектів, які особливо значимі для регіону і для реалізації яких здійснюється пошук партнерів; узгодження цілей проектів, які передбачається здійснювати за державної підтримки, та представлення їх у вигляді чітко структурованого «дерева» цілей; координація реалізації проектів на підставі діагностики їхньої економічної взаємозалежності та взаємодоповнення; моніторинг виконання портфеля проектів та коригування його структури з урахуванням змін середовища функціонування регіональної соціально-економічної системи [167, с. 232–233].

Значні можливості наскрізного впливу на структурне оновлення регіональних та національної економічних систем пов'язуються з використанням потенціалу міжрегіонального співробітництва, оскільки паралельно із вирішенням структурних проблем економіки регіонів на основі залучення потенціалу їхнього розвитку через таке міжрегіональне співробітництво вирішується триєдине завдання загальнонаціонального рівня: (1) забезпечення реінтеграції та консолідації

країни як основи сприятливого клімату для довгострокового розвитку; (2) забезпечення інфраструктурної цілісності країни; (3) капіталізація, мобілізація та оптимізація використання ресурсів регіонів як головне джерело соціально-економічного розвитку країни [174, с. 8]. Воно гіпотетично здатне бути дієвим інструментом узгодження національних і регіональних інтересів у процесі реалізації структурної політики.

Переважаючий вплив міжрегіонального співробітництва на структуру економіки здійснюється через такі форми, як міжрегіональна торгівля, міжрегіональний рух капіталу та інвестицій, основою яких є міжрегіональна співпраця суб'єктів господарювання як реакція на вимоги і виклики ринкового середовища. З 2014 р. у зв'язку з воєнною ситуацією на Сході України посилюється вплив такого чинника, як міжрегіональна міграція. Щодо перших трьох форм міжрегіональної взаємодії їхнє застосування і розвиток визначаються ринковою кон'юктурою з властивими їй рисами та комерційним розрахунком ринкових агентів, зорієнтованим на максимізацію вигод і мінімізацію ризиків. Однак це не забезпечує спрямування міжрегіональної співпраці на вирішення стратегічних завдань розвитку регіонів та усунення структурних диспропорцій їхніх економік [31]. Доцільним є посилення цільового використання потенціалу міжрегіонального співробітництва в цьому напрямі шляхом відпрацювання механізму укладання міжрегіональних угод, розробки міжрегіональних проектів і програм, які б активізували розвиток «точок зростання» і дали змогу отримати підтримку з боку держави та міжнародних організацій. Для фінансування таких проектів (дорожньо-транспортного будівництва, утилізація твердих побутових відходів, розвиток соціальної сфери) слід виробити механізм залучення коштів із Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), оскільки його можливості в цій сфері не використовуються. Із 788 проектів, що реалізувалися з ДФРР у 2016 р. [203], як і в попередні періоди, всі мали локальний характер і не забезпечували ефекту синергії на засадах міжрегіональної співпраці. Через недостатню ініціативність місцевих органів влади щодо розробки реальних проектів у 2015 р. 520 млн. грн. (з 3-х млрд.) коштів Державного фонду регіонального розвитку не були використані і повернулися до державного бюджету [60].

Вирішення цього питання потребує активізації законодавчо-нормативної та проектно-методичної ініціативи місцевих органів влади, оскільки кошти ДФРР виділяються на проекти, що розробляються в межах реалізації стратегій розвитку областей, затверджених обласними радами.

В умовах розвитку децентралізації, втілення в управління суспільним розвитком загалом і економічним зокрема принципу субсидіарності та посилення вияву в економічній діяльності паралельно з глобальним локального аспекту формування імпульсів структурування економіки й економічного зростання зосереджується на регіональному рівні, де наявна прив'язка економічної діяльності до умов її здійснення, що посилює відповідальність місцевих органів влади за вироблення й реалізацію механізмів структурної політики, які, забезпечуючи структурні перетворення регіональних економік, визначатимуть структурні характеристики національної. Такі функціональні механізми мають формувати передумови збалансованого структурного розвитку регіонів і спрямовуватись на вирішення таких завдань: розвиток економічного потенціалу та підвищення ефективності його використання через стимулювання запровадження прогресивних технологій у сектори і види діяльності регіональної економіки; сприяння розвитку високотехнологічних секторів та інтелектуалізованих видів діяльності; розвиток людського потенціалу, підготовка висококваліфікованих працівників та ефективне їхнє залучення відповідно до пріоритетів структурування економіки регіону; забезпечення соціального розвитку регіону, підвищення рівня життя, сприятливих умов життєдіяльності як основної мети та основного стимулюючого чинника структурного удосконалення регіональної економічної системи; розвиток інноваційної інфраструктури, яка б сприяла формуванню інноваційних мереж, зовнішнього й внутрішнього трансферу технологій та залученню підприємств регіону до формування ланцюгів доданої вартості. Окреслені завдання потрібно закріпити в національній і регіональних стратегіях структурної перебудови економіки й інтегрувати зусилля органів влади по горизонталі й вертикалі.

За посилення конкуренції на всіх рівнях економічної системи від її елементів, у т. ч. економіки регіонів, потребується не тільки реагування й пристосування, а пропонування й втілення своєї адаптованої стратегії розвитку із залученням зовнішньої підтримки й ресурсів, що дало б змогу реалізувати власні інтереси, враховуючи потреби інших. За такого підходу підвищується ймовірність досягнення соціальної й економічної ефективності, зацікавленість державних, ринкових, міжнародних інституцій щодо участі в реалізації проектів, що зорієнтовані на виконання цілей структурної модернізації економіки регіону, а також посилюється прагнення зацікавлених сторін щодо налагодження та нормативного закріплення партнерської взаємодії.

Другий підхід до досягнення синергії при здійсненні структурних перетворень на регіональному й національному рівні економічної системи задається загальнодержавними інтересами, цілями й механізмами державної структурної політики і може бути ефективним за умови узгодження останньої з державною регіональною політикою. Основними цілями, які при цьому мають досягатись, є удосконалення територіальної структури національної економіки та конвергенції регіонального розвитку через створення сприятливих умов розвитку окремих територій, залучення соціально-економічного потенціалу регіональних економік для реалізації стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни.

Прагнення використати потенціал узгодженого вирішення завдань регіонального і загальнодержавного соціально-економічного розвитку з середини ХХ ст. активно реалізується в зарубіжних країнах. Прикладом цього є введення у Франції контрактів планування між державою та регіонами для виконання проектів держави в цих регіонах [55], проведення у Німеччині регіональної політики в рамках Спільної оперативної групи (GA), зорієнтованої на надання допомоги регіонам комплексно із заходами підтримки бізнесу [123, с. 5], підтримання регіонів через створення регіональних агенцій розвитку в Канаді [285, с. 12–19].

Значні можливості формування прогресивних структурних характеристик економіки на засадах вироблення дієвих механізмів взаємодії у форматі «держава-регіон», як свідчить досвід зарубіжних країн, пов'язуються з реалізацією ефективної державної регіональної політики. В Україні основою формування механізму поєднання зусиль центральних й місцевих органів влади та визначення напрямів їхнього спрямування щодо вирішення структурних проблем розвитку економіки може бути задекларований Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року інтегральний підхід до реалізації державної регіональної політики, який поєднує секторальну (галузеву), територіальну (просторову) та управлінську складові [61].

Реалізація цього підходу передбачає стиккування цілей розвитку окремих сфер і секторальних політик, визначених відповідно до головних цілей структурної перебудови національної економіки, з цілями структурного оновлення регіональних соціально-економічних систем із чітким закріпленням у стратегічних документах національного і регіонального рівня критеріїв їхнього досягнення. Щодо цього доцільним є виокремлення в програмних документах загальнодержавного рівня (стратегіях, програмах), розроблених в орієнтації на цілі структурної

перебудови національної економіки, регіонального зрізу, який відображав би як обсяг і структуру регіональних ресурсів, що передбачається залучати, так і вплив реалізації секторальних програм на розвиток регіонів. Водночас цілі, завдання, механізми і ресурси стратегій структурної перебудови регіональних економік слід формувати з урахуванням ресурсів та можливостей, що можуть бути задіяні в ході співпраці з державою, і конкретизувати їх через конкретні регіональні проекти в межах портфеля проектів реалізації державних цільових програм. З метою забезпечення належного рівня узгодженості державних і регіональних інтересів та взаємопідсилення дій центральних і місцевих органів влади доцільним є формування матриці взаємозумовленості критеріїв досягнення цілей структурної політики на загальнодержавному й регіональному рівнях з наведенням переліку механізмів та суб'єктів їхньої реалізації. Це сприятиме об'єктивізації визначення завдань та механізмів структурного оновлення, які доцільно реалізувати на засадах взаємодії.

Глибина структурних диспропорцій та потреба в значному обсязі ресурсів для їхнього усунення зумовлюють необхідність зосередження об'єднаних зусиль органів влади на активізації розвитку проривних базових секторів, здатних забезпечити мультиплікативний ефект, сформувати умови для саморозвитку регіонів, залучення й спрямування економічного потенціалу в напрямку забезпечення структурної збалансованості національної й регіональних економічних систем.

На першочергову увагу в цьому контексті заслуговує розвиток інфраструктурного сектору, що охоплює виробничу інфраструктуру, соціальну інфраструктуру, сектор ринкової й інноваційної інфраструктури, і здатен, як свідчить досвід розвинутих зарубіжних країн, забезпечити структурне удосконалення економіки через: створення загальних сприятливих умов відтворення та сталого соціально-економічного розвитку; збільшення внеску інфраструктурних видів діяльності у створення ВВП; стимулювання акумуляції, алокації, підвищення ефективності використання чинників виробництва; формування інтеграційних зв'язків між видами економічної діяльності, галузями, територіальними громадами регіону, регіонами; стимулювання розвитку суб'єктів економічної діяльності й соціально-економічних систем національного і регіонального рівня.

З метою розвитку інфраструктурного сектору як локомотива структурної перебудови економіки, здатного врахувати специфіку викликів структурному оновленню регіональних економічних систем, з

одного боку, та ефективного використання бюджетних коштів – з іншого, доцільним є узгоджене розроблення центральними і місцевими органами влади матриці «точок зростання», яка б на комплементарній основі інтегрувала об'єкти інфраструктури різних видів і накладалась на площину декількох регіонів з використанням переваг реалізації принципу міжрегіональної взаємодії в межах макрорегіонів. Такий підхід гіпотетично дає змогу сформуванню передумов досягнення нової якості синергетичного ефекту при здійсненні цілеспрямованих структурних перетворень на основі поєднання секторального і територіального підходів до визначення «точок зростання».

За умов, які склались в Україні, коли, незважаючи на очевидність неможливості досягти прогресивних структурних зрушень і ефективного функціонування економіки поза інноваційною модернізацією, донині інституційно неврегульованим є питання формування національної інноваційної системи. Доцільним є першочергове зосередження уваги й об'єднання зусиль органів влади всіх рівнів на питаннях формування інноваційної інфраструктури як основи забезпечення інноваційного прориву. З огляду на це держава має забезпечувати узгодження інноваційної й регіональної політики, беручи ініціативу щодо розвитку інноваційної інфраструктури й сприяння формуванню інноваційного потенціалу регіонів на засадах програмного підходу, партнерства й мобілізації коштів державного й місцевого бюджетів, шляхом розробки й реалізації державної цільової програми розвитку інноваційної інфраструктури з конкретизацією цілей, заходів, ресурсного забезпечення у регіональному вимірі та активним використанням форм публічно-приватного партнерства.

Про значні можливості підвищення ефективності реалізації структурної політики на основі паралельного узгодження її цілей та механізмів по вертикалі й горизонталі, коли держава орієнтує свою підтримку і сприяння на макрорегіони, стимулюючи залучення потенціалу міжрегіонального співробітництва для вирішення структурних проблем, і відповідно створює передумови для підсилення свого впливу активізацією регіональної самоорганізації, свідчить досвід зарубіжних країн. Так, регіональна політика Польщі, в межах якої реалізуються заходи структурної модернізації економіки воєводств, проводиться щодо сформованих на основі останніх шести макрорегіонів. Стратегії розвитку макрорегіонів Польщі, що розробляються регіональними органами управління воєводств спільно з Міністерством інфраструктури і розвитку, охоплюють питання розвитку воєводств, що належать до їхнього

складу, та зорієнтовані на вирішення міжрегіональних проблем, які не можуть бути вирішені або вирішення яких у межах одного регіону є менш ефективним [300]. Це сприяє досягненню синергетичного ефекту від взаємодоповнення потенціалів регіонів при вирішенні структурних проблем розвитку, взаємопідсиленню конкурентоспроможності регіонів на основі визначення й реалізації спільних «точок зростання», поширенню позитивного впливу сильних регіонів на слабкі та недопущення маргіналізації проблемних територій.

На забезпечення структурної збалансованості розвитку економіки Польщі та її регіонів із врахуванням національних і регіональних інтересів та можливостей зорієнтована система таких стратегічних програмних документів: Довгострокова стратегія національного розвитку – 2030; Національна стратегія розвитку – 2020; Національна стратегія регіонального розвитку – 2010–2020; міжрегіональні стратегії; стратегії розвитку воєводств, програми регіонального розвитку. Це сприяє ефективній взаємодії органів влади різних рівнів та врахуванню специфіки територій при реалізації завдань структурного реформування. Доцільним відповідно є врахування цих аспектів у процесі удосконалення механізмів структурних перетворень в Україні.

Важливим аспектом узгодженої реалізації цілей структурної політики є ефективне використання управлінського інструментарію на засадах партнерства, комплементарності, мобілізації й концентрації ресурсів, програмування, серед якого на особливу увагу заслуговують угоди щодо регіонального розвитку, національні проекти, державні цільові програми, міжрегіональні кластери, території пріоритетного розвитку. У вітчизняній управлінській практиці, хоча ці інструменти і використовувалися, проте не завжди ефективно, тому, враховуючи раніше допущені помилки та позитивний досвід зарубіжних країн, слід запровадити ефективні підходи щодо їхнього застосування при вирішенні завдань структурної політики на всіх рівнях.

Значні можливості узгодженої реалізації завдань структурної модернізації економіки можуть бути задіяні при ефективному використанні такого інструменту, як угоди щодо регіонального розвитку, укладання яких між Кабінетом Міністрів України та обласними радами регламентується Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) [240] та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки, укладання та виконання Угоди щодо регіонального розвитку і відповідної Типової угоди» від 23.05.2007 р. [230]. Досвід використання угод у вітчизняній управлінській практиці свідчить, що

для того, щоб застосовувати їхні переваги, пов'язані з новими можливостями мобілізації й концентрації ресурсів, досягнення синергетичного ефекту від спільної діяльності та відповідальності органів влади, комплексного проведення структурної політики, важливо подолати такі недоліки при їхньому використанні: низька ініціативність як уряду, так і регіонів, щодо укладання угод; недостатня обґрунтованість фінансового забезпечення угод; недотримання зобов'язань щодо фінансування угод з боку держави; нечіткість критеріїв визначення обсягів фінансування угод; недосконалість моніторингу виконання угод; недостатня чіткість розподілу завдань і відповідальності між органами влади.

З метою ефективного використання національних проектів для реалізації завдань структурної політики на засадах узгодження інтересів центру і регіонів важливо створити інституційні умови для повного виявлення їхніх переваг та недопущення повторення прорахунків, які раніше були при їхньому використанні, з огляду на необхідність реформування життєво важливих секторів українського суспільства. При цьому на особливу увагу заслуговує врахування й усунення проблемних питань, пов'язаних з: неналежним законодавчо-нормативним закріпленням порядку запровадження національних проектів; нерозробленістю механізму управління національними проектами; невідпрацьованістю механізмів забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та залучення позабюджетних на засадах державно-приватного партнерства; необґрунтованим вибором пріоритетів щодо використання інструментарію національного проектування; неналежним узгодженням національних проектів з іншими програмними документами і дублювання ними заходів, що реалізувалися в межах державних цільових програм; недостатнім рівнем підготовки та узгодженості проектів у структурі портфеля національних проектів.

Значна диференціація регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку та економічним потенціалом, різна їхня спроможність вирішувати завдання структурного збалансування економіки та долучатись до заходів, що ініціюються державою, актуалізує необхідність забезпечення гнучкості та цілеорієнтованості державної структурної політики з урахуванням специфіки регіонів, їхньої типізації та застосуванням адаптивних спеціальних механізмів налагодження дієвої взаємодії держави і регіонів щодо здійснення структурних перетворень. Необхідним є відпрацювання форм співпраці центру й регіонів, які дали б змогу застосовувати селективний підхід при накладанні цілей секторальної політики (інноваційної, інфраструктурної, конкурент-

ної, регуляторної та ін.) на регіональну специфіку та реалізації секторальних програм у зіставності щодо регіону певного типу. За наявності значної кількості методик типізації регіонів за різними характеристиками, для адаптації інструментів структурного оновлення регіональних економічних систем доцільною є типізація за показниками соціально-економічного розвитку, інвестиційної привабливості, розвитку інноваційного потенціалу, екологічної місткості регіонів.

З метою вироблення адаптивного інструментарію співпраці доцільним є врахування досвіду зарубіжних країн. Так, наприклад, у Польщі для реалізації спільних завдань органами влади різних рівнів використовується такий інструмент, як територіальний контракт [290], зорієнтований на досягнення загальних цілей щодо певної території. Територіальний контракт укладається між міністерством регіонального розвитку і воєводствами, дає змогу узгодити рішення щодо заходів і фінансування, які приймаються на різних рівнях управління, мобілізувати зусилля й об'єднати ресурси для реалізації завдань, значимих як у регіональному, так і національному вимірах. Через закріплення порядку і терміну виконання завдань, взаємних обов'язків і відповідальності сторін, порядку контролю за виконанням завдань територіальний контракт забезпечує: спрямування завдань і заходів регіонального розвитку для досягнення цілей національної регіональної політики і отримання фінансової підтримки для їхньої реалізації; визначення заходів, які передбачають реалізувати центральні органи на регіональному рівні, і їхнє підкріплення місцевими ресурсами; виконання місцевими органами заходів із залученням власних ресурсів як доповнення дій центральних органів. Позитиви використання такого інструменту свідчать про доцільність його застосування у вітчизняній управлінській практиці.

В контексті розвитку організаційної складової механізму забезпечення узгодженої діяльності центру і регіонів щодо реалізації структурної політики доцільним є спрямування в цьому напрямі діяльності Міжвідомчої координаційної комісії з питань регіонального розвитку, утвореної на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 714 від 16.09.2015 р. [244]. Основними її завданнями є: здійснення координації дій органів виконавчої влади із забезпечення формування та реалізації державної регіональної політики, розроблення пропозицій щодо гарантування взаємозв'язку та узгодженості довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Орієнтація на досягнення синергетичного ефекту в процесі реалізації структурної політики органами влади різних рівнів одночасно є як реакцією на виклики щодо узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів, так і можливістю вирішення складних проблем подолання структурних деформацій економіки. Отже, узгодженість і комплементарність механізмів цілеспрямованих структурних перетворень, що реалізуються на національному і регіональному рівнях слід розглядати як критерій ефективності структурної політики, на досягнення якого має спрямовуватись діяльність всієї управлінської системи.

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретико-методологічних засад та інституційних аспектів структурного реформування національної економіки, подане в монографії, дало змогу зробити такі висновки.

1. Економічна система суспільства, якою є національна економіка, належить до класу складних систем, і її спроможність задовольняти вимоги суспільного розвитку та органічно входити в систему міжнародного економічного поділу праці значною мірою визначається структурними характеристиками. Через структуру виявляється специфіка цільової спрямованості та функціонування національної економіки як системи. А такі характеристики якості структури економіки, як збалансованість і пропорційність, є засадничими передумовами ефективності економічної системи.

2. Враховуючи роль структурних аспектів у формуванні властивостей економічної системи, вважаємо за доцільне дотримуватись таких положень щодо розгляду її структури: по-перше, з огляду на багаточисельність та різноманітність структурних елементів, а також взаємозв'язків між ними, структура економіки може розглядатись з різних позицій із визначенням теоретично необмеженої кількості її видів; по-друге; структура економічної системи детермінується цілями та середовищем функціонування останньої, а це дає змогу зробити висновок про специфічність структури національної економіки кожної окремої країни; по-третє, структура економічної системи є динамічною і перебуває в стані постійної трансформації під впливом зміни умов середовища функціонування і розвитку економіки.

3. Важливими для дослідження та оцінювання є як статика, так і динаміка структури. Динамічність структури економічної системи дає змогу забезпечувати самоорганізацію та розвиток економіки. Структурні елементи національної економічної системи, реагуючи на впливи і виклики середовища її функціонування, постійно змінюються, що зумовлює структурну трансформацію економіки в напрямі її пристосування до нових умов.

4. Сформовані науковою думкою теоретичні концепції структурної трансформації економічної системи здебільшого розкривають її

окремі зрізи, детермінанти змін, аспекти вияву у відтворювальних процесах. Водночас у них не знайшли теоретичного обґрунтування питання формування системних механізмів її цілеспрямованої структурної трансформації, адаптованих до специфіки умов розвитку.

5. Дотримання висунутої гіпотези, що формування структурних характеристик економічної системи, які забезпечували б її цілісність та динамічний розвиток, є можливим за умови надання структурним трансформаціям цілеспрямованого характеру, створює підґрунтя для прийняття рішень щодо вироблення механізмів запобігання і усунення ризиків її викривленості та неспроможності задовольняти вимоги суспільної життєдіяльності, спричинених існуючими структурними трансформаціями, які детермінуються виявленням великої кількості різновекторних чинників, зумовлених лобюванням інтересів учасників економічних відносин, переважаючим впливом процесів ринкового саморегулювання, і часто мають суперечливий, стихійний, фрагментарний характер. При цьому в умовах постійного посилення агресивності середовища функціонування економіки структурне реформування має бути основою для забезпечення такої її головної якісної характеристики, як цілісність, яка є передумовою самозбереження, самовдосконалення, саморозвитку економічної системи і досягнення нею критеріїв ефективності функціонування.

6. Всебічний розгляд теоретико-методологічних аспектів структурного реформування економіки дав змогу представити його як сукупність системних цілеорієнтованих прогресивних перетворень структури економіки, що проводяться державою в орієнтації на формування національної структурної моделі, яка дала б можливість усунути наявні структурні дисбаланси, запобігати появі нових та запровадити механізми перманентної структурної модернізації національної економічної системи з метою забезпечення її ефективного функціонування в умовах динамічного середовища.

7. Дослідження теоретичних засад цілеорієнтованого структурного реформування економіки підтверджують доцільність й ефективність структурних перетворень економічної системи на засадах органічного поєднання й оптимізації державних та ринкових регуляторів при визначальній координуючій ролі держави. Для структурного реформування економіки, яке за суттю мало б підпорядковуватись цілі розвитку економічної системи і цілям суспільного розвитку, визначальним є ефект домінування держави, який дасть можливість задавати орієнтири структурної модернізації економіки на основі суспільних ін-

тересів та визначати умови їхнього досягнення, враховуючи інтереси економічних агентів.

8. Узагальнення положень інституціональних теорій та врахування специфіки процесів, які визначають особливості структурного реформування економіки, дали змогу представити інституційне забезпечення структурного реформування економіки як систему інститутів, що об'єктивізують й закріплюють цілі структурного удосконалення економіки та формують правові, організаційні, економічні умови залучення економічного потенціалу для їхньої реалізації на основі врахування державних, підприємницьких, громадських інтересів, спонукають до пошуку й розвитку нових можливостей структурної модернізації з метою забезпечення сталого розвитку й випереджуючого реагування на виклики глобалізаційного середовища.

9. Висунення гіпотези, що формування належного інституційного забезпечення структурного реформування економіки на основі активізації діяльності владних структур та залучення потенціалу всіх елементів суспільної системи здатне сформувати дієві механізми структурних перетворень, які б сприяли досягненню цілей структуризації національної економіки відповідно до вимог розвитку її середовища, дало змогу: а) розглядати інституційне забезпечення структурного реформування економіки за інституційною архітектонікою як цілісність взаємопідсилюючих виявів інститутів різних типів, що сукупно визначають структуру стимулів структурного удосконалення економіки; б) моделювати систему інститутів у межах механізмів реалізації конкретних цілей структурного реформування; в) орієнтуватись на підвищення ефективності структурного регулювання економіки на засадах компліментарності та взаємоузгодженості інститутів; г) розглядати інституційне забезпечення структурного реформування національної економіки водночас: 1) як інституційне забезпечення вироблення структурної політики; 2) як інституційне забезпечення реалізації функціональних механізмів структурного реформування економіки.

10. Аналіз досвіду економічно розвинутих країн засвідчив, що за використання різноманітних стратегій і моделей створення інституційного середовища структурних реформ в економіці базовими засадами забезпечення їхньої ефективності є такі: якомога повніше врахування специфіки формування інституційного базису та потенціалу суспільного розвитку при виробленні та запровадженні інституційної архітектоніки структурних трансформацій; досягнення єдності політичних еліт в прагненні об'єднання потенціалу державних, ринкових, громадських

інститутів у напрямі використання можливостей структурних перетворень економіки для підвищення ефективності суспільного розвитку; за провадження дієвого механізму узгодження параметрів інституційних умов як по вертикалі, так і горизонталі.

11. Сформульовані концепти щодо авторського бачення діалектики «структурне реформування – інституційне забезпечення» передбачають врахування конкретної ситуації в економіці країни. Структура національної економіки України упродовж останніх двох десятиліть формувалась під переважаючим впливом кон'юнктури внутрішнього і зовнішніх ринків, без належного цілеспрямування з боку держави та підпорядкування процесів структурування вимогам суспільного розвитку. Структурні зрушення відповідно до основних видів структури національної економіки (відтворювальної, галузевої, технологічної, інституційної, секторальної, територіальної, зовнішньоекономічної) впродовж останнього десятиліття мали несистемний, хаотичний точковий характер, що призвело до її неспроможності забезпечувати динамічне економічне зростання, задоволення потреб соціального розвитку та збалансованого розвитку регіонів країни. Фрагментарні структурні трансформації, спричинені імпульсивними впливами ринкових інститутів та ситуаційним реагуванням владних інституцій на загострення проблем соціально-економічного розвитку, виражались у незначній структурній корекції і не набули системності, яка дала б змогу вийти на траєкторію структурної перебудови національної економіки. Структурні диспропорції, що простежуються за всіма видами структури національної економіки і формують значний розрив між вимогами суспільної системи і можливостями їхнього забезпечення, є наслідком тривалого ігнорування структурної політики. Наявна структура економіки України консервує її технологічну та соціальну відсталість, що небезпечно втрачає здатності до розширеного самовідтворення.

Структурна недосконалість національної економіки у відтворювальному, галузевому, технологічному, зовнішньоторговельному аспектах не сприяє формуванню і закріпленню її конкурентоспроможності, адекватному реагуванню на виклики, пов'язані з: посиленням конкуренції між вітчизняними та іноземними фірмами на внутрішньому ринку; загостренням конкурентної боротьби на міжнародних ринках та ускладненням умов входження на них вітчизняних товаровиробників. За цих умов простежується замикання кола поглиблення негативних взаємовпливів між структурними та конкурентними характеристиками національної економічної системи, коли структура останньої не забез-

печує необхідні передумови для формування і закріплення конкурентних переваг, а низька конкурентоспроможність не сприяє розвитку ресурсного потенціалу удосконалення структури економіки.

12. Недостатньою є спроможність структури національної економіки забезпечити адекватне реагування останньої на виклики глобалізації, яке дало б змогу їй органічно ввійти у світогосподарський простір, використати нові можливості глобалізаційного порядку та запобігти пов'язаним з ним загрозам. Серед глобалізаційних викликів, що першочергово слід врахувати в процесі структурного реформування національної економіки, в дослідженні ідентифіковано: недостатнє залучення у національну економіку зовнішнього ресурсного потенціалу у формі іноземних інвестицій (передусім технологій) із дотриманням інтересів економічної безпеки держави; неготовність і неспроможність національної економіки підтримати темп глобалізаційного інноваційного поступу світової економічної системи, формування здатності до створення і практичного використання інновацій, зокрема технологічних; недостатнє використання переваг, пов'язаних із входженням до глобальних ланцюгів доданої вартості, що могло б розширити можливості доступу до нових ринків, технологій, ресурсів; забезпечення розвитку технологічного експорту.

13. Орієнтація структурних трансформацій національної економіки на цілі суспільного розвитку, забезпечення її гнучкості й адаптивності можуть бути досягнуті за умови вироблення і проведення виваженої системної структурної політики, яка б через узгодження з іншими видами економічної політики сформувала інституційні рамки для цілеспрямованого структурного удосконалення національної економічної системи. Враховуючи, що основою різнонаправлених структурних трансформацій економіки є певні види інтересів – державні, підприємницькі, особистісні, корпоративні та інші, що реалізуються в процесі економічної активності, саме її рівень (кількісні характеристики) та спрямування (якісні характеристики) слід розглядати як критерій оцінювання вияву впливу на них певної сукупності інститутів: державних, ринкових, громадських. Доцільним є застосування суб'єктного підходу до аналізу інституційного середовища, що передбачає необхідність врахування особливостей мотиваційної складової економічної поведінки суб'єктів економічних відносин, дає змогу розглядати інститути у взаємозв'язку з інституціями-організаціями, які забезпечують їхнє формування, перегляд, удосконалення, адаптацію, ліквідацію, відображаючи їхню цільову функцію.

14. Інституційний аналіз засвідчив низьку ефективність інституційного забезпечення структурних перетворень національної економіки, основною причиною чого є те, що впродовж історії незалежності України воно формувалось без чіткої, послідовної структурної політики держави як базового політичного інституту цілеспрямованого структурного удосконалення національної економічної системи, без стратегії структурної перебудови, яка забезпечувала б цілеорієнтованість, системність і комплексність механізмів структурного регулювання, оптимальну комплементарність державних, ринкових, громадських інститутів у цьому процесі.

Проблема недосконалості інституційного забезпечення цілеспрямованих структурних перетворень вітчизняної економіки має два інституційних виміри: 1) недосконалість інституційного середовища функціонування і розвитку суб'єктів економічних відносин; 2) нерозробленість інституційних рамкових умов діяльності органів влади щодо вироблення й реалізації механізмів структурного реформування економіки.

В умовах політичної й економічної нестабільності, що характерна для України впродовж останніх десятиліть, ринкові інститути не встигають набувати належного розвитку та взаємоузгодження і на цій основі формувати ринкові умови стратегічного розвитку агентів ринку та структурної модернізації національної економіки. Неузгодженість та фрагментарність розвитку елементів інституційного забезпечення структурування національної економіки, неналежна реалізація координуючої функції державними інститутами зумовлюють стихійність структурних трансформацій економічної системи, відірваність від запитів суспільного розвитку.

15. Для підпорядкування структурних перетворень національної економіки досягненню цілей суспільного розвитку важливим є підвищення ефективності діяльності громадських інституцій на основі: активізації ініціювання та розробки проектів законодавчо-нормативних актів; участі в підготовці проектів державно-управлінських рішень, що розробляються органами влади різних рівнів і стосуються розвитку різних складових національної економіки; пропонування широкого спектра аналітичних, експертних, консультаційних та інших послуг для вирішення проблем та реалізації цілей соціального та економічного розвитку в межах стратегій, програм, проектів; активізації участі в реалізації соціальних проектів і виконанні державних замовлень.

16. Багатоаспектність форм вияву значної кількості інститутів у різноманітних умовах створює певний інституційний режим спрямування структурних трансформацій національної економіки, який залежить від певного набору інституційних елементів, векторів та масштабу їхнього впливу, а також взаємозв'язків між ними. Для надання динамічності й комплексності процесам структурного реформування доцільним є вироблення моделі інституційного середовища здійснення цілеспрямованих структурних перетворень, яка виражала б організаційні підходи до вирішення таких завдань: 1) визначення інституційних передумов проведення прогресивних структурних зрушень у національній економіці на основі врахування зміни мотивації діяльності суб'єктів господарювання в умовах постіндустріальних викликів; 2) формування набору інститутів, спроможних виробляти відповідно до викликів і вимог суспільного розвитку актуальні цілі перманентної модернізації структури національної економіки та механізми їхньої реалізації із залученням потенціалу економічних агентів; 3) визначення засад та механізмів поєднання і взаємодоповнення інститутів з метою досягнення синергетичного ефекту при спрямуванні діяльності економічних агентів у напрямку структурного збалансування й удосконалення економіки; 4) запровадження моніторингу ефективності інституційного середовища структурної модернізації з метою вчасного прийняття рішень щодо його удосконалення шляхом перегляду діючих, запровадження нових, ліквідації неефективних інститутів.

17. Основою формування моделі інституційного середовища структурної модернізації економіки й підтримання його в актуальному стані має бути такий алгоритм: 1) окреслення цілей структурного реформування національної економіки, на досягнення яких має орієнтуватись інституційна система, та представлення їх через конкретні критерії досягнення; 2) діагностика інституційного середовища структурних трансформацій щодо його цільової спрямованості та спроможності забезпечити умови для досягнення окреслених цілей; 3) розроблення варіантів інституційної архітекτονіки структурної модернізації економіки з поєднанням різних способів проведення цілеспрямованих інституційних змін – ліквідація неефективних інститутів, удосконалення діючих, створення нових; 4) визначення критеріїв відбору варіантів інституційного забезпечення структурного удосконалення економіки; 5) відбір варіанта інституційної архітекτονіки відповідно до сформованих критеріїв; 6) визначення інституціональної траєкторії та закріплення такого змістовного навантаження інститутів, яке б в умовах дина-

мічності зовнішнього середовища знизило ризики їхнього переходу з категорії стимуляторів у категорію бар'єрів; 7) моніторинг ефективності інституційної системи за її базовими складовими з метою виявлення необхідності в її корегуванні; 8) корегування інституційної системи структурної модернізації для підтримання її актуальності та підвищення дієвості впливу.

18. У ході проведення послідовної структурної політики необхідним є забезпечення ефективного використання стратегування як базового функціонального механізму структурного реформування національної економіки, який закладає би підґрунтя для введення сукупності регулюючих структуроформуючих впливів в єдину матрицю досягнення стратегічних цілей структурної перебудови. Для надання процесам структурного реформування національної економіки системності й комплексності необхідне забезпечення належної інституціоналізації стратегії структурної перебудови національної економіки, законодавче закріплення її як обов'язкового стратегічного документа в єдиній системі інструментів стратегічного управління соціально-економічним розвитком країни, галузей, секторів, територій, що сприятиме їхньому узгодженню та ефективній реалізації. При цьому стратегування структурних перетворень національної економіки доцільно розглядати як єдність механізмів цілепокладання і цілереалізації державної структурної політики, перманентну об'єктивізацію системи стратегічних, тактичних, оперативних цілей та забезпечення дієвості інструментарію стратегічного управління в процесі їхнього досягнення із залученням потенціалу державних, підприємницьких і громадських інституцій. Воно має стати механізмом вироблення, підтримання в актуальному стані та реалізації стратегії структурної перебудови національної економіки, який дасть змогу органічно виводити часткові функціональні механізми на досягнення стратегічних цілей структурного оновлення економіки, підпорядковувати цілі структурного корегування цілям структурної перебудови, вибудовувати систему узгодженого застосування прогнозів, стратегій, програм, проектів, державно-управлінських рішень у процесі здійснення цілеспрямованих структурних трансформацій.

19. Аналіз причин, що зумовлюють відсутність прогресивних структурних змін у національній економіці, засвідчує необхідність надання імпульсу процесам структурної модернізації через пріоритетність забезпечення технологічно-інноваційного прориву.

20. Як аргумент відсутності дієвих структурних перетворень називають недостатність ресурсних можливостей. Для вирішення завдань щодо формування ресурсного базису структуризації національної економіки в орієнтації на інноваційно-технологічний прорив доцільно застосовувати диверсифікацію інвестиційно-інноваційного забезпечення структурної політики. Використання потенціалу диверсифікації щодо вирішення завдань інвестиційно-інноваційного забезпечення цілеспрямованих структурних змін має передбачати створення таких базових умов її розвитку з боку держави: формування сприятливого середовища для розвитку бізнесу і підвищення на цій основі його інвестиційно-інноваційної мотивації; розвиток і захист економічної конкуренції як стимулів до посилення конкурентних позицій суб'єктів господарювання на основі розвитку інноваційної діяльності та підвищення попиту на інновації; вироблення і реалізація економічних механізмів стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання, переливу капіталу у розвиток високотехнологічних видів економічної діяльності; запровадження механізмів концентрації ресурсів у точках інноваційно-технологічного прориву – інноваціях, розвиток яких визначатиме технологічне лідерство України у глобалізованому інноваційному просторі; сприяння розвитку інноваційної інфраструктури; вироблення оптимальних варіантів комбінування різних джерел і способів фінансування розвитку інноваційної діяльності за основними етапами інноваційного процесу, забезпечення якомога повнішої комерціалізації інноваційних досягнень, синхронізації відтворювальних й інноваційних процесів; запровадження прогресивних форм взаємодії учасників інноваційної діяльності в процесі реалізації інноваційних проектів та розвитку високотехнологічних видів економічної діяльності; розширення участі агентів національної економіки у процесах інноваційної глобалізації і доступу до світового науково-технологічного потенціалу.

21. Взаємозумовленість розвитку національної й регіональних економік та їхніх структурних характеристик дає змогу визначити як базову засаду забезпечення ефективності реалізації структурної політики синергію механізмів досягнення узгоджених загальнонаціональних й регіональних цілей. Формування синергетичної моделі здійснення цілеспрямованих структурних перетворень національної економіки, зорієнтованої на системне досягнення цілей соціально-економічного розвитку країни та регіонів через синтез національного й регіональних економічних потенціалів, може бути досягнуто на основі вироблення

механізмів забезпечення синергії реалізації завдань структурної політики держави та регіональних структурних політик, зокрема через:

- а) регіональну ініціативу щодо здійснення структурної модернізації, зорієнтованої на реалізацію цілей регіональної структурної політики як складової економічної політики регіонів у контексті позиціювання їхньої економіки у структурі національної економіки з представленням відповідно специфічних конкурентних переваг та ідентифікацією місцевих потреб і ресурсів;
- б) через досягнення синергії при здійсненні структурних перетворень на регіональному й національному рівнях економічної системи, що задаються загальнодержавними інтересами, цілями й механізмами державної структурної політики і можуть бути ефективними за умови узгодження останньої з державною регіональною політикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абони Дж. Роль глобальных цепочек начисления стоимости [Електронний ресурс] / Дж. Абони. CAREC NOTES. – 2007. – No. 1 (November). – Режим доступу : <http://www.carecprogram.org/uploads/docs/CAREC-Notes/Nov2007-Value-Chains-ru.pdf>.
2. Александрова О. С Ахіллесова п'ята середнього класу суспільства перехідного періоду [Електронний ресурс] / О. С. Александрова. – Режим доступу : http://www.science.crimea.edu/zapiski/2012/philos_kulturof/fil_24_3/008_aleksandrova
3. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. – К., 2014. – Режим доступу : <http://www.dkrp.gov.ua/info/3226>
4. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : моногр. / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.
5. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. л-ра, 1997. – 370 с.
6. Бабіченко В. Структура акціонерної власності в Україні в контексті диспропорцій розвитку корпоративного сектору / В. Бабіченко // Економіст. – 2014. – № 6. – С. 5.
7. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підруч. / Віктор Дмитрович Базилевич. – К. : Знання, 2006. – 431 с.
8. Башкатова А. Глобалізм с человеческим лицом [Електронний ресурс] / А. Башкатова. – Режим доступу : http://www.ng.ru/economics/2011-04-06/1_globalizm.html
9. Башнянин Г. І. Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації / Г. І. Башнянин, І. М. Копич, Б. М. Шевчик. – Львів : Коопосвіта, 1999. – 220 с.
10. Бервено О. В. Институциональная матрица национального экономического развития как способ управления качеством жизни /

- О. В. Бервено // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 14. – С. 49–52.
11. Березинская О. Б. Принципы формирования и проведения структурной политики: Мировой опыт и его применение в России / О. Б. Березинская. – М. : Изд. дом «Дело» РАНХиГС, 2014. – 52 с.
 12. Бізнес-школа МІМ. Київ презентує результати Щорічного рейтингу конкурентоспроможності країн світу World Competitiveness Yearbook 2016 (IMD WCY 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mim.kiev.ua/press/news/2016/2472/>.
 13. Бобух І. М. Оцінка національного багатства у контексті міжнародного досвіду / І. М. Бобух // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 33–36.
 14. Богдан І. В. Переваги та ризики участі іноземних інвесторів у проектах публічно-приватного партнерства / І. В. Богдан // Економіка і прогнозування. – 2013. – № 2. – С. 44–45.
 15. Бодров В. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції / В. Бодров, Р. Шепетько // Міжнародна економічна політика. – 2014. – № 2. – С. 78–98.
 16. Бойко А. В. Зарубіжний досвід формування національних інноваційних систем та його використання в Україні / А. В. Бойко // Економіка і прогнозування. – 2013. – № 4. – С. 91–103.
 17. Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії / Г. Бортіс ; [пер. з англ. Т. Бардадим]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 560 с.
 18. Брінцева О. Г. Вплив кризових явищ у соціально-трудовій сфері на процеси формування та використання людського капіталу / О. Г. Брінцева // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – Вип. 1(7). – С. 284–290.
 19. Бюджетна політика: прагматичні підходи до стратегічних рішень / К. В. Аврамченко, А. Л. Дешко, Я. А. Жаліло [та ін.]. – К. : СТ-ДРУК, 2016. – 112 с.
 20. Васіна А. Взаємозалежність структурних і конкурентних характеристик національної економіки [Електронний ресурс] / Алла Васіна // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2015. – Вип. 2 (13). – С. 149–160.
 21. Васіна А. Ю. Аспекти моделювання інституційного середовища структурної модернізації національної економіки / А. Ю. Васіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Вип. 22, ч. 1. – С. 40–45. – (Серія «Економічні науки»).

22. Васіна А. Ю. Глобалізаційні виклики структури національної економіки / А. Ю. Васіна // Сталій розвиток економіки. – 2016. – № 2(31). – С. 6
23. Васіна А. Ю. Інноваційний механізм структурних перетворень національної економіки / А. Ю. Васіна // Економічний аналіз. – 2016. – Т. 26, № 1. – С. 9–18.
24. Васіна А. Ю. Інституційний аналіз впливу держави на структурування національної економіки / А. Ю. Васіна // Механізм регулювання економіки. – 2016. – № 2. – С. 60–71.
25. Васіна А. Ю. Організаційно-економічний механізм структурного реформування національної економіки: теоретичні й методологічні основи формування / А. Ю. Васіна // Економіка і держава. – 2016. – № 4. – С. 64–68.
26. Васіна А. Ю. Реалізація державної структурної політики та структурної політики регіонів на засадах синергії / А. Ю. Васіна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017. – Вип. 23, ч. 1. – С. 41–46. – (Серія : Економіка і менеджмент).
27. Васіна А. Ю. Розвиток відносин власності у формуванні ресурсної основи структурних перетворень національної економіки / А. Ю. Васіна // Причорноморські економічні студії. – 2016. – № 8. – С. 50–56.
28. Васіна А. Ю. Стратегування як механізм структурного реформування національної економіки / А. Ю. Васіна // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2017. – Вип. 2(8). – С. 34–39.
29. Васіна А. Ю. Ринкові інститути як чинники впливу на структуру національної економіки / А. Ю. Васіна // Вісник ТНЕУ. – 2012. – № 2. – С. 18–29.
30. Васіна А. Ю. Диверсифікація інвестиційно-інноваційного забезпечення реалізації структурної політики / А. Ю. Васіна // Економіка. Фінанси. Право. – 2017. – № 5. – С. 6–13.
31. Васіна А. Ю. Залучення потенціалу міжрегіонального співробітництва до вирішення завдань структурного удосконалення економіки регіонів та національної економіки / А. Ю. Васіна // Міжрегіональне співробітництво в національному та міжнародному вимірах : зб. матеріалів доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 18–19 жовт. 2016 р.). – Тернопіль, 2016. – С. 132–135.
32. Васіна А. Ю. Теоретичний концепт структурного реформування економіки / А. Ю. Васіна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2016. – №1, вип. 29. – С. 8–12. – (Серія «Економіка»).

33. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций / Т. Веблен ; [пер. с англ. С. Г. Сорокиной]. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
34. Ведута Е. Н. Стратегия и экономическая политика государства / Е. Н. Ведута. – М. : Академический проект, 2003. – 456 с.
35. Венцковський Д. Ю. Імпортозалежність внутрішнього товарного ринку у контексті загроз економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Д. Ю. Венцковський. – Режим доступу : <http://www.economy. nauka. com.ua/?op=1&z=4389>
36. Вергун В. Адаптація міжнародного механізму державної підтримки розвитку інноваційних кластерів в Україні / В. Вергун, О. Струпицький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 1 (42). – С. 36.
37. Галасюк В. Україна: від проїдання до модернізації [Електронний ресурс] / В. Галасюк. – Режим доступу : http://censor.net.ua/ blogs/1979/ ukrana_vd_prodannya_do_modernzats
38. Гальків Л. І. Інтегральні оцінки втрат людського капіталу регіонів України / Л. І. Гальків // Регіональна економіка. – 2012. – №1. – С. 184–192.
39. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення / А. С. Гальчинський. – К. : АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
40. Геец В. М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками [Текст] / В. М. Геец // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54–69.
41. Гиг Дж., ван. Прикладная общая теория систем / Дж. ван Гиг. – М. : Мир, 1981. – 336 с.
42. Гордіца К. А. Неформальні складові інституту власності в Україні / К. А. Гордіца // Український соціум. – 2010. – № 2. – С. 110.
43. Государственное и муниципальное управление : справоч. – М. : Магистр, 1997. – 496 с.
44. Государственная экономическая политика: экономическая доктрина России. К умной и нравственной экономике : в 5 т. Т. II. – М. : Научный эксперт, 2008. – 1048 с.
45. Государственное управление: основы теории и организации : учеб. : в 2 т. / под ред. В. А. Козбаненко. – [2-е изд., с изм. и доп.]. – М. : Статут, 2002. – 366 с.
46. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2008. – 431с.

47. Гриценко Е. А. Качество институтов: методологические подходы к исследованию / Е. А. Гриценко // Научные труды Донецкого национального технического университета. – 2008. – Вып. 104-3. – С. 28–36. – (Серия: экономическая).
48. Грیشнова О. Людський капітал в умовах кризи: оцінка і пошук можливостей збереження / О. Грیشнова, С. Дмитрук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – № 5(170). – С. 11–16.
49. Гурне Б. Державне управління / Б. Гурне ; [пер. з фр. В. Шовкуна]. – К. : Основи, 1993. – 163 с.
50. Гусаков М. А. Институциональная среда прорывных технологий / М. А. Гусаков // Инновации. – 2012. – № 6(164). – С. 23–29.
51. Гусаров Ю. В. Управление: динамика неравновесности / Ю. В. Гусаров. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. – 382 с.
52. Данилишин Б. Тіньова економіка: чим керує Уряд? [Електронний ресурс] / Б. Данилишин. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/blog/tinova-ekonomika-chym-keruye-uryad>
53. Данилишин Б. Формування цілісної національної господарської системи: соціолого-економічні аспекти / Б. Данилишин, В. Пилипів // Вісник НАН України. – 2008. – № 7. – С. 4.
54. Дармограй В. І. Вплив процесів глобалізації на розвиток регіонів України / В. І. Дармограй // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №1, т. 2. – С. 283.
55. ДДецентралізація по-французьки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/detsentralizatsiya-po-frantsuzky1-chy-mo/>.
56. Дегтярева С. В. Сетевые отношения в институциональной структуре национальной экономики [Електронний ресурс] / С. В. Дегтярева. – Режим доступу : <http://refleader.ru/jgeotrmerotmer.html>.
57. Дементьев В. В. Проблема власти и экономический анализ [Електронний ресурс] / В. В. Дементьев. – Режим доступу : http://instud.net/.../Demytyev_%20teoria%20vlasti.rt..
58. Дементьев В. В. Теория доминирования Ф.Перру [Електронний ресурс] / В. В. Дементьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ea.donntu.org:8080/jspui/handle/.../22585>.
59. Деретуляція та розвиток підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reforms.in.ua/ua/reforms/deregulyaciya-ta-rozvytok-idpruyemnpuctva#overview>.
60. Державна регіональна політика та розвиток територій в умовах змін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/>

- derzhavna-regionalna-polityka-ta-rozvytok-terytorij-v-umovah-zmin-spetsialno-dlya-otg/.
61. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 6.08. 2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11>
 62. Державне управління: основи теорії, історія і практика : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Їжа, І. Г. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 380 с.
 63. Державне управління : підруч. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна ; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2009. – 582с.
 64. Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проєктів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-2014-%D0%BF>.
 65. Деякі питання управління державними інвестиціями : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2015 р. № 571 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/571-2015-%D0%BF>.
 66. Доклад о положении в области интеллектуальной собственности в мире. Меняющийся облик инноваций. Всемирная организация интеллектуальной собственности. Серия ВОИС «Экономика и статистика». – 186 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/wipo_pub_944_2011.pdf (С.3).
 67. Дрозд В. Д. Технологічна система національної економіки України та необхідні напрями її реформування / В. Д. Дрозд, І. Ю. Гузенко, Ю. І. Пилипенко // Економіка і управління. – 2010. – № 1. – С. 18.
 68. Дубовик В. С. Формування інноваційних кластерів як методу активізації інноваційної діяльності в економіці регіону [Електронний ресурс] / В. С. Дубовик. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/5907/17-Dubovyk_.pdf?sequence=1.
 69. Душейко Д. М. Моделювання та оцінка якості інституційного середовища / Д. М. Душейко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 15, ч. 2. – С. 138–141. – (Серія «Економічні науки»).
 70. Душейко Д. М. Аналіз регуляторного впливу як механізм вдосконалення інституційного середовища національної економіки / Д. М. Ду-

- шейко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – Вип. 15.– С. 26–29. – (Серія : Економіка і менеджмент).
71. Евстигнеева Л. П. Экономический рост: либеральная альтернатива / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев ; Ин-т междунар. экон. и полит. исслед. РАН. – М. : Наука, 2005. – 519 с.
72. Економічна активність населення України. Економічна активність населення за рівнем освіти : стат. зб. за 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 р. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
73. Економічна безпека держави / за заг. ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України О. С. Власюка, д.е.н., проф. А. І. Мокія. – Львів : Априорі, 2013. – 836 с.
74. Економічна теорія: політекономія : підруч. / за ред. В. Д. Базилевича. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Знання-Прес. – 2004. – 615 с.
75. Енциклопедичний словник з державного управління / Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.]. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
76. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Т. 6. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. – К. : НАДУ, 2011. – С. 263.
77. Ермолаев С. А. Новый взгляд на структурную политику [Електронний ресурс] / С. А. Ермолаев. – Режим доступу : <http://journal-aael.intelbi.ru/main/wp-content/uploads/2012/01>.
78. Європейська комісія. Регіональна політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/how/principles/.
79. Єльчанінов Д. Б. Системологічний підхід до аналізу та прогнозування в державному управлінні / Д. Б. Єльчанінов // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2(11). – С. 84.
80. Ємельянов В. М. Роль регіональної економіки у розвитку міжнародної економічної діяльності держави / В. М. Ємельянов // Наукові праці. Державне управління. – 2015. – Т. 254, № 242. – С. 41.
81. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : наук. моногр. / С. А. Єрохін. – К. : «Світ знань», 2002. – 528 с.
82. Єщенко П. С. Сучасна економіка : навч. посіб. / П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища школа, 2005. – 372 с.
83. Журавлева Г. П. Экономическая теория и политика рыночной системы хозяйствования / Г. П. Журавлева, В. В. Смагина ; Вольное

- экономическое общество России ; Тамбовское региональное отделение. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 640 с.
84. За межею бідності в Україні живе понад 80% населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/1067370-zamejeyu-bidnosti-v-ukrajini-jive-ponad-80-naselennya-deputat.html>.
 85. Задорожный Г. В. Неэкономика как интеллектономика (о цивилизации одухотворенного интеллекта) [Електронний ресурс] / Г. В. Задорожный, О. В. Бервено // Социальная экономика. – 2001. – № 2. – Режим доступу : <http://www.zobov.org.ua/content/64/>.
 86. Заключний звіт незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України. Європейська комісія. Інструмент політичної підтримки програми «Горизонт – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://h2020.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/KI-AX-16-008-UK-N-Transl.pdf>.
 87. Зарнадзе А. А. Целостная парадигма системы управления и особенности ее институциональной составляющей [Електронний ресурс] / А. А. Зарнадзе. – Режим доступу : <http://www.cemi.rssi.ru/publication/publishing/yerznkuan/>.
 88. Зведений бюджет України. Статистичний щорічник України за 2015 рік [Електронний ресурс]. Державна служба статистики України. – С. 228. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
 89. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/89514>.
 90. Звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>.
 91. Звіт про результати аудиту ефективності стану планування і своєчасності надходження до бюджету частини чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань і дивідендів (доходу), нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність: затв. рішенням Рахункової палати від 27 вересня 2016 року №18-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16750219/Zvit_18-2.pdf?subportal=main.
 92. Звіт про роботу Фонду державного майна України, хід та результати виконання Державної програми приватизації у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/docs-list/spf-reports.html>.

93. Зельднер А. Государство в системе обеспечения устойчивого развития экономики / А. Зельднер // Вестник института экономики РАН. – 2012. – № 6. – С. 66.
94. Зельднер А. Г. Место стратегирования в понятийно-категориальной системе прогнозирования / А. Г. Зельднер // Экономические науки. – 2012. – № 8(93). – С. 10–13.
95. Ивашковский С. Н. Неоклассические модели роста Р. Солоу, Дж. Мида, А. Льюиса / С. Н. Ивашковский // Макроэкономика : учеб. Разд. V, гл. 16 / С. Н. Ивашковский. – М. : Дело, 2000. – С. 400–418.
96. Индекс глобализации стран мира по версии КОФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info>.
97. Инновационная экономика / под ред. А. А. Дынкин, Н. И. Ивановой. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Наука, 2004. – 352 с.
98. Инновационные приоритеты государства / отв. ред. А. А. Дынкин, Н. И. Иванова ; Ин-т мировой экономики и междунар. отношений РАН. – М. : Наука, 2005. – С. 92–97.
99. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : учеб. / под общей ред. д.э. н., проф. А. А. Аузана. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 416 с.
100. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
101. Институционально-социологическое течение: Ф. Перру. // Всемирная история экономической мысли. Т. 5(2) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : booksite.ru/fulltext/eco/nom/iks.
102. Иншаков О. Эволюционная перспектива экономического институционализма / О. Иншаков, Д. Фролов // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 63–77.
103. Исачкин В. С. Методологические аспекты структурной модернизации экономики / В. С. Исачкин // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 26(164), вып. 22. – С. 43. – (Серия : Экономика).
104. Исследование Freedom House: Развитие демократии в странах переходного периода [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine>.
105. История экономических учений (современный этап) : учеб. / под общ. ред. А. Г. Худокормова. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 733 с.

106. Івашина О. Ф. Інституційне середовище економічної модернізації / О. Ф. Івашина // Бізнес-інформ. – 2014. – № 7. – С. 19.
107. Ігнатюк А. І. Роль глобальних ланцюгів нарахування вартості у підвищенні конкурентоспроможності економіки / А. І. Ігнатюк // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2013. – Вип. 28, т. 1 – С. 62.
108. Індекс корупції CPI-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:// [http:// ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/](http://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/)
109. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. І. Федулової. – К. : Основа, 2005.– С. 367.
110. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів : Новий світ-2000, 2005. – 648 с.
111. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко [та ін.]. – К. : Вища школа, 2002. – С. 326–328.
112. Історія економічних учень : підруч. [Електронний ресурс] / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін.; За ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/850/50/1/1/#1140>.
113. Калінічева Г. І. Діяльність громадських об'єднань як індикатор розвитку громадянського суспільства в Україні / Г. І. Калінічева // Історико-політичні студії. – 2013. – № 1. – С. 99.
114. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануель Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
115. Квартальні та річні огляди ринку інститутів спільного інвестування ІСІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart.html.
116. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М., 1978. – 321 с.
117. Кількість інноваційно активних промислових підприємств за видами економічної діяльності у 2014 році. Статистичний щорічник України за 2014 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – С. 313. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.
118. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими рівнями. Україна у цифрах у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.
119. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами. Статистичний щорічник України за 2012 рік [Електронний ресурс]

- Державна служба статистики України. – К., 2013. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
120. Кількість суб'єктів ЄДРПУО за організаційно-правовими формами. Статистичний щорічник України за 2014 рік [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. – К., 2015. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
121. Кіндзерський Ю. Проблеми розбудови інституту власності у світлі модернізації економіки / Ю. Кіндзерський // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 4. – С. 18.
122. Клейнер Г. Б. Новая теория экономических систем и ее приложения / Г. Б. Клейнер // Журнал экономической теории. – 2010. – № 3. – С. 41–58.
123. Ковальчук В. Г. Основні функції державного управління в європейських моделях регіонального розвитку та можливості їх упровадження в Україні [Електронний ресурс] / В. Г. Ковальчук // Теорія та практика державного управління. – 2013. – № 2(41). – С. 5. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2013-2/title.html>.
124. Ковальчук В. М. Структурна перебудова національної економіки в контексті інноваційного розвитку / В. М. Ковальчук ; відп. ред. Л. М. Шаблиста ; НАН України ; Об'єдн. ін-т економіки. – К., 2005. – 240 с.
125. Колодій А. Неолібералізм і суспільна трансформація: деякі міркування про ідеологію реформ в Україні [Електронний ресурс] / А. Колодій. – Режим доступу : <http://political-studies.com/?p=963>.
126. Коломицева О. В. Важелі управлінської діяльності в забезпеченні оптимального регіонального розвитку / О. В. Коломицева // Сталий розвиток України. – 2013. – № 1(18). – С. 143.
127. Колот А. М. Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: прояви, причини, передумови подолання / А. М. Колот // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6. – С. 205–211.
128. Комеліна О. В. Інноваційно-інвестиційний механізм сучасного розвитку регіону / О. В. Комеліна // Економіка і регіон. – 2011. – № 3(30). – С. 16.
129. Коммонс Дж. Институциональная экономика / Дж. Коммонс ; пер. А. А. Курьшевой // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – № 4 (т. 5). – С. 78–85.
130. Кондратьев В. Глобальные цепочки добавленной стоимости в современной экономике [Електронний ресурс] / В. Кондратьев. – Режим доступу : http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/globalnyje_

- seropchki dobavlennoj_stoimosti_v_sovremennoj_ekonomike _2014-03-17.htm.
131. Кондратьев В. Государство и корпорации в стратегии глобальной конкурентоспособности / В. Кондратьев // Международные процессы. – 2006. – № 3, Т. 4. – С. 16–27.
 132. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / за ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової. – К. : Основа, 2007. – 488 с.
 133. Конкурентоспроможність України на ринку ЄС: інституційні засади // Національна безпека і оборона. – 2016. – № 1-2. – С. 3.
 134. Концепція державної промислової політики України: затв. Постановою Кабінету Міністрів від 29.02.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/272-96-%D0%BF>.
 135. Концепція Державної цільової економічної програми розвитку інноваційної інфраструктури на 2017–2021 роки : Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу://[cg.gov.ua/web_docs/1 /.../Проект %20 Концепц.із%20 зауваж .ЦОБВ.doc](http://cg.gov.ua/web_docs/1/.../Проект%20Концепц.із%20зауваж.ЦОБВ.doc).
 136. Концепція проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9.07.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/947-2008-%D1%80>.
 137. Корнаи Я. Путь к свободной экономике / Я. Корнаи. – М. : Экономика, 1990. – 150 с.
 138. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 56–63.
 139. Корнеев В. В. Банки развития и развитие банков: новые тренды кредитования [Електронний ресурс] / В. В. Корнеев. – Режим доступу : <http://iee.org.ua/ru/publication/278/>.
 140. Кравченко С. Теоретичне розуміння реформ як форми суспільних змін [Електронний ресурс] / С. Кравченко. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-2-4.pdf>.
 141. Краус Н. М. Парагенез інститутів розвитку та інституціональна компонента парадигми інноваційного зростання [Електронний ресурс] / Н. М. Краус. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4734>.
 142. Кредити банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bankografo.com/analiz-bankiv/bankivska-statystyka/pokazniki-diyalnosti-bankiv-absolyutni/krediti-bankiv-ukrayini>.

143. Крисоватий А. І. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів / А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук // *Фінанси України*. – 2011. – № 9. – С. 18–32.
144. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений / С. Кузнец // *Политикам об экономике: Лекции нобелевских лауреатов по экономике*. – М. : Современная экономика и право, 2005. – С. 142–159.
145. Кухарская Н. А. Стратегирование социально-экономического развития региона как новый подход к разработке и реализации стратегий регионального развития / Н. А. Кухарская // *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. – 2014, вип. 3(107). – С. 24.
146. Лазарев И. А. Новая информационная экономика и сетевые механизмы развития / И. А. Лазарев, Г. С. Хижа, К. И. Лазарев. – М. : Изд.-торг. корпор. «Дашков и К», 2006. – 240 с.
147. Ленчук Е. Б. Кластерный подход в стратегии инновационного развития зарубежных стран [Электронный ресурс] / Е. Б. Ленчук, Г. А. Власкин. – Режим доступа : <http://institutiones.com/strategies /1928-klasternyj-podход-v-strategii-innovacionnogo-razvitiya-zarubezhnyx-str>.
148. Леоненко М. П. Сучасні економічні системи: Навч. посіб./ М. П. Леоненко, О. І. Черепніна. – К. : Знання, 2006. – 429 с.
149. Литвинцева Г. Словарь терминов по институциональной экономике [Электронный ресурс] / Г Литвинцева // *Национальная экономическая энциклопедия*. – Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/96>.
150. Литвинцева Г. П. Институциональная экономическая теория : учеб. / Г. П. Литвинцева. – Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2003. – 336 с.
151. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної регіональної політики України в контексті євроінтеграційних процесів / І. П. Лопушинський // *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. – 2009. – № 1. – С. 7–12.
152. Лукас Р. Э. Лекции по экономическому росту / Р. Э. Лукас. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. – 281 с.
153. Лукинов И. И. Эволюция экономических систем / И. И. Лукинов. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2002. – 567 с.
154. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман ; пер. с нем. И. Д. Газиева ; под ред. Н. А. Головина. – СПб., Наука, 2007. – 630 с.
155. Любимцева С. В. Трансформация экономических систем / С. В. Любимцева. – М. : Экономистъ, 2003. – 443 с.

156. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : кол. наук.-аналіт. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
157. Лях І. І. Роль механізму венчурного фінансування в підтримці національної інноваційної системи України / І. І. Лях // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 4(37). – С. 67.
158. Майорова Т. Підвищення ролі банківського інвестиційного кредиту в інноваційному розвитку економіки України / Т. Майорова, С. Урванцева // Вісник НБУ. – 2014. – Берез. – С. 30–35.
159. Макроекономіка та макроекономічна політика : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, Т. Л. Желюк, О. В. Длугопольський, О. В. Панухник ; наук. ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2008. – С. 373.
160. Малиновська О. А. Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення : аналіт. доп. / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2014. – С. 55–56. – (Серія «Економіка», вип. 18).
161. Малиш Л. О. Взаємозв'язки між рівнями довіри українців до певних груп соціальних інституцій [Електронний ресурс] / Л. О. Малиш. – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2116/Malysh_Vzaiemozviazky_mizh_rivniamy_doviry.pdf?sequence=1.
162. Мандибур В. Системно-формаційна трансформація інституту власності / В. Мандибур // Економічна теорія. – 2013. – № 2. – С. 59–60.
163. Манжола П. Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства [Електронний ресурс] / П. Манжола. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/265/>.
164. Манцуров І. Г. Інституційне планування як складова сучасної системи державного регулювання економіки / І. Г. Манцуров // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 5 (132). – С. 7.
165. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании / Ю. Г. Марков. – Новосибирск : Наука, 1982. – 255 с.
166. Мельник А. Ф. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / А. Ф. Мельник. – К. : ІСДО, 1994. – 270 с.
167. Мельник А. Ф. Механізми реалізації регіональної структурної політики : монографія / А. Ф. Мельник, Л. А. Лаврів, А. Ю. Васіна [та ін.] ; за заг. наук. ред. проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 343с.
168. Методика проведення аналізу впливу регуляторного акта : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03. 2002 р. №308 [Елек-

- тронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-%D0%BF/page#n14>.
169. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затв. наказом Міністерства економічного розвитку торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii&pageNumber=1>.
170. Митчелл У. Экономические циклы: Проблема и её постановка [Текст] / У. Митчелл. – М. : Госиздат, 1930. – 487 с.
171. Михайлова О. В. Сети в политике и государственном управлении : моногр. / О. В. Михайлова. – М. : ИД КДУ, 2013. – 332 с.
172. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.
173. Міграція як чинник розвитку в Україні. – К. : MOM, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.
174. Міжрегіональне співробітництво у системі нової регіональної політики України / С. О. Біла, І. Г. Бабець, І. В. Валюшко, Я. А. Жаліло [та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2011. – С. 8.
175. Моделі ендегенного зростання економіки України / за ред. д-ра екон. наук М. І. Скрипниченко. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 576 с.
176. Мочерний С. В. Економічна теорія : підруч. / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 856 с.
177. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1 / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій ; за ред. С. М. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
178. Мясникова Л. «Новая экономика» в пространстве постмодерна / Л. Мясникова // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 12. – С. 3–15.
179. Навзуров Ю. В. Конкурентоспроможність регіонів: взаємодія державних установ, підприємницьких і громадських організацій : моногр. / Ю. В. Навзуров. – К. : Вид-во НАДУ, 2003. – 320 с.
180. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2014 році / Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
181. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році / Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

182. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2015 році / Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
183. Національна економіка : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович ; за ред А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2011. – 463 с.
184. Національні рахунки освіти України у 2015 році : стат. бюлетень [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. – К., 2017. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
185. Неонинституциональная экономическая теория : уч. пособ. / Е. А. Бренделева ; под общ. ред. А. В. Сидоровича. – М. : Дело и Сервис, 2006. – 352 с.
186. Неолібералізм у Німеччині. Теорія соціально-ринкового господарства. Історія економічних учень : підруч. [Електронний ресурс] / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник [та ін.] ; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/850/50/1/1/#1140>.
187. Ніколаєнко Ю. В. Банківське кредитування як джерело фінансування діяльності локальних інноваційних центрів / Ю. В. Ніколаєнко, О. С. Сакур // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 4. – С. 875–880.
188. Новак І. М. Структурні зрушення в зайнятості населення України / І. М. Новак // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3(25). – С. 190.
189. Новая философская энциклопедия : в 4 т. [Електронний ресурс] / под ред. В. С. Стёпина. – М. : Мысль, 2001. – Режим доступу : <http://iph.ras.ru/elib/2580.html>.
190. Новицкий Н. А. Концептуальные основы взаимодействия инвестиционно-структурной и инновационной политики / Н. А. Новицкий. – М. : Ин-т экономики РАН, 2011. – 62 с.
191. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа [Текст] / Д. Норт // Вопросы экономики. – 2010. – № 3. – С. 7–16.
192. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
193. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений [Текст] / Д. Норт ; пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшая школа экономики, 2010. – 256 с.

194. Носик О. М. Інноваційний розвиток та його особливості в умовах постіндустріальних суспільних трансформацій / О. М. Носик // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. – 2016. – Т. 21, вип. 1. – С. 18.
195. Нуреєв В. М. Терия общественного выбора. Курс лекций : уч. пособ. [для вузов] / Р. М. Нуреєв ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 531 с.
196. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2008–2010 років (за міжнародною методологією) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https:// www.ukrstat.gov.ua/](https://www.ukrstat.gov.ua/).
197. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2012–2014 років (за міжнародною методологією) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// www.ukrstat.gov.ua/](https://www.ukrstat.gov.ua/).
198. Обсягивисокотехнологічного експорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https:// http://data.worldbank.org/indicator/ TX.VAL.TECH.CD? plocations=UA](https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?locations=UA).
199. Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2016 році [Електронний ресурс] Національний банк України. – Режим доступу : [https:// bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358](https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358).
200. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен ; общ. ред. Л. И. Цедилина и К. Херрманн-Пиллата ; вступ. сл. О. Р. Лациса. – М. : Прогресс, 1995. – 496 с.
201. Осипов В. М. Особливості стратегування економічного розвитку агломерацій в Україні / В. М. Осипов, І. Л. Парасюк, О. О. Ворожейкін // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 3(24). – С. 82.
202. Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ, ставлення до політиків та суспільних інститутів, електоральні рейтинги [Електронний ресурс] Центр Разумкова. – К., 2015. – Режим доступу : [http://www.uceps.org/upload/ 1427287523_file.pdf](http://www.uceps.org/upload/1427287523_file.pdf).
203. Перелік проектів, що фінансувалися з Державного фонду регіонального розвитку у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// dfrr.minregion.gov.ua/Projects-list?PAREA=0&PDIST=0&PYEAR_B=0&PYEAR E=0&PYEAR =2016&PTHEM=0&PZVIT=1&PSTAT=0](http://dfrr.minregion.gov.ua/Projects-list?PAREA=0&PDIST=0&PYEAR_B=0&PYEAR_E=0&PYEAR =2016&PTHEM=0&PZVIT=1&PSTAT=0).
204. Перспективи забезпечення прав власності як підґрунтя для розвитку підприємницької діяльності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/1659/
205. Петраков Н. Я. Отношения собственности в переходной экономике [Електронний ресурс] / Н. Я. Петраков. – Режим доступу : <http://www.ipr-ras.ru/articles/petr04-4.pdf>.

206. Пестова О. А. Інституціональні аспекти теорії інноваційного розвитку [Текст] / О. А. Пестова // Академічний огляд. – 2011. – № 2 (35). – С. 38–45.
207. Пищуліна О. М. Застосування теорії «інституційної пастки» для аналізу макроекономічної політики / О. М. Пищуліна // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 2(23). – С. 86.
208. Побірченко В. В. Національні інноваційні системи в глобальній економіці / В. В. Побірченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – 2011. – № 1, т. 24 (63). – С. 155–163. – (Серия «Экономика и управление»).
209. Погосов И. А. Соотношение производства товаров и услуг как одно из равновесий современного национального производства / И. А. Погосов, Е. А. Соколовская. – М. : Ин-т экономики РАН, 2013. – 45 с.
210. Позняк О. В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні / О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2 (27). – С. 174.
211. Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2007. – 447 с.
212. Полтерович В. Эволюционная теория экономической политики. Ч. 1 : Опыт быстрого развития / В. Полтерович, В. Попов // Вопросы экономики. – 2006. – №7. – С. 4–23.
213. Полтерович В. М. На пути к новой теории реформ [Электронный ресурс] / В. М. Полтерович. – Режим доступа : https://http://mathecon.semi.rssi.ru/vm_polterovich/files/ep99004.pdf.
214. Полтерович В. М. Современное состояние теории экономических реформ / В. М. Полтерович // Проектная экономика. – 2008. – № 2. – С. 28.
215. Полтерович В. Ф. Общий институциональный анализ и проектирование реформ / В. М. Полтерович // Журнал новой экономической ассоциации. – 2013. – № 1(17). – С. 185–188.
216. Попадинець Н. М. Суть механізму реалізації регіональної структурної політики / Н. М. Попадинець // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 49.
217. Попов Е. В. Институциональное проектирование генерации знаний хозяйствующими субъектами / Е. В. Попов, М. В. Власова, А. Ю. Веретенникова // Журнал экономической теории. – 2012. – № 3. – С. 71–84.
218. Пороховский А. «Новая экономика» активизирует роль общества и государства в общенациональном развитии / Анатолий Пороховский // Проблемы теории и практики управления. – 2002. – № 4. – С. 46–51.

219. Портер Майкл Е. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / Майкл Е. Портер ; под ред. и с предисл. В. Д. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
220. Последствия глобальных цепочек создания стоимости для торговли, инвестиций, развития и занятости. ОЭСР, ВТО, ЮНКТАД [Электронный ресурс]. – Режим доступа : economy.gov.ru/.
221. Пріоритети інвестиційного забезпечення структурних реформ у промисловості України. – К. : НІСД, 2014. – С. 4.
222. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
223. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скасування обов'язковості державної реєстрації іноземних інвестицій. Закон України від 31.05.2016 р. № 1390-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1390-19>.
224. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.
225. Про державні цільові програми : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-151>.
226. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 р. № 1555-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>.
227. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
228. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.
229. Про затвердження Положення про проекти із пріоритетних напрямів соціально-економічного і культурного розвитку (національні проекти) : Постанова КМУ від 08.12.2010 р. № 1255 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1255-2010-%D0%BF>.
230. Про затвердження Порядку підготовки, укладання та виконання Угоди щодо регіонального розвитку і відповідної Типової угоди : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/751-2007-%D0%BF>.

231. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>.
232. Про концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>.
233. Про мережу трансферу технологій NTTN [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nttn.org.ua/?idm=1>.
234. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 16.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
235. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.XI. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19/print1448735217037145>.
236. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
237. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3715-17/ed20111002>.
238. Про співробітництво територіальних громад. Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.
239. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць : Закон України від 06.09.2012 р. № 5205-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>.
240. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>.
241. Про схвалення Державної програми розвитку промисловості на 2003-2011 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.07. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1174-2003-%D0%BF>.
242. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 р. №603-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-%D1%80>.

243. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80>.
244. Про утворення Міжвідомчої координаційної комісії з питань регіонального розвитку : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. №714 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/714-2015-%D0%BF>.
245. Програма структурної перебудови економіки України на період до 2015 року (концептуальний варіант) : проект. – К., 2001. – 72 с.
246. Програма структурної перебудови економіки України на середньостроковий період (1999–2003 рр.) : проект. – К., 1998. – 74 с.
247. Програма структурної перебудови економіки України на середньостроковий період (2001–2004 рр.) : проект. – К., 2000. – 49 с.
248. Проект Закону України «Про державне стратегічне планування» від 03.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>.
249. Проект Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c3081991-45fb-47df-abc6-59822e854a99&title=Proekt strategiiRozvitkuVisokotekhnologichnikh GaluzeiDo 2025](http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c3081991-45fb-47df-abc6-59822e854a99&title=Proekt%20strategiiRozvitkuVisokotekhnologichnikh%20GaluzeiDo%202025).
250. Проект «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48722>.
251. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Державної служби інтелектуальної власності України та Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за I квартал 2016 року. – К., 2016. – 28 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/i_upload/file/promvlasnist-ikv-2016.pdf.
252. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
253. Прямые иностранные инвестиции (Украина) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://insiders.com.ua/spravochnik/inostrannye-investitsii>.
254. Пустовійт Р. Ф. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні / Р. Ф. Пустовійт, І. Ю. Кочума // Фінансовий простір. – 2013. – № 1(9). – С. 70.

255. Пушкарчук І. М. Взаємообумовленість та взаємозалежність екологічного розвитку та інвестиційної спроможності регіону / І. М. Пушкарчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 9, ч. 5. – С. 154.
256. Радзієвська С. О. Конкурентоспроможність та інтеграційні перспективи України / С. О. Радзієвська. – К. : Знання України, 2012. – 344 с.
257. Радыгин А. Государство и разгосударствление: риски и ограничения «новой приватизационной политики» / А. Радыгин, Ю. Симачев, Р. Энтов // Вопросы экономики. – 2011. – № 9. – С. 10.
258. Радыгин А. В поисках институциональных характеристик экономического роста / А. Радыгин, Р. Энтов // Вопросы экономики. – 2008. – № 8. – С. 17.
259. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : Инфра, 2001. – 480 с.
260. Рейтинг стран мира по уровню прямых иностранных инвестиций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/research/foreign-direct-investment-index/info>.
261. Репке В. Коренные вопросы хозяйственного порядка. Теория хозяйственного порядка: «Фрайбургская школа» и немецкий неолиберализм / В. Репке ; сост., предис. и общ. ред. В. Гутника. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2002. – 482 с.
262. Реформа управління державною власністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reforms.in.ua/ua/reforms/reforma-upravlinnya-derzhavnoyu-vlasnistyu#overview>.
263. Реформы глазами американских и российских ученых / под ред. акад. О. Т. Богомолова // Российский экономический журнал. – 1996. – № 3. – С. 17.
264. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения : Избранное / Д. Рикардо ; [пер. с англ., предисл. П. Н. Клюкина]. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
265. Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/charts/riven-doviri-gromadyan-do-socialnih-ta-derzhavnih-institutiv>.
266. Рівень економічної свободи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analitika/riven-ekonomichnoyi-svobody-ukrayiny>.
267. Розвиток і захист інтелектуальної власності в Україні. International Chamber of Commerce. BASCAP. ICC Ukraine. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/i_upload/file/Ukraine_IP_Report_UKRAINE_LR.pdf.

268. Розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування. Статистичний щорічник України за 2010 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – С. 321. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
269. Розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування. Статистичний щорічник України за 2015 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – С. 484. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
270. Росецька Ю. Б. Подолання адміністративних інституційних бар'єрів як фактор становлення конкурентного середовища в трансформаційній економіці України / Ю. Б. Росецька // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2007. – Вип. 222, т. IV. – С. 558.
271. Россия в глобализирующемся мире: стратегия конкурентоспособности / отв. ред. ак. Д. С. Львов, д.э.н. Д. Е. Сорокин. – М. : Наука, 2005. – 508 с.
272. Ростой У. Стадии экономического роста / У. Ростой. – Нью-Йорк : Прегер, 1961.
273. Саблин К. С. Роль институциональной среды в формировании институтов развития / К. С. Саблин // Журнал институциональных исследований. – 2012. – № 2, т. 4. – С. 32.
274. Савченко В. Ф. Сутність та особливості венчурного капіталу / В. Ф. Савченко, Д. В. Шатирко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2014. – № 1(21). – С. 9.
275. Сакс Дж. Уроки новой экономики [Електронний ресурс] / Дж. Сакс. – Режим доступу : <http://www.ng.ru/printed/economics/2000-06-03/4lessons.html>.
276. Саліхова О. Б. Іноземні технології як детермінанта інвестиційно-інноваційних процесів в Україні / О. Б. Саліхова, Г. О. Бак // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 2(35). – С. 93.
277. Самуэльсон П. Э. Экономика / П. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус. – [16-е изд.]. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2000. – 668 с.
278. Сацик В. Світовий досвід становлення і розвитку дослідницьких університетів / В. Сацик, Л. Антонюк, Н. Василькова // Університетська освіта. – 2011. – № 1. – С. 58–66.
279. Середній клас – передумова демократичної перспективи України / Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 7. – С. 4.
280. Середній клас в Україні: критерії ідентифікації. Позиції експертів, уявлення і самовизначення громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/1416488104_file.pdf С.21.

281. Серл Дж. Что такое институт? / Дж. Серл // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 15.
282. Сиденко В. М. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель. Т. 1 : Глобализация и экономическое развитие / В. М. Сиденко. – К. : Феникс, 2008. – 376 с.
283. Сіденко В. Імперативи системного реформування української економіки крізь призму асоціації України з ЄС. Україна – 2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування / В. Сіденко. – К. : Центр Разумкова, 2014. – С. 9.
284. Січкаренко К. О. Мережева організація інноваційної діяльності : наук. доп. / К. О. Січкаренко ; НАН України ; ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – К., 2015. – С. 29.
285. Слава С. Розвиток економічно проблемних територій: міжнародний досвід / С. Слава, Д. Амборський, П. Сегварі, М. Дацишин // Проект партнерства Канада – Україна «Регіональне врядування та розвиток». – К. : К.І.С., 2007. – 144 с.
286. Смит А. Исследование природы и причин богатства народов / А. Смит. [4-е изд.] – М. : Изд-во соц.-экон. л-ры, 1962. – 684 с.
287. Смородинская Н. В. Сетевые инновационные экосистемы и их роль в динамизации экономического роста / Н. В. Смородинская // Инновации. – 2014. – № 7(189). – С. 27.
288. Собкевич О. В. Інвестиційні механізми структурних трансформацій у транспортній галузі / О. В. Собкевич, О. Ю. Ємельянова // Інноваційна економіка . –2013. – № 4. – С. 35–40.
289. Сорокин Д. Е. Отношения собственности в системе социально-экономического неравенства (методологическая база) [Электронный ресурс] / Д. Е. Сорокин. – Режим доступа : http://www.gorby.ru/activity/conference/show_562/view_24831/.
290. Социально-экономическое развитие регионов в контексте повышения конкурентоспособности национальной экономики : отчет / НИЭИ М-ва экономики Респ. Беларусь. – Минск, 2012. – 66 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ekonomika.by/downloads/2012valetka_regional_disparities.pdf.
291. Социум XXI века: рынок, фирма, человек в информационном обществе / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов, О. Н. Антипина [и др.]. – М. : ТЕИС, 1998. – 279 с.
292. Спасская О. В. Макроэкономические методы исследования и измерения структурных изменений [Электронный ресурс] / О.В. Спасская. –

- Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/makroekonomicheskie-metody-issledovaniya-i-izmereniya-strukturnyh-izmeneniy>.
293. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа : уч. пособ. / В. Н. Спицнадель. – СПб. : Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. – 326 с.
 294. Стан виконання державних цільових програм у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-A&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.
 295. Статистичний щорічник України за 2015 рік. Державна служба статистики. Київ. 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.
 296. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : моногр. / С. В. Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.
 297. Степаненко С. В. Трансформація відносин власності в умовах формування постіндустріальної економіки / С. В. Степаненко, Л. І. Яковенко. – Полтава : Скайтек, 2009. – 187 с.
 298. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України : моногр. / О. В. Стефанишин. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315 с.
 299. Стиглиц Дж. Економіка государственного сектора / Дж. Стиглиц. – М. : Изд-во МГУ : ИНФРА-М, 1997. – С. 150.
 300. Стратегия развития южной Польши до 2020 года / Министерство инфраструктуры и развития. – Варшава, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.regdev.by/en/download/file/fid/66.
 301. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : в 3 т. / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. Т. 3 : Конкурентоспроможність української економіки / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – С. 43.
 302. Стратегія розвитку банківської системи 2016–2020: «Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки» / Комітет Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності Експертна робоча група з підготовки та розвитку проекту. – К., 2016. – С. 41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kneu.edu.ua/userfiles/Credit_Economics_Department/afedra+bankspravi/proekt_strategi.pdf.
 303. Стратегія сталого розвитку «Україна–2020» : схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. №5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

304. Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової. – К. : Експрес, 2007. – 520 с.
305. Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення : моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : ТНЕУ. – 532 с.
306. Структурно-функциональный анализ // Философская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4856.
307. Сухарев О. С. Методологические основы институционального анализа: старая, новая школы и мейстрим / О. С. Сухарев // Макроэкономика. – 2013. – № 41(179). – С. 21–22.
308. Сухоруков А. І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : моногр. / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – К. : НІСД, 2012. – 368 с.
309. Сценарии экономического развития Украины. Реформирование институтов, укрепление экономики в посткризисный период // World economic forum. – 2014. – Июнь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.weforum.org.
310. Тамбовцев В. Теоретические вопросы институционального проектирования / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 82–94.
311. Тенденції тіньової економіки в Україні. І квартал 2015 року / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.me.gov.ua/Documents/Download?id=da243606-8d4b-49f5.
312. Ткач А. А. Институціональна економіка. Нова институціональна економічна теорія / А. А. Ткач. – К. : Центр уч. л-ри, 2007. – 304 с.
313. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступа : [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf).
314. Удельный вес организаций, использующих технологические инновации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.insor-russia.ru.
315. Украинский бизнес потерял в обанкротившихся банках 25% своих средств – банкиры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unian.net/1174377-x.html>.

316. Україна: проблеми та перспективи розвитку приватного сектору / International Finance Corporation. World Bank Group. – С. 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2014/01/13/000456288_20140113093144/Rendered/PDF/ACS47780UKRAINIAN00UO090.
317. Федулова Л. И. Особенности сценария прорывной технологической политики в Украине [Електронний ресурс] / Л. И. Федулова. – Режим доступу : <http://oaji.net/articles/2014/245-1394370350.pdf>.
318. Феномен неокорпоративізму: європейські реалії та тенденції інституціонування в Україні / І. С. Сало, О. О. Даниляк, Т. В. Джига ; за заг. ред. В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. – К. : НІСД, 2010. – 49 с.
319. Филук Г. М. Адміністративні бар'єри входу на ринок в Україні та їх вплив на розвиток підприємництва / Г. М. Филук // Економіка України. – 2013. – № 6 (619). – С. 23.
320. Финансовый словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/31809#sel=.
321. Філософський словник соціальних термінів. – [Вид. третє, допов.]. – Х. : Р.И.Ф., 2005. – 672 с.
322. Фрейнкман Л. М. Анализ институциональной динамики в странах с переходной экономикой / Л. М. Фрейнкман, В. В. Дашкеев, М. Р. Муфтяхетдинова. – М. : ИЭПП, 2009. – 252 с.
323. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Изд-во «АСТ» : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
324. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход // Класики кейнсианства : в 2 т. Т. 2 / Э. Хансен. – М. : Экономика, 1997. – 429 с.
325. Ходжсон Дж. Привычки, правила и экономическое поведение / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. – 2000. – № 1. – С. 44.
326. Цибульов П. М. Spin-off-компанія як елемент інфраструктури трансферу технологій науковими організаціями України [Електронний ресурс] / П. М. Цибульов. – Режим доступу : <http://iee.org.ua/ru/publication/203/>.
327. Чайка Ю. Механізми структурного розвитку національної економіки / Ю. Чайка // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 3. – С. 30–41.
328. Частка державного сектору у складі економіки за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=UpravlinniaDerzhavnimSektoromEkonomikils>.

329. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – 687 с.
330. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
331. Шамхалов Ф. И. Государство и экономика: основы взаимодействия : учеб. [для вузов] / Ф. И. Шамхалов. – М. : ОАО «НПО «Изд-во «Экономика», 2000. – 382 с.
332. Шаперенков А. Взаємодія держави та банків у реалізації інноваційних програм / А. Шаперенков // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 1. – С. 44–53.
333. Шаповалов В. О. Акціонерний сектор національної економіки як об'єкт державного регулювання : моногр. / В. О. Шаповалов, С. С. Ніколенко, І. М. Ковальчук. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – С. 29.
334. Шаров О. М. Питання стратегії залучення прямих іноземних інвестицій у контексті дотримання інтересів економічної безпеки держави / О. М. Шаров // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1 (34). – С. 48.
335. Шаститко А. Інститути як общественные блага / А. Шаститко // Вестник МГУ. – 1996. – № 5. – (Серия : Экономика).
336. Шевчик Б. М. Сучасні економічні теорії глобальних систем : навч. посіб / Б. М. Шевчик ; за наук. ред. д.е.н., проф. Г. І. Башнянина. – Львів : Новий світ -2000, 2011. – 352 с.
337. Шевчук О. Б. Глобально-інформаційна економіка та синергетичний підхід до її дослідження / О. Б. Шевчук. – К. : Фенікс, 2004. – 112 с.
338. Шлях до процвітання. Базові принципи реформування економіки [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : www.me.gov.ua/News/Detail?...VazoviPrintsipiReformuvanniaEkonomiki.
339. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
340. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007. – С. 459–462.
341. Шумпетер Й. А. История экономического анализа / Й. А. Шумпетер // Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. – Вып. 1. – М., 1989.
342. Щорічна оцінка ділового клімату в Україні: 2015 рік. За результатами опитування малого та середнього бізнесу : аналіт. звіт. – К., 2016 // Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні» (USAID ЛЕВ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ier.com.ua/>

- files//publications/USAID%20LEV/LEV_ABCA_report_Cost_of_doing_business.pdf.
343. Юринець З. Іноземний досвід формування національних інноваційних систем та його реалії в Україні / З. Юринець // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 51. – С. 230–236. – (Серія : Економічна).
344. Якубовський М. М. Структурний вектор активізації промислового розвитку / М. М. Якубовський // Економіка України. – 2013. – № 12. – С. 27.
345. Ярошенко И. 25 лет независимости Украины: экономические итоги [Електронний ресурс] / И. Ярошенко. – Режим доступу : <http://blogs.korrespondent.net/blog/events/3740722/>.
346. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – New York, 1973. – P. 74.
347. Caselli F. Economics and politics of alternative institutional reforms [Електронний ресурс] / F. Caselli, N. Gennaioli // The Quarterly Journal of Economics. – 2008. – August. – P. 1197–1250. – Режим доступу : <http://personal.lse.ac.uk/casellif/papers/legal.pdf>.
348. Chen D. H. C. The Knowledge Economy, the KAM Methodology and World Bank Operations [Електронний ресурс] / D. H. C. Chen, C. J. Dahlman // The World Bank. – Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/KFDLP/Resources/KAM_Paper_WP.pdf.
349. Chenery H. B. Foreign Assistance and Economic Development / H. B. Chenery, A. M. Strout // American Economic Review. – 1966. – Vol. 56, n. 4, part 1 (September).
350. Chong A. Causality and feedback between institutional measures and economic growth / A. Chong, C. Calderon // Economics and politics. – 2000. – Vol. 12, №1. – P. 21–24.
351. Cimon Kuznets Modern Economic Growth: Findings and Reflections / C. Kuznets // American economic Review 63. – 1973. – September.
352. Credit Suisse Global Wealth Databook 2015. Research Institute Thought leadership from Credit Suisse Research and the world's foremost experts [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/index.cfm?fileid=C26E3824-E868-56E0-CCA04D4BB9B9ADD5>.
353. Davis L. Institutional Change and American Economic Growth / L. Davis, D. North. – Cambridge, 1971.
354. Domar E. Essays in the theory of economic growth / E. Domar. – N. Y., 1957.

355. Drucker P. The Age of Discontinuity / P. Drucker. – N. Y. : Harper & Row, 1969. – 394 p.
356. Economic Report of the President, GDP by Industry [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nber.org/links/cea_2015_erp.pdf.
357. Europe 2020: a european strategy for smart, sustainable and inclusive growth [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://eunec.vlor.be/detail_bestanden/doc014%20europe%202020.pdf.
358. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan / C. Freeman. – London : Pinter, 1987. – 155 p.
359. Gloor P. A. Swarm Creativity: Competitive Advantage through Collaborative Innovation Networks / P. A. Gloor. – N. Y. : Oxford University Press, 2006.
360. Greenspan A. Structural change in the new economy [Електронний ресурс] / Alan Greenspan. – Режим доступу : <http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2000/20000711.htm>.
361. Harrod R. The trade Cycle: An Essey / R. Harrod. – Oxford, 1936.
362. High-technology exports (% of manufactured exports) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>.
363. HORIZON 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020>.
364. The Global Competitiveness Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report>.
365. Human Development Report 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf.
366. Hume D. A Treatise of Humen Nature / D. Hume ; Ed. by E. Mossner. – London, 1969. – P. 578.
367. Innovation Union Scoreboard 2014 [Електронний ресурс] // European Commission. URL. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius/ius-2014_en.pdf.
368. Institute of Management Development: Рейтинг конкурентоспособности стран мира в 2015 году // Центр гуманитарных технологий. – 2015. – 4 июня. – URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2015/06/04/7188>.
369. KOF Index of Globalization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://globalization.kof.ethz.ch/>.
370. General system theory. Foundations, development, applications / Ludwig von Bertalanffy. – N. Y., 1968.

371. Measuring Globalisation. OECD Handbook on Economic Globalisation Indicators. – Paris : OECD, 2005. – P. 23–24.
372. Organization for Economic Cooperation and Development. The Knowledge-Based Economy. – OECD/GD (96)102. – Paris, 1996.
373. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action / E. Ostrom. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 276 p.
374. Quah D. T. A weightless economy [Електронний ресурс] / Danny T. Quah // The UNESCO Courier. – 1998. – December. – Режим доступу : http://www.unesco.org/courier/1998_12/uk/dossier/intro11.htm.
375. Rodrik D. Understanding Economic Policy Reform [Електронний ресурс] / D. Rodrik // Journal of Economic Literature. – 1996. – № 34. P. 9–41. – Режим доступу : <http://www-personal.umich.edu/~kathrynd/JEL.Rodrik.pdf>.
376. Roland G. Transition and Economics. Politics, Markets and Firms / G. Roland. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 2000. – P. 1, 13.
377. Schmoller G. Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. T. I / G. Schmoller. – [Supplemented and enlarged edition, 2 vols]. – Munich and Leipzig : Duncker & Humblot, 1920. – S. 61.
378. Stiglitz J. Whither Reform? Ten Years of the Transition / J. Stiglitz. – World Bank, 1999. – 32 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/stiglitz.pdf>.
379. The International Property Rights Index 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://internationalpropertyrightsindex.org/>.
380. The Global Competitiveness Report 2015–2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.
381. The Global Innovation Index 2016 Winning with Global Innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf.
382. The Worldwide Governance Indicators (WGI) project reports aggregate and individual governance indicators for over 200 countries and territories over the period 1996–2015, for six dimensions of governance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.
383. The International Property Rights Index 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://internationalpropertyrightsindex.org/country?c=UKRAINE>.
384. Vasina A. Yu. Improvement of the organizational provision of the structural policy realization / A. Yu. Vasina // Modern problems of regional

- development: Collection of scientific articles. Vol. 1 : Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv. – Bulgaria, 2014. – P. 14–18.
385. Williamson O. The Evolving Science of Organization.– Journal of Institutional and Theoretical Economics, 1993, vol. 149, № 1 , p. 36-63.
386. Williamson, O.E. Strategizing, economizing, and economic organization/ O. E. Williamson // Strategic Management Journal. – 1991. – Vol. 12. – P. 75–94.
387. World Bank: Knowledge economy. K4D Program [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/WBI/WBIPROGRAMS/KFDLP/0,menuPK:461238~pagePK:64156143~piPK:64154155~theSitePK:461198,00.html>.
388. World Investment Report 1999: Foreign Direct Investment and the Challenge of Development. – Geneva : UNCTAD, 1999. – 577 p.

ДОДАТКИ

Додаток А
Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності в Україні у 2010–2015 рр.¹

	2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
<i>Промисловість</i>	55384,4	100	78725,8	100	97598,4	100	97574,1	100	86242,0	100	87656,0	100
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	15261,1	27,56	22097,7	28,07	22293,5	24,34	21624,8	22,16	20010,6	23,20	18466,3	21,07
Переробна промисловість	30151,9	54,44	42161,3	53,55	42276,8	46,15	44717,9	45,83	42474,4	49,25	46219,1	52,73
Виробництво харчових продуктів, напоїв та напоєвих виробів	8510,2	15,37	12061,5	15,32	13279,7	14,50	14941,3	15,31	13486,7	15,64	13548,5	15,46
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів з шкри та інших матеріалів	479,9	0,87	539,4	0,69	371,6	0,41	481,5	0,49	623,0	0,72	987,0	1,13
Вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	1387,1	2,50	3596,4	4,57	2258,4	2,47	2433,9	2,49	2011,8	2,33	4031,1	4,60
Виробництво шкіри та продуктів нафтоперероблення	1418,4	2,56	1602,5	2,04	1237,5	1,35	674,6	0,69	534,2	0,62	579,6	0,66
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2440,6	4,41	2767,7	3,52	3436,6	3,75	2653,6	2,72	2174,6	2,52	1679,7	1,92
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції і фармацевтичних препаратів	565,7	1,02	802,5	1,02	824,2	0,90	1073,0	1,10	1413,2	1,64	1622,8	1,85
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	3801,7	6,86	4241,3	5,39	3790,0	4,14	4231,7	4,34	3989,0	4,63	3817,7	4,36
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	6695,4	12,09	9787,0	12,43	9227,8	10,07	10875,0	11,15	11833,6	13,72	12470,0	14,23
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	227,9	0,41	408,7	0,52	501,0	0,55	194,5	0,20	224,5	0,26	420,8	0,48
Виробництво електричного устаткування	663,5	1,20	632,7	0,80	673,4	0,74	1000,3	1,03	601,7	0,70	584,8	0,67
Виробництво машин та устаткування, не віднесені до інших угруповань	1581,7	2,86	2162,2	2,75	2781,5	3,04	2132,1	2,19	2020,8	2,34	1945,4	2,22
Виробництво автотранспортних засобів	1680,2	3,03	2422,7	3,08	2815,4	3,07	3122,9	3,20	2627,7	3,05	3332,1	3,80
Інші види переробної промисловості, ремонт і монтаж машин та устаткування	699,6	1,26	1136,7	1,44	1079,7	1,18	903,5	0,93	933,6	1,08	1199,6	1,37
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	9279,9	16,76	13475,1	17,12	25381,8	27,71	29309,5	30,04	22895,0	26,55	21347,2	24,35
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	691,5	1,25	991,7	1,26	1646,3	1,80	1921,9	1,97	862,0	1,00	1623,4	1,85

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Б

Склад валового внутрішнього продукту України
за категоріями доходу у 2000–2015 рр.¹

(у фактичних цінах; млн. грн.)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Оплата праці на- йманих працівників	71930	86440	103117	122188	157450	216600	268631	351936	470464	451343	540651	636722	736495	730653	734943	778674
Інші податки, пов'язані з виробництвом	4369	5660	5280	6072	6896	8594	10759	13018	16174	14854	18645	19941	25831	26296	26877	324272
Інші субсидії, пов'язані з виробництвом	-1654	-2096	-2257	-2952	-3800	-5368	-7303	-11114	-23272	-16392	-15716	-15645	-36630	-23359	-26882	-
Валовий прибуток, змішаний дохід	75675	97471	103382	124920	164931	184648	222901	311329	403573	380373	448595	525882	536461	550222	647781	876512

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток В

Розподілення валового наявного доходу між інституційними секторами економіки України¹

(у фактичних цінах; млн. грн.)

	Роки												
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Економіка	275954	355364	451241	551886	735798	956375	924572	111187	1321414	1486161	1550122	1613546	2015118
Нефінансові корпорації	36432	51049	41387	53435	77247	77986	56999	39548	36259	27802	18998	120802	200587
Фінансові корпорації	6124	14747	12308	15678	27070	43192	56948	41751	47936	15526	14807	31559	38769
Сектор загального державного управління	65691	71826	93487	113141	152956	191416	139440	170724	234036	255639	259423	266955	390242
Домашні господарства	163056	212583	298838	364052	471671	635949	663722	850528	992101	1177211	1245860	1180902	1368427
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	4651	5159	5221	5580	6854	7632	7563	9328	11082	9983	11034	13328	17093

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Д

Випуск товарів і послуг, проміжне споживання
та валовий внутрішній продукт в Україні¹

	2006		2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Випуск товарів та послуг (у ринкових цінах)	1252209	100,0	2516699	100,0	3077561	100,0	3347592	100,0	3375851	100,0	3658223	100,0	4488398	100,0
Проміжне споживання	708056	56,5	1434130	57,0	1775482	57,7	1888496	56,4	1853194	54,9	1971308	55,4	2499854	55,7
Валовий внутрішній продукт	544153	43,5	1082569	43,0	1302079	42,3	1459096	43,6	1522657	45,1	1586915	44,6	1988544	44,3

¹ Наведено за: Національні рахунки України за 2006, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Е

Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності в економіці України (%)¹

	Роки															
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	16,3	15,7	14,1	11,6	11,5	10,0	8,3	7,1	7,5	7,9	8,4	9,5	9,1	10,0	11,7	14,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	4,9	4,5	4,7	4,3	3,8	4,4	4,4	4,7	6,2	4,8	6,6	7,6	6,7	6,3	5,7	5,7
Переробна промисловість	20,4	18,4	18,9	19,4	19,2	20,9	21,4	20,8	18,2	16,3	15,0	13,8	14,3	12,9	14,0	14,3
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря	6,7	5,6	5,1	4,6	3,5	3,5	3,5	3,2	3,0	3,5	3,2	3,6	3,6	3,3	3,2	3,2
Водопостачання; каналізація, поворження з відходами	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	1,0	0,9	0,9	0,6	0,8	0,7	0,5	0,5	0,5	0,6
Будівництво	4,1	4,2	4,0	4,4	4,8	4,4	4,6	5,0	3,8	3,0	3,7	3,5	3,2	2,9	2,7	2,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9,9	12,0	11,8	12,7	12,6	13,8	13,8	14,2	15,0	15,5	16,2	17,2	16,6	16,5	16,9	17,2
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	10,5	10,5	10,5	11,2	10,5	9,3	9,0	8,3	7,9	9,2	8,7	9,2	8,1	8,1	7,3	7,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6	1,1	1,0	1,1	1,0	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7
Інформація та телекомунікації	3,3	3,4	3,6	3,7	3,5	3,3	3,3	3,3	3,2	3,6	3,5	3,4	3,6	3,8	3,8	4,0
Фінансова та страхова діяльність	2,2	3,0	3,2	3,9	6,7	5,1	5,2	6,4	7,8	6,2	6,4	5,2	5,0	5,2	5,1	3,7
Операції з нерухомим майном	4,3	4,7	4,9	4,7	4,9	5,1	5,3	6,0	6,1	6,3	6,0	6,1	6,9	7,4	7,2	6,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	1,6	1,9	2,0	1,9	2,0	2,1	2,2	2,7	2,7	3,4	2,9	2,7	3,5	3,7	3,4	3,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,8	0,9	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2	1,2	1,3	1,2	1,3	1,3	1,4	1,3	1,2
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,5	4,1	4,3	4,2	4,4	4,4	5,1	5,4	5,1	5,3	5,7	5,2	4,8	4,9	5,3	5,6
Освіта	4,8	4,7	5,2	5,5	5,0	5,2	5,3	5,0	5,0	5,9	5,6	5,3	5,9	6,1	5,5	5,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,8	3,2	3,5	3,6	3,3	3,4	3,6	3,4	3,3	4,1	4,0	3,7	4,1	3,8	3,3	3,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,8	1,0	0,9	0,7
Надання інших видів послуг	1,0	1,0	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	1,0	1,1	1,0	0,8
Валова додана вартість в основних цінах	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток Є
Валовий внутрішній продукт за виробничим методом та валова додана вартість
за видами економічної діяльності в економічній Україні (у фактичних цінах; млн. грн.)¹

	Роки																
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Валовий внутрішній продукт	176128	211175	234138	277355	357544	457325	565018	751106	990819	947042	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1979458	
Склад валового внутрішнього продукту виробничим методом																	
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	24573	29514	29509	29121	37317	40589	40902	47192	64754	65397	80385	108565	109785	128738	161145	236003	
Добува промисловість	7376	8461	9952	10767	12413	17775	21736	31192	53576	39780	63436	84872	81660	81259	79120	94824	
Переробна промисловість	30624	34495	39637	48659	62612	84643	105935	138237	157407	135585	142700	154675	173912	165055	194050	239066	
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонуючого повітря	10108	10471	10644	11409	11527	14056	17162	21352	26346	29228	30295	39994	43491	42366	44836	54155	
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1535	1802	2105	2456	2844	3733	4762	6067	7809	5191	7736	7302	6625	6573	7236	9523	
Будівництво	6102	7929	8408	11099	15621	17842	22981	33430	33118	24702	35366	39575	39049	36902	36876	44671	
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14821	22505	24694	31734	41132	56008	68144	94408	129770	128440	154994	193357	200763	212090	233702	288096	
Транспорт; складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	15807	19647	21990	28022	34080	37775	44489	55463	68881	76657	83027	103179	98859	104483	100889	131209	
Тимчасове розміщування й організація харчування	834	1157	1302	1599	2264	2339	5336	6749	9579	7907	8932	10256	10122	10150	9927	11531	
Інформація та телекомунікації	4980	6451	7450	9236	11458	13494	16426	21917	28055	29853	33011	38390	43379	48372	52724	67822	
Фінансова та страхова діяльність	3276	5595	6601	9742	21832	20441	25798	42771	68019	51233	61263	58213	61055	66232	70601	61334	
Операції з нерухомим майном	6435	8891	10288	11757	15969	20799	26004	39805	52724	52024	57689	69035	83502	95272	99144	110434	
Професійна, наукова та технічна діяльність	2374	3575	4262	4799	6645	8680	10946	17880	23826	28010	27265	30471	41966	47712	47139	53847	
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1145	1693	2016	2319	3118	3983	5035	7885	10509	10559	11832	14300	16135	17715	18061	20786	
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	6763	7652	8986	10434	14365	20691	26556	34091	45586	47600	49863	53464	59752	68225	78731	94294	
Освіта	7215	8896	10814	13773	16243	20869	26219	32936	43495	49278	53462	59377	71771	77986	76068	83285	
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4239	5980	7321	9081	10885	13881	17596	22397	28981	34258	38555	41855	49234	48247	46250	55628	
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	650	898	1221	1481	1795	2513	3421	4498	5993	6114	6074	7161	9727	12704	12339	12258	
Надання інших видів послуг	1463	1863	2322	2740	3357	4363	5540	6989	8511	8362	8577	10527	12282	13731	13881	12606	
Валова додана вартість в основних цінах	150320	187475	209522	250228	325477	404474	494988	665169	866939	830178	954472	1122558	1213069	1283812	1382719	1677539	
Податки на продукти	27338	25060	25484	28205	33122	54183	71618	88212	126425	119988	127358	179296	195450	183588	206336	302344	
Субсидії на продукти	-1530	-1360	-868	-1078	-1055	-1332	-1588	-2275	-2545	-3124	-2484	-1863	-3850	-2200	-214	-425	

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додаток Ж

Структура переробної промисловості України¹

	2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	млн. грн.	У % до підсумку	млн. грн.	У % до підсумку	млн. грн.	У % до підсумку	млн. грн.	У % до підсумку	млн. грн.	У % до підсумку	млн. грн.	У % до підсумку
Переробна промисловість	703340,0	100	852537,4	100	871146,6	100	817734,3	100	903735,3	100	1139213,2	100
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	187522,0	26,7	216454,0	25,4	245866,7	28,2	253439,0	31,0	302391,9	33,5	398023,2	34,9
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	8348,6	1,2	9676,2	1,1	9763,6	1,1	9606,0	1,2	11510,0	1,3	17384,4	1,5
виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	26987,3	3,8	31613,1	3,7	34103,9	3,9	35934,9	4,4	43816,7	4,8	60146,2	5,3
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	75102,4	10,7	77891,3	9,1	63056,1	7,2	48864,5	6,0	47126,1	5,2	59971,7	5,3
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	32420,4	4,6	52674,3	6,2	55966,7	6,4	48508,1	5,9	49808,2	5,5	68010,1	6,0
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	7396,7	1,1	8860,0	1,0	10457,3	1,2	12202,9	1,5	14595,8	1,6	20295,8	1,8
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	45791,8	6,5	55563,0	6,5	58714,8	6,7	58386,8	7,1	64212,5	7,1	85969,9	7,5
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	200001,9	28,4	241884,7	28,4	223294,1	25,6	207305,3	25,4	237393,0	26,3	278502,8	24,4
машинобудування	97056,9	13,8	130847,9	15,3	140539,3	16,1	113926,6	13,9	101924,7	11,3	115261,7	10,2
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	6891,4	1,0	11529,0	1,4	7876,8	0,9	7508,7	0,9	8133,4	0,9	8772,9	0,8
виробництво електричного устаткування	15755,2	2,2	16715,6	2,0	22141,3	2,5	21832,4	2,7	21005,7	2,3	24038,5	2,1
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	30608,7	4,3	37622,8	4,4	37567,8	4,3	34782,4	4,3	33524,8	3,7	41998,0	3,7
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напіпричепів та інших транспортних засобів	44001,6	6,3	64980,5	7,6	72953,4	8,4	49803,1	6,1	39260,8	4,3	40452,3	3,6
виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	22712,0	3,2	27052,9	3,2	29381,1	3,4	29560,2	3,6	30956,4	3,4	35647,4	3,1

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток 3

Зовнішньоторговельний баланс України, млн. дол. США¹

	Роки										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Експорт всього	40363,1	45873,5	58335,0	78708,6	49294,0	63164,6	82186,4	82429,5	76450,2	65404,5	47863,8
товари	34228,4	38368,0	49296,1	66967,3	39695,7	51405,2	68394,2	68830,4	63320,7	53901,7	38127,1
послуги	6134,7	7505,5	9038,9	11741,3	9598,3	11759,4	13792,2	13599,1	14836,3	11520,8	9736,7
Імпорт	39071,3	48758,0	65598,6	92003,3	50606,6	66189,9	88843,4	91453,7	84584,7	60801,8	43039,4
товари	36136,3	45038,6	60618,0	85535,3	45433,1	60742,2	82608,2	84717,6	76986,7	54428,7	37516,4
послуги	2935,0	3719,4	4980,6	6468,0	5173,5	5447,7	6235,2	6736,1	7609,0	6373,1	5523,0
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	1,03	0,94	0,89	0,86	0,97	0,95	0,93	0,90	0,90	1,08	1,11

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток І

Структура товарного експорту України, %¹

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Живі тварини, продукти тваринного походження	2,1	1,0	1,5	1,2	1,5	1,5	1,4	1,4	1,7	1,9	2,2
Продукти рослинного походження	4,9	5,1	3,5	8,3	12,7	7,7	8,1	13,4	14,0	16,2	20,9
Жири та олії тваринного або рослинного походження	1,7	2,5	3,5	2,9	4,5	5,1	5,0	6,1	5,5	7,1	8,7
Готові харчові продукти	3,8	3,6	4,2	3,8	5,3	5,0	4,3	5,1	5,6	5,7	6,5
Мінеральні продукти	13,7	10,1	8,7	10,5	9,8	13,1	15,0	11,1	11,8	11,3	8,1
Продукти хімічної та пов'язаної з нею галузей промисловості	8,7	8,8	8,2	7,5	6,3	6,8	7,9	7,4	6,8	5,7	5,6
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби	1,7	2,1	2,0	1,5	1,4	1,3	1,4	1,5	1,2	1,1	1,1
Шкури необроблені, шкіра вичищена	0,6	0,8	0,8	0,5	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3
Деревина і вироби із деревини	1,6	1,6	1,7	1,2	1,7	1,6	1,6	1,5	1,8	2,3	2,9
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1,3	1,6	1,6	1,3	2,0	1,8	1,6	1,6	2,0	1,8	1,6
Текстильні матеріали та текстильні вироби	2,7	2,4	2,0	1,5	1,8	1,4	1,3	1,1	1,3	1,5	1,7
Взуття, головні убори, парасольки	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4
Вироби з каменю, гіпсу, цементу	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9
Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2
Недорогоцінні метали та вироби з них	41,0	42,8	42,2	41,2	32,3	33,7	32,3	27,5	27,8	28,3	24,8
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	8,3	8,7	10,1	9,5	12,6	11,0	9,9	10,2	11,0	10,5	10,3
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плаваючі засоби	4,8	5,4	6,7	6,5	4,0	6,3	7,1	8,7	5,3	2,7	1,8
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	0,4	0,4	0,4	0,4	0,7	0,5	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4
Різні промислові товари	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0	1,4	1,4
Твори мистецтва	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Товари, придбані в портах	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Рівне	0,7	1,0	0,8	0,4	0,7	0,6	0,5	0,6	0,9	0,2	0,0

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток К
Видатки Зведеного бюджету України на фінансування людського розвитку¹

	Роки															
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього видатків зведеного бюджету, млрд. грн.	48,2	55,5	60,3	75,8	102,5	142,0	175,5	227,6	312,0	307,4	377,8	416,8	492,5	505,8	523,1	679,9
Освіта, млрд. грн.	7,1	9,9	12,3	15,0	18,3	26,8	33,8	44,3	61,0	66,8	79,8	86,2	101,6	105,5	100,1	114,2
% до загального обсягу видатків зведеного бюджету	14,7	17,8	20,4	19,8	17,9	18,9	19,3	19,5	19,6	21,7	21,1	20,7	20,6	20,9	19,1	16,8
Охорона здоров'я, млрд. грн.	4,9	6,4	7,5	9,7	12,2	15,5	19,7	26,7	33,6	33,6	44,7	48,9	58,5	61,6	57,2	71,0
% до загального обсягу видатків зведеного бюджету	10,2	11,5	12,4	12,8	11,9	10,9	11,2	11,7	10,8	11,9	11,8	11,7	11,7	12,2	10,9	10,4
Духовний та фізичний розвиток, млрд. грн.	0,9	1,3	1,4	2,1	2,7	3,5	4,3	5,7	7,9	8,3	11,5	10,8	13,6	13,7	13,9	16,2
% до загального обсягу видатків зведеного бюджету	1,9	2,3	2,3	2,8	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5	2,7	3,0	2,6	2,8	2,7	2,6	2,4
Соціальних захист та соц. забезпечення, млрд. грн.	6,0	11,6	12,6	13,0	19,5	40,1	41,5	48,6	74,1	78,8	104,5	105,4	125,3	145,0	138,0	176,3
% до загального обсягу видатків зведеного бюджету	12,4	20,9	20,9	17,2	19,0	28,2	23,6	21,4	23,8	25,6	27,7	25,3	25,4	28,7	26,4	25,9

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Л

Структура зайнятості за основними секторами економіки України, %¹

	Роки							
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього зайнято	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське, лісове, рибне господарства	21,6	19,4	15,4	16,8	17,2	17,5	17,1	17,5
Промисловість	22,8	19,7	17,1	16,6	16,8	16,4	16,0	15,7
Будівництво	4,5	4,6	4,7	4,5	4,3	4,4	4,1	3,9
Сфера послуг	51,1	56,3	62,8	62,1	61,7	61,4	62,8	62,9

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток М

**Структура зайнятості за видами економічної діяльності
в економіці України у 2012–2015 рр., %¹**

	2012	2013	2014	2015
Усього зайнято	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське, лісове, рибне господарства	17,2	17,5	17,1	17,5
Промисловість	16,8	16,4	16,0	15,7
Будівництво	4,3	4,4	4,1	3,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	21,6	22,1	22,0	21,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,0	6,0	6,2	6,1
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,7	1,7	1,7	1,7
Інформація та телекомунікації	1,5	1,5	1,6	1,7
Фінансова та страхова діяльність	1,6	1,6	1,6	1,5
Операції з нерухомим майном	1,7	1,6	1,6	1,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,6	2,6	2,5	2,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,8	1,8	1,8	1,8
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,2	5,0	5,3	5,9
Освіта	8,5	8,3	8,8	9,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,1	6,1	6,4	6,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,2	1,2	1,2	1,3
Інші види економічної діяльності	2,2	2,2	2,1	2,0

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Н

Структура сукупних ресурсів домогосподарств в Україні, %¹

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сукупні ресурси	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Грошові доходи	68,1	75,8	80,0	81,1	85,1	86,4	87,6	89,0	87,9	88,5	89,1	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4
– оплата праці	37,1	40,8	42,8	44,9	45,2	46,0	48,4	50,6	49,4	47,9	47,6	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2
– доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	2,4	3,1	3,2	3,4	4,4	4,9	4,6	5,2	5,3	5,1	6,1	4,6	4,1	4,1	5,2	5,5
– доходи від продажу сільськогосподарської продукції	5,3	5,5	5,0	5,4	4,8	4,6	3,8	3,6	3,3	2,9	3,4	3,1	2,8	2,8	3,2	3,4
– пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	15,9	18,0	20,4	18,4	22,2	24,0	23,7	23,0	23,1	26,0	25,8	25,5	27,1	27,1	27,0	25,2
– грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,4	8,4	8,6	9,0	8,5	6,9	7,1	6,6	6,8	6,6	6,2	6,8	6,2	6,2	7,0	8,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	17,1	13,1	10,3	9,5	7,0	6,0	5,4	4,8	4,0	4,6	5,0	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	2,9	2,5	2,0	1,4	0,9	0,5	0,6	0,7	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,4	0,4	1,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,9	0,7	0,7	1,0	0,9	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
Інші надходження	11,0	7,9	7,0	7,0	6,1	6,5	5,8	5,0	7,1	5,7	4,8	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток О

Структура сукупних витрат домогосподарств в Україні, %¹

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього сукупні витрати	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Споживчі сукупні витрати	92,8	93,3	92,6	91,1	90,5	90,0	86,2	87,8	89,9	90,1	90,8	90,2	91,6	92,9
продукти харчування та безалкогольні напої	59,1	58,6	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9	50,0	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1
алкогольні напої, тютюнові вироби	2,6	2,8	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2	3,2	3,4	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3
непродовольчі товари та послуги	31,1	31,9	32,3	31,6	34,7	36,0	35,1	34,6	34,9	35,4	37,2	36,6	36,3	36,5
<i>в тому числі</i>														
одяг і взуття	5,4	5,3	5,7	5,7	5,8	5,9	5,9	5,6	6,0	5,7	6,1	5,9	6,0	5,7
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10,5	10,4	9,7	8,5	9,6	10,9	9,1	9,4	9,2	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,7	2,0	2,3	2,6	2,8	2,9	2,8	2,3	2,3	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0
охорона здоров'я	3,0	2,8	2,8	2,5	2,5	2,5	2,7	3,1	3,2	3,2	3,4	3,4	3,6	3,7
транспорт	3,0	3,3	3,0	3,0	3,7	3,4	4,0	3,8	3,7	4,0	4,3	4,3	4,3	3,7
автотранспорт	1,3	1,5	1,8	2,1	2,6	2,6	2,3	2,5	2,7	2,6	2,8	2,8	2,8	2,4
відпочинок і культура	1,9	2,3	2,4	2,6	2,4	2,4	2,5	1,8	1,8	1,9	2,0	2,1	1,8	1,5
освіта	1,2	1,1	1,3	1,1	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1
ресторани та готелі	1,1	1,4	1,6	1,7	2,2	2,3	2,4	2,5	2,4	2,5	2,5	2,5	2,3	2,0
різні товари і послуги	2,0	1,8	1,7	1,8	1,7	1,8	2,1	2,3	2,3	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7
Неспоживчі сукупні витрати	7,2	6,7	7,4	8,9	9,5	10,0	13,8	12,2	10,1	9,9	9,2	9,8	8,4	7,1
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	9,2	8,7	7,7	6,4	7,1	8,5	6,6	7,7	7,6	8,0	8,3	8,0	8,1	10,2

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток П

Валовий регіональний продукт України у 2010–2014 рр.¹
(у фактичних цінах; млн. грн.)

	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	137993	441452	913345	1082569	1302079
АР Крим	4085	12848	27396	32426	38220
Вінницька	23589	29099	33024	36191	43990
Волинська	14429	17637	20005	20622	24195
Дніпропетровська	116136	140020	147970	152905	176540
Донецька	128986	161021	170775	164926	119983
Житомирська	18743	21928	24849	25676	29815
Закарпатська	15299	18054	21404	21400	24120
Запорізька	42736	49525	54828	54352	65968
Івано-Франківська	20446	26752	32286	33196	37643
Київська	44953	59154	69663	68931	79561
Кіровоградська	15749	20041	22056	25313	28758
Луганська	45541	57202	58767	55108	31393
Львівська	41655	52103	61962	63329	72923
Миколаївська	24055	27633	29205	32030	35408
Одеська	53878	61499	64743	69760	74934
Полтавська	44291	52252	56580	58464	69831
Рівненська	15882	19302	21795	22004	28724
Сумська	18333	22907	24933	26765	30397
Тернопільська	12726	16294	17957	18085	21676
Харківська	65293	76866	82223	85315	96596
Херсонська	15649	18448	19357	20767	23250
Хмельницька	18096	22843	26237	26426	32162
Черкаська	22354	27012	31265	33087	38466
Чернівецька	9892	11969	13166	13757	15049
Чернігівська	17008	21165	23934	24237	28156
Київ	196639	223774	275685	312552	357377
Севастополь	7785	9359	9891	11066	...

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р

**Частка регіонів у загальному обсязі
валового регіонального продукту України¹**

(у фактичних цінах; відсотків до підсумку)

	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
АР Крим	3,0	2,9	3,1	3,0	...
Вінницька	2,2	2,2	2,3	2,4	2,8
Волинська	1,3	1,4	1,4	1,4	1,5
Дніпропетровська	10,7	10,8	10,1	10,0	11,1
Донецька	11,9	12,4	11,7	10,8	7,6
Житомирська	1,7	1,7	1,7	1,7	1,9
Закарпатська	1,4	1,4	1,5	1,4	1,5
Запорізька	3,9	3,8	3,8	3,6	4,2
Івано-Франківська	1,9	2,1	2,2	2,2	2,4
Київська	4,2	4,5	4,8	4,5	5,0
Кіровоградська	1,5	1,5	1,5	1,7	1,8
Луганська	4,2	4,4	4,0	3,6	2,0
Львівська	3,8	4,0	4,3	4,2	4,6
Миколаївська	2,2	2,1	2,0	2,1	2,2
Одеська	5,0	4,7	4,4	4,6	4,7
Полтавська	4,1	4,0	3,9	3,8	4,4
Рівненська	1,5	1,5	1,5	1,4	1,8
Сумська	1,7	1,8	1,7	1,8	1,9
Тернопільська	1,2	1,2	1,2	1,2	1,4
Харківська	6,0	5,9	5,6	5,6	6,1
Херсонська	1,4	1,4	1,3	1,4	1,5
Хмельницька	1,7	1,8	1,8	1,7	2,0
Черкаська	2,1	2,1	2,1	2,2	2,4
Чернівецька	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Чернігівська	1,6	1,6	1,6	1,6	1,8
Київ	18,2	17,2	18,9	20,5	22,5
Севастополь	0,7	0,7	0,7	0,7	...

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р1

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу¹
(у фактичних цінах; грн.)

	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	23600	28488	32002	33473	36904
АР Крим	16507	19467	22675	23595	...
Вінницька	14332	17768	20253	22303	27249
Волинська	13916	16993	19249	19817	23218
Дніпропетровська	34709	42068	44650	46333	53749
Донецька	28986	36446	38907	37830	27771
Житомирська	14616	17184	19551	20286	23678
Закарпатська	12278	14455	17088	17044	19170
Запорізька	23657	27567	30656	30526	37251
Івано-Франківська	14814	19386	23379	24022	27232
Київська	26140	34420	40483	39988	46058
Кіровоградська	15533	19918	22082	25533	29223
Луганська	19788	25067	25950	24514	14079
Львівська	16353	20490	24387	24937	28731
Миколаївська	20276	23402	24838	27355	30357
Одеська	22544	25748	27070	29118	31268
Полтавська	29652	35246	38424	39962	48040
Рівненська	13785	16735	18860	19003	24762
Сумська	15711	19800	21722	23517	26943
Тернопільська	11713	15055	16644	16819	20228
Харківська	23639	27966	29972	31128	35328
Херсонська	14346	16990	17910	19311	21725
Хмельницька	13602	17260	19920	20165	24662
Черкаська	17325	21082	24558	26168	30628
Чернівецька	10939	13228	14529	15154	16552
Чернігівська	15406	19357	22096	22603	26530
Київ	70424	79729	97429	109402	124163
Севастополь	20455	24564	25872	28765	...

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р2

Питома вага суб'єктів господарювання за регіонами України, %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	2109144	1632848	1600127	1722070	1932161	1974439
АР Крим	74784	35	65545	41	77529	45
Вінницька	71947	3,4	51088	3,2	53481	3,1
Волинська	42018	2,0	30215	1,8	32237	1,9
Дніпропетровська	146369	6,9	107955	6,7	106973	6,2
Донецька	182058	8,6	135693	8,5	145730	8,5
Житомирська	53467	2,5	39020	2,4	37286	2,2
Закарпатська	52304	2,5	37865	2,4	39092	2,3
Запорізька	85974	4,1	67684	4,1	69912	4,1
Івано-Франківська	61946	2,9	44371	2,7	40792	2,5
Київська	96987	4,6	76830	4,7	77770	4,5
Кіровоградська	41180	2,0	33186	2,0	30407	1,9
Луганська	95603	4,5	70463	4,4	75320	4,4
Львівська	103517	4,9	73869	4,5	74454	4,7
Миколаївська	70116	3,3	48932	3,0	47017	2,9
Одеська	138200	6,6	104197	6,4	102333	6,4
Полтавська	69414	3,3	54498	3,3	50212	3,1
Рівненська	45487	2,2	33251	2,0	31089	1,9
Сумська	47984	2,3	36227	2,2	34918	2,2
Тернопільська	39367	1,9	31106	1,9	28583	1,8
Харківська	148467	7,0	116336	7,1	113216	7,1
Херсонська	54804	2,6	38497	2,4	36725	2,3
Хмельницька	69195	3,3	53113	3,3	48480	3,0
Черкаська	58180	2,8	43922	2,7	42486	2,7
Чернівецька	51266	2,4	31716	1,9	32285	2,0
Чернігівська	46914	2,2	35507	2,2	33520	2,1
Київ	211807	10,0	184785	11,3	165999	10,4
Севастополь	24573	1,2	18793	1,2	17618	1,1
				20059	1,2	0,0
				100,0	100,0	100,0
				4,5	0,0	0,0
				3,1	4,0	4,1
				1,9	2,5	2,5
				6,2	7,7	8,0
				8,5	4,2	3,5
				2,2	3,0	3,0
				2,3	3,0	3,0
				4,1	4,7	4,8
				2,4	2,8	2,8
				4,5	4,9	5,0
				1,9	2,1	2,1
				4,4	6,1	6,1
				4,8	6,1	6,1
				3,0	3,0	2,9
				6,6	6,8	6,7
				3,1	3,3	3,3
				2,0	2,2	2,2
				1,7	2,3	2,3
				1,8	2,3	2,3
				7,0	8,7	8,7
				2,3	2,7	2,5
				2,7	3,4	3,4
				2,6	2,8	2,8
				2,0	2,4	2,4
				2,1	2,2	2,2
				11,2	11,8	12,2
				0,0	0,0	0,0

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р3
Розподіл економічно активного населення України віком 15–70 років за регіонами¹

	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Україна	22051,6	100,0	22056,9	100,0	22071,5	100,0	21980,6	100,0	19920,9	100,0	18097,9	100,0
АР Крим	964,7	4,4	972,8	4,4	970,3	4,4	966,2	4,4		0,0		0,0
Вінницька	771,2	3,5	773,9	3,5	768,4	3,5	769,0	3,5	739,2	3,7	741,2	4,1
Волинська	474,1	2,1	480,0	2,2	481,8	2,2	483,6	2,2	455,4	2,3	440,4	2,4
Дніпропетровська	1659,6	7,5	1643,6	7,5	1637,0	7,4	1637,8	7,5	1601,7	8,0	1594,9	8,8
Донецька	2166,6	9,8	2173,1	9,9	2157,2	9,8	2133,7	9,7	1968,82	9,9	877,7	4,8
Житомирська	621,1	2,8	614,9	2,8	609,2	2,8	609,1	2,8	581,4	2,9	571,2	3,2
Закарпатська	582,2	2,6	577,9	2,6	581,4	2,6	586,8	2,7	574,5	2,9	571,8	3,2
Запорізька	892,6	4,0	891,9	4,0	882,6	4,0	879,6	4,0	844,8	4,2	825,5	4,6
Івано-Франківська	577,8	2,6	580,2	2,6	595,4	2,7	606,5	2,8	595,9	3,0	609,5	3,4
Київська	817,6	3,7	808,5	3,7	808,3	3,7	807,8	3,7	786,9	4,0	790,6	4,4
Кіровоградська	473,5	2,1	474,0	2,1	473,7	2,2	471,0	2,1	440,3	2,2	436,6	2,4
Луганська	1094,1	5,0	1072,5	4,9	1077,1	4,9	1076,0	4,9	990,32	5,0	362,7	2,0
Львівська	1190,0	5,4	1192,8	5,4	1189,0	5,4	1189,0	5,4	1135,4	5,7	1134,7	6,3
Миколаївська	586,1	2,7	584,9	2,7	579,3	2,6	577,1	2,6	551,6	2,8	558,2	3,1
Одеська	1112,5	5,0	1115,2	5,1	1126,0	5,1	1124,0	5,1	1081,9	5,4	1086,3	6,0
Полтавська	714,0	3,2	720,2	3,3	713,9	3,2	706,0	3,2	681,2	3,4	664,3	3,7
Рівненська	532,0	2,4	546,0	2,5	545,8	2,5	546,3	2,5	532,7	2,7	541,4	3,0
Сумська	566,2	2,5	570,9	2,6	568,6	2,6	568,7	2,6	532,0	2,7	523,3	2,9
Тернопільська	482,1	2,2	483,8	2,2	487,4	2,2	489,1	2,2	469,1	2,4	460,3	2,5
Харківська	1365,2	6,2	1375,2	6,2	1373,6	6,2	1370,6	6,2	1328,8	6,7	1324,2	7,3
Херсонська	534,9	2,4	528,5	2,4	523,4	2,4	524,6	2,4	499,8	2,5	496,6	2,7
Хмельницька	635,5	2,9	627,6	2,8	625,0	2,8	623,6	2,8	575,9	2,9	557,1	3,1
Черкаська	627,3	2,8	624,1	2,8	618,5	2,8	617,3	2,8	584,3	2,9	580,2	3,2
Чернівецька	418,0	1,9	419,6	1,9	420,7	1,9	423,0	1,9	407,4	2,0	404,9	2,2
Чернігівська	536,2	2,4	530,2	2,4	527,1	2,4	521,8	2,4	494,8	2,5	483,9	2,7
Київ	1473,7	6,7	1483,5	6,7	1480,8	6,7	1490,6	6,8	1466,8	7,4	1460,4	8,1
Севастополь	192,8	0,9	191,1	0,9	190,0	0,9	189,8	0,9		0,0		0,0

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Розподіл зайнятих за регіонами України¹

	2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	100,0	20324,2	100,0	20354,3	100,0	20404,1	100,0	18073,3	100,0	16443,2	100,0	16443,2
Україна	20266,0	100,0	20324,2	100,0	20354,3	100,0	20404,1	100,0	18073,3	100,0	16443,2	100,0
АР Крим	904,5	4,5	913,9	4,5	914,2	4,5	911,0	4,5		0,0		0,0
Вінницька	694,3	3,4	698,7	3,4	701,1	3,4	704,6	3,5	661,6	3,7	674,9	4,1
Волинська	433,6	2,1	440,1	2,2	442,8	2,2	445,7	2,2	410,5	2,3	397,3	2,4
Дніпропетровська	1541,9	7,6	1531,3	7,5	1528,5	7,5	1531,0	7,5	1472,8	8,1	1479,6	9,0
Донецька	1983,7	9,8	1995,4	9,8	1985,4	9,8	1968,1	9,6	1752,42	9,7	756,3	4,6
Житомирська	560,3	2,8	553,5	2,7	550,3	2,7	552,3	2,7	514,8	2,8	506,6	3,1
Закарпатська	531,8	2,6	522,7	2,6	530,8	2,6	541,2	2,7	521,4	2,9	519,3	3,2
Запорізька	825,7	4,1	827,4	4,1	821,2	4,0	821,9	4,0	773,5	4,3	745,1	4,5
Івано-Франківська	530,3	2,6	529,7	2,6	548,5	2,7	562,7	2,8	547,8	3,0	558,3	3,4
Київська	757,9	3,7	754,4	3,7	757,5	3,7	758,4	3,7	724,3	4,0	739,9	4,5
Кіровоградська	431,2	2,1	433,1	2,1	433,7	2,1	434,0	2,1	391,1	2,2	386,8	2,4
Луганська	1015,4	5,0	1002,2	4,9	1008,6	5,0	1011,7	5,0	877,62	4,9	306,3	1,9
Львівська	1096,7	5,4	1100,7	5,4	1099,9	5,4	1104,7	5,4	1038,2	5,7	1042,0	6,3
Миколаївська	536,7	2,6	537,5	2,6	533,7	2,6	534,5	2,6	501,5	2,8	508,7	3,1
Одеська	1044,5	5,2	1048,5	5,2	1060,4	5,2	1064,5	5,2	1009,4	5,6	1016,2	6,2
Полтавська	644,8	3,2	654,2	3,2	652,7	3,2	648,3	3,2	602,9	3,3	583,6	3,5
Рівненська	471,2	2,3	489,2	2,4	492,5	2,4	484,9	2,4	476,0	2,6	487,7	3,0
Сумська	497,0	2,5	518,9	2,6	519,6	2,6	515,9	2,5	481,4	2,7	470,5	2,9
Тернопільська	431,3	2,1	433,6	2,1	439,4	2,2	442,9	2,2	416,0	2,3	406,2	2,5
Харківська	1267,3	6,3	1279,0	6,3	1280,6	6,3	1282,8	6,3	1225,3	6,8	1230,8	7,5
Херсонська	488,8	2,4	480,7	2,4	477,7	2,3	480,2	2,4	450,2	2,5	445,8	2,7
Хмельницька	580,6	2,9	572,2	2,8	571,3	2,8	573,7	2,8	521,9	2,9	500,5	3,0
Черкаська	564,9	2,8	566,4	2,8	562,7	2,8	562,1	2,8	524,5	2,9	523,5	3,2
Чернівецька	382,4	1,9	385,4	1,9	387,2	1,9	391,6	1,9	370,6	2,1	367,2	2,2
Чернігівська	480,1	2,4	475,3	2,3	475,5	2,3	473,4	2,3	439,5	2,4	432,3	2,6
Київ	1387,8	6,8	1401,0	6,9	1399,8	6,9	1413,1	6,9	1368,1	7,6	1357,8	8,3
Севастополь	181,3	0,9	179,2	0,9	178,7	0,9	178,9	0,9	0,0	0,0		0,0

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р5
Розподіл безробітних (за методологією МОП) за регіонами України у 2010–2015 рр.¹

	2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Україна	1785,6	100,0	1732,7	100,0	1657,2	100,0	1576,5	100,0	1847,6	100,0	1654,7	100,0
АР Крим	60,2	3,4	58,9	3,4	56,1	3,4	55,2	3,5	64,0	3,5	66,3	4,0
Вінницька	76,9	4,3	75,2	4,3	67,3	4,1	64,4	4,1	77,6	4,2	66,3	4,0
Волинська	40,5	2,3	39,9	2,3	39,0	2,4	37,9	2,4	44,9	2,4	43,1	2,6
Дніпропетровська	117,7	6,6	112,3	6,5	108,5	6,5	106,8	6,8	128,9	7,0	115,3	7,0
Донецька	182,9	10,2	177,7	10,3	171,8	10,4	165,6	10,5	216,42	11,7	214,4	7,3
Житомирська	60,8	3,4	61,4	3,5	58,9	3,6	56,8	3,6	66,6	3,6	64,6	3,9
Закарпатська	50,4	2,8	55,2	3,2	50,6	3,1	45,6	2,9	53,1	2,9	52,5	3,2
Запорізька	66,9	3,7	64,5	3,7	61,4	3,7	57,7	3,7	71,3	3,9	80,4	4,9
Івано-Франківська	47,5	2,7	50,5	2,9	46,9	2,8	43,8	2,8	48,1	2,6	51,2	3,1
Київська	59,7	3,3	54,1	3,1	50,8	3,1	49,4	3,1	62,6	3,4	50,7	3,1
Кіровоградська	42,3	2,4	40,9	2,4	40,0	2,4	37,0	2,3	49,2	2,7	49,8	3,0
Луганська	78,7	4,4	70,3	4,1	68,5	4,1	66,3	4,2	112,7 ²	6,1	56,4	3,4
Львівська	93,3	5,2	92,1	5,3	89,1	5,4	84,3	5,3	97,2	5,3	92,7	5,6
Миколаївська	49,4	2,8	47,4	2,7	45,6	2,8	42,6	2,7	50,1	2,7	49,5	3,0
Одеська	68,0	3,8	66,7	3,8	65,6	4,0	59,5	3,8	72,5	3,9	70,1	4,2
Полтавська	69,2	3,9	66,0	3,8	61,2	3,7	57,7	3,7	78,3	4,2	80,7	4,9
Рівненська	60,8	3,4	56,8	3,3	53,3	3,2	51,4	3,3	56,7	3,1	53,7	3,2
Сумська	59,2	3,3	52,0	3,0	49,0	3,0	42,8	2,7	50,6	2,7	52,8	3,2
Тернопільська	50,8	2,8	50,2	2,9	48,0	2,9	46,2	2,9	53,1	2,9	54,1	3,3
Харківська	97,9	5,5	96,2	5,6	93,0	5,6	87,8	5,6	103,5	5,6	93,4	5,6
Херсонська	46,1	2,6	47,8	2,8	45,7	2,8	44,4	2,8	49,6	2,7	50,8	3,1
Хмельницька	54,9	3,1	55,4	3,2	53,7	3,2	49,9	3,2	54,0	2,9	56,6	3,4
Черкаська	62,4	3,5	57,7	3,3	55,8	3,4	55,2	3,5	59,8	3,2	56,7	3,4
Чернівецька	35,6	2,0	34,2	2,0	33,5	2,0	31,4	2,0	36,8	2,0	37,7	2,3
Чернігівська	56,1	3,1	54,9	3,2	51,6	3,1	48,4	3,1	55,3	3,0	51,6	3,1
Київ	85,9	4,8	82,5	4,8	81,0	4,9	77,5	4,9	98,7	5,3	102,6	6,2
Севастополь	11,5	0,6	11,9	0,7	11,3	0,7	10,9	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р6

Регіональна структура капітальних інвестицій в Україні, %

	2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Україна	189061	100,0	259932	100,0	293692	100,0	267728	100,0	219420	100,0	273116	100,0
АР Крим	6927	3,7	16911	6,5	18332	6,2	15453	5,8	...	0,0	...	0,0
Вінницька	3545	1,9	5081	2,0	5824	2,0	6110	2,3	5675	2,6	7373	2,7
Волинська	1767	0,9	2577	1,0	3255	1,1	3327	1,2	3390	1,5	6167	2,3
Дніпропетровська	16017	8,5	22116	8,5	22509	7,7	21290	8,0	20357	9,3	25920	9,5
Донецька	14994	7,9	26802	10,3	31722	10,8	27912	10,4	13155	6,0	8304	3,0
Житомирська	2011	1,1	2520	1,0	2893	1,0	3005	1,1	2905	1,3	4044	1,5
Закарпатська	2205	1,2	3052	1,2	2736	0,9	2646	1,0	2639	1,2	3778	1,4
Запорізька	7964	4,2	6677	2,6	7204	2,5	6839	2,6	7035	3,2	7794	2,9
Івано-Франківська	4379	2,3	4256	1,6	5167	1,8	4797	1,8	6837	3,1	9609	3,5
Київська	11331	6,0	17673	6,8	20367	6,9	20697	7,7	19653	9,0	24359	8,9
Кіровоградська	2123	1,1	3993	1,5	4576	1,6	3224	1,2	3122	1,4	4057	1,5
Луганська	5646	3,0	6980	2,7	8223	2,8	11369	4,2	5223	2,4	2060	0,8
Львівська	8830	4,7	12114	4,7	11173	3,8	9817	3,7	9555	4,4	13387	4,9
Миколаївська	4422	2,3	4298	1,7	4696	1,6	5009	1,9	3771	1,7	5990	2,2
Одеська	9724	5,1	9347	3,6	14631	5,0	11872	4,4	9361	4,3	9984	3,7
Полтавська	6289	3,3	7859	3,0	10218	3,5	9536	3,6	8828	4,0	8338	3,1
Рівненська	1937	1,0	2566	1,0	2771	0,9	2837	1,1	2805	1,3	4334	1,6
Сумська	2188	1,2	3022	1,2	2871	1,0	2721	1,0	2798	1,3	3663	1,3
Тернопільська	2138	1,1	2524	1,0	3375	1,1	2976	1,1	2590	1,2	3828	1,4
Харківська	8063	4,3	13035	5,0	14759	5,0	9293	3,5	8032	3,7	11247	4,1
Херсонська	1891	1,0	2688	1,0	2436	0,8	2125	0,8	2208	1,0	3107	1,1
Хмельницька	2948	1,6	3547	1,4	3489	1,2	3638	1,4	4078	1,9	6809	2,5
Черкаська	2831	1,5	3225	1,2	3781	1,3	3413	1,3	3262	1,5	4486	1,6
Чернівецька	1715	0,9	1794	0,7	2229	0,8	2257	0,8	1687	0,8	2789	1,0
Чернігівська	1891	1,0	2397	0,9	2737	0,9	2842	1,1	2621	1,2	3550	1,3
Київ	53726	28,4	71143	27,4	79614	27,1	70321	26,3	67833	30,9	88139	32,3

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р7
Регіональна структура прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в Україні,¹ млн. дол. США, %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015			
Україна	44806,0	100,0	50333,9	100,0	55296,8	100,0	43371,4	100,0	
АР Крим	815,6	1,8	1176,7	2,3	1461,6	2,6	0,0	0,0	0,0
Вінницька	205,3	0,5	226,4	0,4	248,2	0,4	309,4	0,5	187,1
Волинська	218,6	0,5	291,4	0,6	340,5	0,7	341,3	0,6	248,1
Дніпропетровська	7495,1	16,7	8208,2	16,3	8432,3	15,2	9064,0	15,9	7643,2
Донецька	2278,2	5,1	2646,9	5,3	3187,0	5,8	3602,5	6,3	2168,3
Житомирська	258,1	0,6	337,7	0,7	362,8	0,7	388,7	0,7	285,7
Закарпатська	364,4	0,8	348,5	0,7	406,4	0,7	437,5	0,8	334,2
Запорізька	952,8	2,1	987,6	2,0	1077,6	1,9	1125,4	2,0	1039,8
Івано-Франківська	512,5	1,1	624,0	1,2	642,7	1,2	813,8	1,4	925,9
Київська	1611,1	3,6	1751,7	3,5	1835,2	3,3	1988,5	3,5	1787,2
Кіровоградська	65,0	0,1	72,4	0,1	103,7	0,2	158,5	0,3	82,0
Луганська	687,5	1,5	766,0	1,5	838,2	1,5	879,1	1,5	630,9
Львівська	1254,6	2,8	1387,8	2,8	1637,8	3,0	1701,4	3,0	1374,6
Миколатівська	165,4	0,4	152,3	0,3	244,7	0,4	282,8	0,5	228,9
Одеська	1107,3	2,5	1220,5	2,4	1629,1	2,9	1671,7	2,9	1430,4
Полтавська	551,3	1,2	702,2	1,4	943,2	1,7	1065,6	1,9	1040,3
Рівненська	309,2	0,7	280,4	0,6	286,8	0,5	313,4	0,5	263,4
Сумська	359,6	0,8	361,8	0,7	396,5	0,7	422,7	0,7	280,2
Тернопільська	59,8	0,1	61,9	0,1	63,9	0,1	68,9	0,1	55,8
Харківська	2716,9	6,1	2814,3	5,6	2174,3	3,9	2131,9	3,7	1728,8
Херсонська	203,4	0,5	206,4	0,4	251,5	0,5	275,2	0,5	208,2
Хмельницька	183,0	0,4	186,8	0,4	205,1	0,4	224,5	0,4	189,1
Черкаська	289,4	0,6	285,7	0,6	882,5	1,6	887,9	1,6	512,9
Чернівецька	61,9	0,1	61,9	0,1	64,2	0,1	80,2	0,1	68,6
Чернігівська	94,9	0,2	100,9	0,2	105,0	0,2	128,4	0,2	99,8
Київ	21831,6	48,7	24907,7	49,5	27278,1	49,3	28693,0	50,3	22889,2
Севастополь	153,6	0,3	165,8	0,3	155,9	0,3	...	0,0	...

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р8
Розподіл організації, які виконували наукові та науково-технічні роботи, за регіонами України у 2010–2015 рр.¹

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	1303	1255	1208	1143	999	978
АР Крим	44	41	36	33	0,0	0,0
Вінницька	25	24	21	17	17	19
Волинська	12	12	12	11	10	10
Дніпропетровська	78	73	69	62	57	58
Донецька	65	63	64	63	21	20
Житомирська	9	10	10	10	10	9
Закарпатська	16	15	14	13	11	10
Запорізька	33	30	29	26	23	26
Івано-Франківська	23	21	21	15	16	18
Київська	36	32	30	24	24	26
Кіровоградська	15	14	14	13	14	15
Луганська	41	41	39	34	17	17
Львівська	82	76	75	76	72	68
Миколаївська	44	43	38	33	27	25
Одеська	59	58	54	52	51	49
Полтавська	24	23	23	22	21	20
Рівненська	14	13	12	12	13	12
Сумська	17	18	16	15	15	15
Тернопільська	14	14	12	11	11	11
Харківська	198	189	189	183	162	166
Херсонська	28	28	28	23	24	16
Хмельницька	6	6	7	6	8	8
Черкаська	28	28	25	25	24	20
Чернівецька	24	21	23	23	21	20
Чернігівська	22	21	20	19	16	15
Київ	333	327	317	312	314	305
Севастополь	13	14	10	10	0,0	0,0

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток Р9

Регіональна структура експорту в Україні, %¹

	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Автономна Республіка Крим	1,1	1,0	1,3	1,4		
Вінницька	1,1	1,0	0,9	1,1	1,4	2,2
Волинська	0,8	0,9	0,9	1,0	1,3	1,7
Дніпропетровська	15,6	15,2	14,7	15,5	16,3	16,8
Донецька ²	25,5	25,1	20,5	19,6	15,6	9,7
Житомирська	0,8	0,8	0,8	1,0	1,2	1,2
Закарпатська	2,2	2,0	2,0	2,1	2,6	2,9
Запорізька	6,2	6,1	5,8	5,8	6,9	7,7
Івано-Франківська	1,0	1,4	1,2	0,7	0,9	1,0
Київська	2,5	2,5	2,9	3,1	3,4	4,4
Кіровоградська	0,7	0,6	0,9	1,4	1,5	1,1
Луганська ³	6,5	9,5	6,1	5,6	3,5	0,7
Львівська	1,9	1,8	2,0	2,0	2,4	3,2
Миколаївська	3,1	2,4	3,4	3,4	3,4	4,2
Одеська	3,3	2,3	2,6	2,6	3,3	4,5
Полтавська	4,3	4,9	4,9	4,2	3,9	3,9
Рівненська	0,8	0,8	0,7	0,8	0,9	1,0
Сумська	1,5	1,5	1,6	1,5	1,4	1,6
Тернопільська	0,3	0,4	0,3	0,6	0,7	0,8
Харківська	2,8	2,7	2,9	3,1	3,4	3,4
Херсонська	0,7	0,5	0,5	0,6	0,7	0,6
Хмельницька	0,6	0,6	0,7	0,8	0,9	1,1
Черкаська	1,3	1,5	1,5	1,2	1,2	1,1
Чернівецька	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3
Чернігівська	0,6	0,6	0,8	0,9	1,3	1,4
м. Київ	13,8	13,2	18,6	19,5	21,3	22,9
м. Севастополь	0,2	0,2	0,2	0,2		
Нерозподілений експорт	0,6	0,3	1,1	0,1	0,5	0,6

¹ Складено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток С Фінансування наукових і науково-технічних робіт в Україні за рахунок усіх джерел¹

(млн. грн.)

	Роки											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Загальний обсяг фінансування наукових і науково-технічних робіт за рахунок усіх джерел, млн. грн.	5160,4	5164,4	6149,2	8024,8	7822,2	8995,9	9591,3	10558,5	11161,1	10320,3	12223,2	
Питома вага витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у ВВП	1,17	0,95	0,85	0,85	0,86	0,80	0,71	0,72	0,73	0,65	0,62	
Витрати Держбюджету України на науку, млн. грн.	1711,2	2017,4	2815,4	3909,8	3399,0	3704,3	3857,7	4709,1	4762,1	4021,5	4214,2	
% до ВВП	0,39	0,37	0,39	0,41	0,37	0,33	0,29	0,32	0,31	0,25	0,21	
Витрати Держбюджету у загальному обсязі фінансування ННТР, %	33,2	39,1	45,8	48,7	43,4	41,2	40,2	44,6	43,1	39,1	34,5	
Фінансування ННТР за рахунок:												
Власних коштів наукових організацій, млн. грн.	338,5	462,7	521,1	592,5	629,4	872,0	841,8	1121,3	1466,6	1927,8	3003,6	
% до загального обсягу фінансування	6,6	9,0	8,5	7,4	8,0	9,7	8,8	10,6	13,2	18,7	24,6	
Коштів замовників вітчизняних, млн. грн.	1680,1	1563,3	1725,7	2072,2	1870,8	1961,2	2285,9	2458,4	2306,6	2152,4	2455,9	
% до загального обсягу фінансування	32,6	30,3	28,1	25,8	23,9	21,8	23,8	23,3	21,7	20,9	20,1	
Коштів замовників іноземних держав, млн. грн.	1258,0	1000,9	978,7	1254,9	1743,4	2315,9	2478,1	2045,0	2411,5	2043,0	2222,2	
% до загального обсягу фінансування	24,4	19,4	15,9	15,6	22,3	25,7	25,8	19,4	20,7	19,8	18,2	
Інших джерел, млн. грн.	172,6	120,1	108,2	195,4	180,0	142,5	125,8	224,7	214,3	175,6	327,3	
% до загального обсягу фінансування	3,2	2,2	1,7	2,5	2,4	1,6	1,4	2,1	1,3	1,5	2,6	

¹ Збережено за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Додаток С1
Структура фінансування наукових і науково-технічних робіт за джерелами в Україні, %¹

	Роки											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Загальний обсяг фінансування наукових і науково-технічних робіт за рахунок усіх джерел	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Фінансування ННТР за рахунок коштів держбюджету, %	33,2	39,1	45,8	48,7	43,4	41,2	40,2	44,6	43,1	39,1	34,5	34,5
Фінансування ННТР за рахунок власних коштів наукових організацій, %	6,6	9,0	8,5	7,4	8,0	9,7	8,8	10,6	13,2	18,7	24,6	24,6
Фінансування ННТР за рахунок коштів вітчизняних замовників, %	32,6	30,3	28,1	25,8	23,9	21,8	23,8	23,3	21,7	20,9	20,1	20,1
Фінансування ННТР за рахунок коштів замовників іноземних держав, млн. грн.	24,4	19,4	15,9	15,6	22,3	25,7	25,8	19,4	20,7	19,8	18,2	18,2
Фінансування ННТР за рахунок інших джерел, %	3,2	2,2	1,7	2,5	2,4	1,6	1,4	2,1	1,3	1,5	2,6	2,6

¹ Розраховано за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Алла Юріївна ВАСІНА

**СТРУКТУРНЕ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Редактор **Оксана Бойчук**
Комп'ютерне верстання **Надії Демчук**
Дизайн обкладинки **Марії Одобецької**

Підписано до друку 4.07.2017 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Arial.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 22,7. Обл. вид. арк. 23,7.
Зам. № М022-17. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua